

İNSANLIK VE GEZEĞEN İÇİN ORTAK UFAK TASAVVURU

Editörler
Hasan Ali Karasar
Şafak Oğuz

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

İNSANLIK VE
GEZEGEN İÇİN
ORTAK UFUK
TASAVVURU

»»»

DERLEYENLER
HASAN ALİ KARASAR
ŞAFAK OĞUZ

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ

2023

Kapadokya Üniversitesi Yayınları: 68
Siyaset Kitapları Serisi: 16
ISBN: 978-605-4448-55-5 (elektronik)
ISBN: 978-605-4448-56-2 (basılı)
DOI: [10.35250/kun/9786054448555](https://doi.org/10.35250/kun/9786054448555)
URL: <https://hdl.handle.net/20.500.12695/2133>

© Haziran 2023

İnsanlık ve Gezegen İçin Ortak Ufuk Tasavvuru
Derleyenler: Hasan Ali Karasar ve Şafak Oğuz

© Copyright, 2023, KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ
Sertifika No: 43348

Kapadokya Üniversitesi tarafından yayımlanan basılı, elektronik veya diğer formatlardaki bilimsel yayınlar, sempozyum bildirileri ve ders içeriklerine ait bütün haklar Kapadokya Üniversitesine aittir. Tanıtım amacıyla kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında, Kapadokya Üniversitesinin yazılı izni olmaksızın yayının tümünün elektronik, mekanik veya fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz..

Seri Editörü: Halil Burak Sakal
Kapak Tasarımı: Nazile Arda Çakır
Sayfa Tasarımı: adenseneb.com
Son Okuma: Şafak Oğuz

Bu eser [Creative Commons “BY-NC-SA” \(Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş\) Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Bu kitap, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı katkılarıyla basılmıştır.

Bu kitapta yayımlanan tüm bölümlerin içeriklerinden yazarları sorumludur.
Metinler, yazarların kendi düşüncelerini yansıtmaktadır.

Karasar, H. A., Oğuz, Ş. (Der.). (2023). *İnsanlık ve Gezegen İçin Ortak Ufuk Tasavvuru*. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.

242 s. 16.5x23 cm.

ISBN: 978-605-4448-55-5 (elektronik)

DOI: [10.35250/kun/9786054448555](https://doi.org/10.35250/kun/9786054448555)

Anahtar Sözcükler: 1. İnsanlık, 2. Gezegen, 3. Ortak Ufuk, 4. İklim Değişikliği, 5. Demokrasi.

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ

50420 Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir

yayinevi@kapadokya.edu.tr

kapadokyayayinlari.kapadokya.edu.tr

0(384) 353 5009

www.kapadokya.edu.tr

İNSANLIK VE
GEZEGEN İÇİN
ORTAK UFUK
TASAVVURU

»»»

DERLEYENLER
HASAN ALİ KARASAR
ŞAFAK OĞUZ

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ

2023

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	7
Çizelgeler	8
Şekiller	9
Ön Söz	11
Katkı Sağlayanlar	13
Teşekkür	15
Bağımsızlık: Ortadoğu’da Sömürgeciliğin Bir Aldatmacası	19
<i>Joseph Massad</i>	
Yıl 1: Ortak Bir Gelecek Işığında Felsefi Bir Anlatı	43
<i>Susan Buck-Morss</i>	
Acısız Medeniyet ve İnsanlığın Kaderi: Felsefi Bir Araştırma.....	61
<i>Masahiro Morioka</i>	
Belirsizliğin Arttığı Dönemde Kesinliğin Kaderi.....	77
<i>John Keane</i>	
Yeni Normale Boyun Eğmeyi Reddetmek-Hümanizm Ruhunu Sürdürme İhtiyacı	99
<i>Frank Furedi</i>	
COVID-19 ve Ekofobik Refleks	115
<i>Simon C. Estok</i>	
Ekonomik Büyümenin Sınırları, Yetersizliği ve Malthusçu Gerekçeleri.....	139
<i>Giorgos Kallis</i>	
Günümüz Küresel Ekonomik Krizi: Bir Dünya Sistemi Yaklaşımı	163
<i>Ruslan Dzarasov</i>	
Küresel Değişim, Bilim ve Toplum	179
<i>H. Nüzhet Dalfes</i>	

Klasik İslam Felsefesinde Özgür İrade ve Determinizm: Fârâbî, İbn-i Sînâ ve İbn Rüşd	197
<i>Catarina Belo</i>	
Nükleer Silahsız Bir Dünya Mümkün mü?	211
<i>Şafak Oğuz</i>	
Yeni Dünya Düzeni, Belirsizlik ve Fütürist Bir Deneme	225
<i>Hasan Ali Karasar</i>	
Sonuç Yerine	235
<i>Hasan Ali Karasar</i> <i>Şafak Oğuz</i>	
İndeks.....	241

Kısaltmalar

ABM	Anti-Balistik Füzeler (Anti-Ballistic Missiles)
CPGS	Konvansiyonel Ani Küresel Vuruş (Conventional Prompt Gobal Strike)
EPAA	Avrupa Aşamalı Uyarlamalı Yaklaşım (European Phased Adaptive Approach)
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IPCC	Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NMD	Ulusal Füze Savunması (National Missile Defense)
NPT	Nükleer Silahların Yayılımının Önlenmesi Sözleşmesi (Non-proliferation Treaty)
SALT	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması (Strategic Arms Limitation Treaty)
START	Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması (Strategic Arms Reduction Treaty)
UNDRIP	Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (United Nations Declaration of the Rights of Indigenous People)
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Program)
WMO	Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organization)

Çizelgeler*Makale 8*

Çizelge 1. Gelişmekte olan ülkelerden yapılan ihracatının ana ürün grubuna göre bileşimi, 1980-2003.....	166
Çizelge 2. İmalat Sektöründe Ortalama Saat Ücreti, 2017.....	167

Makale 11

Çizelge 1. Tahmini Küresel Nükleer Savaş Başlığı Envanteri 1945-2022..	219
Çizelge 2. Bölgelere Göre Dünya Askeri Harcamaları, 1988-2021.....	221

Şekiller

Makale 2

Şekil 1. Uzaydan Dünya.....	43
Şekil 2. Mekan tasvirleri aynı zamanda zamanın belgeleridir.....	45
Şekil 3. Dünya Haritası.....	46
Şekil 4. Larsen B, Antarktika'daki yarık.....	46
Şekil 5. Mısır'daki Süveyş Kanalı'nda mahsur kalan konteyner gemisi Ever Given'in Uluslararası Uzay İstasyonu'ndan görünümü.....	47
Şekil 6. Ankara'daki Augustus Anıtı.....	48
Şekil 7. Kitlesele savaş karşıtı gösteri.....	52
Şekil 8. Tahrir Meydanı.....	53
Şekil 9. Oruç tutanlar.....	55
Şekil 10. Madrid.....	56
Şekil 11. Demokrasi yanlısı protestocular.....	56
Şekil 12. Bağımsız adayların Duma Meclisi için aday olma hakkını destekleyen gösteriler.....	57
Şekil 13. "Özgürlük, barış ve adalet" protestoları.....	57

Ön Söz

İnsanlık ve gezegenimiz zor zamanlardan geçmektedir. Dünyanın bir süredir hatırından çıkardığı nükleer tehditleri de içerecek şekilde küresel güçlerin de dâhil olduğu devletler arası savaflara tanıklık etmekteyiz. Dinî ya da etnik rekabete dayanan ve toplu katliamlar ile ülke içi ya da dışına toplu göç ile sonuçlanan iç savaflara şahitlik ediyoruz. Tarihin en yüksek sayısına ulaşmış, 100 milyon yerinden edilmiş insandan bahsetmekteyiz. Ekonomik krizler, ekonomik durumu ve gelir dağılımını zengin devletlerin ve zenginlerin lehine yeniden şekillendirirken yoksulların ekonomik şartlarını daha da kötüleştirilmektedir. BM Dünya Gıda Programı verilerine göre 79 ülkede 349 milyon insan şiddetli gıda sıkıntısı ile karşı karşıya iken dünya çapında 900.000 insan, kıtlık benzeri koşullarda hayatta kalma mücadelesi vermektedir.

COVID-19 salgını insanların yaşama koşullarını değiştirirken yeni salgınların ortaya çıkması muhtemeldir. Sağlık sisteminde koşullar gelişmiş olmasına rağmen salgın kaynaklı toplu ölümlere ilişkin senaryolar gerçek ve bir o kadar ciddidir. Yakın dönemde yaşanan pandemiler, özellikle de COVID-19 salgını, salgının etkilerini azaltmaya ya da salgın ile mücadeleye ilişkin yerel ya da bölgesel çabaların yetersiz kaldığını gözler önüne sermiştir. Projemizde de vurgulamaya çalıştığımız gibi, salgınlarla mücadelede ortak ve evrensel iş birliği hayati önemi haiz hâle gelmiştir.

Etnik ya da dinî farklılıklara saygı ve tolerans, ayrımcılık, nefret ve hoşgörüsüzlük küresel ölçekte normalleşecek şekilde azalmıştır. Provokatörler, yeni krizlere yol açabilecek toplumsal olaylar çıkarmak için kutsal kitapları yakmaktadır. 21. yüzyılda köleliğin yeni bir biçimine tanıklık etmekteyiz ve bu durum gün geçtikçe kötüleşmektedir. Her ne kadar annelik dünya çapında en önemli statü ve değer olarak kabul edilmiş olsa bile, gelişmiş devletlerde bile kadınlar çok büyük sıkıntılar çekmektedir. Uluslararası sözleşmelere ve çabalara rağmen çocuklar, yaşlarına uygun olmayan işlerde çalışmaya zorlanmakta ve çok kötü koşullar altında çalışmaktadır. Birçok genç, özellikle de genç kızlar, hakları olan eğitimden mahrum edilmektedir. Onlara ortak ve hak ettikleri bir ufuk sağlayamamaktayız.

Mevcut verilere göre dünyamız, evrende canlılara ev sahipliği eden, yegâne gezegendir. Ne yazık ki insanların sebep olduğu bir İklim Krizi yaşamaktayız. Dünyadaki hiçbir canlı, çevreye ve doğaya dünyanın tek zeki canlısı olarak kabul edilen insandan daha fazla zarar vermemektedir. İnsanoğlunun eylemleri, diğer canlı türlerinin yok olması ile sonuçlanmaktadır. Bölgesel ya da uluslararası çabalar bu krizi sonlandırmaya yetersiz kalmaktadır.

Yakın dönemde meydana gelen olaylar, ulusal sınırların yerel ya da bölgesel krizleri çevrelemek için yetersiz olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Şahit olduğumuz ve etkilendiğimiz tüm sorunlarla başa çıkabilmek için hep beraber çalışmalıyız. İnsanlık ve Gezegen için, özellikle de çocuklarımız için, ortak bir ufuk tasavvur etmeliyiz. Kapadokya Üniversitesi tarafından organize edilen ve çok değerli bilim insanlarını bir araya getiren “İnsanlık ve Gezegen için Ortak Ufuk Tasavvuru” başlıklı proje, İnsanlık ve Gezegenimizin geleceğinin küresel bir perspektife bağlı olduğunu tüm uluslararası kamuoyuna hatırlatan çok önemli ve değerli bir adımdır. Daha fazla faaliyet ve etkinliklerin takip etmesini umut ediyoruz.

Alev Alath

*Kapadokya Üniversitesi
Mütevelli Heyeti Başkanı*

Katkı Sağlayanlar

Doç. Dr. Catarina Belo Kahire Amerikan Üniversitesi (Mısır) Felsefe Bölümünde ğretim üyesidir.

Prof. Giorgos Kallis Barcelona Otonom Üniversitesi (Universitat Autnoma) evre Bilimleri Teknoloji Enstitüsünde ğretim üyesidir.

Prof. Frank Furedi Kent Üniversitesi (Birleşik Krallık) Sosyoloji Bölümü ğretim üyesidir.

Prof. Hasan Ali Karasar Kapadokya Üniversitesi (Türkiye) Uluslararası İlişkiler Bölümü ğretim yesi ve aynı zamanda niversitenin Rektrdr.

Prof. John Keane Sydney Üniversitesi (Avustralya) ve Berlin Bilim Merkezi (Almanya) ğretim üyesidir.

Prof. Joseph Massad Columbia Üniversitesi (ABD) Modern Arap Siyaseti ve Düşünce Tarihi Bölümü ğretim üyesidir.

Prof. Masahiro Morioka Waseda Üniversitesi (Japonya) İnsani Bilimler Bölümünde ğretim üyesidir.

Prof. H. Nüzhet Dalfes İstanbul Teknik Üniversitesi Yer Bilimleri Avrasya Enstitüsünden emeklidir.

Prof. Ruslan Dzarasov Rusya Federasyonu Devletine bağlı Rusya Finans niversitesi ğretim üyesidir.

Prof. Simon Estok Sungkyunkwan Üniversitesi (Güney Kore) İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ğretim üyesidir.

Prof. Susan Buck-Morss New York Şehir Üniversitesi (ABD) Siyaset Bilimi Bölümünde ğretim üyesidir.

Doç. Dr. Şafak Oğuz Kapadokya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü ğretim üyesidir.

Teşekkür

Kapadokya Üniversitesi, insanlığın ve gezegenimizin geleceği için “İnsanlık ve Gezegen için Ortak bir Ufuk Tasavvur Etmek” başlığı altında uluslararası ve disiplinler arası bir proje başlatmıştır.

Proje çerçevesinde sanattan bilime kadar birçok alanda çalışma yapan düşünür ve aydın bir araya getirilerek günümüz felsefesinin en temel sorunlarından birisi olan “insanlık ve gezegenimizin geleceği için nasıl bir ortak ufuk oluşturabilir” konusu ele alınmıştır. Projedeki hedefimiz, dünyanın önde gelen düşünürlerini bir araya getirerek, gücünü insan haysiyetinden alan, insanlığa ortak bir ufuk sunmak için insanlığın ve gezegenin geleceğini bütünsel bir sinerji ile inşa etmeyi amaçlayan uluslararası bir fikir platformu oluşturmaktır. Kapadokya Üniversitesi olarak bu uğurdaki vizyonumuz; dünyanın önde gelen düşünürlerinin insanlığın ve gezegenimizin ortak geleceği için tasavvurlarını ortaya koyacakları, gözlemledikleri meydan okumalar ile fırsatları paylaşacakları bir akademik çalışmaya zemin sunmaktır.

Bu kitap, konuyu uzmanlık alanları ve bakış açılarına göre tartışan ve analiz eden, seçkin bilim insanlarının katıldığı bu projenin bir ürünüdür.

Columbia Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Joseph Massad, dünya çapındaki krizlerin en önemlilerinden birisi olarak kabul edilen, beyaz ırkın üstünlüğüne dayalı yerleşimci sömürgeciliği ve etkilerini tartışmaktadır.

Kent Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Frank Furedi, başta COVID-19 olmak üzere salgınların dünya genelinde insanların algısını ve yaşamlarını nasıl değiştirdiğini ortaya koymakta ve salgınlarla yaşamayı öğrenmemiz gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır.

New York Şehir Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Susan Buck-Morss, felsefik yaşamın tarihî arka planına ışık tutmakta ve bu açıdan bir ufuk sunmaktadır.

Kahire Amerikan Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Catarina Belo, klasik İslam felsefesindeki özgür irade ve kadercilik anlayışını tartışmakta, geçmişte ve günümüzde İslam dünyasında yaşanan problemlere yönelik bir bakış açısı geliştirmektedir.

Prof. H. Nüzhet Dalfes, küresel değişim veya canlı türlerinin yok olması gibi gezegenimize yönelik konulara odaklanmakta ve gezegenimizi korumak için ortak bir ufkun temellerinin atılması için bilim camiası ile halk arasında sağlam bir köprü kurulması fikrini savunmaktadır.

Rusya Federasyonu'na bağlı Rusya Finans Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Ruslan Dzarasov, mevcut ekonomik krizi “dünya sistem yaklaşımı” perspektifinden analiz etmekte ve küresel ekonomik yapıdan kaynaklanan problemleri tartışmaktadır.

Sydney Üniversitesi öğretim üyesi Prof. John Keane, belirsizlikler döneminde kesinlik kavramını tartışarak insanlığın karşı karşıya kaldığı krizlere ilişkin farklı bir bakış açısı sağlamaktadır. Kötümserliğin popülaritesinin artmasına yönelik sebepleri analiz ederken belirsizliğin gezegenimizde insani koşulların bir özelliği olduğunu göstermek için felaket tellallığı mantığını sorgulamaktadır.

Barcelona Autonoma Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Giorgos Kallis, dünyadaki ekonomik büyümenin sınırlarını ve sıkıntılarını Maltusyan ilkeleri ışığında analiz etmekte ve büyümenin etkilerini tartışmaktadır.

Sungkyunkwan Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Simon Estok, COVID-19 salgınının insanlığın yaşamını sürdürecektir çeşitli tepkiler ortaya çıkardığını ancak insanlar arasında panik ve korkuya yol açtığını iddia etmektedir. Bundan dolayı, zorunlu temizlik ve tepkisel ekofobyanın uzun dönemli mikrobiyolojik etkilerinin varlığının kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Waseda Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Masahiro Morioka, “acısız medeniyet” olarak tanımladığı günümüz medeniyetinin insanlar için sağladığı rahatlık ve konforu ortaya koyarken, bu yeni yaşam şeklinin uzun vadeli olumsuz etkilerini tartışmaktadır.

Kapadokya Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Şafak Oğuz, nükleer tehdit perspektifinden yeni güvenlik ortamını analiz etmekte ve nükleer silahsız bir dünyanın mümkün olup olmadığını sorgulamaktadır.

Kapadokya Üniversitesi Rektörü Prof. Hasan Ali Karasar yeni dünya düzenine ilişkin başarısızlığı ele almakta ve karşı karşıya kalmamız muhtemel kötümser senaryoya hazır olup olmadığımızı sorgulamaktadır.

Rice Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Ussama Makdisi, Chicago Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Adom Getachew, Princeton Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Wendy Brown, SETI yöneticisi Dr. Douglas Vakoch, Pretoria Üniversitesi

öğretim üyesi Prof. Christopher Afoke Isike ve Notre Dame Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Ebrahim Moosa'ya projemize konuk olarak katılımları ve çok değerli katkılarından dolayı özellikle teşekkür ederiz.

Diğer yandan Kuzey Carolina öğretim üyesi Prof. Cemil Aydın, UC Santa Cruz öğretim üyesi Prof. Banu Bargu, Groningen Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Ethemcan Turhan, ODTÜ öğretim üyesi Prof. Oktay Tanrısever, Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Burak Özçetin, Yeditepe Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Volkan İpek ile Kapadokya Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. İskender Öksüz, Prof. Serpil Oppermann ve Doç. Dr. Sinan Akıllı'ya moderatörlük görevlerini kabul ettikleri için teşekkürü borç biliriz.

Kapadokya Üniversitesi; uluslararası krizleri tartışmak ve analiz etmek, karşı karşıya kaldığımız problemlerin etkilerini azaltmaya yönelik çözümler üretmek için ortak bir platform oluşturmaya devam edecektir. Kapadokya Üniversitesi, uluslararası kamuoyunu **İnsanlık ve Gezegen için Ortak Bir Ufuk Tasavvur** etmeye zorlamak için kararlıdır.

Hasan Ali Karasar ve Şafak Oğuz
Editörler

Bağımsızlık: Ortadoğu’da Sömürgeciliğin Bir Aldatmacası

Joseph Massad

Akademik araştırmalarda göz ardı edilen, yok sayılan, önemsiz görülen ve kaçınılan, devletlerin bağımsızlığının en dikkat çekici boyutlarından biri; devletin *bağımsızlığı* kavramının kendisinin *beyaz üstünlükçü*, yerleşimci, sömürgeci kökenlerinin olmasıdır. 11 Kasım 1965’te Rodezya’nın Avrupalı sömürgeci yerleşimcilerinin Tek Taraflı Bağımsızlık Bildirgesi (UDI) ile sona eren ve Bağımsızlık Çağı’nı başlatan olay, beyaz sömürgeci tarafından 1776’da Amerika Birleşik Devletleri hâline gelen, ilk *beyaz üstünlükçü* Avrupa sömürge devletinin kurulmasıdır. Nitekim, sömürgeci yerleşimcilerden olan Rodezya’nın son *beyaz üstünlükçü* Bağımsızlık Bildirgesi’nde, aynı ana vatandan bağımsızlıklarını ilan etmek için aynı durumdaki Kuzey Amerikalıların sözlerini birebir ödünç alarak ilkinde biat edilmiştir.¹

İki bağımsız *beyaz üstünlükçü*, sömürgeci, yerleşimci devlet arasındaki bağlantı İngilizler tarafından fark edilmiştir.² 1963’te, İngiltere Başbakanı Harold Macmillan’ın başbakan olduğu Muhafazakâr Parti hükümeti, muhtemel bir tek taraflı bağımsızlığı önlemek amacıyla Rodezya’ya müdahaleye yönelik bir acil durum planı hazırlamıştır. David Armitage tarafından da ortaya koyulduğu gibi ilgili İngiliz belgelerini içeren gizli dosyaya “Boston Çay Partisi” adı verilmiştir.³

Avrupa’nın beyaz sömürgecilerinin Amerika, Asya, Afrika ve Okyanusya’nın yerleşimci sömürgelerinden ayrılması ve bunların bağımsızlıkları ile ilk ve son *beyaz üstünlükçü* sömürgeci yerleşimci devletlerin bağımsızlığı arasında yaklaşık iki asır bulunmaktadır. Bu dönem boyunca ve sonrasında “bağımsızlık”, hem Avrupa’da (İrlanda’da ve Polonya’da) hem de tüm dünyada,

1 David Armitage, *The Declaration of Independence, A Global History*, Harvard University Press, Cambridge, 2007, s.135-136. David Armitage, *The Declaration of Independence, A Global History*, Harvard University Press, Cambridge, 2007, s.135-136.

2 Amerikan Bildirgesi aynı zamanda diğer bir İngiliz *beyaz üstünlükçü* yerleşimci sömürgeci olan Güney Afrika’ya da ulaşmıştır. David Armitage, “South African”, *Christian Recorder*, Vol. 2, No. 8, (January 1837), 432, cited by Armitage, *The Declaration* 95.

3 Age., s. 136.

Avrupa'nın sömürgelerinin ve yerleşimci kolonilerindeki yerlilerinin siyasi ve ekonomik hedefi hâline gelecektir. Ancak 19. yüzyıl Kuzey, Orta ve Güney Amerika ve Karayip yerleşimci kolonileri, bazı Okyanusya ve Afrika yerleşimci kolonileri ve Osmanlı Devleti'nin "Hristiyan Avrupa" vilayetlerinin bağımsızlığı ile paralel gelişmiş olsa da bağımsızlığın hız kazanması, I. Dünya Savaşı'nın ardından hem Kuzey Amerika, Afrika ve Okyanusya'daki beyaz sömürgeci yerleşimciler için hem de Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika yerlileri için daha hızlı bir şekilde ilerlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise durdurulamaz hâle gelmiştir. 1948'de İsrail'in Avrupalı yerleşimci kolonilerinin bağımsızlığını, 1961'de sömürge olmaktan çıkan Güney Afrika'yı ve 1965'teki Bağımsızlık Bildirgesinde Rodezya'yı bir kenara bırakırsak, Avrupa'nın sömürgesi, himayesi ve mandası altındaki birçok yer, dünyadaki bağımsız devletler dünyasına ayak uydurarak bağımsızlığını elde etmiştir.

"Bağımsızlık"; yerliler veya sömürgeci yerleşimciler tarafından kontrol edilmesine bakılmaksızın bir kavram ve siyasi bir uygulama olarak şu anda bağımsız olan ülkeleri eşit tuttuğundan, eş zamanlı olarak resmî sömürgecilik çağını sona erdirmektedir. Ayrıca her ikisinin de bu tür bir meşruiyeti vermek için tasarlanmış, en güncel küresel forum olan BM tarafından onaylanan egemenliğe sahip olduğunu kabul ederek yalnızca ekonomik emperyalizmi değil, aynı zamanda resmî yerleşimci sömürgeciliğini de sürdürmekte ve meşrulaştırmaktadır. Yine de hem siyasi bir fikir hem de egemenliğin uygulaması olarak bağımsızlık; tüm bu ülkeler tarafından, sömürgeler, sömürgeci güçler veya yerleşimci koloniler söz konusu olduğunda ana vatanların adaletsiz yönetimine son veren siyasi ve ekonomik bir ürün olarak pazarlanmaya devam etmektedir. Özellikle ikinci durum söz konusu olduğunda, Kanada'nın İlk Ulusları'ndan, ABD'nin Yerli Amerikalılarından ve Orta ve Güney Amerika'daki yerli halklardan Avustralya Aborjinlerine, Filistinlilere, Maorilere, Kanaka Maoli'a'sına ve siyahi Güney Afrikalılar ve Zimbabwelilere kadar yerli halkların sürekli boyun eğdirilmesi anlamına gelmektedir.

Bu bağımsızlık kavramı nereden doğmuştur? Tarihsel ve coğrafi yörüngesi nedir? Bu beyaz Avrupalı yerleşimci sömürge ilkesi, nasıl dünyanın sömürgeleştirilmiş yerlileri ve yerli halklarının da hedefi hâline gelmiştir? Beyaz, Protestan İngiliz sömürgeci yerleşimcilerinin resmî bağımsızlığının, Avrupa sömürgelerinin yerlilerinin, hatta İspanyol ve Portekiz sömürgeci yerleşimcilerinin ve onların melez torunlarının resmî bağımsızlığından çok farklı bir şekilde sonuçlanması, birçok Avrupalı ve beyaz Amerikalıya, ilkenin ortaya çıkışından

itibaren esas olarak Avrupa'nın İngilizce konuşan Protestan sömürgeci yerleşimcilerine fayda sağlamak için icat edilmediğini, sömürgeciliğin yerlilerin ve İngiliz olmayan yerleşimcilerin kendi işlerini yönetmedeki başarısızlıklarını öngördüğünü işaret etmektedir.

İlerleyen kısımlarda bağımsızlık kavramı ve uygulamasının; 18. yüzyılın sonlarından bu yana devlet sisteminin varlığının birincil ilkesi olarak küresel etkilerini anlamak için hukuki, felsefi ve siyasi tarihlerinin ve kendi kaderini tayin kavramının, sömürgelerin yerli halkları üzerinde beyaz Avrupalı sömürgeci ve yerleşimci sömürgeci ayrıcalıkları tesis etmenin bir sonucu olarak I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bağımsızlığa nasıl dâhil olduğunun izini sürmekteyim.

“Bağımsızlık” kavramı ile ilgili yapılan açıklamaların büyük bölümü, bize bağımsızlığı evrensel insan eşitliği ve özgürlüğüne bağlı olduğu söylenen Avrupa Aydınlanma Çağı ve devrimci düşüncesinin bir sonucu olarak anlatılmaktadır. Aslında bağımsızlık kavramının soy kütüğü, 18. yüzyılın yeni beyaz üstünlüğü ve yerleşimci sömürgeciliği ideolojisinden tamamen ayrı değildir ve liberal Avrupalı-Amerikalı tarihçilerin, teorisyenlerin ve onların öğrencilerinin unutmaması, bastırması ve reddetmesi gereken, bu derin eş temelciliktir.

“Bağımsızlık” terimi yerine, “bağımsızlık” ortaya çıkmadan ve siyasi önem ile yasal statü kazanmadan önce, bir egemen gücün hükümlerinden ayrılmak veya onun kontrolünden çıkmak için başka kavramlar kullanılıyordu. Özellikle Amerikan yerleşimci sömürgecilerin bunu bağımsızlık ilan etme konusundaki kendi arzularının ilham verici bir emsali olarak gösterecekleri öne sürüldüğünden, Hollanda'nın 1581 tarihli “Feragat Yasası” genellikle söz konusu olduğu döneme uygun düşmeyen bir “bağımsızlık bildirgesi” olarak anılmaktadır. Ancak Flemenkçe “Plakkaat van Verlatinge” (“Terk etme” anlamına gelmektedir.) aslında İspanya Kralı II. Philip'in egemenliğinden bir feragat olsa da, fiilen bir ayrılma (secession–16. yüzyıldan İngilizce bir terim) eylemidir ve bağımlılık veya bağımsızlık kavramlarının işlevselliğini önermemektedir.⁴ Hollandalıların feragati, Kral Philip'in dinî zulmüne direnen Protestanların dinî bir eylemiydi ama aynı zamanda, Hollanda soylularının ve burjuvazinin

4 *Plakkaat*'in Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilham kaynaklarından biri olduğu iddialarıyla ilgili olarak bkz. Stephen Lucas, “The ‘Plakkaat van Verlatinge’: A Neglected Model for the American Declaration of Independence,” *Connecting Cultures: The Netherlands in Five Centuries of Transatlantic Exchange*, (eds.) Rosemarijn Hoefte, Johanna C. Kardux, and Hans Bak, Vrije Universiteit University Press, Amsterdam, 1994, s.187-207.

bir kısmının çok daha büyük bir imparatorluğun parçası olma konusunda güvensiz hissettikleri ve çıkarlarını dışarıya karşı güvence altına almak istedikleri, bölgesel ve ekonomik bir karardı.⁵

Yine de İngilizce konuşan yerleşimcilerin beyazlığı ile Protestanlığının birleşmesi, hem siyasi hem de ekonomik bağımsızlığa ulaşan tek sömürgeciler olduklarından, gelecek yüzyıllar boyunca onları diğerlerinden ayıracaktır (Diğer iki istisna, Güney Afrika'nın İngiliz destekli yerleşimci sömürgeleri ve Hollandalı ve İngiliz beyaz Protestan sömürgecileri ile sömürge projesi İngiliz Protestan evanjelikler tarafından tasarlanan İsrail'in Avrupalı Yahudi yerleşimci sömürgecidir.).

Bununla birlikte, terimin ilk defa kullanılması 18. yüzyılın ortalarında, milletler hukuku üzerine en son literatürdedir ve terim kısa süre sonra, bir devletin durumuna ve milletler toplumu hâle gelen kavrama atıfta bulunarak, hukuki ve teknik bir anlam kazanacaktır. Dış ilişkileri değil, Roma İmparatorluğu içindeki bireyler arasındaki ilişkileri ele alan, Antik Roma'nın bir "özel hukuk" olan *jus gentium* kavramı, 17. yüzyılın ilk yarısında farklı boyutlarda benimsenmiş ve Hollandalı hukukçu Hugo Grotius tarafından kavrama devletler arasındaki ilişkileri de yöneten, yeni bir doktrin ve hukuksal ve siyasi bir bakış açısını resmî olarak sunan farklı anlamlar yüklenmiştir. *Jus gentium* 18. yüzyılda "milletler hukuku" ve daha sonra "uluslararası hukuk" olarak tercüme edilmiş ve yanlış anlaşılmıştır; yeni anlamlar genellikle bu Antik ve Orta Çağ Roma kavramına anakronistik bir şekilde uygulanmıştır. Ancak Immanuel Kant'ın önerdiği "devletlerarası" kavramı yerine Jeremy Bentham'ın "uluslararası" terimi, işlerliğini korumuştur.⁶

Yine de modern uluslararası hukukun temeli; aslında Grotius'un öncüsü, büyük figür Francisco de Vittoria aracılığıyla 16. yüzyılda Amerika'daki sömürgeci sistemi ile karşılaşması sonucu ortaya çıkmış ve burada, medeni ve barbar ulusların savunmacı ve saldırgan savaşları (daha sonra haklı ve haksız savaşları) somutlaştırılmıştır. Bu kavramlar, disiplini günümüzde dahi bilgilendirmeye devam etmektedir.⁷

5 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System I, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 2011, s. 202-212.

6 *Jus gentium*'un çevirisi ve kökenleri için bkz. Arthur Nussbaum, *A Concise History of the Law of Nations*, The MacMillan Company, New York, 1947, s. 18-22, 135.

7 Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004. Gerçekten de Doğu, bu erken gelişmelerde, özellikle de

Ancak devletlerin “bağımsızlığı”, *kısaca*, bir yüzyıl kadar daha bu hukuk lüğatinin bir parçası hâline gelmemiştir. Oxford’un İngilizce Sözlüğü’ne göre, “bağımsız (independent)” kelimesi 17. yüzyıldan kalma, siyasi bağlamda ancak yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanan bir İngilizce terimdir. Bu kelimeyi Thomas Hobbes, İngiltere’de iç savaşa yol açan “karma monarşi”nin farklı dallarına atıfta bulunmak için 1651’de *Leviathan*’da kullanır. Hobbes, Grotius ve diğerleri; *jus gentium* anlayışına zıt bir görüş önererek bunun *bi-reyler* arasında değil, münhasıran devletler arasında olduğu konusunda ısrar etmişlerdir. *Leviathan*’da, “karma monarşi” gibi bir yönetim sisteminin “bir bağımsız ulus değil, üç bağımsız hizip” olduğu belirtilmiştir.⁸ Fransızca “indépendance” ve İngilizce “independency” ve ardından “independence” (bağımsızlık) teriminin, 18. yüzyılın son çeyreğindeki kullanımına benzer, siyasi bir anlam kazanması bir yüzyıl daha almıştır.

Terim 1740’lar ve sonrasında akışkanlığını korumuş; hatta Montesquieu’nün kendisi de 1748’de yayınlanan *Kanunların Ruhu Üzerine* kitabında terimi bu teknik anlamıyla kullanmamıştır. Daha sonraki siyasi anlamının aksine, Montesquieu bu terimi yasalarla yönetilmeyen, kısıtlamasız veya doğal bir durumda yaşayan bireye atıfta bulunmak için kullanmış; “bağımsızlığı” “sınırsız özgürlük”le eşit tutmuş ve bunun “özgürlük”le aynı şey olmadığını ısrar etmiştir. Ancak Montesquieu, “bağımsızlık” terimini devletler veya içlerinde yaşayan bireyler için kullanmamıştır. Bunu, “Bağımsızlık ve özgürlük arasındaki farkı sürekli olarak zihninizde tutmalıyız.” açıklamasında detaylandırmıştır. “Özgürlük, yasaların izin verdiği her şeyi yapma hakkıdır ve bir vatandaş yasalarla yasaklananları yapabildiğinde artık özgürlüğü söz konusu değildir; zira tüm yurttaşları aynı güce sahiptir.”⁹ Zamanın etkin olan anlayışı doğrultusunda Montesquieu, daha sıcak iklimlerde, bedenlerin aşk ve tutku da dâhil olmak üzere ahlaksızlığa, insanların “birkaç kusuru” olduğunu belirttiği soğuk iklimlere göre daha yatkın olduğunu düşünmüş; öyle ki “güney ülkelere narin bir çerçeveye, ancak güçlü bir duyarlılığa sahip bir makine, kendisini ya yükselen ve bir haremde kesintisiz bir aşka ya da kadınları daha fazla

“adil savaş” kavramlarında zirve olacaktır. De Vitoria, Sarazen erkek mahkûmların ayırım gözetmeksizin öldürülmesini ve karılarının ve çocuklarının köleleştirilmesini meşru olarak desteklemiştir. Bkz. Nussbaum, *A Concise History*, s. 65.

8 Thomas Hobbes, *Leviathan*, (ed). J.C. A. Gaskin, Oxford University Press, Oxford, 1996, Bölüm II, [paragraf 172], s. 219.

9 Baron de Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, translated by Thomas Nugent, Two volumes in one, Hafner Publishing Company, New York, 1949, 150 of volume 1.

bağımsızlık içinde ve sonuç olarak binlerce huzursuzluğa maruz bırakan bir tutkuya boyun eğiyordu [vurgu eklenmiştir]¹⁰ diye yazmıştır.

Montesquieu'ye göre ahlaksızlığa karşı bu tür klimatolojik eğilimlere yalnızca Müslüman toplumlar değil, aynı zamanda Katolik toplumlarda sahip olmuştur. Bu bağlamda, özgürlüğün yalnızca Kuzey Avrupalı Protestanlara bahşedildiği görüşündedir. “Hıristiyanlık dini iki yüzyıl önce, Katolik ve Protestan olarak ikiye ayrıldığında, Kuzey halkları Protestanlığı benimsemiş, Güney hakları ise Katolikliğe bağlılıklarını sürdürmüştür... Bunun sebebi açıktır: Kuzey halkları, güneydekilerin sahip olmadığı bir özgürlük ve bağımsızlık ruhuna sahiptir ve sonsuza kadar sahip olacaktır, bu nedenle görünür lideri olan bir dinden ziyade olmayan bir din, iklimin bağımsızlığına daha uygundur.”¹¹

Alman Christian von Wolff'un, Montesquieu'nün kitabından bir yıl sonra, 1749'da yayınlanan *Ulusların Hukuku* kitabındaki birkaç atıfta, “bağımsız” kavramının ileride teknik anlamları ifade edecek terime erken dönüşümünü görürüz.¹² Ancak kitapta “devletlerin bağımsızlığı”na herhangi bir atıfta bulunulmaz, bağımsız sıfatı uluslar ve halklar ile ilişkili olarak kullanılır: “Uluslar doğası gereği özgürdür ve bu nedenle sivil güç ve dolayısıyla uygulanma tarzı veya devletin biçimi, diğer uluslardan oldukça bağımsızdır.” [vurgu eklenmiştir].¹³

On yıl sonra ise, bağımsızlığı bir devletin *bağımsızlığı* olarak anlaşılacak anlamında kullanan kişi, Wolff'un öğrencisi olan İsviçreli Emer de Vattel olmuştur. Vattel, 1758 tarihli *Le Droit des gens* adlı eserinde, bir devletin “kendine ve vatandaşlarına borçlu olduğu görevleri yerine getirme” yeteneğini anlatırken, bir devletin diğer devletlerden bağımsızlığından bahsetmektedir.¹⁴ Vattel, ulusların kanunlarını sayarken, ikinci genel kanun olarak “ulusların özgürlüğü ve bağımsızlığı”nı saymakta ve “ulusların özgür ve birbirinden bağımsız olmalarının, insanların doğal olarak özgür ve bağımsız olmaları ile aynı olduğunu” açıklamaktadır.¹⁵ Ardından şunu eklemektedir: “Yabancı ulusların bağımsız bir devletin hükümetine müdahale etme haklarının olmadığı

10 Age., s. 223-224.

11 Age., Volume 2, s.31,

12 Christian Wolff, *Jus Gentium: Methodo Scientifica Pertractatum*, çev. Joseph H. Drake, İkinci Cilt, Clarendon Pres, Oxford, 1934.

13 Age., Volume 1, s. 123.

14 Emer de Vattel, *The Law of Nations or Principles of the law of nature* edited and with an introduction by Bela Kapossy and Richard Whatmore; translated by Thomas Nugent, Liberty Fund, Indianapolis, 2008, s. 15.

15 Age., s. 74.

görüşünü kesinleştirdikten sonra, bağımsız bir devletin hükümetinin böyle bir müdahaleye karşı çıkma hakkına sahip olduğunu kanıtlamak zor değildir. Kendisini, kendi keyfine göre yönetmek, bağımsızlığının temel bir parçasıdır.¹⁶

Vattel'in zihninde ve düşüncelerinde yerleşimci sömürgeciliği sorusu büyük öneme sahiptir; bu da onun ileriki dönemlerde İngilizce konuşan beyaz Protestanlar ve Kuzey Amerika'nın on üç İngiliz kolonisindeki torunları arasındaki popüleritesini açıklayabilir. John Locke ve diğer liberal siyaset teorisyenlerinin geleneğinde Vattel, Avrupalı olmayanların topraklarında beyaz Avrupalıların sömürgeciliğini haklı çıkarmada kararlı olmuş ve diğerlerine göre daha ayrımcı olduğu için bütün yerleşimci sömürgeciliğe meşruiyet vermeyi reddederek, özellikle İngilizce konuşan yerleşimci sömürgecilere destek vermiştir.

Hâlâ bu boş yaşam tarzını sürdürenler, fırsat bulabilecekleri makul bir emek payından daha geniş toprakları gasp etmektedirler. Daha çalışkan ve daha kapalı sınırları olan diğer ulusların bu toprakların bir kısmına sahip olmaları durumunda şikâyet etmek için hiçbir nedenleri yoktur. Bu nedenle, Peru ve Meksika'nın medeni imparatorluklarının fethi iyi anılmayan bir gasp olmakla beraber, Kuzey Amerika kıtasında birçok koloninin kurulması, kendilerini adil sınırlar içinde tutmaları durumunda son derece yasal olabilir. Bu geniş arazilerin insanları, bu topraklara yerleşmekten çok buralara yayılmışlardır.¹⁷

Onun bağımsızlık kavramı gerçekten de asıl örneği olarak yerleşimci sömürgeciliğe odaklanmaktadır. Bize şöyle der: "Bağımsız bir birey ister ülkeden sürülmüş olsun ister hukuken kendi isteğiyle ayrılmış olsun, sahihsiz bulunduğu bir ülkeye yerleşebilir ve orada bağımsız bir bölgeye sahip olabilir. Daha sonra kendisini tüm ülkenin efendisi yapacak olan kişinin, bahsi geçen bireyin haklarına ve bağımsızlığına saygı göstermeden bunu adaletli bir şekilde yapması mümkün değildir. Ancak kendisinin yasalarına göre yaşamaya istekli yeterli sayıda insan bulursa, keşfettiği ülke içinde yeni bir devlet kurabilir ve burada hem etkinlik alanına hem de imparatorluğa sahip olabilir."¹⁸

Vattel'in Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesini apaçık biçimde gerekçelendirmesi, "pastoral Araplar" veya göçebe Bedevilerin topraklarının sömürgeleştirilmesini de gerekçelendirse dahi, acımasızdır.

Kuzey Amerika'nın vahşilerinin tüm bu geniş kıtayı kendilerine mal etmeye hakları yoktu ve bu bölgelerin tamamına yerleşmeleri mümkün olmadığından,

16 Age., s. 292.

17 Age., s.130.

18 Age., s. 309-310.

diğer uluslar, adaletsiz bir durum olmaksızın, yerlilere yeterli toprak bırakmak kaydıyla bazı bölgelerine yerleşebilirlerdi. Pastoral Araplar toprağı dikkatli bir şekilde ekselerdi, daha az alan onlar için yeterli olabilirdi. Bununla birlikte, mutlak bir toprak sıkıntısı altında olmadıkça, başka hiçbir ulusun sınırlarını daraltma hakkı yoktur. Zira kısacası, ülkelerinin sahibi onlardır; kendi tarzlarına göre kullanırlar, yaşam tarzlarına uygun bir şekilde faydalanırlar, bununla ilgili olarak kimseden alacak yasaları yoktur. Acil bir zorunluluk durumunda, bence insanlar adaletsizce olmaksızın o ülkenin bir kısmına yerleşip, Araplara toprağı ekerek onu kendi isteklerine ve yeni sakinlerin isteklerine yeterli hâle getirmenin yollarını öğretebilir.¹⁹

Vattel'in on üç koloniyi "bağımsızlığa" götüren Kuzey Amerika figürleri üzerindeki etkisi son derece belirgindi. Kitabının İngilizceye ilk çevirisi 1760'ta²⁰ çıkmış olsa da Benjamin Franklin, 1775'in Aralık ayında İsviçreli yayıncıya kitabın "hâlihazırda kongrenin elinde olduğunu" bildirmiştir.²¹ Vattel'in kitabı, Amerikan üniversitelerinde temel bir ders kitabı hâline gelmiş ve "Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Amerikan uluslararası hukuk teorisinin en gözde mercii" olmuştur.²²

Beyaz yerleşimci sömürgecilerin Britanya Krallığı'na yönelik hayal kırıklığı; 1720'den sonra, özellikle de 1745'ten sonra ortaya çıkan, ekonomik koşullardaki büyük iyileşmenin ardından yerleşimci tüccarlarla rekabet eden ana vatandaki İngiliz kapitalistlerinin elindeki artan servet yoğunluğundan kaynaklanıyordu.²³ Bunu, başta 1764 tarihli Şeker Yasası ve Para Birimi Yasası ile 1765 tarihli Pul Yasası olmak üzere, yerleşimcilere uygulanan bir dizi vergi izlemiş; bu vergiler, Yerli Amerikalıların ve köle emeğinin sürekli sömürüsü ile mümkün olan, yerleşimcilerin Kraliyet lehine kârlarını daha da azaltmıştır. Bu, beyaz sömürgecilerin Ohio Vadisi'ndeki Apalachian Dağları'nın batısındaki Yerli Amerikalılara ayrılmış toprakları kolonileştirmesini yasaklayan ve bunu yapan sömürgecileri kolonileştirilen toprakları tahliye etmeye ve doğuya taşınmaya zorlayan 1763 tarihli Kraliyet Bildirgesi'nin hemen ardından

19 Age., s. 310-311.

20 Bkz. Charles G. Fenwick, "The Authority of Vattel," *American Political Science Review*, Vol. 7, No. 3, (Aug., 1913), s.406.

21 Armitage, *The Declaration*, s. 41.

22 Nussbaum, op.cit., s. 161.

23 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s-1840s*, University of California Press, Berkeley, 2011, s. 196.

gelmesi sebebiyle, daha da etkili olmuştur. Bu durum beyaz sömürgecileri oldukça sınırlendirmiş ve Britanya Krallığı ile önemli bir ayrılığa neden olmuştur.²⁴ Aynı zamanda, beyaz sömürgecilerin zaferinin onlar için daha büyük bir yıkım anlamına geldiğine dair ciddi değerlendirmeleri sonucunda Yerli Amerikalıların birçoğunun, “Amerikan Bağımsızlık Savaşı” sırasında beyaz sömürgecilere karşı İngilizlerle birlikte savaşmasına da yol açmıştır.

Arthur Schlesinger, *Prelude to Independence* eserinde bağımsızlık dâhil olmak üzere, devrim öncesi anahtar kelimeleri tanımlar: En azından Britanya'nın 1774'te Zorlama Yasaları'nı dayatmasından önce, İngiliz politikasının bir “tiranlık”, “baskı” veya “kölelik” olarak nitelendirmesinde nesnel gerçekliğin çok az olduğunu veya hiç olmadığını, ancak bu suçlamanın sürekli tekrar edilmesinin bu tür hisleri her daim gündemde tuttuğunu söyler... Diğer yandan “özgürlük”, “hürriyet” ve “bağımsızlık” gibi heyecan verici kelimeler; kolonilerin 1763'ten önce (1764 Şeker Yasası, Para Birimi Yasası ve 1765 Pul Yasası'ndan önce) sahip oldukları statüden daha farklı bir anlam ifade etmeseler de zaman içinde devrimci bir anlam kazanmıştır. Bu doğrultuda, ana vatandan ayrı bir milliyet ve bağlılığı ima eden sihirli “Amerikan” terimi, yavaş yavaş “New Yorklu”, “Virjinyalı” gibi eski ayrılıkçı aşağılamaların yerini almıştır.²⁵

1760'lı yıllarda beyaz yerleşimci sömürgeciler tarafından daha fazla kullanılmaya başlanan ve “sömürgeciler” ve “yerleşimciler”²⁶ terimlerinin yerini alan “Amerikan” teriminin ortaya çıkışı, terimde ve sömürgecileri içselleştirme ve bir ulusal kimlik oluşturma sürecinde büyük bir dönüşüme işaret etmesi nedeniyle son derece önemlidir. Bu bağlamda, Benedict Anderson *Hayali Cemaatler* adlı eserinde Amerikalardaki sömürgeci yerleşimcilerin, daha sonra dünya çapında yankı uyandıracak ulusal kimlik ve milliyetçilik kavramının ataları olduğunu belirtmiştir.²⁷ Bununla birlikte vurgulanması gereken en önemli nokta, köle sahibi olsun ya da olmasın beyaz Protestan erkek sömürgeciler için özgürlük, hürriyet ve bağımsızlık kavramlarının, esasen köleler de dâhil olmak üzere mülklerini Britanya ve kendilerine bir tür kölelik gibi

24 Woody Holton, “The Ohio Indians and the Coming of the American Revolution in Virginia,” *The Journal of Southern History*, Vol. 60, No. 3 (Aug., 1994), s. 453-478.

25 Arthur M. Schlesinger, *Prelude to Independence, The Newspaper War on Britain, 1764-1776*, Alfred A. Knopf, New York, 1958, s. 34.

26 Bkz. Christopher K. Brooks, “Controlling the Metaphor: Language and Self-Definition in Revolutionary America,” *Clio*, C: 25, S: 3, 1996, s. 233-254.

27 Benedict Anderson, *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 2016.

görünen vergilerinden korumadan biraz daha fazlasını ifade ettiğidir. Bu nedenle, beyaz Protestan yerleşimci sömürgeciler için bağımsızlık, merkezinde ekonomik bir anlam taşımış ve buna karşılık gelen siyasi anlam da ekonomik olanı sağlamıştır. Bu yirmi yıldan kısa bir süre sonra bağımsızlık; siyah ve “renkli” halkları sömürgeci köleliği deviren, ancak ABD ve Avrupa tarafından ekonomik bir kuşatmaya maruz kalan ve Fransa’ya tazminat ödemek zorunda bırakılan devrimci ve bağımsızlığını yeni kazanan Haiti devletine ulaştığında önemli ölçüde değişmiştir. Bağımsızlık kırk yıl sonra Hispanik Amerika’ya ulaştığında, yeni devletlerin Britanya’ya olan borçlulukları, başlangıcından bu yana bağımsızlıklarını tehlikeye atacaktı. I. ve özellikle II. Dünya Savaşlarının ardından, Saint-Domingue’in siyahi ve “renkli” eski kölelerinin yanı sıra İngilizce konuşmayan sömürgecilere yönelik bu bağımsızlık uygulaması doğrultusunda, beyaz olmayan halkların ulusal “bağımsızlığı” fiilen siyasi ve hatta ekonomik hariç her boyuta sahip olacaktı.

İngiliz-Amerikan kolonilerine 1774 yılında gelen, İngiltere doğumlu beyaz sömürgeci yerleşimci Thomas Paine, “Bağımsızlık Doktrini” olarak adlandırdığı metni, “Amerika’nın sakinleri için” yazdığı ve 14 Şubat 1776’da yayınladığı yüksek tirajlı kitapçığı *Makul Düşünce*’de detaylandırmıştır.²⁸ *Makul Düşünce*’de Paine, “bağımsızlık” terimini şöyle tanımlar: “Refahımızı kıskanan güç, bizi yönetmeye uygun bir güç müdür? Bu soruya hayır diyen kişi bağımsızdır, çünkü bağımsızlığın anlamı, kendi yasalarımızı kendimizin mi yapacağı, yoksa bu kıtanın sahip olduğu ya da olabileceği en büyük düşman olan kralın bize ‘Yasalar olmayacak, ancak istediklerim olacak’ mı demesidir.”

Paine, bağımsızlık fikrinin düşmanlarını, yerleşimci sömürgeciliğin düşmanları olarak tanımlar: “Siz, şimdi bağımsızlığa karşı çıkanlar, ne yaptığınızı bilmezsiniz; hükümet koltuğunu boş tutarak sonsuz tiranlığa kapı açarsınız. Kızılderilileri ve zencileri bizi yok etmek için harekete geçiren o barbar ve şeytani gücü kıtadan kovmanın olağanüstü olduğunu düşünecek binlerce, on binlerce insan vardır; zulüm çifte suçludur, bizim tarafımızdan vahşice ve onlar tarafından haince davranıştır.”

Köleliğe karşı olması ve Yerli Amerikalıların topraklarının ve geçim kaynaklarının çalındığını kabul etmesine rağmen Paine’in bağımsızlık anlayışı, İngilizce konuşan Protestan beyaz üstünlüğü başlığı altındaki beyaz sömürge

28 Kitapçığın metnine bu bağlantıdan ulaşılabilir: https://www.learner.org/workshops/primarysources/revolution/docs/Common_Sense.pdf

yerleşimcilerine özeldi.²⁹ Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında hem kuzeyli sömürgeciler hem de İngiliz Krallığı, kendi ordularına katılmaları hâlinde siyah kölelere özgürlük sözü vermiş olsa da, on binlerce köle İngilizleri desteklemeyi tercih etmiş ve binlercesi onlar için savaşmıştır.³⁰ Asi güney kolonileri ile savaşta ise Virginia, Georgia ve Carolina halkı, Kuzeyin aksine, beyaz adama toprak ve İngilizlere karşı mücadelede gönüllü olarak savaşacak köle vaat etmiştir.³¹

Bu bağımsızlık mirası yalnızca beyaz, Fransız köle sahipleri ve Saint Domingolular veya Hispanik Amerika'nın beyaz kreolleri tarafından değil, aynı zamanda Güney Afrika'nın Hollandalı yerleşimcileri, Batı Afrika'nın siyah Amerikan sömürgecileri ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın İngiliz ve Fransız sömürgecileri, Batavia ve Endonezya'nın melez Hint-Avrupalı sömürgecileri ve tabii Anglo-Hintliler, Namibya'nın Baster'ları, Cezayir'in Fransız kolonisi, Filistin'in siyonist Yahudi sömürgecileri ve Rodezya'nın ve hatta Kenya'nın İngiliz sömürgecileri tarafından da benimsenecekti. "Kendi kaderini tayin hakkı" olarak bilinen bağımsızlığı elde etmek için daha yeni bir kavramı kullanacak olan sömürgelelerde ve yerleşimci kolonilerde yaşayan dünyanın sömürgeleştirilmiş halkları ise, yirminci yüzyılın başında onlara katılacaklardı.

29 Paine, beyaz sömürgecilerin despotluğa muhalefetine ironisini de ortaya koyar. Mart 1775'te bir gazete yazısında şunu sormuştur: Beyaz yerleşimci-sömürgeciler "yüz binlerce köle sahibiyken onları köleleştirme girişimlerinden nasıl bu kadar yüksek sesle şikâyet etmektedirler?" Bkz. Eric Foner, *Tom Paine and Revolutionary America*, Yenilenmiş Versiyon, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 73. Paine ayrıca Amerika Yerlisi Osage kabilesinin dinini değiştirmeye çalışan Hıristiyan misyonerlerin rolüyle dalga geçmiş, ancak Amerikan kolonileri için aradığı bağımsızlığın onları da içermesini önermemiştir. Bkz. Christopher Hitchens, *Thomas Paine's Rights of Man: A Biography*, Atlantic Books, Londra, 2006, s. 107.

30 İngilizlere katılan ve onlarla birlikte serbest bırakılan kaçak kölelerin gerçek sayıları hakkındaki tartışmalar hakkında bkz. Cassandra Pybus, "Jefferson's Faulty Math: The Question of Slave Defections in the American Revolution," *William and Mary Quarterly, Third Series*, Volume 62, No. 2, April 2005, s. 243-264. Ayrıca bkz. Woody Holton, *Black Americans in the Revolutionary Era: A Brief History with Documents*, (Bedford/St. Martin's, Boston, 2009).

31 Robin Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776-1848*, Verso, London, 1988, s. 116. Thomas Jefferson Güney Carolina, Georgia, Massachusetts, Connecticut ve Rhode Island delegelerinin talebi üzerine orijinal Bildiri'ye son kopyadan silinecek kölelik karşıtı bir paragraf eklemiştir. Bkz. Herbert Aptheker, "The American Revolution, 1763-1783", International Publishers, New York, 1960, s. 213. Aptheker, silinen paragrafın metnini dâhil eder. Ayrıca bkz. Arthur Zilversmit, *The First Emancipation: The Abolition of Slavery in the North*, University of Chicago Press, Şikago, 1967, s. 7.

Sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin ve kendi kaderini tayin hakkının da aynı geçmişe sahip olduğu, kendi kaderini tayin hakkının sömürgecilik karşıtlarının beyan ettikleri sömürgecilikten bağımsızlık hedeflerine ulaşmalarını sağlayan ilke olduğu da sıklıkla öne sürülmektedir.³² Hikâye, yalnızca sömürgecilik karşıtlığının ve kendi kaderini tayin hakkının aynı tarihsel kavşakta ortaya çıktığı değil, aynı zamanda bunların üst üste bindirilmiş olduğudur; ni-tekim birinin sömürgeci olarak tanınması, otomatik olarak diğerinin sömürgeci olarak tanınmasına yol açmaktadır. Ancak daha detaylı incelendiğinde, bunun yanlış yönlendirici bir anlatımının olduğu görülmektedir. Kendi kaderini tayin hakkının egemen biçimi, sömürgecilik karşıtı milliyetçilik iddialarını sınırlamak ve sömürgecilik iddialarını özellikle yerleşimci sömürgeciliği ve bunun “fetih hakkı”nı güçlendirmek için tasarlanmış bir ilke gibi görünmekle kalmamıştır. Daha da önemlisi sömürgeci ve yerleşimci sömürge direnişi ve sömürgeleştirilenlerin bağımsızlığı hak eden milletler olarak tanınmasına yönelik suskunluk ancak kendi kaderini tayin hakkı, ekonomik bağımsızlık bir yana, siyasi bağımsızlığı çürütebilen etkin bir kriter hâline geldiğinde hafifletilebilecekti. Yerleşimci sömürgecilik konusunda yerleşimci sömürgeciler; topraklarını gasp ettikleri yerli halkların uluslar olduğu kanısına ancak kendi kaderini tayin hakkının beyan edilen yerleşimci sömürgecilikten bağımsızlık hedefine varmamakla kalmayan, aynı zamanda bunu etkin bir şekilde engelleyen bir ilke veya hak olarak tanıtıldığında varacaklardır.

Bu durum, dünyanın her yerindeki yerleşimci sömürgelelerde gözlemlenebilir. Amerika’dan Avustralya’ya, Filistin’den Cezayir’e, Rodezya ve Güney Afrika’ya sömürgeci yerleşimciler savaşarak “kendi kaderlerini tayin hakkı” olarak “fetih haklarını” çoğunlukla korumuşlardır. Avrupa’nın sömürgeci milliyetçiliği, Britanya ve Fransa gibi sömürgeci ülkelerin medeni bir topluluk biçimi olarak değerlendirilen uluslar oluşturduğu ve hatta sömürgeleştirilmiş olanlar arasında pek çoğunun da elde etmeyi bir yana, oluşturamadığı siyasi bir başarı olarak kabul edildiği anlayışına dayanmıştır. İngilizler bu bağlamda Mısırlıların veya Hintlilerin farklı topluluklar, kabileler, klanlar, kastlar, mezhepler ve benzerinden ziyade ulusları teşkil ettiğini reddetmiştir. Fransızlar da

32 Bu, diğer sömürgecilik karşıtı ortamlarda olduğu gibi Filistin sömürgecilik karşıtı literatüründe de yer alan bir iddialardır. Örneğin, bkz. Shafiq al-Rushaydat, *Al-Muqawamah al-Filastiniyyah wa Haqq Taqrir al-Masir* (Filistin Direnişi ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı), Matba’at Awlad Abduh Ahmad, Cairo, 1970. Kendi kaderini tayin ile ilgili bölüm ““Against Self-Determination” makalemi temel alır, *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, Vol. 9, No. 2, (Summer 2018).

Cezayirlilerin bir ulus olduğunu reddetmiştir. Mısır'ın İngiliz yöneticisi Lord Cromer; Mısırlıları “Mısır'ın sakinleri” olarak tanımlamış, gerçek Mısırlı diye bir şey olmadığı, ancak bir grup Fellah, Bedevi, Kıpti, Türk, Suriyeli, Yahudi, El Ezher şeyhleri, Çerkezler, etnolojik durumları teşhise dayanmayan Levanten, Yunanlı, Ermeni, Tunuslu, Cezayirli, Sudanlı, Maltalı ve “her tanımdan melezler” olduğu konusunda ısrar etmiştir. Ona göre yüzlerinden anlaşılan “İngiliz, Fransız ya da Almanların” aksine “Mısır'ın sakinleri” tek bir ırk bir yana, politik ya da fizyonomik olarak da bir ulus değildir.³³ 1954'ten önce Cezayir'deki Fransız ırksal sömürge politikası, özellikle Cezayirliler arasındaki ortaklık noktaları azaltmayı ve bunun yerine farklılıklarını vurgulamayı amaçlamıştır. Fransız sömürgeciliği için Cezayirliler Büyük Kabiliye, Küçük Kabiliye, Aurés (Berber ve Arap melezleri), Araplar ve siyahilerden oluşmaktaydı. Hindistan örneğinde, “Hindistan bir soyutlamadır. Ekvatordan daha çok birleşmiş bir ulus değildir.” diyen kişi Winston Churchill'dir.³⁴ Filistin'deki Avrupalı Yahudi sömürgecilerin Ukraynalı lideri Golda Meir (Mabovitch), 1969 gibi geç bir tarihte “Filistin'de kendisini Filistin halkı olarak gören bir Filistin halkı zaten yoktu, biz de gelip onları kovduk ve ülkelerini ellerinden aldık. Öyle bir halk yoktu.” demiştir.³⁵ Avrupalı sömürgeciler tarafından sömürgeleştirilen kişilerin ulusal kimliklerinin inkârı, Avrupalı güçlerin 19. yüzyılda Osmanlı devleti içindeki milliyetçiliği parçalamak amacıyla verdiği destekle karşılaştırılmalıdır; bu noktada Avrupalıların Hıristiyan, Yunan ve Bulgar milliyetçiliklerine verdiği destek en önemli örnekleri teşkil eder.

Afrika Talanı bağlamında 1884-1885 Berlin Konferansı'ndaki tartışmalar, yerli Afrikalıların kendi topraklarını Avrupalı sömürgecilere devretme hakkını desteklemiştir. Nitekim talan, yerli hükümdarlarla antlaşmaların müzakere edilmesiyle giderek daha çok etki kazanmıştır. Berlin Konferansı'na katılan John Kasson isimli Amerikalı delege, modern uluslararası hukukun yerli kabilelerin kendilerini ve kendilerine miras kalan topraklarını özgürce kullanma hakkının tanınmasına yol açtığını ve bu hakkın, saldırgan davranmaya kıskırtmadığı her durumda, ülkesine sahip olunan yerlilerin rızasını gerektirecek şekilde genişletilmesi gerektiği konusunda ısrarcıydı.³⁶ Siba N'Zatioula

33 Bkz. The Earl of Cromer, *Modern Egypt*, Cilt 2, Macmillan Company, London, 1916, s. 126, 127, ve 128.

34 William Manchester, *The Last Lion: Winston Spencer Churchill: Visions of Glory, 1874-1932*, Bantam, New York, 1984, s. 836.

35 *London Sunday Times*, 15 Haziran 1969.

36 31 Ocak 1885 tarihli protokol, Parlamento Belgesi, C: 4361, s. 209; Gavin & Betley, 1973, s.

Grovogui ise, 20. yüzyılda “kendi kaderini tayin hakkı” olarak yorumlanan kavramın kolonilerin kendilerini devretme hakkı olduğunu savunmaktadır.³⁷

I. Dünya Savaşı dönemindeki sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin yükselişi, sömürgeci güçleri büyük bir taviz vermeye zorlamıştır. Bu, sömürge yönetimini kökten tehdit edebilecek bir taviz olarak karşımıza çıkmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak Afrika ve Asya’daki Avrupalı sömürgeci yerleşimciler de, sömürgeci ana vatanın otoritesini sınırlayacak ve aynı zamanda Avrupalı sömürgeci yerleşimci ayrıcalıklarını koruyup genişletecek bir düzenleme arayışındalardı. Güney Afrika’nın Avrupalı sömürgecileri örneğinde bu durum, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bir ölçüde başarı ile başlamış ancak Boer Savaşı’nda İngilizler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Filistin’in Avrupalı Yahudi sömürgecileri ise, I. Dünya Savaşı’nın bitmesini bekliyordu. Cezayir’deki Fransız sömürgecileri 19. yüzyılın sonlarında bağımsızlık talep etmiş ancak bunu başaramamışlardır. Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi’ne bağımsızlık vermek üzere olduğunu anladıklarında Fransız hükümetine karşı 1961’de bir darbe gerçekleştirmişlerdir.³⁸

Sömürge ve yerleşimci, sömürge yönetimini süresiz olarak uzatırken, sömürgecilik karşıtı milliyetçi *bağımsızlık* taleplerini yatıştırmak için yeni bir sömürgecilik formülüne ihtiyaç vardı. Fakat 1890’ların sonlarında kendi kaderini tayin hakkı; sosyalist bir ilke olarak Karl Kautsky tarafından, daha da önemlisi sömürgecilik karşıtı bir hak olarak Vladimir Lenin tarafından benimsendiğinden sömürgeci ülkeler ve yerleşimci sömürgeciler, bunun artan popülaritesinden endişe duymaya başlamışlardır. Woodrow Wilson, eski Rus İmparatorluğu’nun Rus olmayan haklarına kendi kaderini tayin hakkını hızla uygulamaya koyan Rus Devrimi bağlamında bu sosyalist kavramı alarak Paris Barış Konferansı’nda kesinlikle galip imparatorlukların sömürgeleştirdiklerine değil, sadece I. Dünya Savaşı’nın yenilgiye uğratılmış imparatorlukların sömürgecilerine tanınacak bir hak olarak sunmuştur.

Lenin, milliyetçiliğin asla ekonomik bağımsızlık getiremeyeceği ve ulusal işçi sınıfına ekonomik temsil sağlayamayacağı konusunda Rosa Luxemburg ile

240, Matthew Craven, “Between law and history: the Berlin Conference of 1884-1885 and the logic of free trade, *The London Review of international Law*, Vol. 3, No.1, 2015, s.47. Ayrıca bkz. Siba N’Zatioula Grovogui, *Sovereigns, Quasi Sovereigns, and Africans, Race and Self-Determination in International Law*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, s. 80.

37 Age.

38 Alistair Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962*, Macmillan, London, 1977, s. 436-460.

aynı fikirdeydi. Ancak Luxemburg'dan farklı olarak Büyük Ruslar gibi sömürgeci halkların şovenizmine karşı siyasi kendi kaderini tayin hakkının önemi ve “ezen” ve “ezilen” ulusların milliyetçiliği arasında, ikincisinin lehine ayırım yapılması konusunda ısrarcı olmuştur. Wilson'ın kendi kaderini tayin hakkı kavramı, Lenin'inkinden farklı olarak yalnızca mağlup olmuş imparatorluklarda sömürgeleştirilenlere değil, aynı zamanda sömürgecilere de siyasi temsil veren ve ikisini eşit olarak dengelemeye çalışan bir kavramdı; “ilgili halkların çıkarları, unvanı belirlenecek olan adil hükümetle eşit ağırlığa sahip olmalı” idi. Wilson'ın asıl amacı, güçlü ile güçsüzü (veya Lenin'in yapacağı gibi “ezen uluslar” ile “ezilen ulusları”) eşitlemekti ve Wilson burada kendi kaderini tayin hakkını fetih hakkının ortadan kaldırılması olarak değil, bunun bir maskesi olarak görüyor gibiydi.³⁹ Wilson'ın yeni Milletler Cemiyeti'ne karşı mesul olan manda sistemine verdiği destek, aslında imparatorluk fetihlerine yönelik yeni bir kurumsal örtüyü desteklemektir.

Bu değerlendirme, galipler tarafından Avrupa genelinde paylaşılıyordu. I. Dünya Savaşı sonrasında toprakların galipler tarafından yeniden düzenlenmesi, büyük ölçüde Avrupa'nın Almanca konuşan tüm nüfuslarını içine alan bir Alman süper devletinin ortaya çıkmasını önlemek için kendi kaderini tayin hakkına değil, fetih hakkına dayandırılmıştır.⁴⁰ Dolayısıyla sosyalist ve Leninist kendi kaderini tayin kökenlerine, Amerika ve Avrupa arasında bir imparatorluk propagandası savaşı için başvurulurken, aslında I. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Milletler Cemiyeti aracılığıyla zafer kazanan, savaşın toprak parçalarının yeniden dağıtılmasını sağlayan bir fetih hakkıydı.

39 Erez Manela, Wilson'ın kendi kaderini tayininin önemini artırmaya ve Lenin'inkinin önemini azaltmaya çalışırken, doğru bir şekilde, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir dünya gücü olarak ortaya çıkan ABD'nin pozisyonunun, sömürgeleştirilmiş bir dünyada Wilson ilkesine daha fazla ağırlık verdiğini belirtir. Bununla birlikte, Lenin'in etkisinin ancak daha sonra, ortaya çıkmakta olan Sovyetler Birliği'ndeki iç savaşın sona ermesinden ve “Wilson moment”i olarak adlandırdığı şeyin azalmasından sonra ortaya çıkacağına dair iddiası, Rus komünistlerinin Eylül 1920'de Bakü'de sömürgecilik karşıtı mücadelelerle dayanışma çağrısında bulunan ve dayanışmayı ilan eden Doğu Halkları Kongresi'ni toplaması bir yana, o dönemde geneli sömürgeleştirilmiş olan dünyada Rus Devrimi'nin zaferini küçümsemektedir. Bkz. Manela, *The Wilsonian Moment*, s. 7, 10. Ayrıca bkz. Eric D. Weitz'in, I. Dünya Savaşı sonrası kendi kaderini tayin hakkının kullanımına ilişkin olarak Lenin'in akademik literatürdeki etkisinin ortadan kaldırılmasına yönelik eleştirisi, Weitz, “Self-Determination,” s. 485.

40 Jörg, Fisch, *The Right of Self-Determination of Peoples-The Domestication of an Illusion*, (trans.) Anita Mage, Cambridge University Publishing, Cambridge, 2015, s. 147-159.

Bağımsızlık gibi sömürge dünyasında kendi kaderini tayin de, Boer Savaşı'ndan sonra ilk olarak Güney Afrika'daki beyaz sömürgeci yerleşimciler tarafından talep edilmişti. Burada, yerleşimci olmayan sömürgelere de uzanan bir *model* olarak yerleşimci sömürgelere özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Beyaz yerleşimci koloniler için “Dominyonlar” biçimindeki kendi kendini yönetmeye ilişkin sömürge ilkesinin yanı sıra, Woodrow Wilson'a atfedilen “kendi kaderini tayin” hakkının silahlaştırılmasını da dile getiren, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Afrikalı lideri Jan Smuts olmuştur.⁴¹ Daha eski olan özerklik ilkesi, Avrupalı yerleşimci sömürgeciler tarafından özellikle Britanya İmparatorluğu'nda kullanılmaktaydı; ancak kendi sahasındaki yerli halkları içermediğinden Wilson'ın “kendi kaderini tayin” tanımının I. Dünya Savaşı'ndan sonra kazanacağı evrensel cazibeyi, özellikle özerkliğin sömürgecilere ve yerlilere benzer şekilde uygulanması ve Lenin'in tanımını baltalama teşebbüsünde bulunarak eşit olmayanları eşitlemesi nedeniyle elde edememiştir.

Britanyalı Lord Curzon; Aralık 1918'de bir kabine toplantısında Britanya'nın “sömürgecilik kazanımlarını sürdürmek için her ne pahasına olursa olsun kendi kaderini tayin hakkı kozunu oynayacağını”⁴², daha doğrusu kendi kaderini tayin hakkını fetih hakkının bir bahanesi olarak kullanacağını açıkça söylemiştir. Nijerya'nın eski İngiliz valisi ve Milletler Cemiyeti Daimî Manda Komisyonu'nun İngiliz temsilcisi Lord Frederick Lugard, bu stratejiyi benimsemiş ve sürdürmüştür. Bunu İngiliz sömürge yetkililerine verdiği klasik rehberde dile getirmiştir: “Tropik bölgeler insanlığın mirasıdır ve ne egemen bir gücün onları münhasıran sömürme hakkı vardır, ne de buralarda yaşayan ırkların lütuflarına ihtiyaç duyanları reddetme hakkı vardır.”⁴³ Vattel'in “temsilci hükümeti değil, ancak yerli yöneticiler ve onların konseylerini” desteklediği sömürge fetihlerine dair gerekçelerini anımsatan yöntemi, yerleşimci olmayan koloniler için iyi işlemiştir.⁴⁴ Bununla birlikte Kenya ve Rodezya'da

41 Jan Christiaan Smuts, *The League of Nations: A Practical Suggestion*, The Nation Press Inc, New York, 1919. On his position on Ireland see Marie Coleman, *The Irish Revolution, 1916-1923*, Routledge, London, 2014, s. 48-50.

42 Susan Pedersen, *The Guardians, The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2015, s.27. “Sykes-Picot Anlaşması” ile bilinen Britanyalı sömürge diplomatı Britanyanın Mezopotamya'yı nasıl yönetmesi gerektiği konusunda aynı görüşleri belirtmiştir. Bkz. Joseph Massad, *Islam in Liberalism*, University of Chicago Press, Chicago, 2015, s. 94.

43 Frederick Lugard, *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, 5th ed., Archon Books, Hamden, 1965, s. 61.

44 Age., s. 195.

olduğu gibi (Güney Afrika ve Filistin'in yanı sıra) yerleşimci sömürgelelerde, Avrupalı yerleşimcilerin doğrudan ana vatana bağlı olmayan farklı bir dizi yerel önceliği mevcuttu.

Güney Afrika/Cezayir ya da Amerika/Avustralya'da olduğundan farklı olarak sömürgecilik, beyaz sömürgeci yerleşimciler tarafından 1890'larda başlamasından dolayı Rodezya, Filistin'e benzemektedir; nitekim 1920'lerin başında sömürgeciler, tıpkı Siyonistlerin yaptığı gibi büyük bir güç elde etmiş ancak Rodezya sömürgecileri, sorumlu bir hükümet ve kendi parlamentoları, orduları ve polisi ile 1923 gibi erken bir tarihte "Wilsoncu" denebilecek bir kendi kaderini tayin hakkını uygulayan, kendi kendini yönetmeye başlayan ilk sömürgelelerden birisi olmuştur.⁴⁵ Sonuç olarak Lugard'ın etkisi, Susan Pedersen'in belirttiği gibi "kendi kaderini tayin hakkına" karşı bir tepkiyi pekiştirmiş ve meşrulaştırmıştır.⁴⁶ Ancak bu kendi kaderini tayin, yeniden formüle edilmiş Wilsoncu versiyonundan ziyade Leninist versiyonu olarak anlaşılırsa doğrudur. Eğer ikincisi söz konusuysa o zaman Lugard'ın etkisi, aslında kendi kaderini tayin hakkının ne anlama geldiğine dair imparatorluk tanımını pekiştirmiştir. Böylece Avrupa ve ABD için kendi kaderini tayin hakkı; Amerika, Afrika, Asya ve Okyanusya'nın sömürgeci yerleşimlerdeki beyaz sömürgeci yerleşimcileri desteklemekten uzaklaşarak iş birliği yapan, sömürgeleştirilmiş milliyetçi elitlere yaklaşmıştır. Bu, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde uygulamaya koyulacak ve Fanon'ın sömürgecilik karşıtı milliyetçilik eleştirisinin temelini oluşturacaktır.⁴⁷

Kendi kaderini tayin hakkının her zaman sosyalist ve/veya sömürgecilik karşıtı bir tarihe sahip olmuş, sömürgelelere siyasi temsil tanıyan, ilerici bir ilke olduğu şeklindeki hegemonik fikir, nihayetinde hatalıdır; zira kendi kaderini tayin hakkının emperyal olarak benimsendiğini, erken tarihlerden itibaren sosyalist bağlamından çıkarıldığını ve emperyal ve yerleşimci sömürgeci güçler tarafından, özellikle temsilin sömürülenlerin aleyhine sömürgecilere verildiği yerleşimci sömürgeleler durumunda, sömürge kazanımlarını koruma amacı doğrultusunda benimsenmeye devam ettiğini görmezden gelir. Adolf Hitler ve Nazilerin dahi, tıpkı kendilerinden önceki Wilson ve Lloyd George gibi kendi kaderini tayin hakkını en bilinenleri Avusturya ve Südet olmak

45 Bkz. Larry W. Bowman, *Politics in Rhodesia, White Power in an African State*, Harvard University Press, Cambridge, 1973.

46 Pedersen, *The Guardians*, s. 109.

47 Bkz. Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, Grove Press, New York, 2004.

üzere Üçüncü İmparatorluk için Almanca konuşulan toprakları ilhak etmek amacıyla kullandıkları, fetih hakkı için mükemmel bir maske olarak kullandıkları unutulmamalıdır.⁴⁸

İdeoloji olarak milliyetçiliğin çeşitleri dili, dini, ekonomiyi, toprağı, etnik kökeni, ırkı ve kanı ortak kimlik ve farklılığın temeli olarak tanımlarken, sömürgeci ulus devletlerde vatandaşlar ve yabancılar, 19. yüzyılın son çeyreğinde kan ve toprak olmak üzere iki özel bağı konu alan vatandaşlık yasalarının başlangıcından beri hukuken tanımlanıyordu. Almanlar genellikle özcü bir kavram olarak görülen *jus sanguinis*'in öncüleri olurken; Fransızlar tarihsel olarak özcülük karşıtı olarak görülen *jus soli*'yi seçmişti. Sömürge sonrası devletler de aynısını yapmış ve yasalarında, genellikle *jus soli* ve *jus sanguinis*'in bir kombinasyonuyla sömürgeci efendilerinininkileri kelimesi kelimesine kopyalamışlardır. Sömürgeci yerleşimcilerin başarabildikleri, kendileri için bu bağlantıyı yaratmak ve geniş bir kendi kaderini tayin şemsiyesi altındaki yerliler ve sömürgeleştirilmişler için bu bağlantıyı koparmak olmuştur. Bu, diğerlerinin yanı sıra Avustralya Yerlileri, Güney Afrikalı ve Zimbabweli siyahlar, Birleşik Devletler'in Yerli Amerikalıları ve Filistinliler için olduğu kadar Kanada'nın İlk Ulusları için de geçerlidir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalı sömürgeciler, sömürgeleştirilenlerin de ulus olduğunu ve kendi kaderini tayin hakkına sahip olduklarını kabul etmekten kaçış olmadığını yavaş yavaş kabul etmeye başlamışlardır. Bu kabul, hangi kan ve toprak şematikleştirmenin diğerlerinden daha öncelikli olduğunu belirleyen sömürgeci mekanizma hâline gelmiştir. Yerleşimci sömürgelerde izlenen bu strateji şöyleydi: Tüm Avrupalı sömürgeci yerleşimcilerin çalmış ve çalmakta oldukları topraklar üzerindeki kontrollerini sağlamak için *jus soli* ve *jus sanguinis* ilkelerini tanımak, ancak yerlilerin *jus sanguinis* anlamında sömürgecilerin daha önce reddettiği uluslar olduğunu kabul etmek. Bu, yerlilere ulusal haklar, kültürel haklar ve kimlik haklarından fazlasını tanımayacaktı. Aynı zamanda, sömürgeciler John Locke De Vattel, Wilson, Lloyd George ve Lugard'a uygun olarak topraklarını sömürgeci yerleşimcilerin elinde tutmak için yerli halkların *jus soli* hakkını reddetmekte ısrarcı olacaklardı.

Bu, 1960'lardan sonra hem Cezayir, Kenya ve yerleşimcilerin haklarının bağımsızlıktan sonra bile korunmak zorunda kaldığı Zimbabve yerleşimci sömürgelerinin özel durumlarında, hem de Güney Afrika ve Filistin'de geçerli kriter hâline gelmiştir. Ama daha da önemlisi, bu anlayışı pekiştiren, 2007'de

48 Kendi kaderini tayinin Nazi kullanımı için bkz Fisch, *The Right*, s. 160-172.

yayımlanan Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi aracılığıyla genelleştirilmiştir. Bu bildirgenin ön sözünde açıkça, “Bu bildirgedeki hiçbir hüküm, herhangi bir halkın uluslararası hukuka uygun olarak kullanılan kendi kaderini tayin hakkını reddetmek için kullanılamaz” ifadesi yer alır ancak bu, çoğu zaman yapıldığı gibi sömürge yerleşimcilerine de kolayca uygulanabilir. 2007 yılında bildirge aleyhine oy kullanan Obama yönetimi, bildirgenin Avrupalı sömürgeci yerleşimciler tarafından sömürgeleştirilen toprakları tehdit etmemesini sağlayan 46. maddesini onaylayarak 2010 yılında bunu kabul etmeye karar vermiştir.⁴⁹ Madde öngörmektedir ki “Bu bildirgedeki hiçbir hüküm, herhangi bir devlete, halka, gruba veya kişiye Birleşmiş Milletler Şartı’na aykırı herhangi bir faaliyette bulunma veya eylem gerçekleştirme hakkını verdiği ima ettiği veya egemen ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüğünü veya siyasi birliğini tamamen veya kısmen parçalayacak veya bozacak herhangi bir eylemi teşvik ettiği şeklinde yorumlanamaz.” Bildirge bu doğrultuda, *bağımsızlık* hakkını yerli halklara uygulandığında bu hakkı onlara yalnızca mevcut devletlerin bünyesinde, onların egemenliği dışında olmamak kaydıyla kendi kendini yönetme ve siyasi katılım hakkı veren bir hak olarak dönüştürerek veren, kendi kaderini tayin hakkı ve uluslararası hukuk anlayışını daha da sınırlandırmıştır.⁵⁰

Kendi kaderini tayin etme sorununun tarihsel ve çağdaş *biçimi* ve bunun sömürgecilik karşıtı milliyetçilik ve bağımsızlık arayışıyla, özellikle de Avrupa’daki yerleşimci kolonilerle olan yasal ve sözel bağı burada yatar. Avrupalı Yahudi sömürgeci yerleşimcilerin yönetiminin devam ettiği Filistinlilerin durumu, bunun bir biçimini veya tekrarına örnektir; Maorileri, Avustralya Yerlilerini, Kanada’nın İlk Ulusları’nı, ABD’nin Yerli Amerikalılarını ve Latin Amerika’daki yerli halkları düşünün. Sorunun bir başka biçimi de Rodezya ve Güney Afrika olacaktır. Rodezya örneğinde, beyaz sömürgecilerin Zimbabwe’nin “bağımsızlığını” kolaylaştıran 1979 Lancaster House Anlaşması yoluyla yakın zamanda yenilgiye uğraması üzerine İngiliz hükümeti, sömürgecilerle ele geçirilen tüm yerleşimcilerin topraklarını koruma görevini üstlenmiştir. Anlaşma, başlangıçta on yıl boyunca Zimbabwe’nin bağımsızlık sonrası hükümetinin ülkede toprak reformunu başlatmasını engellemiştir; diğer yandan

49 Bkz. <http://www.state.gov/documents/organization/184099.pdf>

50 Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirisi (UNDRIP) sonrasında kendi kaderini tayin hakkının muhtemel değişiklikleri ile ilgili olarak bkz. Helen Quane, “The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: New Directions for Self-Determination and Participatory Rights,” Allen and Xanthaki, *Reflections...*, s. 259-287.

İngiliz hükümeti (ve Jimmy Carter yönetimindeki ABD hükümeti), *jus soli*'nin beyaz sömürgeciler için muhafaza edilmesini ve Zimbabve'nin yerli siyah nüfusunun bundan mahrum bırakılmaya devam edilmesini sağlayarak beyaz sömürgecilere “istekli satıcı, istekli alıcı” temelinde “tazminat” olarak fon sağlamıştır. Bu durum, yirmi yıl boyunca hükümetin beyazlara ait çiftlikleri tazminatsız olarak zorla devralmaya başladığı 2000 yılına kadar devam edecekti. Beyaz yerleşimcilerin bu fetih hakkı ihlaline Batı'nın cevabı hızlı olmuştur. ABD, Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği tarafından Zimbabve'ye hemen yaptırımlar uygulanmıştır.⁵¹

Güney Afrika Cumhuriyeti konusunda siyasi kendi kaderini tayin hakkının 1994 yılında beyaz olmayan çoğunluğa verilmesiyle uluslararası ekonomik organlar ve enstrümanlar; ekonomik kendi kaderini tayin hakkını ortadan kaldırmış ve yeni devletin bunu uygulamaya ilişkin egemenlik kabiliyetini, mülkiyetle ilgili ekonomik kararların mülkiyetinin sahibi olan beyaz sömürgeci yerleşimci nüfusun, IMF ve Dünya Bankası'nın elinde kalmasında ısrar ederek sınırlamıştır. Burada kendi kaderini tayinin Lenin'e göre doğası gereği “siyasi” olduğu ve Luxembourg'a göre asla “ekonomik” olamayacağı anlayışları gündeme gelir ancak bu, daha önceki siyasi ve ekonomik egemenlik ile ilgili her türlü iddianın artık ortadan kaldırıldığı daha sinsî bir biçimdedir. Bu durumda kendi kaderini tayin hakkını geri almak için *jus soli* ile *jus sanguinis* arasındaki etkileşim, şu anda ırkı ne olursa olsun her Güney Afrikalı'nın sahip olduğu siyasi hakların, neredeyse münhasıran (beyaz) uluslararası sermaye ile ittifak hâlindeki beyaz Güney Afrikalıların sahip olduğu ekonomik haklar ile değiş tokuş edilmesi olarak kamufle edilmektedir (1960'ların başında Cezayir'de Évian Anlaşmaları'nın ve Kenya'daki yapılan Lancaster House Konferansları, 1970'lerin sonunda Zimbabve'de gerçekleştirilen Lancaster House Anlaşması veya BM Yerli Halkların Hakları Bildirisi'nin Amerika ve Okyanusya'da direndiği gibi). Burada kendi kaderini tayin hakkı, beyaz sömürgeci yerleşimcilerinin araziye ve servetini *beyaz üstünlükçü* bir *jus sanguinis*'e dayanarak fethetme hakkını temin eder; yerleşimcileri siyasi olarak *jus soli* konusunda beyaz olmayan yerlilerle eşit hâle getirir ve daha yeni eşit hâle getirilmiş siyahlar, yerliler ve renklilerin kendi kaderini tayini, fetih

51 Bkz. Richard Bourne, *Catastrophe: What Went Wrong in Zimbabwe*, Zed Books, London, 2011, s.160-193.

hakkı yoluyla kazanılmış toprağa ve diğer varlıklara karşı bir panzehir olarak kullanmalarını engeller.⁵²

Filistinlilerin, siyahi Güney Afrikalıların, Zimbabveliler ile Amerika ve Okyanusya'daki yerli halkların hikâyeleri; kendi kaderini tayin hakkının yalnızca siyasi ve ekonomik bağımsızlığa giden tek yol olmadığını, aynı zamanda bunun gerçekleştirilmesinin önüne geçen yasal ve sözlü strateji ve ilke olduğunu netleştirmiştir. Kısacası, kendi kaderini tayin hakkı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bazı Avrupa devletlerinin ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Asya ve Afrika'daki Avrupa sömürgelerinin siyasi bağımsızlığına yol açmış olsa da, yerleşimci sömürgelelerde ve Berlin Konferansında 130 yıldan daha uzun bir süre önce belirtilen fikirler doğrultusunda kendi kaderini tayin hakkı, büyük ölçüde yerleşimci sömürge yönetiminden bağımsızlığın siyasi ve ekonomik hedeflerinin düşmanı olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Yerleşimci sömürgeciliğinin oyunları olan bağımsızlık ve kendi kaderini tayin ilkeleri, yalnızca bunları dünyanın beyaz olmayan sömürgeleştirilmiş ve yerli halklarına karşı konuşlandıran beyaz sömürgeci yerleşimcilerine hizmet etmiş ve cezalandırılmaksızın bunu yapmaya devam etmektedir.

---

52 Güney Afrika Cumhuriyeti örneğinin ayrıntıları için bkz. Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, New York, 2008.

Kaynakça

- Al-Rushaydat, Shafiq, *Al-Muqawamah al-Filastiniyyah wa Haqq Taqrir al-Masir (Palestinian Resistance and the Right of Self-Determination)*, Matba'at Awlad Abduh Ahmad, Cairo, 1970.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 2016.
- Anghie, Antony, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Aptheker, Herbert, *The American Revolution, 1763-1783*, International Publishers, New York, 1960.
- Armitage, David, *The Declaration of Independence, A Global History*, Harvard University Press, Cambridge, 2007.
- Blackburn, Robin, *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776-1848*, Verso, London, 1988.
- Bourne, Richard, *Catastrophe: What Went Wrong in Zimbabwe*, Zed Books, 2011, ss.160-193.
- Bowman, Larry W., *Politics in Rhodesia, White Power in an African State*, Harvard University Press, Cambridge, 1973.
- Brooks, Christopher K., "Controlling the Metaphor: Language and Self-Definition in Revolutionary America," *Clio*, Vol. 25, No. 3, 1996, ss. 233-254.
- Christian Recorder, Vol. 2, No. 8, (January 1837), ss. 432, cited by Armitage, *The Declaration* 95.
- Coleman, Marie, *The Irish Revolution, 1916-1923*, Routledge, London, 2014.
- Craven, Matthew, "Between law and history: the Berlin Conference of 1884-1885 and the logic of free trade", *The London Review of international Law*, Vol.3 ,No. 1, 2015.
- Fanon, Frantz, *The Wretched of the Earth*, Grove Press, New York, 2004.
- Fenwick, Charles G., "The Authority of Vattel," *American Political Science Review*, Vol. 7, No. 3 (Aug., 1913), ss.380-406
- Fisch, Jörg, "The Right of Self-Determination of Peoples-The Domestication of an Illusion", (trans.) Anita Mage, Cambridge University Publishing, Cambridge, 2015.
- Hitchens, Christopher, *Thomas Paine's Rights of Man: A Biography*, Atlantic Books, London, 2006.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, edited by J.C. A. Gaskin, Oxford University Press, Oxford, 1996, Part II, [paragraph 172].
- Holton, Woody, "Black Americans in the Revolutionary Era: A Brief History with Documents", Bedford/St.Martin's, Boston, 2009.
- Holton, Woody, "The Ohio Indians and the Coming of the American Revolution in Virginia," *The Journal of Southern History*, Vol. 60, No. 3 (Aug., 1994), ss. 453-478.
- Horne, Alistair, *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962*, Macmillan, London, 1977, ss. 436-460.
- Klein, Naomi, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, New York, 2008.
- Lucas, Stephen, *The 'Plakkaat van Verlatinge': A Neglected Model for the American Declaration of Independence" in Rosemarijn Hoefte, Johanna C. Kardux and Hans Bak eds., Connecting Cultures: The Netherlands in Five Centuries of Trans Atlantic Exchange*, Vrije Universiteit University Press, Amsterdam, 1994.

- Lugard, Frederick, *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, 5th ed., Archon Books, Hamden, CT, 1965.
- Manchester, William, *The Last Lion: Winston Spencer Churchill: Visions of Glory, 1874-1932*, Bantam, New York, 1984.
- Massad, Joseph, "Against Self-Determination," *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, Vol. 9, No. 2, Summer 2018.
- Massad, Joseph, *Islam in Liberalism*, University of Chicago Press, Chicago, 2015.
- Montesquieu, Baron de, *The Spirit of the Laws*, translated by Thomas Nugent, Two volumes in one, Hafner Publishing Company, New York, 1949, 150 of volume 1.
- Nussbaum, Arthur, *A Concise History of the Law of Nation*, The MacMillan Company, New York, 1947.
- Pedersen, Susan, *The Guardians, The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Pybus, Cassandra, "Jefferson's Faulty Math: The Question of Slave Defections in the American Revolution," *William and Mary Quarterly, Third Series*, Vol. 62, No. 2, April 2005, ss. 243-264.
- Quane, "The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: New Directions for Self-Determination and Participatory Rights," in Allen and Xanthaki, *Reflections...*, ss.259-287.
- Schlesinger, Arthur M., *Prelude to Independence, The Newspaper War on Britain, 1764-1776*, Alfred A. Knopf, New York, 1958.
- Siba N'Zatioula, *Sovereigns, Quasi Sovereigns, and Africans, Race and Self-Determination in International Law*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996.
- Smuts J.C., *The League of Nations: A Practical Suggestion*, The Nation Press, New York, 1919.
- The Earl of Cromer, *Modern Egypt*, Vol. 2, Macmillan Company, London, 1916.
- Vattel, Emer de, *The Law of Nations, or, Principles of the law of nature, applied to the conduct and affairs of nations and sovereigns, with three early essays on the origin and nature of natural law and on luxury*, edited and with an introduction by Bela Kapossy and Richard Whatmore; translated by Thomas Nugent, Liberty Fund, Indianapolis, 2008.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System I, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 2011.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s-1840s*, University of California Press, Berkeley, 2011.
- Wolff, Christian, *Jus Gentium: Methodo Scientifica Pertractatum*, translated by Joseph H. Drake, Volume Two, Clarendon Press, Oxford, 1934.
- Zilversmit, Arthur, *The First Emancipation: The Abolition of Slavery in the North*, University of Chicago Press, Chicago, 1967.

Yıl 1: Ortak Bir Gelecek Işığında Felsefi Bir Anlatı

Susan Buck-Morss

Felsefenin Gezegenel Ufku

Şekil 1. Uzaydan Yerküre 7 Aralık 1972¹ (NASA, Apollo 17)

Yeryüzünün uzaydan görüntüleri, dünyamızın felsefi kavramlarını sorgulamaktadır. Heidegger, bu değişen perspektifin insanın varoluşunun özüyle artık yüzleşmeyeceği kaygısını dile getirmiştir. Bu, gezegene değildir, Heidegger'a karşı konuşur ve onun savunduğu öznlü varlık felsefesinin kusurluluğunu gösterir. Üstünlüğümüzde bir azalma kabul etmek zorundayız. Bilim insanları, bize sadece kendi galaksimizde 100 milyardan fazla gezegen olduğunu söylüyor. Bu neredeyse kavranması güç bir sayı, dünya gezegeninin kırılğanlığına dair artan bir farkındalıkla birleşmektedir; bu da tam da gezegen ölçeğinde algıları mümkün kılan endüstriyel ve teknolojik ilerlemelere neden olunmuştur. Modernliği tanımlayan endüstriyel ve teknolojik devrimler,

1 <https://www.nasa.gov/content/blue-marble-image-of-the-earth-from-apollo-17>

modern ilerlemenin kendisinin yaşamı tehlikeye atabileceği derin bir farkındalığa yol açmıştır. Hiçbir düşünce ufku bu gerçeği göz ardı edemez. Bu, zamanımızdaki politika parametrelerini belirler.

Tarihsel ilerleme, 20. yüzyılın temelinde yer alan düzenleme ilkesidir. Ekonomik büyüme, zamansal farklılaşmaları işaret eden bir coğrafya sistemini meydana getirmiştir. Zaman, ardışık aşamaların bir sıralamasıydı. Bazı ülkeler “gelişmiş” olarak kabul edilirken, diğerleri ise “gelişmemiş” olarak görülüyordu. Dünya, kapitalist ve sosyalist olmak üzere iki bloğa ayrılmıştı ancak her ikisi de tarihî zamanı sanayileşme, makineleşme ve modernleşme açısından ilerleme olarak belirlemişti. Soğuk Savaş’ın büyük bir ironisi, birbirlerini yok edebilecek bu ölümcül düşmanların mali gelişmeyi aynı ölçütlerle kabul etmeleriydi. Sosyalist sanayileşme Batılı biçimleri taklit etmiştir. Stalin kendini zamanla bir savaşta görmüş, ilerlemenin zaman açısından koşullarını belirleyen Batı’ya yetişmek için “rüzgâr gibi esme” ihtiyacı hissetmiştir. Şunu sormalıyız: Eğer Sovyet deneyi, kalkınma formlarında ekolojik açıdan sağlıklı bir yaklaşım-güneş enerjisi ve yeşil şehirler (Bolşevik vizyoner Konstantin Melnikov tarafından önerilenler), merkezi olmayan üretim ve alternatif alt yapılar seçseydi ne olurdu? Eğer sosyalist ülkeler, hiçbir insan toplumunun sağ çıkamayacağı bir silahlanma yarışında rekabet etmeyi reddetseydi ne olurdu?

Modern bilimdeki gelişmeler hayranlık uyandırıcıdır. Ancak bu ilerlemeyi tarihî zamana empoze etmek, felsefi bir hatadır. Temel teorik meselelerden biri, gerçekliği öngörülebilirliği dâhilinde kavradığını iddia eden toplum, ekonomi ve siyaset “bilimleri” ile bilinçli failliğin, dolayısıyla insan özgürlüğünün rol oynadığı tarihsel değişimin öngörülemezliği arasındaki ilişkiyi anlamaktır. Bilim, tekrar kanunlarını uygular. Bu tekrarlayan zamanı karşılayan, eski Yunanca kelime *chronos*’tur. Zıttı *kairos* ise bilim yoluyla bilinemeyen, öngörülemez zaman anlamına gelir ve şu felsefi göreve işaret eder: İçinde bulunduğumuz zamanda, bilinçli değişimin zamanının geldiği sinyalinin veren, öngörülemez anları nasıl tanıyabiliriz? Bugün gezegensel odak için doğru yöntem, doğru yaklaşım ne olacaktır?²

2 Susan Buck-Morss, *The Dialectics of Seeing Walter Benjamin and the Arcades Project*, The MIT Press, Cambridge, 1991.

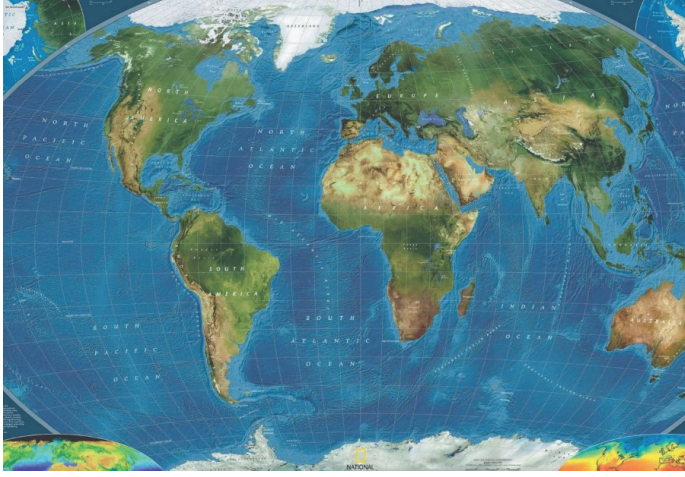

Şekil 2. Dünyanın sömürge sonrası haritası.³

Uzayın tasvirleri aynı zamanda zamanın belgeleridir. Şekil 2.'de dünyanın sömürgecilik sonrası haritası verilmiştir. İmparatorlukların parçalanmasından sonra eski sömürgelerin sınırları, münhasıran egemen ulus devletlerin sınırlarına dönüştürülmüştür. Bu çizgiler, coğrafi olarak sınırlanan nüfuslara tarih, kültür ve toprak üzerinde egemen bir hak bakımından ayrı bir kimlik atfeden bir dünya hayali yaratan, siyasi-tarihsel dayatmalardır.

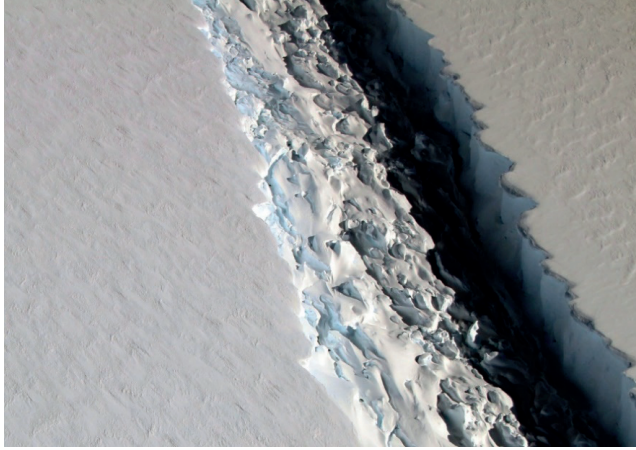
Şekil 3., uzaydan dünyanın ulusal egemenliklerin sınırları olmaksızın nasıl görüldüğünü göstermektedir. Önemli unsurlar; çöller ve dağlar, yağış alanları ve nehir havzaları, okyanuslar ve buzullardır. Uydu haritaları, doğal dünyayı zaman içinde değiştikçe görüntüleyerek tabiatın da bir tarihi olduğu gerçeğini belgelemektedir. Antroposen, doğa ve tarihin birleştiği, içinde bulunduğumuz jeolojik zaman çağına ismini verir. Sömürge sonrası haritanın hayali çerçevesinin modası geçmiştir. Kaderlerimizin birbirine bağlılığı göz önüne alındığında ulusal siyasi çerçeveler, ulusal tarihler ve ulusal sınırlara yönelik etik sorumluluk sınırlamaları yetersiz kalır. Tabiat, insan eylemleri ile ve bunlar nedeniyle değişir.

3 <https://www.nationalgeographic.com/maps/article/about-maps>

Şekil 3. Dünya Haritası.⁴

Yeni bilgi talep edilmektedir: Oşinoloji, atmosfer kimyası, türlerin korunması, çöl bilimi (eremoloji), su çalışmaları, arazi değişimi bilimi. Bu araştırma alanları, ulusal veya dinî farklılıklardan bağımsız olarak ilk sorumluluğu araştırmalarının doğruluğu ve güvenilirliği olan bilim insanları arasında uluslar ötesi iş birliği ve güveni esas kılmaktadır. Siyasi sınırlar araya girdiğinde gelişmeleri mümkün değildir.

Şekil 4. Larsen B'deki çatlak, Antartika, NASA'ya ait 10 Kasım 2016 tarihli fotoğraf.⁵

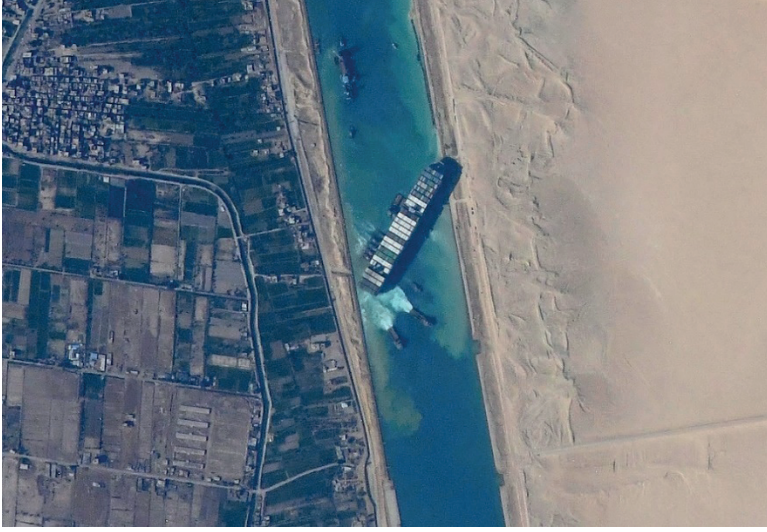
Antartika Yarımadası'nın 10.000 yıldan fazla bir süredir durgun olan

Larsen Buz Sahaneliği'nin büyük parçaları, 1995'te ve 2022'de, yalnızca birkaç gün içinde parçalandı.

4 <https://www.natgeomaps.com/re-world-satellite>

5 <http://earthobservatory.nasa.gov/IOTD/view.php?id=89257>

İkilem: Sorunlar gezegenseldir. Radyoaktif serpinti bir yana pandemiler, kuraklıklar, seller, ormansızlaşma, giderek artan sıcaklıklar ve yükselen denizler, ulus devlet tahayyülünün sınırlarını aşmaktadır. Ancak yine de ulus devletler, siyasi yaşamın kararlılığı olmaya devam eder.

Şekil 5. Uluslararası Uzay İstasyonu'ndan görüntülenen, Mısır'daki Süveyş Kanalı'nda mahsur kalan *Ever Given* konteyner gemisi, 27 Mart 2021.⁶

Bir politika hedefi olarak küreselleşme, gezegen bilincini maddi kâr ve ekonomik kazançla sınırlandırarak anın çelişkilerini yansıtır. Kaynak çıkarma ve meta üretiminin aracılık ettiği küresel alan; ulus devletler kendileri için rekabet avantajı elde etmeye çalışırken servet birikimindeki düzenleme eksikliğinin biyosferi yok etme zorunluluğunu artırdığı vahşi bir bölge hâline gelir. Yerkürenin sağlığının bizim elimizde olduğunun farkındayız. İnsan haricindeki yaşam biçimlerine saygı duyan, gezegensel bir çevresel adalet etiği gereklidir. Tüm dinler, insanların yaratılışın hizmetkârları olması gerektiğini kabul etmiştir. Bu mantık, ortak bir dünyada nasıl sürdürülür? Yeni bir gezegen halkı fikri ile eski insan evrenselliği fikri arasındaki ilişki nedir? Mevcut jeopolitik tahayyüllerimiz, hareket etmemizi nasıl engeller? Epistemolojik bakış açılarındaki hangi değişim, bir gezegen bilincine yol açacaktır?

Antroposen Çağı'nda bilgi, geçmişi inceleyerek geleceğe yaklaşır. Bilim adamları geleceği ölçmek için geriye bakmayı öğrendiler. Filozofların da aynı

6 <https://eol.jsc.nasa.gov/SearchPhotos/photo.pl?mission=ISS064&roll=E&frame=48480>

şeyi yapmalarını ve geriye dönük biçimde tarihsel olarak çalışarak (sırtımızı geleceğe dönerek) felsefi açıdan ne kazanılabileceğini, paylaşılan zamanımızın ufkunu açmanın bir yolu olarak düşünmelerini öneriyorum. Bugünün küresel saatinin, 1. Yıl başlangıcından ileriye doğru sayılan 2022 Yılı olarak işaretlendiğini düşünün. Bu yapay bir adlandırmadır; 10. yüzyıla kadar Hıristiyan kurumlar tarafından dahi önerilmeyen, geriye dönük bir yapıdır. Bunun daha sonra kabulü, Batı egemenliğinin siyasi bir göstergesidir. Bu emperyal eylemin çaresi, zamanın yeniden adlandırılması değildir (Mesela bunun yerine Hicret tarihlendirmesini koysaydık, Hicret *öncesi* dönemin zamanı ihmal eden kasunu hiç hesaba katamazdık.). Bunun yerine, evrensel tarihin tahayyülünü merkezden uzaklaştırmak, emperyal merkezler yerine diasporalara odaklanmak, zaman veya mekâna münhasıran “sahip olma” yönündeki mevcut iddiaları reddetmek ve tarihî bilginin “tefsir aynasını” kendimizden başka bir şeyi yansıtıncaya kadar eğmektir.

Şekil 6. Ankara'daki Augustus Anıtı.⁷

Şekil 6., çeşitlilik tarihin bir anıtıdır. Bugün Ankara'da bulunan ve Roma'nın ilk İmparatoru Augustus Sezar'a ibadet etmek için inşa edilen, I. yüzyıldan kalma bir tapınaktır. Duvarında, Augustus'un başarılarının ölümü sonrasında tanıklığı niteliğinde “Tanrı Augustus'un Yaptığı İşleri” (*Res Gestae Divi Augusti*) yazılıdır. Bu Roma imparatorluk belgesi yalnızca, Türk ulusunun 20. yüzyıldaki seküler başkenti Ankara'da varlığını sürdürmektedir. Ona

7 <https://www.cornucopia.net/guide/listings/sights/haci-bayram-pasha-and-the-temple-of-augustus/>

sahip olmamızın tek nedeni, üzerine yazıldığı pagan tapınağının bir Bizans kilisesine (MS altıncı yüzyıl) ve ardından 15. yüzyılda bir Müslüman camisine dönüştürülmesidir. Tapınağın hayatta kalışının tarihi, tüm bu aidiyet katmanlarının dâhil edilmesini gerektirir. Maddî, tarihî nesneye odaklanmak; yalnızca geçmişin mülkiyetine ilişkin dışlayıcı iddiaların keyfilliğini değil, aynı zamanda paylaşılan geçmişimiz hakkında doğru bilgiye ulaşılabilecekse akademisyenler arasında uluslararası iş birliğinin gerekliliğini de gösterir.

Tarihte, 20. yüzyıl filozoflarının inandığı anlamda hiçbir ilerleme olmayabilir. Ancak tarih yazmada ilerleme vardır. Disiplin uzmanlıklarının ve kolektif kimliklerin sınırlarının ötesinde çalışarak tarihsel benzersizlik mitlerine meydan okumak, bilgiye felsefi bir yeniden yönelim sağlayabilir. *YEAR 1: A Philosophical Recounting* (2021)⁸ adlı eserin temel metodolojik katkısı budur. Kitap, insan evrenselliğine bir soyutlama, insanlığın en küçük ortak paydası olarak yaklaşmak yerine, evrenselliği kökenleri çokluk olan, sınırlar ötesi bir paylaşım olarak ortaya koyan tarihsel somutlukta ısrar eder. Kolektif geçmişimizi ipliklerine ayıramayız; bunu denememeliyiz de.

Zamanın her farklılık çizgisi boyunca paylaşılması, farklılıkların haritasını çıkaran bakış açısı eksende bir kayma ile, bilgi üretiminin etik yöneliminde bunun beraberinde gelen bir kaymayı akla getirir. Tarih, onu belirlenmiş, özelleştirilmiş arazilere bölmek isteyenlere karşı Süleyman⁹ koruyucu bilgeliğine ihtiyaç duyan, öksüz bir çocuk gibi ele alınmamalıdır. Şimdiki zamana, bugün hayatta olanlarca paylaşılan ortak bir zamansal matris olarak yaklaşmak, daha önceki bir çağda yaşayanların zamanda birbirine ait olduklarını, dolayısıyla bize ait olmadıklarını gösterir. Başka bir deyişle, bugün hak iddia etmek için birbiriyle yarışan ne Hıristiyanlar, ne seküler sınıfcılar, ne Yahudiler, ne de Müslümanlar antik dönemin belirli bir dilimine sahip değildirler. Tarihin eylemleri ve başarıları, bugün insanlığın hiçbir kesimi tarafından münhasıran kendisine ait ve dışlayıcı mülkiyeti olarak sahiplenilemez. Mülkiyet yasalarının tarih aleminde bir anlam ifade ettiği iddiasına karşı geçmişin ortak, sınırsız, aslında *komünist* mirasında ısrar ediyoruz.

El Kaide'nin 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırısının ve ABD'nin Afganistan ve Irak'a askerî misillemesinin ardından küresel “medeniyetler çatışması” söylemi, UNESCO ve diğer ulus temelli örgütler tarafından “medeniyetler diyalogunu” teşvik etmek için başlatılan çok sayıda projeye yol açmıştır.

8 Susan Buck-Morss, *Year 1: A Philosophical Recounting*, The MIT Press, Cambridge, 2021.

9 Kur'an'a göre (27:18), Süleyman hayvanların dilini, hatta karıncaların dilini ve özellikle kuşların şarkılarını anlayabiliyordu.

On yıl boyunca bu tür konferanslara katılmak (ikisi Türkiye’deydi), beni bu seyahatlerde tanıştığım meslektaşlarımla herhangi bir Batı medeniyetinden daha fazla ortak yönüm olduğuna ikna etti. Böyle bir bağlamda “Batı”yı temsil etmek, “ABD bakış açısından” felsefe yapmaktan daha mümkün değildir. Bilgi partizan değil, kısımidir. Alternatif gerçekler yoktur, yalnızca ek gerçekler vardır. 18. yüzyılın Aydınlanmasından bu yana Republic of Letters olarak adlandırılan, uzak mesafelere yayılan entelektüel topluluğun bir parçası olarak akademisyenler, okumaları ve tartışmaları, değerleri ve endişeleri küresel olarak paylaşırlar.

Bu bilimin küreselleşme pratiği, Batı’nın çağdaşlığı ile sınırlı değildir. İskenderiye ve Bergama’daki antik kütüphaneler ve Bağdat, Fustat (Kahire) ve Cordoba’daki İslami Bilgi Evleri, bilgiyi paylaşmak ve birbirlerinden öğrenmek için uzun mesafeler kateden bilgin topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. *Ethnos* olan hiç kimsenin, dünyanın bir parçası olan hiç kimsenin, hakikati tekelinde tutmadığı anlayışına dayanarak filozofların bilgelik arayışı içinde seyahat etmeleri gerekeceği, kendiliğinden anlaşılmalıdır. Başkalarından öğrenmeye olan bu asırlık bağlılık, üniversitelerin tarihini şekillendirmiştir. Ulusal hükümetler, haklı olarak, üniversitelerin kendi çıkarları için bir tehdit olabileceğini sezmektedir. Sınırlar, öğrenmeye düşmandır ve bağımsız bir hakikat arayışı, bir üniversitenin ödün verilemez görevidir.

Çeviri, bilginin can damarı; diasporal duyarlılık ise hakikatin turnusol kâğıdıdır. Evrensel insanlığa ancak çeviri, dillerin birbirine açılması ve farklı epistemolojik çerçeveler aracılığıyla ulaşılır. Columbia Üniversitesinde Fransızca konuşan Senegalli bir Müslüman filozof olan Souleymane Bachir Diagne, dilbilimsel çeviri hakkında şöyle der: “Felsefe *ancak* farklılıkları aşyorsa evrensel olabilir.” Ve ekler: “Felsefeyi oluşturan, mesafedir.” Nottingham Üniversitesinden Polonyalı Yahudi Çalışmaları Profesörü, bağımsız çalışan filozof Agata Bielick-Robson da aynı fikirdedir: “Evrenselliğe ulaşmanın tek yolu yataydır, asla özellik alemini terk ediyormuş gibi davranmamaktır”; felsefenin yolu, “çeşitli dilleri birbiriyle çatıştıran, evlendiren, tanıştıran, arkadaş eden kaynaştıran ve yüzleştiren” çeviriden geçer. Nitekim bugün tek dillilik yalnızca filozoflar için değil, gezegenin herhangi bir vatandaşı için tartışılmaz bir dezavantajdır.

Gezegensel bilincin; geçmişin ayrıntılarından ve insanlar ile tabiatın geçici, paylaşılan tarihinden çekilen yeni bir evrensellik fikri gerektiren, felsefi bir mesele olduğunu savunmaktayım. Serbest bilgi alışverişi, bu paylaşılan görev için hayati önem taşır ve rekabet ilkelerini tersine çevirir. Bu çalışmanın ana etiği, özgürce ve dürüstçe konuşmaya yönelik partizan olmayan bir

girişimdir. Bu, mesul konuşmanın ilk sorumluluğu kendisine ait olan kişiler arasında bir diyalog değil, bir sohbetir. Fikrî projelerin maddi desteği, beraberinde engelleyici dizeler var ise kabul edilemez. Çalışmamızın ayrıcalıklı özgürlüğü, demokratik kapsayıcılık ve küresel kamu yararına derin bir bağlılık gerektirir. Gezegensel bir bilinç, ulusal çıkarları aşmalı ve kâr güdüsü altında kalmaktan sakınmalıdır.

Bu bağlamda “seküler” üniversiteden bahsetmiyorum çünkü çalışmamızın etik talepleri ve ilham verdiği alçak gönüllülük, insan bilgisinin sınırlarının tanınmasını gerekli kılar. Platon, aşkın fikirler alanından söz eder; Kant’ın tüm felsefesi, insan mantığının sınırlarını betimler ve böylece inanca yer açar. Ancak inancın hakikat olduğu mezhep mücadeleleri, felsefi bir proje değildir. Felsefe, Tanrı’nın tekliği ile değil, insan çokluğu ile ilgilidir. *Philo-sophia*, kelimenin tam anlamıyla bilgelik sevgisi, tutkuyla ancak kesin bir şekilde sahip olmaksızın hakikat arayışı anlamına gelir. Ben, Platon’un filozofların kral olduğu cumhuriyetinden şüpheliyim. Politikacılardan kötü filozoflar (ve kötü ilahiyatçılar) çıkar; belki filozoflar da kötü politikacılardır. Bu görevlerin arasında kurumsal bir ayırım vardır. Yine de bireylerin eylemleri bu üçünü nâdiren bir araya getirebilmiştir. Buna İran şahının baskıcı otoritesine meydan okuyan ve öğretileri öğrencilere ilham veren Ali Şeriatî *Özgürlük Teorisi* adlı eserini vatansızlar ve fakirler adına yazan Perulu Cizvit filozof Gustavo Gutierrez ile hayatını sosyal adalet için feda eden ve ABD’de sivil haklar hareketinin lideri Baptist Afro-Amerikan din adamı Martin Luther King buna örnektir. Onların çalışmaları, tam olarak odaklarının tarihsel özgüllüğüne uyum sağlamaları yoluyla anlamın evrenselliğini elde etmiştir. Sahip oldukları her şeyle dönemin potansiyelini ele almışlardır.

Felsefi içgörüler siyasi pratiği bilgilendirebilir ve bilgilendirmelidir. Sağa karşı Sol yelpazesi boyunca dağılmış, politik söylemdeki geleneksel terimlerin felsefi yeterliliğini sorgulayarak başlayabilirim. Bu terimler tarihin belirli bir anına; Ulusal Meclis’te devrimi destekleyen partinin delegelerinin kralın solunda oturduğu Fransız Devrimi’ne atıfta bulunur. Soldakiler daha aşırı hâle gelip, merkezi sağa doğru iterken; monarşi yanlıları kralla birlikte giyotine götürüldü. Tarihsel ilerleme, birinin muhaliflerinin fiziksel olarak ortadan kaldırılmasıyla eşit hâle geldiğinde, seküler siyasetin hoşgörüsüzlüğü (haklı olarak) kınadığı dinî müsamahasızlığı yansıtmıştır.

Felsefi açıdan en radikal söylemlerim burada başlıyor. Tarihsel somutluk ve evrensellik uygulaması teorinin ayrılmaz bir parçasıdır. Konseptler, gerçeklik

yaşamını öldürmektedir. Bugün teori analizlerin verilerini dışlayarak daha derin bir hâle gelmiştir. Yönetimsellik, düz yaşam, istisna durumu konseptleri spesifik tarihî analizlerden doğmuştur ancak sonradan tarihî bağlarından koparak, daha derin bir hâle gelerek küresel olarak engelsizce dolaşabilmektedir. Düşünürler olarak tarihsel bilginin sağladığı özgüllük olmadan yapamayız.

Peki ya “liberal”, “radikal” ve “muhafazakâr” terimleri? Bu ayrımların felsefi faydasını da sorgulayabilirim. Ya da düşüncenin evrenselliğinin, her üçünün de niteliklerini taşıması gerektiğini söyleyebilirim: Açık ve dışlayıcı olmayan anlamında liberalliğin; değişim zamanlarında bir cesaret ufku olarak radikalliğin (Lenin “gerçekliğin kendisi kadar radikal olma” ihtiyacından bahsederken, Raymond Williams da gerçekten radikal olmanın umudu mümkün kılmak olduğunu söyler) ve aynı zamanda, bizi ileriye götürebilecek gelişimin geçmiş kültürde tarihin muzafferleri tarafından suçlarının ideolojik bir meşrulaştırılması olarak kullanımından kurtarılması gerektiğinden, muhafazakârlığın da. Devrimci liderler olarak teorisyenlerin, insanların yönetilmesi için doğru yolu bildiği görüşüne katılmıyorum. Aksine bu kişiler, insanların ortak bir amaç için birlikte hareket ettiklerinde ne yarattıklarına dikkat ederek en iyi şekilde gezegen bilincine katkıda bulunurlar. Yakın zamanlı örnekleri düşünelim.

Şekil 7. Hyde Park'ta toplu savaş karşıtlığı gösterisi, Londra, 15 Şubat, 2003.¹⁰

10 <https://www.iwm.org.uk/history/5-photographs-from-the-day-the-world-said-no-to-war>

15 Şubat 2003'te ABD, egemen Irak ulusunu işgal etmeye hazırlanırken dünya çapında 30 milyona yakın insan, savaşı protesto etmek için 800'e yakın şehrin meydanlarında ve sokaklarında bir araya geldi (Şekil 7). Mitingler, güneşi takip ederek dünyayı dolaştı: Avustralya, Asya, Afrika, Orta Doğu, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika. Bu, barış içindeki insanlık adına ilk eş zamanlı, gezegensel eylemdi. Katılımcılar, bir taban eylemi olarak yeni bilgisayar teknolojisini kullanarak (akıllı telefonlardan birkaç yıl önce) kalabalığı belgelemek için fotoğraflar çektiler, bunları yüklediler ve çevrim içi ortamda paylaştılar. Gezegen dönmeye devam ederken, dünya çapındaki sıradan vatandaşlar birbirlerinin siyasi sınırların ötesinde uyum içinde hareket ettiklerini, kapsayıcı, barışçıl bir kitle hareketine, gezegende daha önce görülmemiş bir uyum ve ortaklıkla katıldıklarını gördüler.

Birkaç hafta içinde ABD, Irak'ı bombalamaya başladı. Afganistan'da olduğu gibi burada da savaş, bu ülkelerin insanlarına ve doğal ortamlarına karşı yıkıcı şiddetle devam etti. Bu, iki dünya savaşını ve süregelen bir nükleer tehdidi beraberinde getiren eski siyaset, ulus-devletin normal işleyişiydi. Yine de araçsal politika olarak başarısızlığına rağmen gezegensel protesto son derece önemliydi. Karşılıklı katliama karşı bir arada durmaya kararlı insanların yaşadığı kürenin görünürlüğü, milyonlarca katılımcının zihninde kaybolmayan imgeler yarattı.

Şekil 8. Tahrir Meydanı, 8 Şubat, 2011¹¹

11 https://tr.wikipedia.org/wiki/2011_Mısır_Devrimi

2011 yılında, Arap Baharı adını taşıyan çok sayıda gösteriyle gezegen ruhu yeniden alevlendi. Tunus, Kahire, Şam, Bahreyn, Sana gibi birçok şehirde, insanlar hükümetlerinden hesap sormak için meydanlara akın etti. Tahrir Meydanı'nın kitlesel işgali 18 gün sürdü. Dünyanın her yerinde canlı videolar yayınlandı. Bu bölgesel olaylar zamanla diğer yerlerle, Atina, Madrid, New York, Tel Aviv'le birleşti ve sonraki yıllarda yerel ötesi biçimde Santiago, İstanbul, Rio, Bangkok, Maidan, Hong Kong, Moskova, Darfur'a yayıldı. Dünyanın hiçbir kısmı dışarıda bırakılmadı. Hiçbir protesto, görünürlükten menedilmedi. Hiçbir bastırma eylemi, başkalarının tanıklığından kaçmadı.

Bu gösterileri kıvılcımlandıran sorunlar yereldi ancak küresel bağlam paylaşıyordu. Neo-liberal kapitalist düzen, 2008'de dünya çapında bir mali çöküşle karşı karşıya kaldığında ekonomik seçkinlerin özel çıkarlarına öncelik verildi. Hükümetler, bu kişilerin kredilerini geri ödedi ve bankaları kurtardı, bedelini ise toplumlar ödedi. Hâlihazırda büyük işsizlik ve ekonomik zorluklar yaşayan halklar, sosyal refahı tüketen "kemer sıkma önlemleri"ni kabul etmek zorunda bırakıldılar. Bu politikalar, krizi yaratan istikrarsız sistemi yeniden canlandırırken sistemin istikrarsızlaştırıcı yapılarını değiştirmede. Burada, bankaların ve yerel yönetimlerin otokratik kontrolü ile kaostan kaçınılan ve büyük bir teşvik programının toparlanmayı hızlandırdığı ancak demokratik reformların durdurulmasının yalnızca takip eden Hong Kong gösterilerinde "gerçek evrensel oy hakkı" dürtüsünü yoğunlaştırdığı Çin, dikkate değer istisna olarak karşımıza çıkmıştır.

İnsanlar protesto için bir araya geldiklerinde, yabancılarla dayanışma eylemleri gerçekleştirdiklerinde, neo-liberal dogmaya göre var olmayan bir toplumun görünür kanıtı oldular. Bu şiddet içermeyen kentsel işgaller, kamusal alanın özelleştirilmesini tersyüz ederek yeni bir toplumsallığı uygulamaya koydu. Bunları izleyen bir dünya için belirgin hâle gelen, dönüşüme uğramış bir toplumun o anlık vizyonu neydi? İnsanlar dua edenleri korudular, yemeklerini, müziklerini ve sosyal bakımı paylaştılar ve ortak görevler için kendi kendilerini organize ettiler. Kamusal alanda sese sahip olmak için sivil haklar talep ettiler. Kolektif yaşamın bu kısa ömürlü canlandırmaları; cinsiyet, din, etnik köken, meslek ve hatta siyasi inanç açısından çeşitliliğin kutlamalarıydı. Protestocular, kalkınma projeleri yerine kamusal yeşil alanı onurlandırdı. Küreselleşme vaadinin bir alışveriş merkeziyle aynı olmadığını savundular.

Eski düzen devrimleri olarak bu hareketler, bazı durumlarda trajik bir şekilde başarısız oldu. Binlerce gösterici öldürüldü ve binlercesi tutuklandı. Hükümetlere istifa etmeleri için baskı yapıldığı yerlerde dahi, demokratik reformlar yürürlüğe girdiğinde dahi, ekonomik eşitsizlik ve siyasi yozlaşma çok büyük

oranda arttı. Daha önce Şam'da olduğu gibi Maidan ruhu da iç savaşa yenik düştü. Mülteciler dünyanın her yerine dağılmak zorunda bırakıldılar.

Şekil 9. Oruç tutanlar, İstiklal Caddesi yaya yolunda bir yer sofrasında iftar yapıyor, 9 Temmuz 2013. - Muhsin Akgün, “Eşitlik, adalet, özgürlük ve kardeşlik için bir dünya masası”¹²

Protestoların geçici zaferi, toplumun olması gereken boşluğu dolduran kamusal performansın kendisiydi. Senaryo, barışçıl ve kapsayıcı “gerçek demokrasinin” yürürlüğe koyulması, mikrokozmun sahip olduğu çeşitliliğin kutlanması eşitlikçi bir kolektif irade etiğiydi. Kamusal alanın politik olarak yaratıcı kullanımı yaygınlaşıyordu. Hong Kong’da (2019–2020) çağımızın yeni devrimi (時代革命) olma çağrısıyla başladı; sloganlar arasında şunlar yer alıyordu: “Her birimiz kendi yolumuzla savaşıyoruz.”, “Kimse geride bırakılmadı.”; aynı zamanda karşılıklı yıkıma (Kantonca terim 攪炒) karşı bir uyarı da vardı: “Biz yanarsak, siz de bizimle yanarsınız.”

2019 yılında Şilili kadınlar kamusal alanda toplanarak “Un violador en tu camino”yu birlikte söylediler (La Nación Costa Rica 2019). Şarkıları Paris, San Francisco, Auckland, Oslo, Leipzig ve başka yerlerin sokaklarında yankılandı. Çevresel bozulmayı protesto etmek için devam eden küresel hareketler, 150 ülkeyi kapsayan 2019 küresel iklim grevini de içeriyordu. Buna yönelik çok sayıda örnek var. Bunlar, araçsal siyaset açısından değil, bir neslin tamamına yeni bir insan dayanışması vizyonu, işimizi yapmanın ve hayatımızı yaşamanın yeni bir yolu olarak nüfuz eden bir bilinç değişikliği açısından değerlendirilmeli. Bu hareketler “sosyalist” midir? Evet ama yeni bir türden. “Anarşist”

12 <https://www.al-monitor.com/originals/2013/07>

midir? Sadece şu anda, yeni yönetim yapılarının kurulması henüz mümkün olmadığı için. Başarılı olacaklar mı? Bir anlamda, yeni bir siyasi duyarlılığı ilettiklerinden başarılı oldular bile.

Mikrokozmdaki gezegenel toplumlar olarak adlandırabileceğimiz, toplumsallığın bu yerellik ötesi canlandırmaları, siyasi hayal gücümüzü ulus devletlerin sınırlarının ötesine taşıyan, aşağıdan bir kozmopolitliği başlatan görüntülerde bize aktarıldı.

Şekil 10. Indignados 15 Mayıs hareketi, İspanya, 2011: “Hemen gerçek demokrasi! Politikacıların ve bankacıların malı değiliz” (non somos mercancia en manos de politicos y banqueros)¹³

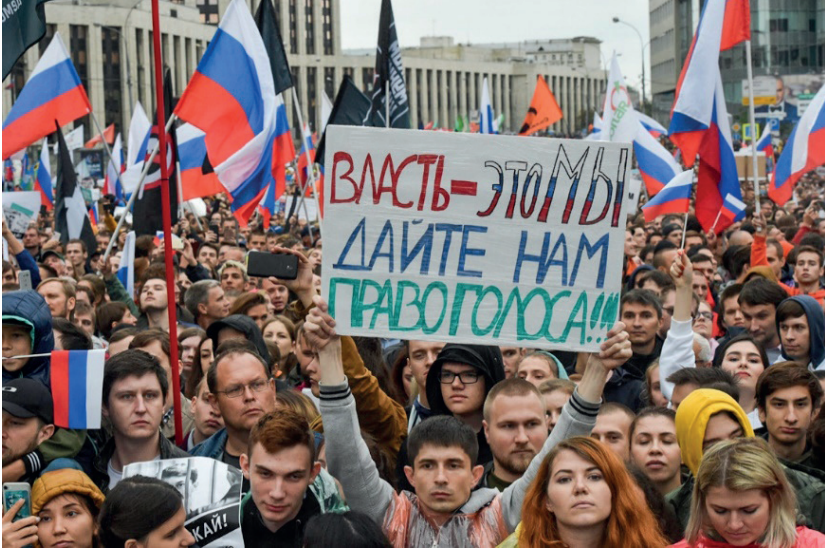

Şekil 11. 28 Ekim 2014, (Kin Cheung/AP) hükümetin tutuklamalarıyla sonuçlanan “Vatandaş gücü” (Gōng mǐn 公民) için Sarı Şemsiye pasif direniş hareketi¹⁴

13 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Democracia_real_YA_Madrid.jpg

14 <https://www.voanews.com/a/hong-kong-marks-one-month-anniversary-of-student-protests/2499296/p1.html>

Hong Kong Deniz Kuvvetleri Komutanlığındaki hükümet merkezinin dışında işgal edilen alanlarda düzenlenen bir mitingde “Gerçek genel oy hakkı istiyorum.” yazılı sarı bir pankart açtılar.

Resim 12. Bağımsız adayların Duma Meclisi için aday olma hakkını destekleyen gösteriler: “Güç biziz! Bize sesimizi çıkarma hakkı verin,” Moskova, Rusya, 2019.¹⁵

Resim 13. Kadınların önemli bir rol oynadığı, “Özgürlük, Barış ve Adalet” için askeri hükme karşı protestolar. Darfur, 2019¹⁶

15 <https://euromaidanpress.com/2019/09/09/protests-in-moscow-its-no-longer-just-a-game/?share=reddit>.

16 <https://www.jpost.com/International/Sudanese-woman-in-iconic-protest-image-reports-getting-death-threats-586666>.

Sonuç

Hareketler birbiri ardına yankılandı ve bize öğrettikleri dersler şunlar oldu: “Gerçek Demokrasi” halkın sosyal ihtiyaçlarına karşı sorumluluk talep eder. Toplumun bağları olmadan demokrasi gelişemez. Politikacılar, küresel oligarklara göz yumdukça halk acı çeker. Kâr güdüsü, küresel düzeyde hâkim olduğunda bundan gezegen zarar görür. Bireysel başarının en yüksek hedefi olarak servet birikimi ne insanlara ne de diğer herhangi bir canlıya fayda sağlamaz. Son olarak da bilinç değişir. Bazen, düşündüğümüzden daha hızlı.

Ufuk algıları geçicidir, zamanla hareket eder. Kolektif eylemler, dönmekte olan bir dünyayı kucaklar. Hepimiz için ortak olan, *bu* zamandır. Aşağıdan gelen kozmopolitlik, artık dışlayıcı bir ulusal geçmişi değil, gezegende burada ve şu an birlikte yaşamamızı temel alan, radikal bir topluluk fikri önerir. Bilgi üretiminin bu amacı kolaylaştırma sorumluluğu vardır.

Kaynakça

- Buck-Morss, Susan, *Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West*, The MIT Press, Cambridge, 2002.
- Buck-Morss, Susan, *Günümüzde Devrim (Revolution Today)*, çev. Onur Yıldız, Nika Yayınevi, Ankara, 2021.
- Buck-Morss, Susan, *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*, çev. Erkal Ünal. Metis Yayıncılık. İstanbul, 2012.
- Buck-Morss, Susan, *Küresel Bir Karşı Kültür: Eleştirel Teori ve İslamcılık, Küresel Bir Sol Olabilir mi? (Thinking Past Terror: Islamism and Critical Theory on the Left)*, çev. Süreyya Evren, Versus Kitap Yayınları, İstanbul, 2007.
- Buck-Morss, Susan, *Rüya Alemi ve Felaket: Doğu'da ve Batı'da Kitleesel Ütopyanın Karışması*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Buck-Morss, Susan, *The Dialectics of Seeing Walter Benjamin and the Arcades Project*, The MIT Press, Cambridge, 1991.
- Buck-Morss, Susan, *Year I: A Philosophical Recounting*, The MIT Press, Cambridge, 2021.
- <https://www.nasa.gov/content/blue-marble-image-of-the-earth-from-apollo-1>
- <https://www.al-monitor.com/originals/2013/07/turkey-gezi-park-protesters-observe-ramadan-iftars.html#ixzz7VM1f16IW>
- <https://www.susanbuckmorss.info/>
- <https://www.iwm.org.uk/history/5-photographs-from-the-day-the-world-said-no-to-war>
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Democracia_real_YA_Madrid.jpg
- <https://www.nationalgeographic.com/maps/article/about-maps>
- <https://www.voanews.com/a/hong-kong-marks-one-month-anniversary-of-student-protests/2499296/p1.html>
- <http://earthobservatory.nasa.gov/IOTD/view.php?id=89257>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/2011_Mısır_Devrimi
- <https://eol.jsc.nasa.gov/SearchPhotos/photo.pl?mission=ISS064&roll=E&frame=48480>
- <https://www.natgeomaps.com/re-world-satellite>
- <https://www.cornucopia.net/guide/listings/sights/haci-bayram-pasha-and-the-temple-of-augustus/>
- <https://www.jpost.com/International/Sudanese-woman-in-iconic-protest-image-reports-getting-death-threats-586666>
- <https://euromaidanpress.com/2019/09/09/protests-in-moscow-its-no-longer-just-a-game/?share=reddit>

Acısız Medeniyet ve İnsanlığın Kaderi: Felsefi Bir Araştırma

Masahiro Morioka

Giriş

“Acısız medeniyet” ifadesi, 2003 yılında Japonca olarak aynı isimle yayımlanan kitabımda türettiğim bir terim. Çağdaş medeniyet bize haz ve rahatlık vermeyi, “acı ve ıstırapı” mümkün olduğunca ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu durum özellikle gelişmiş ülkelerde daha belirgindir. Çağdaş medeniyet acısız bir medeniyet olma yolunda ilerlemektedir. Fakat acısız medeniyette, hayatımızın anlamının temel kaynağı olarak kabul edilen yaşam sevincinden mahrum kalırız ve bir haz denizinde boğulma durumuna doğru sürükleniriz. Bu bir nevi distopyadır ve bundan kolay bir kaçış yolu bulamamaktayız. Gezegeneğimizin geleceğini düşündüğümüzde, çağdaş medeniyetin bu yönüne özel bir dikkat göstermemiz elzemdir.

Acısız medeniyet fikrini ortaya atmamın çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yoğun bakımdaki bir hastanın derin komada bulunduğu bir olaydı. Herhangi bir acı veya ızdırap hissetmeyen, temiz ve sıcaklığın kontrol altında tutulduğu bir hastane odasında sadece huzur içinde ve rahat bir şekilde uyuyan hastayla bir hemşire ilgileniyordu. Hemşire bana şöyle dedi: “Sonuçta, modern medeniyetin yaratmaya çalıştığı insanın varoluş biçimi bu değil mi?”. Bunu duyunca şok oldum ve ileri teknolojilerle donatılmış modern şehirlerin huzurlu, mutlu ve acısız sakinleri olmak dışında bir şansımızın olmayabileceğini düşünmeye başladım.

İkincisi, bağımlılık yaratan deneyimlerin paradoksuydu. İnsanların çoğu kumar, alkol, pornografi ve kendine zarar verme gibi bağımlılık yaratan deneyimlere kapıldıklarında çelişkili duygular yaşar. Bir yandan güçlü bir haz duyarken, diğer yandan da gerçekten peşinden koşmak istedikleri şeyin bu tür bir haz olmadığı hissine kapılır. Haz peşinde koşmak gerçek mutluluğa ve doyuma götürmez. Ancak bağımlılık yaratan ve tekrarlanan hazzın derin tuzağına düştükleri için bu trajik kısır döngüden bir kaçış yolu bulamazlar.

Üçüncü sebep ise haz ve acıyla ilgili felsefi bir sorunla karşı karşıya kalmış olmamdı. Geçmiş deneyimlerime dönüp baktığımda, haz arayışının ve acının ortadan kaldırılmasının gerçek bir neşe ve mutluluğa yol açmadığını hissediyorum. Bu arayışlara girişmek, anlamlı bir hayat yaşamak için gerekli olan, çok önemli bir şeyi gözden kaçırmama neden oluyor. Sadece hazı artırarak ve acıyı azaltarak hayatta derin bir tatmin bulamadım. Ancak garip bir şekilde birçok insan benimle aynı fikirde değildi. Neredeyse her durumda hazı artırmanın ve acıyı azaltmanın iyi bir şey olduğunu ileri sürdüler. Burada büyük bir felsefi sorun olduğunu sezdim.

Dördüncüsü, çevre krizi ve kapitalizm sorunudur. 1980'lerde küresel çevre sorunlarının etdiği üzerine çalışmalar yaptım. Günümüz çevre krizinin temel nedenlerinden birinin küresel kapitalizm olduğunu savunan birçok kitap okudum. Bu kitaplardan bazıları, kapitalizmin gücüyle Japonya'da en çok satılan kitaplar arasına girdiler. Küresel kapitalizm hareketini eleştiren kitapların çok sayıda basılmasına ve kapitalizmin hareketini ilerletmek için bizzat itici güç olarak kullanılmalarına şaşırdım. Burada değişik bir gelişme olduğunu düşündüm. Bunun medeniyet perspektifinden incelenmesi gereken bir mesele olduğunu hissettim.

Bedenin Arzusu

Acısız Medeniyet kitabı 2003 yılında Japonca olarak yayımlandı ve İngilizceye (Birinci Bölüm'den Üçüncü Bölüm'e kadar olan kısmı internet ortamında mevcuttur),¹ Koreceye (kitabın tamamı)² ve Türkçeye (*Acısız Medeniyet* başlığıyla Birinci Bölüm)³ çevrildi.

Acısız medeniyet, haz ve rahatlığı artırma ile acı ve ıstırapı ortadan kaldırma sisteminin toplumun her köşesine yayıldığı bir medeniyettir. Günümüz toplumu, henüz bu aşamaya ulaşmadı ancak çağdaş medeniyetin acısız bir medeniyete doğru gittiği konusunda şüphe yoktur. Gelişmiş ülkelerdeki birçok şehirde acısız medeniyetin çeşitli izlerini görebilmekteyiz. Acısız medeniyet kavramını eleştirmek zordur çünkü yapılacak her eleştiri, acısız medeniyetin

1 Masahiro Morioka, *Painless Civilization 1*, Tokyo Philosophy Project, 2003, 2021, Downloadable from: <https://www.philosophyoflife.org/tpp/painless01.pdf>

2 Masahiro Morioka, "The Concept of Painless Civilization and the Philosophy of Biological Evolution: With Reference to Jonas, Freud, and Bataille", *The Review of Life Studies*, Vol.13, 2022, s.16-34 Downloadable from <http://www.lifestudies.org/press/rls1304.pdf>

3 Masahiro Morioka, *Painless Civilization 2*, Tokyo Philosophy Project, 2003, 2023, Downloadable from: <https://www.philosophyoflife.org/tpp/painless02.pdf>

bizzat kendisi tarafından hareketini daha da ileriye taşımak için bir araç olarak kullanılabilir. bizzat kendisi tarafından hareketini daha da ileriye taşımak için bir araç olarak kullanılabilmektedir.

Acısız medeniyeti daha iyi anlamak için insanlığın medeniyet tarihine bir göz atmakta fayda var. Acısız bir medeniyet, 1930'larda Egon von Eickstedt tarafından önerilen bir kavram olan kendi kendini evcilleştirmenin evrimsel bir biçimidir. Von Eickstedt, insanların sadece hayvanları değil, aynı zamanda insan medeniyetinin oluşum sürecinde kendilerini de evcilleştirdiğini ileri sürmüştür. Bu, insanların keçi ve koyun gibi hayvanları değiştirdikleri gibi kendilerini de değiştirdikleri anlamına gelmektedir.

Bizzat benim açtığım ve yeniden tanımladığım kendi kendini evcilleştirmenin ana özellikleri şunlardır:

- (1) İnsanlar kendilerini yapay bir ortama yerleştirdiler.
- (2) İnsanlar, otomatik olarak yiyecek sağlayabilen bir sistem kurdular.
- (3) Teknoloji, insanların doğal tehlikelerin üstesinden gelmesini sağladı.
- (4) İnsanlar üremelerini yönetmeyi öğrendiler (örneğin aile planlaması ve üreme tıbbi).
- (5) İnsanlar yaşam kalitelerini iyileştirmeye çalıştılar (örneğin soy ıslahı ve son üreme teknolojileri).
- (6) İnsanlar ölüm üzerinde yavaş yavaş kontrol sahibi oldular (örneğin beklenmedik ölümlerin ortadan kaldırılması ve onurlu ölüm).
- (7) Gönüllü itaatin ortaya çıkışı (rahat bir modern medeniyete gönüllü itaat).

Bu olguları, dünyadaki gelişmiş ülkelerde bugün rahatlıkla görebilmekteyiz. Acısız bir medeniyet, insanların kendini evcilleştirmesinin mümkün olan en yüksek derecede geliştiği bir medeniyettir. Toplumumuz acısız bir medeniyete doğru ilerlemektedir ve herkes bu acısızlık akımına zorla dâhil edilmektedir. Bu makalenin başında anlatılan dört olay, acısız bir medeniyete doğru ilerleyen bir toplumda giderek artan kendi kendini evcilleştirme örnekleridir. Ancak, bizi bu gelişmeye doğru iten güç nedir?

İnsanların içinde temel bir arzusunun, yani "bedenin arzusunun" olduğu ve bunun insanları kendilerini evcilleştirmeye ittiği hipotezini öne sürdüm. Bedenin arzusunun beş boyutu vardır:

- (1) Haz aramak ve acıdan kaçınmak.
- (2) Mevcut şartları sürdürmek ve istikrara yönelik planlama yapmak.
- (3) Bir açıklık varsa onu genişletmek ve büyütme.

(4) Başka insanları feda etmek.

(5) Hayatları (insanların), yaşamı (biyolojik) ve doğayı kontrol etmek.

Bedenin arzusu, insanların hayatına derinden işlenmiştir. Bu arzudan kolay kolay kaçamayız.

Acısız bir medeniyet, varlığımızın en derin katmanına kazınan “bedenin arzusunun” beş boyutu tarafından yönlendirilen bir medeniyettir. Bu boyutları tek tek inceleyelim.

İlk olarak, acısız bir medeniyette haz ve rahatlık arar; acı ve ızdıraptan kaçınılır. Bu eylemleri destekleyen sosyal mekanizmalar toplumumuzun her köşesine yayılmıştır.

İkinci olarak, acısız bir medeniyette bizim için faydalı olduğu düşündüğümüz mevcut şartları devam ettirir ve bu durumun istikrarını korumaya çalışılır.

Üçüncü olarak, acısız bir medeniyette fırsat olursa bölgemizi ve etki alanımızı genişletmeye çalışılır.

Dördüncüsü, acısız bir medeniyette bazen başkalarını feda ederek çıkar sağlamaya çalışılır ve bu tür sömürücü eylemlere gözlerimizi kapatılır. Gözlerimizi bu eylemlerden kaçırmaya yardımcı olan birçok teknoloji icat edilmiştir.

Beşinci olarak, acısız bir medeniyette hayatımızın rotasını, insanlar dâhil tüm canlıların yaşam ve ölümlerini ve doğal çevreyi mümkün olduğunca kontrol ederiz. Bu kontrol, bilimsel ve sosyal teknolojilerle mümkün kılınmaktadır. Bu, acısız bir medeniyetin en önemli özelliğidir.

“Bedenin arzusunun” beş boyutu insanlara derinden işlenmiştir. Bunun nedeni, bu beş boyuttan dördünün, insan ırkının Dünya gezegeninde ortaya çıkmasından çok önce yaratılmış olmasıdır. “Bedenin arzusu” hakkında düşünürken biyolojik evrim tarihini hesaba katmalıyız. İkinci özellik olan “mevcut şartları korumak ve istikrar için planlama yapmak”, dünyadaki tüm canlıların atası olan ilkel hücrelerin dört milyar yıl önce ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Zarlarından parçacık alışverişi yaparak hücre yapılarını korumaya başladılar. Buna metabolizma adı verilmektedir. Üçüncü özellik olan “bir açıklık varsa onu genişletme ve büyütme”, ilkel hücrelerin bölünmeye ve çoğalmaya başlamasıyla oluşmuştur. Dördüncü özellik olan “diğer insanları feda etme”, tek hücreli organizmalar eski dünyadaki diğer tek hücreli organizmaları yemeye başladığında oluşmuştur. Buna fagositoz adı verilmektedir. (Bu bağlamda “başka canlıları feda etmek” demeliyiz). Bu davranış, biyolojik evrim yoluyla diğer çok hücreli canlılara aktarılmıştır. İlk özellik olan “haz arama

ve acıdan kaçınma”, merkezi sinir sistemi ile donatılmış hayvanların dünyada ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Yukarıdakilere ek olarak, beşinci özellik olan “hayatları (insanların), yaşamı (biyolojik) ve doğayı kontrol etmek”, insan ırkının ortaya çıkması ve kontrol teknolojilerinden yararlanarak medeniyetler yaratması ile oluşmuştur.⁴

“Bedenin arzusunun” beş özelliğinden dördünün insan ırkı ortaya çıkmadan önce oluşması dikkat çekicidir. Vücudumuzun içinde dört milyar yıllık biyolojik evrim bulunmaktadır ve buna büyük ölçüde bağlıyız. “Bedenin arzusunun” içimize bu kadar derinden kazınmasının ve acısız medeniyet hareketinden kurtulmamızın çok zor olmasının nedeninin bu olduğuna inanmaktayım.

Acısız Bir Medeniyette Teknolojiler

Bedenin arzusunun beşinci özelliği olan “hayatları (insanların), yaşamı (biyolojik) ve doğayı kontrol etmek”, toplumdaki her şeyi ve toplumun doğa ile olan ilişkisini kontrol etmeye çalışan bir teknolojiler ağının yaratılmasına yol açmıştır. Bu teknolojiler, acısız medeniyeti ilerletmek için temel itici güçler olarak işlev görmektedir.

Acısız bir medeniyette teknolojilerin en az üç önemli özelliği bulunmaktadır: Önleyici olarak acının ortadan kaldırılması, çift kontrollü yapılar ve acıyı ortadan kaldırma araçları.

Bunların ilki “önleyici olarak acının ortadan kaldırılmasıdır”. Bu, gelecekteki olası acıyı fiili olarak ortaya çıkmadan önce yok etmeyi amaçlayan önleyici veya engelleyici bir eylemdir. *Acısız Medeniyet 1* adlı kitabımda şöyle yazdım: “*Bu, yalnızca hâlihazırda var olan ıstırapı ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda gelecekte ortaya çıkarak bizi tehdit edebilecek ıstırapı dikkatli bir şekilde tahmin eden ve gelecekteki bu ıstırapın nedeni olabilecek her şeyi derhal önleyerek ortadan kaldıran bir sistemdir*” (s. 30). Bunun iyi bir örneği kanser taramalarıdır; kanseri erken evrelerinde tespit edersek, onu hızla ortadan kaldırmamızdır. Bu, tipik bir önleyici olarak acının ortadan kaldırılması eylemidir.

Bir diğer örnek ise seçici kürtajdır. Günümüzde amniyotik sıvıyı test ederek bir fetüsün ciddi bir engeli olup olmadığını görebiliyoruz ve eğer varsa

4 Bedenin arzusu ile biyolojik evrim arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı bir tartışma için 2022 tarihli “The Concept of Painless Civilization and the Philosophy of Biological Evolution: With Reference to Jonas, Freud, and Bataille (*Jonas, Freud ve Bataille’e Atıfla Acısız Medeniyet Kavramı ve Biyolojik Evrim Felsefesi*)” adlı makalemi inceleyebilirsiniz.

belirli koşullar altında kürtaj yaptırabiliyoruz. Bu teknoloji, bir kadının vücudunun dışında yapay olarak döllen yumurtalara da uygulanabilmektedir. Engelli yumurtalar öylece atılır. Test edilebilen insana ait özelliklerinin sayısının gelecekte radikal bir şekilde artması beklenmektedir. Acısız bir medeniyet, bu tür teknolojilerin toplumun tamamında bulunabileceği bir medeniyettir.

İlk bakışta, önleyici olarak acının ortadan kaldırılmasıyla ilgili sorunun ne olduğu belli değildir. Sorun, önleyici olarak acının ortadan kaldırılmasına yönelik teknolojiler toplumda arttığında ortaya çıkar. Aynı anda önleyici olarak acının ortadan kaldırılmasına yönelik çeşitli teknolojilerle çevrili olduğumuz böyle bir toplumda, hayatımızı özgün bir şekilde yaşamamız için çok önemli olan ötekiyle karşılaşma ve yeniden doğma olanağından mahrum kaldığımızı ilk kez anlarız.

Ancak acısız medeniyet akıllıdır. Çift kontrollü yapılar kullanarak bizi aldatır. Peki, çift kontrollü yapı nedir? Çift kontrollü bir yapı, acısız bir medeniyetin toplumumuzda oluşturduğu bir yapıdır. Acısız bir medeniyet asla tüm acıları ve ızdırapları hayatımızdan silmeye çalışmaz. Acıyı ve ıstırapı bir bütün olarak toplumdan kaldırmayı amaçlar ancak aynı zamanda kasıtlı olarak küçük acıları ve ızdırapları, toplumumuzun küçük köşelerinde bırakır ve hatta olumlu bir şekilde dikkatimizi bunlara çeker. Acısız bir medeniyet, küçük acıların ve bunlara dair risklerin beklentisinin tadını çıkarabilmemiz için olumlu anlamda bir alan bırakır.

Bunun iyi bir örneği, vahşi ve evcilleştirilmemiş doğada hayatımızı kaybetme riskinin tadını çıkarabileceğimiz şekilde çevrenin insan merkezli olarak ve akıllıca kontrol edilmesidir; oysa gerçekte, bölgedeki doğal çevre bir bütün olarak acıyı ortadan kaldıran teknolojiler tarafından akıllıca kontrol edildiğinden hayatımızı asla kaybetmeyiz ve kendimizi nadiren yaralarız. Acıyı ortadan kaldıran bu teknolojiler kontrollü ortamın altında başarılı bir şekilde gizlendiği için, doğal parkın tadını çıkardığımız süre boyunca onların varlığını genellikle fark etmeyiz.

Acısız bir medeniyetin geliştirmeye çalıştığı çevreyi korumanın hedefi, küresel ölçüğe genişletilmiş bir tabiat parkı oluşturmaktır. “Çift kontrollü yapı” dediğim şey budur: Çeşitli yerlerde doğanın kontrolsüz şiddetiyle karşılaşabiliriz ancak gerçek tehlikeler teknolojiler tarafından neredeyse tamamen bastırılmaktadır.

Bu tür bir çift kontrollü yapının içinde, aktif olarak risk duygusunun tadını çıkarmaya ve doğada acı ve kazaları deneyimlemeye teşvik ediyoruz. Aynı

zamanda, tüm sistemin ustalıklarla kontrol edildiğini unutmamıza izin veriliyor. Bu, acısız bir medeniyetin günlük hayatımızda karşılaştığımız tüm acıları ve ızdırapları hiçbir zaman ortadan kaldırmaya çalışmadığını göstermektedir. Aksine, o şiddetli olmayan acıya yoğunlaşmamızı sağlar ve bunun karşılığında tüm sistemin karmaşık bir şekilde kontrol edildiği gerçeğini unutturur.

Başka bir deyişle, çift kontrollü yapı, insanların toplumun kontrolünden kaçma özgürlüğünün toplumun küçük bölümlerinde güvence altına alındığı fakat bir bütün olarak toplumda bu özgürlüğün neredeyse tamamen kontrol altında tutulduğu bir yapıdır. Acısız bir medeniyet, acıyı ortadan kaldırma araçlarını kullanarak bizi mümkün olduğunca aldatmaya çalışır. Peki, acıyı ortadan kaldırma aracı nedir?

Bir acıyı ortadan kaldırma aracı, hayatımızdaki acı ve ıstırapı ortadan kaldırmaya, acısız bir medeniyetin çifte kontrollü yapıları tarafından kontrol edildiğimizi bize unutturmaya çalışan bir araçtır. Ağrı kesiciler, alkol ve uyuşturucu maddeler, fiziksel düzeyde acıyı ortadan kaldırma araçları olarak işlev görebilir. Psikoterapi ve din, psikolojik düzeyde zihinsel ve ruhsal acımızı azaltan acıyı ortadan kaldırma araçları olarak işlev görebilir.

Ancak en önemli araçlar, acısız bir medeniyete doğru ilerleyen bir toplumda bazen hissettiğimiz belirsiz endişelerden dikkatimizi başka yöne çekebileen kitle iletişim araçları, düşünce tarzımızı etkileyen söylemler ile televizyon programları, filmler, diziler ve müzik gibi eğlence sektörü ürünleridir. Bu eğlence araçları, sevgi ve şefkatle ilgili çeşitli dokunaklı hikâyeler anlatır ve acı ve ızdırapla dolu bir toplumda yaşadığımız her ne kadar doğru olsa da sonunda sevgi ve şefkatin gücüyle bir mutluluk ve tatmin hâline ulaşabileceğimizi ileri sürerler. Nihayetinde acısız medeniyetin temel çerçevesinin değiştirilmesi gerekmediği ve orada yaşama konusunda herhangi bir sorunun olmadığı görüşüne yönlendiriliriz.

Acısız Bir Medeniyetin Nesi Yanlış?

Okuyucular, acısız medeniyetin özünü anladıklarını ama bunun nesinin yanlış olduğunu anlamadıklarını düşünebilirler. Ben, acısız bir medeniyette yaşamının büyük bir sorun olduğuna inanıyorum. Önemli bir hususa ışık tutmak ve özünü açıklığa kavuşturmak istiyorum.

Acısız bir medeniyet, bizi haz ve rahatlık aramaya, acı ve ıstırapı ortadan kaldırmaya, bizim için faydalı olan mevcut bir çerçeveyi sürdürmeye ve

önceden planladığımız şekilde ilerleyebilmesi için hayatımızın rotasını kontrol etmeye teşvik eden bir medeniyettir. Burada eksik olan şey, öngörülemez büyük acılar yaşadıkten sonra yeniden yaşama dönme imkânıdır. Yaşamımızda kimi zaman öngörülemez büyük acılarla karşılaşabiliriz. Ailemizin çok sevdiğimiz bir üyesini kaybedebiliriz, bir trafik kazasında ağır bir şekilde yaralanabiliriz, işimiz iyi gitmeyebilir ve beş parasız kalabiliriz ya da çocuklarımız ciddi bir suç işleyebilirler.

Böyle durumlarda hayatımız dibe vurur. Hayatımızın bittiğini ve hiçbir çıkış yolunun olmadığını düşünürüz. Büyük bir acı yaşar ve acı içerisinde çığlık atarız. Ancak bazen bize çok tuhaf bir şey olur. Böyle bir acıyı yaşadıkten sonra, güçlü bir şekilde muhafaza ettiğimiz psikolojik yapımız parçalara ayrılır ve yeni bir yapı ya da daha önceden bilmediğimiz, yaşama dair yeni bir bakış açısı önümüzde belirir. Cehennem olduğunu düşündüğümüz yer, içinde yaşanabilecek iyi yerlerden birine dönüşür. Dünyaya bakışımızda büyük bir dönüşüm meydana gelir. Hayatımızın dibe vurduğu yerde yeniden doğarız. Beklenmedik bir sevinç hissederiz.

Büyük acılar yaşadıkten sonra hissettiğimiz bu tür beklenmedik sevince “yaşam sevinci” adını veriyorum. Bu “yaşam sevinci”, özgün ve anlamlı bir hayat sürdürebilmek için olmazsa olmazdır. Hayatımız boyunca aynı yapıyı muhafaza eden robotlar olmadığımız için bu şekilde meydana gelen bir yenden doğuş deneyimi, hayatımızda son derece önemli bir rol oynar. “Yaşam sevinci” olmadan, çoğumuz acısız bir medeniyetin çerçevesinden kaçamadan bir şeker denizinde boğuluyormuş gibi nefessiz kaldığımızı hissederiz.

Acısız bir medeniyetin temel sorunu, orada yaşayan insanların hayatından bu “yaşam sevinci” olasılığını sistematik olarak silmesidir.

Ancak içimizde “bedenin arzusunu” parçalamaya çalışan başka bir arzunun kaldığı gerçeğine özellikle dikkat etmeliyiz. Ben, buna “yaşam arzusu” adını verdim. “Yaşam arzusu”, mevcut yapımızı parçalama ve daha önce hayal etmediğimiz yeni bir dünya veya yeni bir yapı görme arzusudur. Acısız bir medeniyete doğru ilerleyen bir toplumda, iç dünyamızda “bedenin arzusu” ile “yaşam arzusu” arasındaki bir savaşla karşı karşıyayız. Bu savaş, acısız bir medeniyette kendine zarar verme gibi çeşitli türlerde patolojilere neden olmaktadır. Ancak kendine zarar vermek, mutlaka tedavi edilmesi gereken bir hastalık değildir. Bunun yerine, bu bir tür umuttur çünkü kendine zarar verme, “yaşam arzusunun” “bedenin arzusuna” karşı cesur bir saldırısıdır. Burada ihtiyaç

duyulan şey, “yaşam arzusunun” enerjisini başka bir tarafa yönlendirmek ve acısız medeniyetten kaçmanın bir yolunu bulmaya çalışmaktır.

“Yaşam arzusu”, acısız medeniyet teorisinde kilit öneme sahip bir kavramdır. Gerçek umut, “yaşam arzusu” içinde nefes alır. İşin ilginç tarafı, “yaşam arzusu” aslında “bedenin arzusunun” dönüşüm geçirmiş bir hâlidir. Felsefi açıdan “yaşam arzusu”, “bedenin arzusu” alemini aşmaya çalışan bir arzudur. Çünkü “bedenin arzusu”, kendini sınırlarının ötesine genişletme arzusuna sahiptir ve bu, bedenin kendi yapısını koruma arzusunu aşma girişimine yol açar. Burada “bedenin arzusu” başka bir arzuya, benim “yaşam arzusu” dediğim “beden arzusunun” parçalama arzusuna dönüşür. “Yaşam arzusu”, acısız bir medeniyete doğru ilerleyen bir toplumda yaşamın anlamını kavrayabilmemiz için vazgeçilmez bir unsur olan “yaşam sevincinin” imkânını güçlü bir şekilde destekleyen bir arzudur. İki arzu arasındaki ilişkide yaşamın ilginç bir diyalektiğini görebiliriz. Ancak, “yaşam arzusu”, “bedenin arzusunun” karşısında yer alan her şeye kadir bir kavram değildir. Çağdaş medeniyetteki arzularımızın daha ayrıntılı bir analizini yapmamız gerekiyor. (Bu iki arzu arasındaki diyalektik ilişkiyi *Acısız Medeniyet*’in Beşinci Bölümü’nde ele almıştım.)⁵

“Bedenin arzusunun” gücü çok büyüktür. Varlığımızın temeli bu arzu üzerine kuruludur. Dolayısıyla, “bedenin arzusuna” karşı verilen savaş, insanın kendisine karşı verdiği bir savaş anlamına gelir. Acısız bir medeniyetten kurtulmak için mevcut medeniyetin derinlerine işleyen önleyici olarak acıları ortadan kaldırma, çift kontrollü yapılar ve acıyı ortadan kaldırma araçlarından oluşan bir sisteme karşı mücadele etmek zorundayız. Buradan kolay bir çıkış yok.

Acısız bir medeniyetin olumsuz yanlarını ortadan kaldırmanın belirli bir reçetesi bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir reçete olsaydı, acısız medeniyet bunun üstüne atlar ve reçetenin söylemini cazip bir meta olarak tüm topluma yayardı ve acısız bir medeniyet, ortadan kaldırma eylemimizin gücünü bu şekilde azaltmaya çalışırdı. (Bu, çevre sorunları üzerine ne kadar kitap yayımlanırsa yayımlansın, gerçek çevre sorunlarının çözülmemesi durumuna benzer.) Tek başına bir argüman, acısız medeniyet sorununu çözmeyecektir. Argümanımızın acısız bir medeniyet tarafından kullanılmaması için dikkatli olmalıyız.

Acısız medeniyete doğru ilerleyen bir toplumda acısız medeniyet sorununun farkına varması gerekenler, güç ve servete sahip olmayanlar değil, sahip

5 “Yaşam arzusu”, “yaşam sevincinden” farklıdır. Bu makalede, bu hususu daha fazla ele almayacağım. Konuya ilgi duyanların, *Acısız Medeniyet*’in yayımlanacak, tercüme edilmiş bölümlerini okumaları önerilir.

olanlardır. Bunun nedeni, güce ve servete sahip olanların sahip olmayanlara göre bedeninin arzularına daha derinden bağlı olmalarıdır. Güce ve servete sahip olanların aradıkları şeyler haz, rahatlık, acısız durumlar, mevcut yapının korunması ve tercih ettikleri hayatlarının sürdürülmesidir. Bu hayatlar muhteşem gibi görünse de kararlı yapıları bozulduğunda, yalnızca ötekiyle ya da ötekiliğin doğuşuyla karşılaşarak sahip olabilecekleri “yaşam sevincini” deneyimleme imkânını neredeyse tamamen kaybetmişlerdir.

Bana sık sık şöyle soruluyor: “Neden acısız bir medeniyete karşı mücadele etmek zorundayız? Keyifli ve acısız bir hayat sürdürmek doğru bir şey değil mi?”. Benim bu soruya cevabım şudur: Kısa vadede böyle bir hayatı sürdürmeniz iyi olabilir fakat uzun vadede toplumumuzun giderek daha acısız hâle gelmesi ve “şeker denizinde boğulmaktan” kaçmanın bizim için çok zor olması muhtemeldir. Gerekli olan, hayal gücünüzü genişletmeniz ve kalbinizin derinliklerinde nasıl bir toplumda yaşamak istediğinizi düşünmenizdir.

Bu anlamda acısız medeniyet teorisi, kendimiz hakkında derinlemesine düşünme ve daha genç ve bugünden daha hassas olduğumuz dönemlerde hayatın anlamı hakkında ne düşündüğümüzü hatırlamaya çalışma çabasıdır. Daha gençken ve “bedenimizin arzularına” daha az bağlıyken bizim için hayatın anlamı neydi? Uzun yaşamış bir yetişkin olarak kendi “bedenimin arzularına” güçlü bir şekilde bağlı olduğumun farkındayım ve bu bağlamda hayatımda önemli bir sorun yaşadım. Ama “bedenimin arzularına” güçlü bir şekilde bağlı olduğum gerçeğini, asla göz ardı edemeyeceğimi kendime her zaman söylüyorum.

Tabii ki bu şekilde sadece kendimi suçlamamın, “bedenin arzusunun” ve acısız medeniyetten kaynaklanan hiçbir sorunu çözmediği de aşikârdır. Acısız medeniyet teorisi, okuyucular için çağrıdır. “Medeni” bir toplumda kendi hayatınızı derinlemesine gözden geçirmenizi ve bu toplumdaki diğer insanlarla umudu paylaşarak nasıl bir hayat yaşamak istediğinizi düşünmenizi istiyorum. Bazen, birçok insan acı dolu ve sefil bir hayatla mücadele ederken keyifli ve rahat yaşayan insanlardan neden bahsettiğim soruluyor. Evet, büyük acılar içinde olan pek çok insan olduğu doğrudur. Ancak bu insanlar acı dolu hayatlarından kurtulduktan sonra ne dilerler? Modern teknolojiler ve tıpla desteklenen rahat, keyifli, daha az acı içeren ve istikrar dolu bir yaşam istemezler mi? Bu, acısız medeniyet sorununun yalnızca zengin ve başarılı insanlar için değil, aynı zamanda potansiyel olarak yoksul ve acı çeken insanlar için de bir sorun olduğu anlamına gelir. Bu, tüm insan ırkının sorunudur.

Acısız Bir Medeniyette Sevgi

Acısız bir medeniyette yok olmaya mahkûm olan şeylerden biri koşulsuz sevgi olasılığıdır. Birini koşulsuz sevmek, eski çağlardan günümüze her zaman çok zor olmuştur. Acısız bir medeniyet, toplumdaki koşulsuz sevgi olasılığını tamamen silmeye çalışır. Bugünün üreme tıbbında bunun belirtilerinden birini görebiliriz.

Elemeci kürtaj ve preimplantasyon genetik tanı (PDG) gibi çağdaş üreme teknolojilerini düşünelim. Bu teknolojileri kullanarak doğum için sağlıklı, engelli olmayan embriyoları veya fetüsleri seçebiliyoruz. Bu, daha önce bahsettiğim “önleyici olarak acıyı ortadan kaldırmanın” tipik bir örneğidir. Ebeveynlerin çoğu, ağır engelli bir çocuğun hayatının mutsuz olduğuna ve böyle bir çocuğu yetiştirmenin kendileri için ağır bir yük olduğuna inanır. Gerçekten de fetüslerinde ciddi bir engellilik keşfeden neredeyse tüm ebeveynler kürtajı seçiyor. Üçüncü bölümde bahsedildiği gibi bu, gelecekteki olası acıyı fiili olarak ortaya çıkmadan önce yok etmeyi amaçlayan, önleyici veya engelleyici bir eylemdir. Acısız bir medeniyet, bunun gibi “önleyici olarak acıyı ortadan kaldırmanın” çeşitli türlerinin toplumun her köşesine nüfuz ettiği bir medeniyettir.

Bu, bir insanın ancak ebeveynlerinin şart koştuğu belirli koşulları yerine getirdiğinde doğmasına izin verildiği bir toplum yaratır. İnsanlar çocuklarına şartlar koşar ve bu çocuklar da büyüyünce kendilerine eş bulup kendi çocuklarına aynı şekilde şartlar koşar. Böyle bir toplumda sistematik olarak eksik olan şey, koşulsuz sevgi olasılığıdır. Ne kadar engelli, çirkin, istenmeyen, elverişsiz veya külfetli olursa olsun birinin varlığını tamamen kabul etmeyi sağlayan sevgi, sistematik olarak yok edilmektedir. Bu koşulsuzluk, insan sevgisinin gerekli temelini oluşturur. Ancak acısız bir medeniyette bulunan sevgi, bu sözcüğü duyduğumuzda hayal ettiğimiz şeyden tamamen farklıdır.

Acısız Medeniyet 2 adlı eserimde şunları yazmıştım: *Sevilmek, belirli kriterleri karşılamamanız halinde bile, varlığımızın birileri tarafından onaylandığı inancına sahip olmaktır. Varlığımızın burada, şu anda, kendimi hangi durumda bulursam bulayım, başka biri tarafından onaylandığı inancı. Bu tür bir inanca sahip olmak sevilmek demektir.*

Bu geleceğin toplumu, sevgiye olan bu tür inancı her insanın kalbinin derinliklerinden sistematik olarak silip atan bir toplumdur. Sevgi olasılığını ortadan kaldırarak acıları ve yükleri en aza indiren bir toplumdur. Herkesin günlük yaşamını sürdürdüğü, insan ilişkileri kurduğu ve istikrarlı bir yaşam tarzını korumaya çalıştığı ancak kalplerinin derinliklerinde belli belirsiz bir

huzursuzluk taşıdığı bir toplumdur: “Belki de aslında kimse tarafından sevilmiyor olabilirim” hissi, bu toplumun temelinde yatan esas duygudur.

İnsanların bu toplumda sahip olmaya zorlandıkları ve zihinlerinin derinliklerine işlenmiş olan temel duygu şu olacaktır: “Şu anda burada bulunan kişinin ‘ben’ olması gerekmiyordu. Koşulları yerine getirmiş olan başka biri de aynı şeyi yapardı.” Ancak acısız bir medeniyete doğru ilerleyen bir toplumda yaşamak keyifli ve rahat olduğu için insanlar, bu temel sorundan gözlerini kacırmaya ve kendilerini kandırmaya eğilimlidirler.

Acısız bir medeniyette sevgi, kendi hoş yapılarımızı koruyan ve “sevgimiz” tarafından yok edilmediği sürece birisini önemsemeye çalışan bir sevgi türüdür. Bu koşullu sevgidir ve acısız bir medeniyetteki insanlar, eşlerinden görmek istedikleri şeyin bu tür bir sevgi olduğunu sanırlar. Acısız medeniyetin bize sunduğu düşünme yöntemleriyle beyinlerimiz yoğun bir şekilde yıkanıldığından, koşullu sevgi sorununa odaklanıp bunu aşmanın yollarını aramak bizi anlamlı çözümlere götürmez. İhtiyaç duyulan şey, sevgi sorununu hepimizin derinden dâhil olduğu acısız medeniyet sorununun tamamıyla bağlantılı olarak çözmeye yönelik girişimlerdir. Acısız medeniyet sorunu sadece toplumun alt yapısında değil, aynı zamanda içsel gerçekliklerimizde ve günlük hayatımızda tutunduğumuz düşünce yapılarımızda yatmaktadır. *Acısız Medeniyet 2* adlı eserimde sevgi kavramının “temel güven duygusu” ile bağlantısını ortaya koydum. Bu eserimde şöyle yazmıştım: “*Temel bir güven duygusu, insanların hayatlarını barışçıl ve anlamlı bir şekilde yaşayabilmelerini sağlayan sosyal bir temeldir. Bu, dünyaya ve insanın varlığını destekleyen bir topluma karşı hissedilen güven ya da itimat gibi bir şeydir*” (s. 65). Acısız medeniyet çağında bu kavramın ahlakın temellerinden biri olması gerektiğine inanıyorum.

Kendi ölümüm kavramı, acısız medeniyet teorisindeki bir başka önemli konudur çünkü “bedenimizin arzularının” derin bir katmanında, bu dünyada veya başka bir dünyada ölümsüzlüğe ulaşmak için güçlü bir dürtü vardır. Ölmek istememek, acısız bir medeniyeti geliştiren itici güçlerden biridir. Dolayısıyla acısız medeniyetin üstesinden gelmek, bu dünyada, sonraki dünyada veya cennette sonsuza kadar yaşama arzumuzun üstesinden gelmektir. Bu ifade, bu dünyanın dışında bir yerde sonsuz yaşama kavuşabileceğimizi söyleyen dinlerin dünya görüşünü ciddi olarak yeniden gözden geçirmemiz gerektiği anlamına gelir. Bu anlamda dinlerin eleştirisi, acısız medeniyet teorisinin ana konularından biri olabilir. Mesele, toplumumuzda dinlerin inkâr edilmesi gerektiği değil, Hıristiyanlığın, İslam’ın, Budizm’in, Hinduizm’in veya herhangi

bir dinin bizi acısız bir medeniyetin alanına çekmek için acısız bir araç olarak hizmet edebileceğidir. Dinlerin, çağdaş toplumda acısız bir medeniyetle olası ilişkileri hakkında derinlemesine düşüncelerini istiyorum. Elbette, dinlerin acısız bir medeniyete doğru olan hareketi ortadan kaldırma potansiyeline sahip olduğu doğrudur. Acısız medeniyet teorisiyle ilgilenen okuyucularla bu konuyu daha fazla tartışmak istiyorum.

Sonuç

Acısız medeniyet teorisi açısından tartışılması gereken başka konular da var. *Acısız Medeniyet* kitabı şu anda bölüm bölüm İngilizceye çevrilmektedir ve okuyucular yakın gelecekte argümanımın tamamını görebilecekler. Medeniyetimizin geleceği ve insan ırkının kaderi hakkındaki tartışmamıza katılacağınızı umuyorum.

Modern medeniyetin acısızlığı üzerine daha önce yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*⁶ adlı kitabı, insanların haz ve acılarının ileri bilimsel teknolojilerle zekice kontrol edildiği distopik bir dünyayı anlatır. Ernst Jünger, *Acı Üzerine*⁷ adlı kitabında acının felsefi anlamını ve modern teknoloji ve savaşla olan ilişkisini anlatır. Eric Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*⁸ adlı kitabında yaşam enerjisinden yoksun bırakılan ve nekrofil ile büyülenmiş modern toplumdaki insanların kaderini ele alır. Karl Marx'ın *Kapital*'i (*Das Kapital*, 1867), acısız medeniyetin aralıksız hareketini ele alan ilk çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Japon filozof Shozo Fujita'nın *Rahatlığa' Giden Totalitaryanizm*⁹ adlı kitabı acısız medeniyet teorisinin öncüsü olan haz, acı ve neşe üzerine ilginç bir tartışma sunuyor. Leon Kass ve bir grup akademisyenin *Terapinin Ötesinde: Biyoteknoloji ve Mutluluk Arayışı*¹⁰ adlı kitabı, tıp dünyasında ortaya çıkan acısız bir medeniyeti ele almaktadır. *Acısız Medeniyet* adlı kitabımın yayımlanmasından sonra çıkan Byung-Chul Han'ın *Palyatif Toplum: Günümüzde Acı*¹¹ adlı kitabı da aynı

6 Aldous Huxley, *Brave New World*, Vintage Books, 1932.

7 Ernst Jünger, *On Pain (Über den Schmerz)*, Telos Press Publishing, 1934.

8 Erich Fromm, *The Heart of Man: Its Genius for Good and Evil*, Lantern Books, 1964.

9 Shozo Fujita, *Totalitarianism Toward 'Comfort'*, 1995, (in Japanese)

10 Leon Kass, Elizabeth H. Blackburn, Rebecca S. Dresser, Daniel W. Foster, Francis Fukuyama, et al., *Beyond Therapy: Biotechnology and the Pursuit of Happiness*, Dana Press, 2003.

11 Byung-Chul Han, "The Palliative Society: Pain Today, (*Palliativgesellschaft: Schmerz heute*)", Polity, 2020.

konuyu post-modern bir bakış açısıyla ele almaktadır. *Acısız Medeniyet* adlı kitabım, 2003 yılında yayımlanmış olmasına rağmen yarım kaldı. Şimdi Japonca uzun bir son bölüm (Dokuzuncu Bölüm) yazmaya ve acısız medeniyet konusundaki argümanımı tamamlamaya çalışıyorum.

Acısız medeniyet sorununa kolay bir çözüm mevcut olmasa da onu çeşitli açılardan ele almalı ve toplumun içinden akan acısız nehirden kaçmanın yollarını bulmaya çalışmalıyız. Bedenin arzusunun beş boyutunu hatırlayın: Haz aramak ve acıdan kaçınmak, mevcut şartları sürdürmek ve istikrar için planlama yapmak, bir açıklık varsa onu genişletmek ve büyütme, diğer insanları feda etmek ve hayatları (insanların), yaşamı (biyolojik) ve doğayı kontrol etmek. Acısız medeniyetin ilerlemesini sağlayan “bedenin arzusunun” bu beş boyutu, acısızlığa doğru ilerleyen bir toplumda yaşayan her birimizin derinlerine işlemiştir.

Vurgulamak istediğim şey, medeniyetimize daha iyi bir gelecek tasavvur etmek için hayatın anlamı ve doğmuş olmanın anlamı hakkındaki anlayışımızı ciddi bir şekilde yeniden incelememiz gerektiğidir. Şu anda gerçekten ihtiyaç duyulan şey, kendimizi felsefi açıdan yeniden sorgulamamızdır.

Kaynakça

- Fromm, Erich, *The Heart of Man: Its Genius for Good and Evil*, Lantern Books, 1964.
- Fujita, Shozo, *Totalitarianism Toward 'Comfort'*, 1995, (Japonca).
- Han, Byung-Chul, *The Palliative Society: Pain Today (Palliativgesellschaft: Schmerz heute)*, Polity, 2020.
- Huxley, Aldous, *Brave New World*, Vintage Books, 1932.
- Jünger, Ernst, *On Pain (Über den Schmerz)*, Telos Press Publishing, 1934.
- Kass, Leon; Blackburn, Elizabeth H.; Dresser, Rebecca S.; Foster, Daniel W.; Fukuyama, Francis; et al., *Beyond Therapy: Biotechnology and the Pursuit of Happiness*, Dana Press, 2003.
- Morioka, Masahiro, *Painless Civilization 1*, Tokyo Philosophy Project, 2003, 2021. Downloadable from: <https://www.philosophyoflife.org/tpp/painless01.pdf>
- Morioka, Masahiro, "The Concept of Painless Civilization and the Philosophy of Biological Evolution: With Reference to Jonas, Freud, and Bataille", *The Review of Life Studies*, Vol.13, 2022, pp. 16-34. <http://www.lifestudies.org/press/rls1304.pdf>
- Morioka, Masahiro, *Painless Civilization 2*, Tokyo Philosophy Project, 2003, 2023. Downloadable from: <https://www.philosophyoflife.org/tpp/painless02.pdf>

Belirsizliğin Arttığı Dönemde Kesinliğin Kaderi

John Keane

Bilim insanları ve sıradan insanlar arasında, gezegenimizin ve üzerinde yaşayan insanların ciddi bir siyasi belirsizlik döneminden geçtiği konusunda artan bir fikir birliği var gibi görünüyor. Seller ve yangınlar, küresel salgın hastalıklar, türlerin yok edilmesi, bitmeyen savaşlar, ABD'nin gücünün azalması, Batı'nın manevi çöküşünden bahsediliyor olması, demokrasiye karşı duyulan hoşnutsuzluk ve yeni bir küresel Çin imparatorluğunun doğuşu artan belirsizlik dalgalarının sebepleri arasında yer almaktadır. Bunlar felaket tellalları için âdeta birer nimet anlamına gelmektedir. Bir grup kötümser; geriye doğru büyük bir sıçramadan, felakete doğru bir gerilemeden, 1920'lerin ve 1930'ların dünyasına damgasını vuran huzursuzluğun, korkunun ve şiddetli çöküşlerin yeniden doğuşundan bahsetmekte.

Bu kişiler, mevcut yönetsel kısıltmayı kullanmak adına sadece VUCA'nın (*Volatility-Değişkenlik, Uncertainty-Belirsizlik, Complexity-Karmaşıklık, Ambiguity-Muğlaklık*) etkisinde kaldığımızdan emin olmakla kalmazlar, aynı zamanda geleceğin iyi yaşamak için yeni fırsatlardan ziyade yalnızca tehditler getireceğinden emin görünmektedirler. İyimserlikleriyle bilinmeyen muhafazakâr bilim adamları, 'birlikte yarattığımız yıkımdan' söz etmektedirler. Mevcut eğilimlerin geri döndürülemez olmasını sağlamak için insan aptallığının ve ahmaklığının güçlerini birleştirdiğini öne sürüyorlar. 'Küresel bir felaketi önlemek için artık çok geç olabilir' ifadesi kullanılmaktadır. "Geçmişin büyük insan dışı tehditlerinin, deprem, tsunami, volkan ve dünyaya asteroit çarpması gibi olayların aksine, bunun sebebi biziz ve bu yönde devam etme niyetinde olduğumuzu açıkça belli etmekteyiz."¹ Bu kıyamet senaryosunu savunan düşünce tarzının popülaritesi giderek artmaktadır. Schopenhauer'in popülaritesi yeniden artmıştır. Ortaya çıkan trajedinin temel nedenleri hakkında

1 John Dunn'ın Adam Przeworski'nin 'Demokrasinin Krizleri' hakkındaki incelemesinde yaptığı açıklamalar, (Dunn 2021). Niall Ferguson'un "Doom: The Politics of Catastrophe" (Ferguson 2021) adlı kitabı, bir yandan Çin ile yaklaşan bir soğuk savaşla ilgili şahin tahminini ifade ederken aynı zamanda geçmişte yaşanmış ve şu anda yaşanmakta olan trajedilere ilişkin birçok örnek sunmaktadır.

bir fikir birliği olmasa da son dakika haberciliğinin “kan varsa reyting alır” zihniyeti ve kişisel iletişimin desteklediği karamsarlık yeniden moda hâline geldi. Bu birleşik etki, kolektif bir kıyamet algısının eşi görülmemiş bir talep görmesine neden olmaktadır. Ya da en azından öyle görünüyor.

Bu yeni karamsarlığın akla yatkınlığını veya doğruluğunu nasıl değerlendireceğiz? Bu kasvetin gerçekten bir emsali yok mu? İşler gerçekten ciddi ancak yeni aşırı belirsizlik dönemine ilişkin dogmatik karamsar iddialar, şüphelerin yanında gizlenmiş olarak geliyor. Örneğin tarihsel olarak bakıldığında, bu yeni belirsizliğin önceki felaket dönemlerini aşır aşmadığı ve ne ölçüde aştığı veya onunla eş değer olduğu belirsizdir. Çağımızın zorlukları ve yaşanmaz bir gezegene dair korkular; ekonomik krizleriyle, dünya nüfusunun yüzde 5’ini öldüren bir salgınla, başarısız imparatorluklarla, parlamenter demokrasinin yıkımıyla, totaliterlik ve 100 milyondan fazla askerin ve sivilin hayatlarına mal olan yıkıcı küresel savaşlarla yirminci yüzyılın ilk yarısının felaketleriyle ölçü ve derinlik açısından mukayese edilebilir mi? Veyahut çağımızın belirsizlikleri Fransız tarihçi Jean Delumeau tarafından ortaya konulan geç Orta Çağ ve erken modern dönemin kilise ve askerî şiddet olayları tarafından teşvik edilen suçlama ve lanetleme terörü ve ölümler, açlık, hastalıklar ve diğer kötücül büyücülük faaliyetleri gibi büyük dinî kargaşalarıyla nasıl mukayese edilebilir?²

Bu zor ve rahatsız edici sorulara doğrudan nasıl cevap vereceğimizi gerçekten bilmiyoruz. Tüm çağları kıyaslarken ve kendi zorluklarımızı onların talihsizlikleriyle karşılaştırırken belirsizlik deneyimini sınıflandırmak ve ölçmek kolay olmamaktadır. Belirsizliğin tanımı bile belirsizliğini korumaktadır. Bu şaşırtıcı olmamalı çünkü yalnızca zamanın akışından etkilenmeyen yaşam kesin olarak tanımlanabilmektedir. Kesinlik ve belirsizlikle ilgili daha önce yapılmış birkaç önemli çalışmanın da işaret ettiği gibi belirsizliğin, kararsız bir karakter, insanın kesinlik özleminin değişken bir işkencecisi, kesinliğe dair huzursuz bir şüpheli ve tüm insan eylemlerinin kronik bir özelliği olduğunu dahi söyleyebiliriz. Bir asır önce, Alman filozof Karl Jaspers³, *Psychologie der Weltanschauungen* (1919) adlı eserinde belirsizliğin pençesine düştüğümüz ve temel “limit sorunları” ile karşı karşıya kaldığımız anların bize, haysiyet, özgürlük, mutluluk ve anlamlı yaşamın gerçekten değerli olduğunu idrak eden kırılmalı ve fani varlıklar olduğumuzu hatırlatabileceğini ifade etmiştir. Sosyolog

2 Jean Delumeau, *Sin and Fear: The Emergence of a Western Guilt Culture, 13th-18th Centuries*, Palgrave Macmillan, London, 1990.

3 Karl Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen*, Springer, Berlin, 1919.

Hartmut Rosa yakın zamanda hemen hemen aynı şeyi ifade etmiş ve hayatın kontrol edilemez olduğuna dair algımızın, yaşıyor hissetmenin ve dünyayla ‘uyumlu olmanın’ bir ön koşulu olduğunu belirtmiştir⁴.

Burada bir nevi bir kural var: zamanın çivisi çıktığı hissedildiğinde, belirsizlik deneyiminin en iyi nasıl sınıflandırılacağı ve ölçüleceği ile ilgili sorular ortaya çıkmaktadır. John Dewey’in *The Quest For Certainty* adlı eserini düşünelim. İlk olarak 1928/29’da Edinburgh Üniversitesinde Gifford Dersleri olarak verilen bu kitap, insan ilişkilerinde belirsizliğin her yerde var olduğunu ve önceki (“ilkel”) “tehlikeden kaçma” ve tehlikeleri “dua, kurban, tören ayin ve büyü kültü” yoluyla ortadan kaldırmaya dair sorunlu çabaların olduğunu onaylamıştır⁵. Dewey, daha da ileriye giderek nihai ve değişmez bir gerçekliğin kesin bilgisine yönelik aptalca arayışın içine tüm Batı felsefi geleneğini de dâhil etmiştir. Bu araştırma, “kesinlik ve güvenliğin yalnızca sabit ve değişmez olanda bulunabileceğini” ve “pratik faaliyetin bir tür şey aşağı seviyeli bir şey olduğu” inancıyla desteklenen “bilginin özünde istikrarlı ve kesin olana giden tek yol olduğunu” varsaymıştır.⁶ Dewey, öncel zamansız özlere ilişkin tefekküre dayalı bilgi arayışı ile gündelik eylemin dünyevi alanı arasında bunun sonucunda ortaya çıkan bölünmenin felç edici olduğu sonucuna varmıştır. Bilgi arayışının iyi yaşama ve doğru bir şekilde hareket etme çabalarını desteklemesi amacıyla artık pragmatik olarak birlik olması gereken insanların ilerlemesini sınırlar. Dewey, felsefenin teolojiden kurtulması ve gaipten gelen ve “tutkusuz akı” ve bunun “çağdaş yaşamdan soyutlanmasını” arkasında bırakıp sağlam temellere dayanması gerektiği çağrısında bulunmuştur⁷. Deneysel bilimsel yöntemler, güçlü bir kesinlik ölçütüyle korunan akıllı yaşama yönelik güvenilir rehberimiz olmalıdır. Kesin bilginin “gerçekliğin ötesinin” bir “fotoğrafi” olmadığını vurgulamıştır⁸. Bu daha ziyade, test çıktıklarına ve asıl deneyime karşı ölçülen deneysel yollarla deneyim içerisinde test edilmektedir. Tıpkı astronomların yıldızları uzaktan incelemesi ve davranışlarını genelleştirilebilir gözlemler üzerinden yorumlaması gerektiği gibi aynı şekilde, felsefe ve diğer beşerî bilimler, test edilebilir “insan deneyimine uygulanan yansıtıcı

4 Hartmut Rosa, *The Uncontrollability of the World*, Polity Press, Cambridge, 2021.

5 John Dewey, *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action*, Minton, Balch & Company, New York, 1929. <https://archive.org/details/questforcertaint032529mbp/page/n7/mode/2up> (erişim tarihi 30 Ekim 2021)

6 Dewey, 1929, s.51.

7 Dewey, 1929, s.35, 70.

8 Dewey, 1929, s.137, 139.

bilgileri” elde etmek için deneysel bilimsel yöntemler kullanarak belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yardımcı olabilir.

Dewey, yalnızca doğa, düzenlilik ve bilinmeyen sürprizlerin kararsız bir karışımı olduğu için değil, aynı zamanda “belirsizlik esasen pratiğe dayalı bir mesele olduğu” için, insanların eylemlerinin her zaman riskli olması nedeniyle belirsizliğin insan ilişkilerinden hariç bırakılmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır⁹. Dewey, Heisenberg’in belirsizlik ilkesine atıfta bulunarak insan ilişkilerinde belirsizliğin iki ucunun olduğunu öne sürmüştür: kötü şeylerin yanı sıra iyi şeyler, “musibet ya da...iyi talih” de getirebilir.¹⁰ İnsan eylemi “gelecekteki tehlikelerle doludur.”¹¹ ‘Zamanın kemirici dişlerinden’ ve ‘değişkenlik ve belirsizlikten’ kaçış yok¹². Fakat belirsizliğin vahşiliğini ehlileştirilememize ve insanların hayatlarına “daha fazla güvenlik” katabilmemize yardımcı olabilecek olan şey, sosyo-ekonomik ve politik hayata uygulanan deneysel yöntemdir.¹³

The Quest For Certainty adlı kitabın Batı metafiziğine karşı çıkması kaçınılmazdı. Pratik formülasyonlar daha azdı. Muğlaklıktan mustariptiler fakat başka bir yerde, Amerika’nın en seçkin entelektüellerinden biri olarak iyi bir şekilde yaşamış, uzun hayatı boyunca Dewey, üniversitelerin bağımsızlığı, piyasaların ve şirketlerin kamu tarafından düzenlenmesi, yaşam boyu eğitim, bağımsızlığa ve fanatizme karşı çıkma ve güç paylaşımı demokrasisine yönelik eğilim gibi siyasi ilkelere bağlılığını açıkça ortaya koymuştur. Fakat bu bağlılıklar dikkate alındığında bu derslerdeki “işlemsel düşünme”, “pragmatik araçsalcılık” ve “akıllı düzenleme yöntemleri”, “düzenli sosyal yeniden yapılandırma” ve “nesnelere araç, kaynak, amaç olarak başka nesnelere uyarlama” olarak adlandırdığı politik bağlılığındaki tuhaf teknokratik veya yönetsel önyargı dikkat edilmesi gereken ilginç bir noktadır. Dewey, uzman bürokrasi ve diğer kurumlar tarafından toplanan kanıtlara dayalı politika oluşturma ve uygulama şeklindeki iyi yönetime dair ilerici vizyona sıkı bir şekilde inanıyordu. Kitabın vizyonunda demokratik siyasetin rolü, belirsizliğini korumuştur. 20. yüzyılın başlarında doğanın fethine olan inancı da benzer nedenlerle aynı şekilde sorgulanabilir: “Bilim, yönlendirilen pratiğin araçlarını ve eylemlerini benimseyerek ilerler ve bu şekilde elde edilen bilgi, doğayı insan amaçlarının

9 Dewey, 1929, s.223.

10 Dewey, 1929, s.223.

11 Dewey, 1929, s.223.

12 Dewey, 1929, s.292, 296.

13 Dewey, 1929, s.307.

ve değerlendirmelerinin fiili ve olası hizmetine daha fazla yakınlaştıran sanatların gelişmesinin bir aracı haline gelir"¹⁴. Bir asır sonra, insanların dışsal olarak algıladığı “doğayı” manipüle etme ve fethetme şeklindeki insanlık projesinin tamamı derin bir kriz yaşamaktadır. Giderek artan sayıda bilim insanı, sıradan insanlar ve onların temsilcileri, gezegen biyosferinin tahrip edilmesine sırtlarını dönmektedirler. Bunun yerine ihtiyati hassasiyetlerin rehberliğinde olan ilke ve yöntemleri benimsiyorlar. Dewey’in aksine çok sayıda insan, haklı olarak bilimsel-teknik aklın “işlevsel zekâsının” işleri daha da kötüleştirdiği ve zamanımızın belirsizliklerini artırdığı konusunda ısrar etmektedir. İnsanların her şeyin ölçütü olmadığı ve evrenimizin, ego tatmini ve bencil zevklerimiz uğruna insanlar tarafından istendiği zaman yağmalanabilecek bir kaynak stoku olarak görülmemesi gerektiğini söylemektedir. Yeni belirsizlikler karşısında tevazu göstermek, yani biyosferin kibirli efendileri olmak yerine bilge çoban niteliğine sahip insanlar olmak artık zorunluluktur.¹⁵ İnsanları ve biyomlarını keyfi olarak uygulanan güç tahribatına karşı koruma projesi olarak demokrasinin yeniden tasavvur edilmesi de aynı şekilde bir zorunluluktur.¹⁶

Günlük Yaşam

Kesinlik ve belirsizlik konusuna felsefi olarak daha radikal bir yaklaşım, Ludwig Wittgenstein’in Ithaca’dan Viyana ve Oxford’a hareket hâlindeyken, 1949’un ortalarından Nisan 1951’in sonundaki ölümüne kadar yaşamının son 18 ayında kaleme aldığı klasik bir eser olan *On Certainty (Über Gewissheit)* adlı kitabında 676 veciz seti hâlinde olağanüstü bir şekilde ortaya konmaktadır.¹⁷

On Certainty, insanın kesinlik ve dünyaya hâkim olma isteğine karşı bir marştır. Başlangıç olarak, bize kesinlik ve belirsizliğin mahrem ve gündelik meseleler olduğunu hatırlatır. Tam olarak kim olduğumuzu, dünyamızın ne hâlde olduğunu ve bizim ve dünyamızın nereye gittiğini bilmeme deneyiminin

14 Dewey, 1929, s.85.

15 John Keane, *Power and Humility: The Future of Monitory Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2018.

16 -----(2021), ‘Breve historia del conocimiento expert, y su creciente importancia para la democracia’, Institución Libre de Enseñanza (ILE), Madrid (10 March 2021), at: <https://www.johnkeane.net/a-brief-history-of-expertise-and-its-growing-importance-for-democracy-fundacion-giner-madrid/> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).

17 Ludwig Wittgenstein, *Über Gewissheit/On Certainty*, ed. G.E.M.Anscombe and G.H.von Wright, çev. Denis Paul and G.E.M.Anscombe, Harper and Row, New York, 1972. Aşağıdaki alıntılar Wittgenstein’in 1972 tarihli numaralandırılmış aforizmalarındandır.

bedenleşmiş bir kişisel boyutu vardır. Küresel heyecanlar ve gezegen belirsizliği hakkında büyük konuşmalar bir mesele iken, gündelik olarak belirsizlikle yaşamak ise başka bir mesele. Ayrıca bu, politik bir konu.

Belirsizlikle, genelde onu bir kenara koyarak ve mümkünse ondan saklanarak başa çıkmaktayız. Bunu yapmanın imkânsız olduğu zamanlar ve yerler vardır. Yakın dönemde yaşanan en kötü senaryoları düşünün: Örneğin geri çekilen bir imparatorluk tarafından Kabil hava alanında terk edilen binlerce Afgan'ı, geride kalan insanların açlık ve ölüm korkusuyla molozların arasında yaşadığı bir şehri (Mariupol) ya da şimdiye kadar kaydedilen en büyük nükleer olmayan patlamalardan biri nedeniyle hayatları mahvolan iki milyondan fazla Beyrutlu'nun hayatlarını düşünün. Ya da neredeyse tamamı şu anda depremlerin ve artçı sarsıntı kaynaklı ölümlerden mustarip olan ve Grace tropik fırtınası, toprak kayması, Cumhurbaşkanı Jovenel Moïse'nin suikasta uğraması, çetelerin yol açtığı şiddet, kolera, şiddetli gıda kıtlığı ve çocukların yetersiz beslenmesi gibi durumlardan mustarip Haiti halkını aklınıza getirin. Bu tür felaket bölgelerinde belirsizlik, mutlak surette hüküm sürer. İnsanların günlük yaşamlarında yalnızca bir tür kesinlik vardır: kargaşa ve ölüm.

Wittgenstein, insanlar daha şanslı ve koşullar daha iyi olduğunda belirsizliğin günlük yaşamlarımızda çok az etkisi olduğunu veya hiç olmadığını hayal etme lüksüne sahip olduklarını belirtmiştir. Bizler kendimizi kesinliklerle korumaktayız. Tahmin edilebilirlik yuvaları inşa ediyoruz. Bunu, nesnelere sabit, kesin ve yerleşik olduğunu varsayarak yaparız. Wittgenstein “şüphe etme oyununun kendisi kesinliği gerektirir” diye yazmıştır¹⁸. Tıpkı bir çocuğun “yetişkinlere inanarak öğrenmesi” ve “inançtan sonra gelen” şüphenin askıya alınması gibi¹⁹ günlük hayatımızda hepimiz sarsılmaz inançlarla donanırız ve şüphe götürmez, “doğru” ve ahlaki açıdan “doğru” olduğunu varsaydığımız dilin şekillendirdiği pratikler içinde kendimizi koza içinde korumaya alırız. Wittgenstein, ‘tam bir kesinlikle hareket ediyorum’ diyor. “Ama bu kesinlik yalnızca bana ait”²⁰.

Uyuyoruz, yastık sohbeti yapıyoruz ve her sabah yataklarımızın aynı tarafından kalkıyoruz. Klozette oturuyoruz, yüzümüzü yıkıyoruz ve dişlerimizi fırçalarken aynada vücudumuzu inceliyoruz. Su ısıtıcısında su kaynatıyoruz, çay yapıyoruz, kahve içiyoruz, sevdiklerimizle vedalaşıyoruz, otobüslere biniyoruz,

18 Wittgenstein, 1972, s. 115.

19 Wittgenstein, 1972, s.160.

20 Wittgenstein, 1972, s.174.

yürüyoruz, bisiklete biniyoruz, mesaj atıyoruz, son dakika haberlerini tarıyoruz, olumsuz haberleri okumaya devam ediyoruz, günaydın diyoruz, ilk sabah konuşmalarımızda ‘kesinlikle’ kelimesini kullanmadan önce hayal kuruyoruz. Kesinlik, bizim kaybedilen yönlerimize karşı mantramız. Ancak bu sadece kafa karışıklığı ve yetkisizleştirme için geçici bir çare değildir: yapmacık kesinlik, bizim dünya içinde varoluşumuzun bir olasılığıdır. Bu alışkanlık, yani günlük yaşamda dengeleyici ve kolaylaştırıcı olarak işlev gören öğrenilmiş eğilimler olarak da bilinir. Aristoteles’in *hexis* ve Maurice Merleau-Ponty’nin *habitude* ve Pierre Bourdieu’nun *habitus* dediği şey olan alışkanlıklar, günlük eylemlerimizi mekanik olarak ağırlaştırarak ve sınırlandırarak belirsizliğin acılarını dindiren sabit bağlantı noktaları değildir. Friedrich Nietzsche, alışkanlıkların olmadığı bir hayatın cehennem gibi sürekli “doğaçlama” gerektireceğini düşünmüş fakat aynı zamanda onların faydalı etkilerinin bu denli alışkanlık hâline gelmesinden yani ‘kalıcı’ hâle gelmesinden ve bu alışkanlıkların ‘tiranlara’ dönüşmesinden de endişe etmiştir.²¹ Haklıydı. Alışkanlıklar içimize girerler. Biz olurlar. Sonuç olarak, dünyadaki hareket etme eğilimimiz üzerinde zararlı etkileri olabileceği gibi başkalarının yaşamlarına da zarar verebilirler. Kötü beslenme, egzersiz yapmama, ırkçı konuşma, erkeksi küstahlık, aile içi şiddet ve ırkçı konuşma engelleyici alışkanlıklardır ve tamamen politik meselelerdir; gündelik yaşam alanlarında ve ötesinde, kimin ne kadar ne zaman ve nasıl alacağını keyfi olarak şekillendirirler. Ancak alışkanlıklar, olumlu şekilde olanak sağlayan da olabilir. Alışkanlıklar, bizi tembel tembel ya da bağınaz kişilere dönüştürmekten ziyade, hayatın iniş çıkışlarında yönümüzü bulma konusundaki yaratıcı yeteneğimizi güçlendiren içselleştirilmiş deneyimler olarak işlev görürler. Varlığımızı destekleyen düzenlilikler olarak hizmet ederler: Ghassan Hage’in belirttiği gibi bizi (ve diğer canlı türlerini) güçlendirirler, bizi formda ve zinde tutarlar, içinde yaşadığımız ve geliştiğimiz sosyal çevrenin yolumuza çıkardığı zorluklarla başa çıkmamızı sağlarlar.²²

Kesinliğin Belirsizlikleri

Alışkanlıklar konusunda bu kadarı yeterli. Wittgenstein’in kesin bilgi sayılan şeylerin koşullu ve uydurulmuş niteliği hakkındaki düşünceleri de aynı

21 Friedrich Nietzsche, *The Gay Science*, (ed.) Bernard Williams, (trans.) Josefine Nauckhoff, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

22 Ghassan Hage, “Eavesdropping on Bourdieu’s Philosophers”, *Thesis Eleven*, Vol. 114, No. 1, 2013, s. 76-93.

derecede önemlidir. Bunun, politik alanda faaliyet gösteren biz bilim adamlarının ve üniversitelerin rolü, ampirik araştırma, hakikat ve bir demokraside uzmanlığın anlamı ve işlevsel rolü gibi konularda düşünme biçimimiz üzerinde derin etkileri bulunmaktadır. Mesela Wittgenstein’in düşüncelerinin uzmanların, sanki rahiplerin ve şamanların yerini alan tartışılmaz gerçeklerle kutlanmış kişiler olduğu şeklindeki ortodoks görüşü terk etmemiz ve bunun yerine uzmanları kendi alanlarında yapılabilecek en kötü hatalardan bazılarını uzun deneyimleri sayesinde bilen uzmanlar olarak yeniden tasavvur etme ihtiyacını görmemize nasıl yardımcı olduğunu düşünün. Gerçek uzmanlık, bilgi olarak gerçeğin üst anlatılarına karşı duyulan inançsızlıktır. Kesinliğin büyük yanılsamalarına, büyük yalanlara ve dangalakça saçmalıklara karşı çıkmaktır. Yeni dönem uzmanlar, muhalifler olarak hareket ediyorlar. Kontrapuntal akıl yürütme konusunda uzmanlardır. Uzman, hatalardan kaçınmak için akılcıca yola çıkan, kibirli cehaletlerinde aptallık etmemeleri için başkalarına alçak gönüllülükle istirham eden kişidir. Uzmanlar, kendi standartlarına uygun yaşadıklarında yerleşik otoritenin yüzüne karşıt bakış açıları savururlar. Onların bu zıtlık hâllerinin genellikle güce karşı “hakikati” ifade ettiği söylenir fakat bu kibirli ve sinsi kelimenin felsefi ve politik zorlukları düşünüldüğünde, akıl onun kullanımına karşıdır. Uzmanları her şeyi bilmediklerinin farkında olan insanlar olarak görmek en iyisidir. Uzmanlar dünyaya dair kuvvetli bir merak hissine sahiptirler. Yaptıkları muhakemelerin, her an hatanın eşliğinde olduğunun farkındadırlar. Uzmanlıkları, belirsizlik diyarlarında bitmeyen bir maceradır. Uzmanlar beklenmeyi beklemek üzere eğitilmiştir ve dünyanın kuantum tuhaflığının farkındadırlar.²³

Wittgenstein’in düşüncemizin koşullu ve uydurulmuş niteliğine yaptığı vurgu daha genel sonuçlara sahiptir. “Cambridge Apostles (Cambridge Havari-leri) topluluğundan “işte burada bir el var, bir el de burada var” akli seliminin savunucusu olan G. E. Moore lehine ve aleyhine fikir belirten Wittgenstein, vecizlerinde kesinlik (Gewissheit) kelimesinin kararlı, güvenilir, emin (Latince certus: yerleşik, emin), değişmez, şüphesiz, “gerçek” veya (daha kuvvetli olarak) “hakikat” olarak tespit edilmiş anlamlarıyla bağlantılı bir terim ailesine ait olduğuna işaret etmiştir. Hepsinin teselli edici ve rahatlatıcı olabileceğini söylemek istemiştir ancak tüm bu kelimeler, doğal olarak kabul ettiğimiz veya

23 Uzmanlığın değişen anlamı ve uzmanların neden en iyi şekilde kendi bilgilerinin sınırlarını kabul eden ve iktidardakileri dikkatli olmaları konusunda uyarıcı kişiler olduğuna dair görüşlerim için Bkz. John Keane, 2021.

üzerinde hemfikir olduğumuz şeylerin tamamen bağlamsal ve koşullu niteliğini belirsiz hâle getirmeye hizmet etmektedir.

Wittgenstein, “bilgi, nihayetinde kabule [Anerkennung] dayanır”²⁴ demiştir. Bu düşünce, Max Weber’in “tüm “bilgimizin” kategorilere ayrılmış bir gerçeklikle ilişkili olduğu” ve “nedenselliğin” bile “bizim” düşüncemizin bir kategorisi olduğu” şeklindeki önceki gözleminden daha cüretkârdır²⁵. Wittgenstein’in sözlerinin siyaset bilimi olarak addedilen şeylerle kesinlikle sürekli bir ilgisi söz konusudur: Doğru, olgusal, kanıtsal, kesin ve tartışılmaz olarak kabul ettiğimiz şeyler, her zaman ve her yerde kurullarla yapılandırılmış “dil oyunları” içinde demirlenir, konumlandırılır ve tanımlanır. Farklı kelimeler kullanmasına rağmen Wittgenstein, aslen daha eski köklere sahip, 16. yüzyılın başlarından gelen, artık kullanılmayan bir fiili canlandırmıştır: kesinleştirmek, yani kesin hâline getirmek veya bir şeyi şüpheye yer bırakmayacak şekilde tasdik etmek. Dolayısıyla burada Wittgenstein, John Dewey’in pragmatizminin ötesine geçmektedir çünkü Wittgenstein’a göre tüm hakikat iddiaları, herhangi bir dil oyununun sınırları dâhilinde yapılan iddialardır. Delil ve “olgu” sayılanlar ve hakikat iddialarının “delil” ve “olgulara” dayalı olarak sınanması, doğrulanması ve çürütülmesi, bir dil oyununun yapısı (Gerüst) içerisinde gerçekleşir²⁶. Wittgenstein, “doğru ya da yanlış” ifadesinin kullanılmasının nedeninin bu konuda yanıltıcı bir yanının olduğunu” ve bunun “gerçeklerle uyuyor ya da uyuşmuyor” demek gibi bir şey olduğunu ve burada söz konusu olan şeyin “çetele tutma” olarak sayılan şey olduğunu” ifade etmektedir [Übereinstimmung]²⁷. Başka bir deyişle, kendimiz ve dünya hakkındaki kesinlik, bir şeyleri kesinleştirme ve onları tasdik etme çabalarımızdan kaynaklanmaktadır. Delil gösterilir. Olgular insan yapımıdır. Hakikat iddia edilir. Kesinlik uydurmaz ve dolayısıyla zamana bağlı bir niteliğe sahiptir. Wittgenstein, “erkeklerin ve kadınların makul gördükleri şeylerin değiştiğini” söylemiştir. “Belirli dönemlerde, diğer dönemlerde makul bulmadıkları şeyleri

24 Wittgenstein, 1972, s.378.

25 Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, Free Press, Glencoe, Ill, 1949, s.188.

26 Bu fiilin kökeni, Anglo-Fransızca *certein*, *certain* kelimelerinden ödünç alınmış Orta İngilizce’deki *certeyn*, *certayne* kelimelerine dayanmakta, Latince’de ‘tartışmasız, yerleşik, sabit’ anlamlarına gelen *certus* kelimesinden gelen ve aslen “ayırıt etmek, karar vermek, belirlemek” anlamlarına gelen *cernere* fiilinin geçmiş zaman hali olan *certānus* kelimesine kadar gitmekte ve kökenleri Yunanca’da “ayırarak, seçmek, karar vermek” anlamına gelen *krínein* kelimesine kadar gitmektedir.

27 Wittgenstein, 1972, s.199.

makul bulmaktadırlar. Bunun tersini söylemek de mümkün”²⁸. “Dil oyunları değiştiğinde, kavramlarda bir değişiklik olur ve kavramlarla birlikte kelimelerin anlamları değişir” diye eklemiştir²⁹.

Yıllar boyunca, örneğin sivil toplum dilinin yeniden canlandırılması ve yeniden inşası için gerekçeler sağlayarak Rusya, Çin, Macaristan, Türkiye ve Vietnam gibi hayali demokratik rejimlerin güç dinamikleri, direnç kaynakları ve zayıflıklarına yeni bir anlam kazandırmak için gözlemci demokrasi teorisini geliştirerek ve eski despotizm terimini kullanarak bu kuralı uygulamayı çeşitli şekillerde denedim. Tarihle demokrasiyi bir araya getirme ve demokrasinin sabit yaşam biçimlerine meydan okuması ve ‘normal’ veya ‘doğal’ olarak maskelenen her türlü yukarıdan aşağıya iktidarı reddetmesi gibi serseri niteliğini vurgulama çabalarım, benzer şekilde Wittgenstein’in nesnelerin asla sonsuza kadar sürmediği ve kesinliğin ikizi olan belirsizliğin insan meselelerinden uzaklaştırılamayacağı görüşüne dayanmaktadır.³⁰ Wittgenstein’in bilge öğretileri, günümüzün karanlık ve kasvetinin ortasında yeni bir geçerlilik ortaya koymaktadır. Çünkü vergilerin ve ölümün bile kesin olmadığı (Pace, Benjamin Franklin) ortaya çıkmıştır. Öngörülemedik olanın belirsizliğinden başka hiçbir şey kesin değildir. Bu bir avuntu olabilir. Belirsizlik, acımasızca zalim olabilir, hiç kimsenin beklemediği kadar büyük talihsizlikler düzenli olarak gerçekleşmektedir. Fakat yine de belirsizlik iyi sonuçlar da getirebilir; Çinlilerin de söylediği gibi kötü sonuçlar, kılık değiştirmiş nimetler olabilirler (Çince: *sài wēng shī mǎ yān zhī fēi fú*). Her iki durumda da ya da bu aşırı zıtlıklar arasında herhangi bir yerde belirsizlik, kartlarını göğsüne yakın ve gizli tutar. José Saramago’nun yazlık evinde dinlenirken çöken bir şezlong tarafından devrilen bir diktatörü anlatan, harika hicivli anlatımında bize hatırlattığı gibi küçük anların tarihî öneme sahip, büyük sürprizler yarattığı zamanlar da vardır. Saramago’nun kinayesi, kaza sonucu düştükten sonra beyin kanaması geçirip Portekiz cumhurbaşkanı tarafından başbakanlık görevinden alınan ama sonrasında yirmi üç ay daha yaşayan ve ölümü (Temmuz 1970’de) sanrılarına son verene kadar yardımsever çalışanlarının yardımıyla hâlâ ülkesinin yönetiminin başında olduğunu sanmaya devam eden Portekizli António de Oliveira Salazar’ın tuhaf kaderine

28 Wittgenstein, 1972, s.336.

29 Wittgenstein, 1972, s.65, 256.

30 John Keane, *The New Despotism*, Mass., London and Cambridge, 2020; and “Why History Matters for Democracy”, *Democratic Theory*, Vol.6, No.2 (December 2019), s.96-110.

atıfta bulunmaktadır.³¹ Bu nedenle Wittgenstein, insani züppeliğin ve kasınlılığın karşısında bildiğimizi iddia ettiğimiz veya bilebileceğimizi düşündüğümüz şeyler hakkında daha fazla alçak gönüllü olmamız gerektiği konusunda çağrıda bulunmuştur. Bizden bir “bilgi” anlayışının ve hatta “bilmek” kelimesinin tamamen yok olduğu bir dil oyununu tasavvur etmemizi istemiştir³². Ayrıca kesin kanıtlara, gerçeklere ve hakikatlere inananları, iki kez düşünmeye ve inançlarının durumsallığını kabul etmeye davet etmiştir. “Biliyorum” demenin yasak olduğunu varsayalım diye yazmıştır. ‘Sadece “bildiğime inanıyorum” dememize izin verildiğini’ tasavvur edin³³.

Kötümserlik

On Certainty, günümüzde insanın entelektüel kibrinin tüm biçimlerine zamanında bir saldırı olarak yorumlanabilir. İddia edilen ‘kanıt’, ‘olgular’ ve ‘nesnel gerçekliğe’ dayanan kelime ve ifadeleri olduğu gibi anlama zihniyetine ve kendinden emin iddialara karşı bir uyarıdır. Ama burada, Wittgenstein tarafından dile getirilmeyen bir sonuçla karşılaşırız: Cehenneme gitmeye mahkûm olan bir çağda yaşadığımızı dair karamsar inançlar, her şeyi bilen kesinliğin yapışık ikizidir. Kötümserlik, iyimserliğin tersine çevrilmiş hâlidir. Felaket tellallığının çekiciliğinin bir bölümü, çekiciliğinden kaynaklanmaktadır. Önergeleri ve yargıları, ‘olgulara’ uygun görünmektedir. Ama gördüğümüz gibi Wittgenstein’i tekrarlamak gerekirse, neyin “olgu” ya da “gerçeklik” addedilmesi gerektiği her zaman tartışmalıdır. Bundan dolayı dogmatik olarak kötümser bakış açılarının biçimi, içeriği ve şeceresi, siyaseti inceleyenlerin ilgisini çekmelidir.

Burada bir paradoksla karşılaşırız. Kıyamet kuramının belirsizliği etmek ve yok etmek için yola çıkan bir kesinlik türü olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyin sorunlu olduğunu bilir. Her şey bir şekilde değişmedikçe, her şeyin daha kötü olacağından emindir. Albert Hirschman buna “başarısızlık kompleksi”, yani başarısızlık ve geriye gidişle ilgili manik depresif bozukluk (saplantı) adını vermiştir ve bunun yaratıcılığa, iyileştirmeye, problem çözmeye ve ortaya çıkan koşullara uygun olarak politikaların uyarlanmasına alan bırakmaması sebebiyle karşı çıkmaktadır. Kıyamet kuramını reddetmesi pragmatiktir. Onun mantrası “olanak” kavramıdır. Bir keresinde, çalışmasının temel amacının “mümkün olanı ayırt etme yeteneğimizi gerçek veya hayali olarak

31 José Saramago, *The Lives of Things*, Verso, London and New York, 2013, s.1-25.

32 Wittgenstein, 1972, s.443, 562.

33 Wittgenstein, 1972, s. 366.

azaltma pahasına bile olsa, mümkün olan veya kabul edilen sınırlarını genişletmek”³⁴ olduğunu söylemiştir. Hirschman’a göre her türden belirlenimciliğe meydan okunmalıdır. Sosyal bilimler, araştırdıkları güç alanlarının akışkanlığına ve açık uçluluğuna dikkat etmek zorundadır. Araştırmacılar, belirsizlik duygularını güçlendiren yöntemleri benimsemelidir. Kibirli gerçek iddialarına karşı şüphe duymalı, büyük resim hikâyelerini sorgulamalı, durumların benzersizliğini araştırmalı ve beklenmedik dinamiklere odaklanmalıdırlar. Özetleri, karşılıklı denge sağlayan trendleri, iyileşme belirtilerini ve istenmeyen sonuçları aramalıdır. İşlerin başka nasıl olabileceği ve tarihin zorlu dönemlerini atlatmanın yeni yollarının mümkün olup olmadığı konuları hakkında karşı-olgusal sorular sormaları gerekmektedir. Sosyal bilimciler, değişimin giderek artan sancılarının tüm sosyal sistemlerin çöküşüne eş değer olduğunu varsayma hatasına asla düşmemelidirler.

Hirschman’ın kötümserliği reddetmesi, Oscar Wilde’nin bir kötümserin fırsat eline geçtiğinde gürültüden şikâyet eden biri olduğu şeklindeki yaygın olarak bilinen sözünün sosyal bilim versiyonudur. ‘Elden bir şey gelmez’ karcılığın ya da topyekûn değişimin sesinin cazibesine kapıldığımızda, siyasi tasavvur gücümüzün zarar gördüğünü söylemekte haklıydı. Ancak reddettiği kıyamet kuramının metafizik bileşenleri hakkında daha fazla şey söylenmesi gerekir. Tıpkı gezegenimizin ani yıkıcı olaylarla (sıra dağların kırılması, büyük seller ve türlerin yok olması) periyodik olarak nasıl şekillendiğine dair erken modern jeolojik kuramların bazen Eski Ahit’te Tanrı’nın emrettiği büyük sele dair anlatımlarından ilham almadığı gibi, günümüzün kıyamet kuramı zihniyeti genellikle metafizik tarafından kirletilmektedir. Daha fazla araştırılması gereken kilit nokta, felaket düşüncesinin hiçbir masumiyetinin veya “nesneliliğinin” olmadığıdır: Kıyamet kuramı tipik olarak kesinliğe yönelik bir dogmatik inanç biçimine bağlı olmakla kalmaz, aynı zamanda onun dogmatizmi genellikle daha derin, daha eski, çoğu zaman unutulmuş metafizik varsayımlara dayanmaktadır. Eskatoloji onun kılavuzudur. Hıristiyanlığın arınma gibi vaftiz kavramlarının bir felaket masalında payanda işlevi gördüğünü tasavvur edin: eski dünya sular altında kaldıktan sonra yeni bir yaşama ve kurtuluşa yol açan şanslı Nuh’un, “sular çekilene kadar gidip gelen” bir kuzgunu gökyüzüne salmasıyla sona eren büyük bir tufan (Yaratılış 7:17’ye göre 40 gün veya Yaratılış 7:24’e göre 150 gün). Şimdi, Extinction Rebellion’ın önde gelen

34 Albert O. Hirschman, *Desarrollo y América Latina. Obstnación por la Esperanza*, Fondo de Cultura Económica, México, 1973, s.36.

sözcülerinden Rupert Read'ın yazılarında ve konuşmalarında açıkça görülen bu felaket masalının çağdaş bir versiyonunu düşünün. Şöyle diyor: “Şu anda kendimizi bir uçuruma doğru götürüyoruz, belki de şu anki en iyi bilimimizin öne sürdüğünden çok daha aşağısında ölümcül bir düşüş olan bir uçurum.” “Endüstriyel-büyümeçi uygarlığımız... batıyor... öyle ya da böyle, bu medeniyet bitti.”³⁵ Alman siyaset sosyoloğu Wolfgang Streeck'in kapitalizmin kaderi üzerine yaptığı apokaliptik formülasyonlar, teolojik yakınlıklara sahip bir dogmatik düşünce tarzının yakın tarihli bir başka örneğidir. Araf kapılarından çoktan geçmiş olduğumuzdan ve artık cehennemin ya da cennetin eşliğinde olduğumuz zamanlar yaşadığımızdan emin olan Streeck, “kapitalizmin Götterdämmerung [düzensizlik ve şiddet içeren feci çöküş] ile karşı karşıya olduğunu” kabul etmemizi istemektedir.³⁶ Rosa Luxemburg'un 1915 tarihinde hapisanede yazdığı kitapçık olan *The Crisis in German Social Democracy* adlı eserinde belirttiği gibi karşı karşıya olduğumuz şey, sosyalizm veya barbarizm değil, karşı karşıya olduğumuz şey “usta teknisyenlerinin günümüzde sistemi yeniden nasıl bütün hâle getirecekleri konusunda hiçbir fikirleri olmayan” kapitalizmin karşı konulmaz kendi kendini yok etmesidir³⁷. İçinde bulunduğumuz dönemde demokrasinin hiç şansı yoktur. Düşen büyüme oranları ve artan hane halkı ve devlet borçluluğu ile artan gelir ve varlık açıkları, artık kapitalizmi felaketin eşğine itmektedir. Belirsizlik ve çöküş hızla yayılmaktadır. Büyük olasılıkla 1920'lerin ve 1930'ların küresel çöküşüyle veya daha kötüsüyle karşılaştırılabilir bir ölçekte, sancılı ve uzun bir kümülatif bozulma dönemi içindeyiz. *How Will Capitalism End?* kitabında şöyle diyor: “Kapitalizm cehenneme doğru gidiyor, ancak, öngörülebilir bir gelecekte kapitalizm, arafta asılı kalacak, kendi aşırı dozundan ölecek veya ölmek üzere olacak, ama çürümekte olan bedenini yoldan çekecek güce sahip kimse olmayacağından, yine de etrafımızda olacak.”

Bir tür yüceltilmiş Kalvinizm ve kadere yönelik bu dünyaya ait bir inanç, şu an için kıyameti beklemek zorunda kalsak bile, dünyamızın yozlaşmış ve çöküşe mahkûm olduğuna dair kesin bilgiyle kutsanmış ve bu karanlık saatte kurtuluşun kesin yolunun dünyayı kapitalizmden kurtarmaktan geçtiğine yönelik entelektüel eğilimi bu satırların arasında gizlenmiştir. Buradaki mesele,

35 Rupert Read and Alexander, Samuel, *This Civilisation is Finished: Conversations on the end of Empire – and what lies beyond*, Simplicity Institute, Melbourne, 2019, s.4-5, 7-8.

36 Wolfgang Streeck, “How Will Capitalism End?”, *New Left Review* 87, (May-June), 2014, s. 35-64.

37 Streeck, 2014, s.46.

Read ve Streeck'in seküler kıyafetler giymiş dinî figürler olmaları değildir. Buradaki mesele, eskatolojik politik düşünce tarzları ile apokaliptik dindarlık arasındaki benzerliklerin ve artan belirsizliğin bu çalkantılı zamanlarda ihtiyaç duyulanın büyük bir arınma olduğunun, yani insanlığı ölümcül cehaletinden ve aptallığından mucizevi bir şekilde kurtaracak toplam çözümler olduğuna dair dogmatik inancın fark edilmesidir.

Demokrasi

Albert Hirschman, karmaşıklığın ve belirsizliğin karamsar bir şekilde göz ardı edilmesinin demokrasinin ruhuna ve özüne aykırı olduğuna işaret etmeyi severdi ve bu nedenle bu makaleyi kesinlik, belirsizlik ve demokrasi arasındaki oldukça zor ilişki hakkında bazı düşüncelerle tamamlamak istiyorum.³⁸

Günümüzün yeni despotizmi dâhil tüm rejimler, belirsizliği gizleyerek çözmeye çalışmaktadır. Geçmişin tiranlıkları, tebaaları arasında huzursuzluk ve korku uyandırmak gibi istenmeyen bir etkiye sahip olan sert kamu düzeni önlemleri yoluyla kesinlik dayatıyorlardı ve Lucian'ın Sicilya tiranı Phalaris³⁹ hakkındaki ünlü makalesinin bize hatırlattığı gibi⁴⁰ entrikalar, suikastlar ve halk isyanları korkularının pençesinde kıvranan yöneticiler için uykusuz geceler bitmiyordu. Erken modern Avrupa monarşileri, belirsizliği oldukça farklı bir şekilde ele aldılar. Bunlar, üstün kan soyunun neden az sayıda insana yönetme hakkı verdiğini, taçların nasıl devredileceğini ve sadık tebaanın günlük belirsizliklerle neden barış içinde başa çıkmak zorunda olduğunu açıklayan, Tanrı tarafından koyulan kurullarla yönlendirilen bir yönetim biçimiydiler.⁴¹

Kesinlik ve belirsizlik açısından ölçülen demokrasi, farklı ve emsalsiz bir siyasi yönetim biçimidir. Demokrasiyi kabaca birbirine eşit olarak davranan insanların kendi kendini yönetmesi olarak düşünürsek, bunun belirsizliği alenen kabul eden ve aynı zamanda insanların potansiyel olarak zarar verici etkileriyle yapıcı bir şekilde başa çıkmalarını sağlayan tek siyasi formdur. Polonyalı-Amerikalı siyaset bilimci Adam Przeworski'ye, demokrasilerin “yönetilen

38 John Keane, *Democracy and the Market, Political Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1991.

39 John Keane, *The New Despotism*, Mass. Harvard University Press, London and Cambridge, 2020.

40 Lucian, “‘Phalaris’ in Phalaris, Hippias or The Bath and other works”, Loeb Classical Library 14, Vol. 1, Harvard University Press, Cambridge, 1913.

41 Jan-Werner Müller, *Democracy Rules*, Allen Lane, New York and London, 2021.

açık uçluluk veya organize belirsizlik” sistemleri olduğu anlayışını borçluyuz.⁴² Ancak belirsizlik, onun düşündüğü gibi yalnızca veya esas olarak seçimlerin etkisi değildir. 1945 sonrası gözlemci demokrasi koşullarında belirsizlik, kimin ne kadar ne zaman ve nasıl alacağına karar verme konularında öngörülemezliği besleyen gözlemci kurumlar ve sosyal medya platformları tarafından periyodik seçimlerin ve iktidarın sürekli olarak kamu denetimi gerçekleştirilmesinin birleşik etkisidir. Demokrasi, siyasi belirsizlikleri artırma konusunda iyidir. Fransız düşünür Claude Lefort’un söylemekten hoşlandığı gibi, vahşi bir niteliğe sahiptir. Kesinlikleri yok eder, sınırları aşar ve kolaylıkla ehlileştirilemez. Demokrasi, gücün doğasını bozar. Belirsizlikten başka hiçbir şey kesin değildir (*rien n'est sûr que la chose incertaine*) diyen bir Fransız atasözü bulunmaktadır. Bu, gözlemci demokrasi için kolaylıkla bir slogan hâline gelebilir. Demokrasinin kamusal açıklığa, kurumsal çoğulculuğa ve keyfi gücün sürekli olarak kamusal denetime tabi tutulmasına verdiği değer⁴³, bireylerin, grupların ve tüm örgütlerin sözde ‘doğal’ şeylerin düzenini sorgulamasına ve tersine çevirmesine olanak tanımaktadır. Yolsuzlukla mücadele kurumları, araştırmacı gazetecilik, bağımsız mahkemeler ve periyodik seçimler gibi organların yardımıyla denetleyici demokrasi belirsizliği teşvik etmektedir. İnsanların, işlerin gelecekte şu anki gibi olmayabileceğine dair farkındalığını artırır. Yani, gözlemci demokrasi ruhu, insanları dünyalarının değiştirilebileceğini görmeye zorlar. Bazen de devrimi tetikler.

Fakat demokrasi ve belirsizlik arasında duygusal olarak daha derin ve daha az belirgin bir bağlantı bulunmaktadır. Demokrasi, iktidarı kullananların yanılabilirliğini düzenli olarak ortaya koyduğu için yurttaşlara dünyanın şekillendirilebileceğine dair gündelik hislerini öğretir. Gözlemci demokrasi iyi işlediğinde, Wittgenstein’in “tam kanaat, mutlak şüphe yokluğu” dediği şey hakkında kamuoyunda şüphe uyandırır⁴⁴. Uzun vadeli bir ruh hâli değişimini, insanların dünyaya dair algılarının dönüşümünü tetiklemeye yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Objektif ve orada uzakta bir yerde olan “gerçekliğe” ilişkin metafiziksel düşünce ile inatçı “olgusal gerçeğin” güçten üstün olduğu

42 ‘Some Problems in the Study of the Transition to Democracy’ ile karşılaştırın: Demokrasi kurma süreci, belirsizliği kurumsallaştırma, tüm çıkarları belirsizliğe tabi tutma sürecidir” (Przeworski 1979: 14). Demokrasi ve belirsizlik teması, Jan-Werner Müller’in “*Democracy Rules*” (Müller 2021) kitabında da ele alınmaktadır.

43 John Kean, “Why History Matters for Democracy”, *Democratic Theory*, Vol. 6, No. 2, 2019, s. 96-110.

44 Wittgenstein, 1972, s.194.

varsayımı zayıfladı. İnsanların gözleriyle gördükleri ile imparatorun kıyafetleri hakkında söylenenler arasındaki efsanevi ayırım artık ortadan kalkıyor. Özellikle medyanın doygun hâle getirdiği koşullar altında canlı demokrasilerin dinamizmi, çoğulculuğu ve dünyanın nasıl işlediği hakkında anlatılan birbiriyle rekabet hâlindeki çok sayıda hikâyeye birlikte “bilgi”, tartışılmaz içeriğe sahip, sabit bir kategori olmaktan çıkmaktadır. Bilgi olarak addedilen şey, vatandaşlar ve onların temsilcileri tarafından giderek daha az düzeyde “kaba gerçekler”⁴⁵ veya tartışılmaz “gerçeklik” parçaları olarak görülmektedir. “Hakikatten” bahsedilmektedir fakat bunun değişken ve tartışılabilir anlamlara sahip olduğu duygusu üstünlük kazanmaktadır. Neyin gerçek sayılacağına dair farklı kriterler içeren doğrulama alanları çoğalmaktadır. Mahkemelerde hakikat arayışı, örneğin camilerde, kiliselerde ve sinagoglarda hakikat hakkında söylenenlerle veya kuantum fiziği alanında ‘olgu’ ve ‘bilgi’ sayılanlarla aynı değildir⁴⁶. Sonuç olarak, muktedirler tarafından pazarlanan ve teşvik edilen “gerçeklik” de dâhil olmak üzere “gerçeklik” olarak adlandırılan şey, her zaman “bildirilen gerçeklik” olarak, bazıları tarafından diğerleri için üretilen “gerçeklik” olarak ve başka bir deyişle doğruluk iddialarının karmaşık üretim ve aktarım süreçlerinde şekillenen ve yeniden şekillenen ve yeniden şekillenen aracılı doğruluk iddiaları olarak anlaşılmaktadır. Gerçeklik kendi gerçekliğinden yoksun bırakılmıştır, bu nedenle liderlerin kendi kesinliklerini ayrıcalıklı kılmak ve gözlerini boyayarak, yalan söyleyerek ve abartılı sözler kullanarak vatandaşları baştan çıkarma ve manipüle etme yönündeki siyasi çabaları hoş karşılanmamakta ve tehlikeli addedilmektedir. Demokrasi, “hakikatin” kabule dayandığını ve “hakikatin” birçok yüzü olduğunu hatırlatma işlevini görür. Vatandaşları kendileri için düşünmeye, aynı dünyayı farklı şekillerde, farklı açılardan görmeye ve hâkim güç ilişkilerinin “doğal” değil, koşullara bağlı olduğuna dair genel algılarını keskinleştirmeye teşvik eder. Gerçeklik çok yönlü ve değişkendir, bir yeniden tanımlama ve yorumlama meselesidir; dünyanın tek taraflı yorumlarının başkalarına zorla uygulanmasını önlemek için bilge vatandaşlar ve onların temsilcileri tarafından şekillendirilen bir güç meselesidir.⁴⁷

45 John R. Searle, *The Social Construction of Reality*, Free Press, New York, 1997.

46 Bruna Latour, *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*, trans. Catherine Porter, Harvard University Press, Cambridge, 2013.

47 John Kean, *The Shortest History of Democracy*, Black Inc., London, New York and Melbourne, 2022.

Tedbirler

Zorluklara karşı dirençli demokrasilerin vatandaşlara belirsizlik denizlerinde güvenli cankurtaran botları sağladığını söylemek âdettendir: bunlar yazılı anayasalar ve hukukun üstünlüğü prosedürleri gibi koruyucu mekanizmalar, belirli süreli seçimler ve seçim izleme olanağı, dürüstlük gözlemcileri, köprü doktorları (Güney Kore tarafından icat edildi) ve diğer sağlık ve güvenlik kurumları, gelecek kuşak komisyonları ve kamu soruşturmalarıdır. Bunlar ve daha bazı kurumlar aracılığıyla demokrasinin vatandaşlara ve onların temsilcilerine, iktidarın keyfi olarak vatandaşlara yönelik taciz edici ve saldırgan şekillerde uygulanmayacağına dair bir güvence sağladığı söylenmektedir. İnsanlar kendilerini daha güvende ve daha emniyetli hissederler. Ancak burada, demokrasilerin devreye girdiği ve belirsizliği azalttığı konusunda daha belirsiz ve daha basıkıcı bir anlam söz konusudur. Tedbir açısından yeniden tasavvur edildiğinde, demokrasi tarihindeki güce karşı en çok duyarlılığa sahip özyönetim biçimi olan gözetimci demokrasi, nerede ve nasıl çalışırlarsa çalışsınlar, sorumsuz ve tehlikeli güç tekellerini yıkarak kesinlik yanılsamasına karşı korunmak için şimdiye kadar icat edilen en iyi silahtır. Demokrasi, kendi cehaletlerini inkâr edenlere karşı insanları korur. Daniel Kahneman ve kitabın diğer yazarlarının belirttiği gibi kamusal yaşamın “gürültüsü” ortasında “kendilerinin inanılmaz derecede yüksek bir tahmin doğruluğuna sahip olduğuna inanan karar vericiler, sadece kendilerine aşırı güvenmekle veya kararlarındaki mantıksızlık ve yanlılık riskini inkâr etmekle ya da kendilerini diğer ölümlülerden üstün görmekle kalmazlar. Aynı zamanda, aslında öngörülemez olan olayların öngörülebilirliğine inanırlar ve belirsizliğin gerçekliğini örtük olarak reddederler⁴⁸.

Akışkan ve değiştirilebilir şekilde güçlü bir gerçeklik duygusu tarafından sıkıca tutulan demokrasi bundan dolayı gücü kendinden emin bir şekilde kullananların yanındayken, tedbirin tarafsız bir savunucusu ve kafa bulanıklığının sağduyulu bir arkadaşıdır. İnsan davranışıyla ilgili hiçbir şey şaşırtıcı değildir; insanların en iyi şeyleri yapabileceği ve en kötü şeylerin de faili olabilecekleri görülmüştür. Bu nedenden dolayı demokrasi, her türlü kibre karşı durur. Bir noktada toplanan gücü doğrudan tehlikeli olarak görür ve insanlara hemcinsleri ya da içinde yaşadıkları biyomlar üzerinde kontrolsüz bir yönetim emanet edilmemesi gerektiğini düşünür. Demokrasinin aptallarla dolu bir gemiye ya da maymunlar tarafından yönetilen bir sirk gösterisine benzediği şeklindeki

48 Daniel Kahneman and etal., *Noise: A Flaw in Human Judgment*, Little Brown Spark, New York, Boston, London, 2021, s.145.

çok uzun zamandır var olan yakınmaları ortadan kaldırır. Demokrasiye yönelik en büyük tehdit, kör ve aptal yöneticilerdir.

İyi işlediğinde demokrasi aptallık ve gösterişin karşısında durur; sessiz kibire karşıdır ve patronluk taslama, zorbalık ve şiddetle hiçbir işi olmaz. Pervasız denizaltı alımları ve askerî maceralar, türlerin amaçsızca yok edilmesi, türev ürünler, tazminatlar ve afet poliçeleri gibi finansal araçları kullanarak belirsizliği paraya çevirmek için riskli ve aptalca çabalar dâhil olmak üzere piyasa başarısızlıkları gibi yıkıcı belirsizlik kaynaklarını tespit etmek ve bunlara karşı koymak şeklindeki erken uyarı sistemi olarak rolü, onu çıkmazlara karşı duyarlı ve zorluklara karşı zinde tutar. Demokratik mekanizmalar düzgün bir şekilde çalıştığında, sonuçların sonuçlarının bilinmeyen sonuçlarının olası tehlikeleri konusunda vatandaşları ve temsilcilerini uyarır. Bu şekilde demokrasi, çağımızın felaketlerini ciddiye alarak ve gelecek olası felaketlerin izini sürerek kesinliğin habercisidir. Vatandaşların sıkıntılı yaşamlarına güvence ve rahatlık getirir.

Patolojiler

Felaketlerden bahsetmişken, demokrasinin belirsizliği soğukkanlılıkla ele alan bir yönetim biçimi olduğu şeklindeki genel önermenin dikkatle ele alınması gerekir. Bunun en önemli sebebi, Wittgenstein'in "inancımızın temelsizliğinin [Grundlosigkeit]"⁴⁹ çağımız için, özellikle de dogmatik olarak katı alışkanlıklara veya gerçeklere dayalı Hakikate dair yetersiz idrak sahibi ve sağduyulu inançlara bağlı olan herkes için büyük bir zorluk teşkil ettiğini ifade ettiği *On Certainty* vecizlerinin içinde bulunabilir. Sınırlı siyasi ufkunun çok ötesine geçen, daha nüanslı terimlerle yeniden ifade edilen demokrasinin iyi işlediğinde karşı karşıya kaldığı özel nitelikli zorluklardan birinin, vatandaşları bu çifte zorlukla başa çıkmaya zorlama şekli olduğunu söyleyebiliriz: hayatlarını tolere edilebilir bir kesinlik ölçüsünde yaşamaları ve aynı zamanda, farklı inançlarının ve çeşitli dünya içinde varoluş biçimlerinin mutlak temelleri olmadığını, yani 'temelsiz' olduklarını ve dolayısıyla değişime açık olduklarını ve ezici bir belirsizliğin ona musallat olduğunu kabul etmeleri.

Wittgenstein, insanların hayatlarını bir kez şüphe ve olasılık duygusu ele geçirdiğinde belirsizliğin, kesinliği geri dönülmez bir şekilde alt edeceğini düşünmekteydi. Belki de *On Certainty* kitabı doğrudu; belki de kralın tüm atları ve kralın tüm adamları yanlışlanabilirlik trendini, yani mutlak kesinliğe

49 Wittgenstein, 1972, s.166.

uzun bir veda anlamına gelen trendi tersine çevirmiyor olabilir. Günümüz dinamikleri, daha az emin olmamız gerektiğini söylüyor.

Demokrasi dogmatik Hakikatler ve diğer mutlak kesinlikler olmadan yaşamını idame ettirebilir ama *bilge vatandaşlara ve bilge temsilcilere* ihtiyaç duyar; yani her şeyi bilmediklerini bilen deneyimli ve alçakgönüllü insanlara ve özellikle de kibirli iradelerini kamufle etmek ve başkalarına zorla uygulamak için mazeretlere sığınmaya çalıştıklarında her şeyi bildiklerini düşünenlerden şüphe duyan insanlara. Ancak demokrasi tarihçileri bize, geçmişte demokrasi olarak bilinen siyasi biçimin bu anlamda bilgeliği yok ettiği pek çok dönemin olduğunu öğretmektedir. İşler iyi gittiğinde demokrasi, insanların kendi güvensizliklerini belli bir kesinlikle ifade etmeleri için alanlar ve mekanizmalar sağlar. İşler kötü gittiğinde demokrasi, tam tersini yapar ve milyonlarca insanı, bazen patolojik etkilerle saran belirsizlik duyguları üretir.

Dış güçlerin ve iç dinamiklerin baskısı altında olan demokrasiler tökezleyebilir, kendi işleyişini felç edebilir, belirsizlik fazlalığında boğulabilir. Liderler ve hükümetler tarafından çok fazla kafa karışıklığına yol açıldığı, çok az rahatlama sağlandığı, çok fazla konuşulduğu fakat çok az şey yapıldığına dair duyguları besleyebilir. Elbette tüm rejimler bu kadere maruz kalabilir ancak Max Scheler'in uzun zaman önce işaret ettiği gibi demokrasi, eşitlik ilkelelerine olan taahhütlerinin ihlal edilmesine karşı özellikle hassastır⁵⁰. İster gerçek toplumsal koşullarla ölçülsün ister etik bir varsayım olarak kabul edilsin, eşitlik prensibi kin taşıyıcıdır. Kolayca hayal kırıklığına uğrayan ve algılanan eşitlik ihlalleri, marjinalleşme korkularını, öfke, infial ve kıskançlık duygularını, daha şanslı ve daha ayrıcalıklı olanlara karşı intikam için ele geçirelemeyen şeyi hor görme özlemlerini doğurur.

Modern Hindistan örneği, *öfkenin* bir demokraside kök salması durumunda demagojinin devreye girdiğini göstermektedir⁵¹. Açlık çeken çocuklar geceleri ağlayarak uyduklarında, milyonlarca kadın kendilerini güvensiz hissettiklerinde ve kölelik düzeyinde ücretiyle yaşayan çok sayıda göçmen işçi tıbbi bir acil durumda hayatlarını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldıklarında, bu durumlardan mustarip olanların, kendilerinin bu haklara layık olduklarına veya kendi hakları veya başkalarının hakları için mücadele edebilecek vatandaşlar olarak yeterli olduklarına inanmaları pek olası değildir. Büyük ölçekli toplumsal ızdırıp, demokratik ilkeyi tamamen ütöpik hâle getirir. Ya da

50 Max Scheler, *Ressentiment*, Schocken Books, New York, 1972, s.143-144.

51 Debasish Roy Chowdhury and John Keane, *To Kill A Democracy: India's Passage to Despotism*, Oxford University Press, Oxford, New York and Delhi, 2021.

grotesk bir saçmalığa dönüşür. Hiç şüphe yok ki vatandaşların tepkisi ile zenginler ile iktidardakilere karşı milyonları kapsayan isyanlar çıkarma kabiliyeti, prensip olarak bir demokraside asla hafife alınmamalıdır. Ancak gerçek şu ki topluma yönelik onur kırıcı durumlar, vatandaşların kamu işlerine aktif olarak ilgi duyma, iktidardakilerini kontrol etme, ayakları yere basar hâle getirme ve tepeleme kapasitesini baltalamaktadır.

Fakat skandal burada sona ermemektedir. Milyonlarca vatandaş, her gün toplumsal rezilliklerin kurbanı olurken iktidardakilere keyfi olarak yönetme yetkisi verilmektedir. Milyonlarca aşağılanmış insan kolay lokma hâline gelmektedir. Alt tabakadan bazı insanlar ve orta ve üst sınıflardan pek çok insan kamu işlerine sırt çevirmekte; siyasetçilere ve siyasete karşı hep bir ağızdan sızlanmaktadır. Fakat bu işlere karşı soğumuş olanlar hiçbir şey yapamazlar. Rehavet ve alaycı kayıtsızlık, gönüllü köleliği doğurur. Fakat bir ihtimal daha var: derinleşen belirsizliklerin ortasında, durumdan hoşnutsuz olan insanlar siyasi kurtarıcılara ve çelik yumruklu hükümetlere hasret duymaya başlarlar. Hayalperestler kendilerinden emindirler ve Büyük Hakikatleri ile donanan güç tacirleri giderek daha da cesaret kazanırlar. Gücsüzler ve ayrıcalıklılar; yoksulları korumayı, zenginleri korumayı, yolsuzluk ve kargaşa şeytanlarını koymayı ve ‘halkın’ ruhunu arındırmayı vaat eden Yogi Adityanath, Mamata Banerjee, K. Chandrashekar Rao (KCR), Narendra Modi gibi mesihlerin başa geçmesini arzulama konusunda el ele verirler. “Belirli şeyler hakkında hepimizden daha fazla konuşan”⁵² bu yüksek sesle konuşan liderler, belirsizliğe son verme güçleriyle övünürler. Öfkeli vatandaşlar dikkatlerini bu yöne kaydırmaya başlarlar. Bu noktada eski bir 17. yüzyıl atasözü devreye girmektedir: “Kesinliği bırakıp *şansa* bel bağlayanlar, aptallar kaval çaldığında dans edebilirler.”⁵³ İşte bu an, despotların ortaya çıktığı ve katlanılmaz belirsizlik içerisinde kafası karışmış ve şaşkına dönmüş hastalarına zehirli armağanlarını sundukları andır.

Küresel salgın hastalık ve peş peşe gelen felaketler nedeniyle endişelerin arttığı bu dönemde, bu ukala demagoglara ve ‘halka’ kurtuluş vaat eden güçlü silahlara sahip despotlara halkın itaat etmesine bir kez daha şahit olacak olabilir miyiz?

52 Wittgenstein, 1972, s.338.

53 John Ray, “A collection of English proverbs digested into a convenient method for the speedy finding any one upon occasion: with short annotations: whereunto are added local proverbs with their explications, old proverbial rhythms, less known or exotic proverbial sentences, and Scottish proverbs”, John Hayes, Cambridge, 1678.

Kaynakça

- Delumeau, Jean, *Sin and Fear: The Emergence of a Western Guilt Culture, 13th-18th Centuries*, Palgrave Macmillan, London, 1990.
- Dewey, John, *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action*, Minton, Balch & Company, New York, 1929. Available online at <https://archive.org/details/questforcertain032529mbp/page/n7/mode/2up> (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).
- Dunn, John, “Review of Adam Przeworski, *Crises of Democracy*”, *Society*, Vol. 58, 2021, ss.153-155.
- Ferguson, Niall, *Doom: The Politics of Catastrophe*, Penguin, London, 2021.
- Hage, Ghassan, “Eavesdropping on Bourdieu’s Philosophers”, *Thesis Eleven*, Vol.114, No.1, 2013, ss. 76-93.
- Hirschman, Albert O., “Desarrollo y América Latina”, *Obstinación por la Esperanza, Fondo de Cultura Económica*, México, 1973.
- Jaspers, Karl, *Psychologie der Weltanschauungen*, Springer, Berlin, 1919.
- Kahneman, Daniel et. al., *Noise: A Flaw in Human Judgment*, Little Brown Spark, New York, Boston, London, 2021.
- Keane, John, *Power and Humility: The Future of Monitory Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2018.
- Keane, John, “Why History Matters for Democracy”, *Democratic Theory*, Vol. 6, No. 2, 2019, ss. 96-110.
- Keane, John, *The New Despotism*, Harvard University Press, London and Cambridge, Mass, 2020.
- Keane, John, “Breve historia del conocimiento experto, y su creciente importancia para la democracia”, *Institución Libre de Enseñanza*, 2021. (ILE), Madrid (10 March 2021), at: <https://www.johnkeane.net/a-brief-history-of-expertise-and-its-growing-importance-for-democracy-fundacion-giner-madrid/> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).
- Keane, John, *The Shortest History of Democracy*, Black Inc., London, New York and Melbourne, 2022.
- Latour, Bruno, *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*, trans. Catherine Porter, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2013.
- Lucian, “‘Phalaris’ in *Phalaris, Hippias or The Bath and other works*”, Loeb Classical Library 14, Lucian, Volume 1, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1913.
- Müller, Jan-Werner, *Democracy Rules*, Allen Lane, New York and London, 2021.
- Nietzsche, Friedrich, *The Gay Science ed. Bernard Williams*, trans. Josefine Nauckhoff, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Przeworski, Adam, “Some Problems in the Study of the Transition to Democracy,” *Working Paper 61, Latin American Program of the Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Smithsonian Institution, Washington, D.C., 1979.

Yeni Normale Boyun Eğmeyi Reddetmek-Hümanizm Ruhunu Sürdürme İhtiyacı

Frank Furedi

Zaman zaman siyasi liderlerin, uzmanlarının ve medya yorumcularının yeni normal hakkında nutuklarını duyarız. Bu terimin anlamı nadiren açıklansa da geçmişteki yaşama ve çalışma şeklimizin, COVID-19 pandemisi sonrası gelecekte dünyanın nasıl görüneceğinden çok farklı olacağı çağrışımını yapar.

Yeni normal temasının sayısız versiyonu bulunmaktadır. Halk sağlığı uzmanları, sık sık COVID-19 karşıtı tedbirlerin birçoğunu belirsiz bir gelecekte de benimseyeceğimizi öne sürerler. Bazıları, Batılı toplumların Asyalı akranlarının kültürel uygulamalarını benimsemesi ve halka açık yerlerde rutin olarak maske takmanın yanı sıra sosyal mesafe tedbirlerini de uygulamaya devam etmesi gerektiğini savunurlar.

Çok sayıda yorumcu ve uzman, yeni normale olumlu bir boyut kazandırdılar. Milyonlarca insan evinden çalışmaya devam ettikçe, işin doğasının değişeceğini iddia ediyorlar. Sıklıkla, yeni dijital çalışma biçimlerini, insanların işe gidip gelmek zorunda kalmadan kazanacakları zaman gibi olumlu niteliklerle ilişkilendiriyorlar. Eğitimde ise karma eğitimin, eski moda yüz yüze öğretimden daha üstün bir alternatif olduğu savunuluyor.

“Yeni Normal” genellikle çevrecilik dilinde şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında pandemi, uluslararası seyahate karşı bir argüman işlevi görmektedir. Çevreci eylemciler, beslenmemizin ve ekonomik hayatı düzenlemenin eski normal yönteminin, en azından dolaylı olarak COVID-19 pandemisinin patlak vermesine katkı sağladıklarını iddia etmektedirler. Onların yeni normal vizyonları, insan faaliyetinin ve arzusunun, sıfır karbon toplumunun ideolojik dogmasına tabi olduğu bir vizyondur.

Ekonomi alanında yeni normal savunucuları, kapitalizmin kendisini yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bir Dünya Bankası bloğunda, Çok Uluslu Şirketlerin çevreye karşı “daha fazla sorumluluk” alacağını ve “sürdürülebilirlik ve yeşil girişime daha fazla odaklanmayı benimseyeceği”

iddia edilmektedir¹. Karbon emisyonunun sıfıra indirilmesi, yeni normal kültürünün nihai hedefi olarak öngörülmektedir. Bu, Dünya Ekonomik Forumu ile bağlantılı küresel oligarşinin savunduğu bir bakış açısıdır².

Bu kurumla ilişkilendirilen “Büyük Sıfırlama” fikri, yeni normal modeline olumlu bir yön kazandırmaya çalışmaktadır. Yeni teknolojinin, teknokratik uzmanların yardımsever rehberliğinde uygulanmasının daha adil bir dünya yaratacağını iddia ederler. Bu uzmanlara göre önümüzdeki yıllardaki yeni normal, bugün olduğundan çok daha fazla “teknoloji odaklı” olacaktır³.

Siyaset alanında ise yeni normal, demokratik karar almanın teknokratik yönetim zorunluluğuna tabi olmasına yol açacaktır. Bu düşünce, en katı biçimiyle halk sağlığı çalışanlarının toplum yönetiminde daha fazla söz sahibi olma talebiyle ifade edilmektedir⁴. Son iki yılda siyasetin tıbbileştirilmesine yönelik benzeri görülmemiş bir eğilim görülmüştür. Bazıları için yeni normal, aynısının daha fazlası anlamına geliyor.

En azından geleceğe daha çok teknolojik olarak yönlendirilen yeni bir dünya tasarlayan Büyük Sıfırlama'nın teknokratik destekçilerinin aksine halk sağlığı uzmanları, son 18 ayda dayatılan mevcut koşulların gelecek için bir model görevi gördüğü, kötümser bir senaryo sunuyor. Onların bakış açısından çoğu zaman gelecekteki seyahatlerimizin yönünü belirleyecek olanın insan toplumu değil, bir virüs olduğu görülüyor. *Virüsün takdir* gücünü yükselten bir senaryo, insan iradesini azaltır.

“Yeni Normal” terimi, geçmişte yaşadığımız hayatın geri dönülmez bir şekilde, kökten farklı bir çağa yol açtığı inancını ifade etmek için kullanılmaktadır. *The New Normal* (2021) adlı eserin yazarı Jennifer Ashton'ın açıkladığı gibi COVID-19 pandemisinden sonra “bir daha asla eskisi gibi olmayacağız”. Ashton ayrıca “Virüs dünyamızı değiştirdi, yaşama şeklimizi değiştirdi ve normallik duygumuzu alt üst etti.”⁵ ifadesini kullanmıştır. “Bir daha asla eskisi gibi olmayacağız” varsayımı, bildiğimiz hayatın sona erdiği inancıyla yakından bağlantılıdır. Bu, tarihsel bir kapanış havası verir ve bir bitiş duygusu uyandırır. Eskinin yöntemleri, yeni normalin yeni dünyasında gereksiz hâle gelmiştir.

1 <https://blogs.worldbank.org/psd/long-road-new-normal-economy>

2 <https://www.weforum.org/focus/the-great-reset>

3 <https://www.pewresearch.org/internet/2021/02/18/experts-say-the-new-normal-in-2025-will-be-far-more-tech-driven-presenting-more-big-challenges/>

4 <https://reliefweb.int/report/world/creating-new-normal-new-global-public-health-system>

5 Jennifer Ashton, *The New Normal* [edition missing], Harper Collins, 2021. Available at: <https://www.perlego.com/book/2100434/the-new-normal-pdf>

Toplumun bir yeni normale tabi olduğu beyanı, tarihin sona erdiği konusunda ısrar eden yorumcuların sık kullandığı kadercı yolu izler. Tarihin sona erdiği iddiası, değişimi insanların uyum sağlaması gereken özerk bir güç olarak görür. Mevcut versiyonunda, bir virüsün davranışı ve etkisi nedeniyle sonumuz gelmiştir. Toplumda kendi yolunu çizen insanlar değil, insan türü için çizilen yörüngeden sorumlu olan bir virüstür.

“Yeni Normal”, insan çabasının başarısıdır. Toplumun, bunun gelişi hakkında çok az söz hakkı vardır. Bu duruma uyum sağlamaktan başka çaresi yoktur. Eski normalin sonu, endizmin bakış açısına bağlı bir zamanın ruhuna entegre olarak yorumlanabilir. Siyaset teorisyeni Andrew Gamble, *Politics and Fate* (2013) adlı çalışmasında “endizm salgını” konusunu yazmıştır⁶. Gamble, endizm salgınının toplumda hüküm süren kadercilik havasına bağlar. Günümüzde insanların her şeyi, özellikle de siyaset yoluyla kontrol etme becerisi konusunda derin bir karamsarlık var. İnsanlık hâliyle ilgili bu yeni kadercilik insan ilişkilerinde büyük bir dönüm noktasından geçtiğimizi öne sürmektedir. 20. yüzyıldaki liberal ve sosyalist ütopyalardaki siyasi umutlardan uyanmayı ve Aydınlanma’nın mantık ve ilerleme ile modernitenin kendisi hakkındaki büyük anlatılarına dair yaygın bir hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Bunun en karakteristik ifadesi, “endizm” üzerine sonu gelmez söylemlerdir; tarihin sonu, ideolojinin sonu, ulus-devletin sonu, otoritenin sonu, kamusal alanın sonu, siyasetin kendisinin sonu, son yıllarda bunların hepsi ilan edilmiştir⁷.

Bu konudaki tüm iddialara inanılacak olursa, eski normal günlerinde önemli olan, hemen hemen her şeyin sona erdiği sonucuna varmaktan kaçınmak zor olacaktır. İdeolojinin sonu, ulus devletin sonu ilan edilmişti; şimdi ise kimileri küreselleşmenin sonunun geldiğini öne sürmekte⁸. Diğerleri ise egemenliğin sonu, otoritenin sonu, Batı’nın sonu ve siyasetin sonu hakkında yazıyor. Yorumcular, umarız bu metni bitirdiğinizde gerçekleşecek olan “kitabın sonunu” ilan ediyor. Bilim bile, *The End of Science: Facing The Limits Of Knowledge In The Twilight Of The Scientific Age*’in yazarı tarafından, endizm davasına dâhil edilmiştir.⁹ Çok sayıda yorumcu dünyanın sonu üzerine düşünmekte ve “dünyanın nasıl sona erdiğini” merak etmektedir.¹⁰

6 Andrew Gamble, *Politics and Fate*, 1st edn, Wiley, 2013. Available at: <https://www.perlego.com/book/1535657/politics-and-fate-pdf> (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2021).

7 Age.

8 See <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-12-09/end-globalism>.

9 <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/09/the-end-of-the-book/376361/>

10 <https://www.amazon.com/End-Science-Knowledge-Twilight-Scientific/dp/0465065929/>

Bu “endist” tasavvurun geleceğe yönelik moralsiz bir bakış açısı yansıtması, *The End Of Future: The Waning Of A High-Tech World* adlı kitabın başlığında özetlenmiştir.¹¹ Benzer bir duygu, James Bridle tarafından *New Dark Age: Technology and the End of the Future*¹² adlı kitabında da ortaya konmuştur. Sosyolog Zygmunt Bauman’a göre geleceğe yönelik bu “endist” yönelimin öncülü, “dünyayı ileriye taşıyabilecek” bir iradenin yokluğudur¹³. Bauman’a göre “zaman bizden yana” ve “bir şeyleri gerçekleştirenin” biz olduğumuz inancını teşvik eden, “şimdiki zaman özgüveninin” eksikliğidir¹⁴. Yeni normalde yaşamının kaderimiz olduğu fikrine pasif biçimde boyun eğmeye yol açan, bir şeyleri gerçekleştirenlerin biz *olmadığımız* inancının yokluğudur.¹⁵

Krizin çok fazla kullanılan bir terim hâline geldiği bir dünyada, insanlığın kendi kaderini etkileme kapasitesini kaybettiği sonucuna varmak cezbedicidir. Mali bir çöküş, yıkıcı bir iklim değişikliği, antibiyotige dirençli süper böcekler ve felakete yol açan süper teröristler uyarılarının tümü, insanlığın karşı karşıya olduğu tehditlerin boyutunun, hayatta kalma meselesini gündeme getirdiği fikrini iletir. Bu gibi koşullarda kültürel zaman ruhu, insanların kaderlerini kontrol etme konusundaki acizliğini vurgulayan fikirlere karşı hoşgörülüdür. Nitekim Rönesans’tan beri insanların kendi kaderini tayin etme kapasitesinden yoksun olduğu inancı, bugün olduğu kadar güçlü bir yankılanma yaşamamıştır.

İnsanlığın kendi kaderini etkileme kapasitesi, binlerce yıldır felsefi ve bilimsel tartışmaların konusu olmuştur. Romalılar “Şans cesurlardan yanadır.” ifadesi ilk kez kullanıldığında, insanların iradelerini kullanma ve geleceklelerini şekillendirme potansiyeline olan güçlü inancı ifade ediyorlardı. Aydınlanma’nın yükselişi ve bilimin ve bilginin hâkim etkisiyle, insanlığın yaratıcı ve dönüştürücü potansiyeline olan inanç gelişmiştir. ABD Başkanı Franklin Roosevelt 1939’da “İnsanlar kaderin değil, sadece kendi zihinlerinin tutsağıdır.” dediğinde, insanların dünyada kendi yollarını çizme gücüne sahip oldukları inancını yinelemiştir. Roosevelt’in 1939’un karanlık günlerinde insanlık hâlinin böylesine olumlu bir tefsiri, kadere boyun eğmeyi reddetmenin takdire şayan bir kanıtıdır.

11 <https://www.livescience.com/65633-climate-change-dooms-humans-by-2050.html>

12 <https://www.amazon.co.uk/s?k=The+End+of+the+Future%3A+The+Waning+of+the+High-Tech+World&i=stripbooks&crd=2L6MK1Q8Z54I2&sprefix=the+end+of+the+future+the+waning+of+the+high-tech+world%2Cstripbooks%2C61&ref=nbsbno>

13 <https://www.amazon.com/New-Dark-Age-Technology-Future/dp/178663547X>

14 Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge, 2000, s.133

15 Bauman, 2000, s.132.

Yeni Normal-Öznesiz Bir Kader

1939'un karanlık günleriyle karşılaştırıldığında, Batı kültürünün 21. yüzyıldaki insanlık temsili belirgin bir şekilde tatsızdır. Kültürün hemen hemen her alanı, dikkatleri insanın güçsüzlüğüne ve kırılğanlığına çekmeye adanmıştır. En rahatsız edici gelişmelerden biri, insanları yaşamları hakkında bilinçli kararlar verme kapasitesinden yoksun bırakma eğilimidir. Nitekim insanın alternatifleri düşünme ve değerlendirme temelinde hareket ettiği fikri, yerini insan karakterinin genlerinin ve biyolojik yapılarının sonucu olduğu dogmasına yol açmıştır. Bu günlerde neredeyse her kişilik özelliği, beyinlerinin nasıl çalıştığıнын bir sonucu olarak temsil edilmektedir.

Mevcut siyasi durgunluk için politikacıları, partilerini veya bazı kötü niyetli güçlerin davranışlarını suçlamak caziptir. Bununla birlikte iradenin kaybı ve bitiş duygusu, herhangi bir özel hatanın veya bilinçli stratejinin doğrudan sonucu değildir. Bunlar, modernlik vaadine karşı hayal kırıklığı ve inancın yitirilmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. 21. yüzyıl kaderciliğinin siyasetin bü-yüsünün bozulmasını anlamlandırmayla ilgili önemli boyutlarından biri, insanların kendi koşullarını hem anlama hem de şekillendirme bilgeliğine sahip olma kapasitelerini sorgulama eğilimidir. İnsanlar ve tarihin yazılması arasındaki ilişkinin böylesine karamsar bir kültürel açıklaması, siyaset tecrübesine yönelik önemli sonuçlara sahiptir. Sapkın siyasi yorumcular, sıklıkla saygının sonu hakkında yazarlar. Gözden kaçırdıkları şudur ki geleneksel otoriteye azalan saygının yerini, kadere çok daha güçlü bir saygı duygusu almaktadır.¹⁶

Politik analistler, sıklıkla sınıf siyasetinin ve topluluk siyasetinin önemini yitirmesine dikkat çekerler. Bununla birlikte önceki dayanışma biçimlerinin bu erozyonu, çok daha önemli ve temel bir süreçle, insanların siyasi eylem yoluyla koşullarını şekillendirebileceği veya değiştirebileceği inancının kaybedilmesiyle paraleldir. Bireyler kendilerini politik özneler olarak algılamak yerine, sıklıkla rollerini politika oluşturmanın nesnelere olarak deneyimlerler. Bu **azalan öznellik** süreci, halkın güçsüzlük ve pasiflik duygusunu yoğunlaştırmıştır. Bu öz farkındalık biçimi, yurttaşların siyasal sisteme yabancılaşmalarına karşı tepki gösterdiklerinde dahi belirgindir. Bu tür tepkiler genellikle bir özür, tazminat, kabul veya onaylama talebi biçimini alır. Bu tepki,

16 Britanya Hükümeti tarafından yaptırılan bir çalışmada bireylerin giderek daha çok özerklik talep ettiği ve bunun sonucunda otoriteye daha az itaat ettiği sonucuna varılmıştır. See Performance and Innovation Unit; Social Capital; A Discussion Paper, April 2002, s.43.

genellikle, kamu yararına yönelen bir yurttaştan ziyade, hayal kırıklığına uğramış bir müşterinin tepkisini andırır.

Güçsüzlük öz farkındalığı veya sosyologların **irade kaybı** olarak tanımladıkları kavram, kadercilik duygusunu artıran kültürel güçler tarafından sürekli olarak beslenir. Tarihin dondurulması konusundaki tartışmamızda kaydedildiği gibi insanların birbirleriyle ve içinde buldukları koşullarla etkileşime girerek kendi kaderlerini şekillendirebilecekleri fikrinden caydıran bir ruh hâli hakimdir. Tarihin faileri olarak hareket etmek yerine insanlık, başına gelenlerin her türlü kontrolün ötesindeki güçler tarafından meydana getirildiği bir nesne rolünde yeniden şekillendirilmiştir. Çok sayıda politika belgesi, insanların güvenilir olmadığı ve hayatlarını sorumlu bir şekilde yaşamalarının beklenemeyeceği varsayımını kabul etmektedir. Yetişkinlere çocuk muamelesi yapma eğilimi, tüm siyasi sınıfın eylemi hakkında bilgi verir. Bireyler artık “siyasi kişi” veya hatta “yurttaş” olarak görülmemektedir. Günümüzün siyasi kelime dağarcığı, kamunun pasifliğini ve acizliğini vurgular. Dışlananlar, savunmasızlar (potansiyel mağdurlar), mağdurlar, zorbalığa uğrayanlar, müşteriler, son kullanıcı, tüketici veya paydaşı görüyoruz ama politik hayvanlar olarak insanları değil.

İnsanları birbirinden ayırmaya hizmet eden sosyal süreçler, seçmenlerin çocuklaştırılmasına yardımcı oluyor. Sosyal deneyimlerin giderek daha fazla parçalanması, insanların yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve daha özelleştirilmiş ve bireyselleştirilmiş bir yaşam biçimini normalleştirmeye yardımcı olur. Bazı yorumcular, bu daha özelleştirilmiş varoluşun şimdilerde “açgözlü seksenlerle” ilişkilendirdikleri türden, itici bir bireysel farkındalığın gelişimini teşvik ettiğini iddia ederler. Ancak daha haksız olamazlardı. Bilinen temas noktaları ve güvenilir bir destek sistemi olmadığında bireyleşme, yalnızca acizliği teşvik eder. Kendi başına olma ve bireysel çözümlere güvenmek zorunda olma duygusu, yalnızca daha yüksek bir izolasyon bilincine yol açmaktadır. Bunun insanların dünyayla ilişkilerini algılama biçimini değiştirme, abartılı bir zayıflık duygusu ve kaderci bir bakış açısı yaratmaya yardımcı olma etkisi olmuştur. İnsanların geleceklerinin bugünlerinden kötü olacağını beklediklerini öne süren sayısız anket, bu eğilimin belirtisidir. Tıpkı, sürekli olarak her yeni gelişmenin olumsuz yanını vurgulamaya ilişkin güçlü eğilim gibi.

Günümüzde hüküm süren, artan bireysel güvensizlik duygusu, pasiflik ile halkın kızamık, kabakulak ve kızamıkçık aşılmasına, küresel ısınmaya veya terör tehdidinde tepkisini karakterize eden türden, düzensiz bir kaygı patlaması arasında dalgalanma eğilimindedir. Sosyal pasifliğin endişe patlamalarıyla birleşmesi, siyasi tutumlara karşı çekingen bir tavrın ortaya çıkmasına yardımcı

olmaktadır. Günümüzün davaları, küresel ısınma, pandemi, gıdalarımızı korunması gibi hayatta kalma siyaseti ile ilgili olma eğilimindedir.

Bireysel güvensizliğin artması, birey ve toplum arasındaki ilişkideki temel bir değişikliğin yan ürünüdür. Bireysel davranışlar, bir kurumlar ve ilişkiler kompleksi ile teşkil edilmekte; sınıflar ve topluluklar, bireylerin dünyayı anlamlandırdıkları önemli bir deneyim sağlamaktadır. Geçtiğimiz 300 yıl boyunca insanların modernliği bu kurumlar aracılığıyla deneyimlemesi, ufuklarını genişletmeye hizmet etmiş ve bir insani irade duygusunun oluşmasına yardımcı olmuştur. Bireysel hırslar ve sınıf ya da topluluk temelli bir toplumsal değişim vizyonunun gelişimi, genellikle görünürde çelişkili arzuları ifade etmekteydi. Ancak farklılıklarına rağmen bu tür tepkilerin ortak noktası, gelecekteki olasılıkların algılanması ve insan eyleminin bir fark yaratabileceğine olan inançtı.

Bugün, bu insan merkezli dünya görüşünün yerini, olası seçeneklerin oldukça azaldığı bir görüş almıştır. Bu durum, devletin topluma yön verme kapasitesinin dahi giderek daha fazla sorgulandığı siyaset alanında çarpıcı bir şekilde ifade edilmektedir. Siyaset, çok basit bir sebepten dolayı insanlar için daha az önemlidir çünkü insanların yapabileceklerinin önemi yokmuş gibi görünmektedir. İktidarsızlık duygusu, genellikle siyasetin kendisine saldırma şekline dönüşür. Anti-politika, seçilmiş politikacının alay edercesine görevden alınması ile rüşvet ve yolsuzluk takıntısı, insan deneyimine ilişkin son derece alaycı bir görüşü ifade eder. Bu gidişat, bir şeyler yapmaya çalışmanın hiçbir fark yaratmadığı ya da işleri daha da kötüleştirdiği düşüncesini doğurarak insanların sahada tarih yazma potansiyelini körukler. Bu, günümüz partilerinden herhangi birine oy vermenin bir anlamı olmadığını söylemekten ibaret olsaydı yeterince adil olurdu. Ancak mevcut siyasi gidişatın kötülenmesi, bunun çok ötesine geçmektedir. Siyasete güvenemeyeceğimiz inancı, nihayetinde kimseye güvenemeyeceğimizi söylemenin dolambaçlı bir yoludur ve buna kendimiz de dâhilizdir.

Siyasi hırsı hor görmenin arkasında, sadece katılım ve dâhil olmanın etkinliğine ilişkin şüphecilik yoktur. Hırs peşinde koşmanın büyük ihtimalle göz yaşlarıyla biteceği inancı aşılanır. 19. yüzyılda, insanlar konumlarını bilmedikleri için eleştirildiler. Bugün ise doğal sınırlarını bilmedikleri için kınanıyorlar.

İnsancılığı insancılaştırarak

İnsan zekâsına ve bilime bu kadar güvenen 21. yüzyıl toplumunun kadere boyun eğmeye teşvik edilmesi çok saçmadır. İnsanlığın başarılarına yönelik yaygın bir hayal kırıklığının yaşandığı bir zamanda, insanların akıl yürütme ve

olayların gidişatını etkileme kapasitesine olan güveni yeniden sağlamak önemlidir. Bu; politik, felsefî veya dinî inançları ne olursa olsun dünyaya yönelik insan merkezli bir yönelimi savunan herkesin karşı karşıya olduğu bir zorluktur. Bu görev, geçmişin büyük vizyonlarıyla karşılaştırıldığında mütevazı görünebilir ancak anti-hümanist siyaset öncesi çağımızda, siyasete elverişli bir iklimin restorasyonunun ön koşullarından biri bunun gerçekleştirilmesidir.

İrade duygusunun ve tarihsel düşüncenin yeniden oluşturulması, halkın siyasal yaşama yeniden katılmasının ön gereksinimidir. Bu, mükemmellik standartları ve medeni davranış biçimleri ve değerler de dâhil olmak üzere insanlığın geçmişteki başarılarını desteklememizi gerektirir. Eski güzel günlere duyulan özlemi temsil etmekten çok, insan başarısının mirasına yabancılaşmamızın üstesinden gelmek, değişimin yol açtığı sorunlarla başa çıkmamıza yardımcı olur. Geçmişin başarılarından yararlanarak değişimi istekli bir şekilde benimseyebiliriz.

İnsanın potansiyeline inancı teşvik etmek, ilerici düşüncenin temelini oluşturur. İnsan merkezli bir dünya görüşü, insanların yıkıcı olabileceğini ve çıkar çatışmalarının yıkıcı sonuçlara yol açabileceğini kabul eder. Bununla birlikte Holokost'a kadar ve Holokost da dâhil olmak üzere son iki yüzyılın olumsuz ve bazen korkunç deneyimleri, ilerlemenin değil, ilerleme eksikliğinin bedelidir. Çağdaş sorunlar, mantık, bilim ve bilgiyi uygulamanın değil, bunları ihmal etmenin ve insan potansiyeline köstek olmanın sonucudur.

Hümanist entelektüel evrenin hırslı ama açık uçlu olması, herhangi bir fikrin geçerliliğini teşvik etmeye ve yeni deneyimlere teslim olmaya hazır olması gerekir. Böyle bir bakış açısı, **insancılığı insancılaştırma** sürecine dâhil olmalıdır. Bu süreç, başarısızlık ve hataların ilerlemeye ve rasyonelliğin uygulanmasına ilişkin bakış açımıza dâhil edilmesini gerektirir. Eğer insan iradesine tarihin yazılma sürecinde önemli bir rol verildiyse kültür, öznel algı, çatışma, tesadüfler ve sınırlı bilgi gibi faktörlerin tümü, dünyayla ilişki kurma şeklimizde bir rol oynar. Bu tür etkiler kafa karıştırabilir, dikkat dağıtabilir ve yolu şaşırtabilir. Yine de bize nasıl ilerleyeceğimizi öğreten bazı önemli deneyimler sağlarlar. Bir anlamda ilerleme, özneliliğin uygulanmasında bu deneyimler aracılığıyla gerçekleşir. Hümanizmi insanlaştırmak, insani gelişmeyi önceden bilinen bir sonuç olarak ele almayı bırakmamızı gerektirir. İhtiyacımız olan bir dogma değil, insanların yaptıklarından öğrenmeye yönelik bir bakış açısı olan hümanizmdir.

İnsanlığın karanlık tarafa yuvarlanma eğiliminde olduğu bir zamanda, Aydınlanma mirasının bize yüksek bir ahlaki ve etik sorumluluk standardı sağladığını vurgulamakta fayda vardır. 20. yüzyıl korkunç vahşetlere, barbarlığa ve soykırıma dönüşlere tanık olmuştur. Bununla birlikte, modern toplumda yaşanan bozulma geçmişten daha büyük olsa da bu tür olaylar, günümüzde toplum tarafından hor görünmektedir. İşkence, kölelik, mağlup edilen düşmanların katledilmesi; modern çağdan önce bu tür faaliyetler genel olarak meşru kabul edilir ve sorgulanmazdı. Otokrasi, hiyerarşi ve elitizm, ilahi otoriteye sahip doğal bir düzenin özellikleri olarak kabul edilirdi. İnsanlığın hem maddi hem de manevi olarak ilerleme ve gelişme imkânı yalnızca modern toplumun, demokrasi ve eşitlik kavramlarıyla birlikte ortaya çıkmasıyla birlikte belirmiştir.

Modern toplumun kötülüklerine duyulan ahlaki tiksintiye, rasyonalite çerçevesini ve daha gerçek bir insan toplumu mümkün kılan doğaya ve topluma müdahaleyi reddetme eğiliminin eşlik etmesi ironiktir. İhtiyacımız olan, toplumun durumunun daha dengeli bir değerlendirmesi, sorunların büyük ölçüde abartılmasını reddeden ve neleri başardığımızı gören bir değerlendirmedir. Ancak en önemlisi, yaptığımız hatalar ne olursa olsun, bunlardan ilerlememiz için bize rehberlik edebilecek dersler çıkarabileceğimizi anlamamız gerektiğidir. İradenin yeniden yapılandırılması, büyük felsefelerin icat edilmesini değil, bireyliğin güçlendirilmesi yoluyla insancılığın insancıllaştırılmasını gerektirir.

Geçmişin ilerici mirasını kurtarmak için adımlarımızı sol ve sağın olmadığı zamana kadar geri takip etmeliyiz. Bunu; bildiğimiz şekliyle siyasetten kaçmak istediğimiz için değil, kaderciliğe karşı bir meydan okumanın yapılabileceği fikirlerin yeniden kurtarılmasını gerektiren, siyaset öncesi zamanlarda olduğumuz için yapıyoruz. Bu, geçen yüzyılda siyasi hayatı aydınlatmaya yardımcı olan ama artık anlamını yitirmiş kategorileri bırakmamızı gerektiriyor. Daha önce sağın geçmişten, solun ise gelecekte vazgeçtiğini belirtmiştik; şimdi her ikisinde de yeniden hak iddia etmemiz gerekiyor. Günümüzün kurallarına uyanlar ile geleceği etkilemek için insanlığın geçmişteki başarılarını harekete geçirmeye çalışanlar arasındaki çizgi, bugünün konusudur. Şimdiki zamanı dondurma eğilimi, kadercı bir değişim algısıyla örtüşür. Bize sunulan, erkekleri ve kadınları hayatlarını etkileyen olaylardan uzaklaştıran bir tarih yorumudur. İnsanlar değişim sürecinin dışında ve dolayısıyla kaderleri üzerinde çok az etkiye sahip olarak görülür. Ne özerk olan ne de kendi kaderini tayin eden bireylere, tarihin nesnelere olarak vasat bir rol atanır.

Seçim yapan kişilerin bürokratik kurumların desteğine ihtiyacı yoktur. İhtiyaç duydukları, yeni deneyimlerde yer alma özgürlüğüdür. İhtiyaç duydukları, sadece resmî seçme hakkı değil, aynı zamanda deney ve bireysel seçim yapma için kültürel destektir. 18. yüzyılda Alman filozof Immanuel Kant, Aydınlanma'nın çıkış noktasını bireyin bu tür faaliyetleri engellenmeden sürdürebileceği koşulun ortaya çıkması olduğunu kabul etmiştir. Deney ve bilgi arayışı sadece kendi başlarına iyi değildir, özgürlük ve demokrasiye gerçek bir anlam kazandırmamaktadır.

Kant, aydınlanmanın insanın kendi olgunlaşmasından ortaya çıktığını öne sürer. Olgunlaşmamışlık ise, “kişinin bir başkasının rehberliği olmadan aklını kullanamamasıdır.”. Kant’a göre bu olgunlaşmamışlık, kendi kendine empoze edilmiştir ve “nedeni anlayış eksikliğinde değil, onu başkasının rehberliği olmadan kullanma kararlılığı ve cesaretinin eksikliğinde yatar.”. Okuyucusunu Aydınlanma'nın sloganı olarak nitelendirdiği *Sapere Aude* ya da *Bilmeye Cüret Etmek* ile baş başa bırakarak aklını kullanmaya teşvik eder. Bugün, *İhtiyatlılık İlkesi*, bilimin toplumun önüne geçmekle tehdit ettiği ve bu deneylerin “Tanrı’yı oynadığı” ön yargısını sürekli olarak iletirken, bilmeye cüret etmek genellikle bir sorumsuzluk eylemi olarak temsil edilir. Kant, çağdaş toplumun bilim ve bilgiyle olan huzursuz ilişkisi karşısında şaşkınlığa düşerdi.

Elbette bilgi ve akılla olan muğlak ilişkimiz, bireysel karakterin başarısızlığından değil, daha derinlere kök salmış bir kültürel yönelim bozukluğu sürecinin sonucudur. Ne yazık ki Kant'ın kendi kendini empoze eden olgunlaşmamışlık teşhisi, onun karşılaştığı koşullardan çok çağdaş zamanlarla ilgilidir. Bilginin ve bilimin iddialarının güvensizlik ve alaycılıkla karşılandığı bir zamanda *Sapere Aude* mottosu, çağdaş kültürel duyarlılığın özüne aykırıdır. Yine de neyse ki çoğumuz bizi biz yapanın, bilmeye cüret etmek olduğunu hissediyoruz.

İnsan eylemi, çoğu zaman beklenmedik şekilde sonuçlanır ve bunların bazılarıyla yaşamak rahatsız edicidir. Örneğin, genetik devrim bize bünyemize dair önemli yeni şeyler kavramamızı sağlarken aynı zamanda kendimiz hakkında bilmemeyi tercih edeceğimiz bilgiler de verebilir. Bununla birlikte ideal özerklik arayışı, insanlara seçenekler sunar ve sıklıkla ilerlemeyle sonuçlanır. Bazı bireyler tam da bu ideali ciddiye aldıkları için isteklerine köstek olmaya çalışan, baskıcı kurumlara ve keyfi güçlerin kullanımına başarıyla meydan okumuşlardır. Ayrıca özerklik arzusunun genellikle diğerkamlik ve sosyal dayanışma ile el ele olduğunu da öğrendik. Aydınlanmış bir toplum, insani gelişme

için optimum koşulları yaratmaya yönelik bireysel özerklik idealini kullanmalıdır. Bu ideali değerlendiremeyen toplumlar, bir kadercilik kültürünün egemenliğine girer ve bir durağanlık durumuna düşme riskiyle karşı karşıya kalır.

Aydınlanmanın bireysel özerklik ideali, toplumun ve devletin her bireyin bağımsızlığını tanıması gerektiğinde ısrar eder. Bronner'ın iddia ettiği gibi "özerklik başlangıçta herkesin kendi inancına sahip olma hakkını ima ediyordu."¹⁷ Böyle bir bakış açısı, ister geleneksel bir din biçiminde isterse mevcut davranış değişikliği politikasıyla bağlantılı yaşam tarzı kampanyaları biçiminde olsun, devletin belirli bir inancı teşvik etme hakkını sorgular. Aydınlanma mirasının önemli bir bileşeni olan bireysel özerklik idealinin tanınması, seçim yapma, ahlaki ve politik karar alma ve sosyal katılımın temelini temsil eder.

İnsan iradesinin uygulanmasına yönelik yaygın şüphe, bireysel özerklik idealinin sıklıkla, serbest piyasa savunucularının gözettiği bir yanılsama olarak reddedildiği anlamına gelir. Medyanın, büyük şirketlerin ve küreselleşmenin serbest bıraktığı güçlerin egemen olduğu bir toplumda, bireylerin özerk eylem kapasitesinden yoksun olduğu ileri sürülmektedir. Üstelik, zayıflamış ya da kırılğan özneler olarak insanlar, inançlarını kendileri seçmezler ancak bu onlara dayatılır. Aydınlanma'nın özerk ve sorumlu yurttaş modelinin yerine, kamu kurumlarının "desteğine" ihtiyaç duyan daha pasif, yönünü şaşırılmış bir birey gelmesinin nedeni budur. Bize kalan, Aydınlanma öncesi çağın olgunlaşmamış benliği durumuna bir gerilemedir.

Kültürel karamsarlık havası topluma da dokunur. İnsanların kendilerini nasıl gördükleri üzerinde kapsamlı bir etkiye sahiptir. Kültürümüz sürekli olarak risk almanın sorumsuz olduğu ve ihtiyat ve güvenliğin zamanımızın başlıca erdemleri olduğu mesajını iletirken, *Bilmeye Cüret Etmek* zordur. Bu tür mesajlar, insanları arzularını kısıtlamaya ve eylemlerini sınırlamaya davet eder. İnsanlara tekrar tekrar kendilerinden pek bir şey beklenmediği ve gerçekten de desteğe ihtiyacı olan kırılğan bireyler oldukları söylenirse, çoğunlukla kendilerine verilen rolü oynamaya başlayacaklardır. Bugün bireysel özerklik vadi, uygulanmasından rahatsız olan bir kültürün gerçekliği ile çelişmektedir. Sonuç olarak bireysel varoluş, özerklik prizmasından ziyade, izolasyon prizmasından deneyimlenir.

Özerklik idealine bahşedilen doğrulama eksikliği, demokrasiye saygı eksikliği ile paraleldir. Seçmenlerin kendi çıkarlarına en uygun olanı bulma

17 Stephen Eric Bronner, *Reclaiming The Enlightenment: Towards a Politics of Radical Engagement*, Columbia University Press, 2004, s.136.

konusunda güvenilemeyeceği inancı, sıklıkla kamu politikasına ilham verir. Korku siyaseti, insanların kendileri için neyin iyi olduğu konusunda “farkındalıklarını artırmak” için bir araç sağlar.

Bireyliği İnsancıllaştırmak

Bireyliğin özerklik, seçim yapma ve tarih yazma idealleri ile en uyumlu olan versiyonu, Aydınlanma mirasının sunduğu versiyondur. Risk alma, deney yapma, eleştirel yargı ve akıl yürütme, tarihsel düşünme ve iradenin önemli özelliklerinden birkaçıdır. Bu niteliklerin kullanılması, kamusal yaşamın yeniden kurulmasının ön koşuludur. İnsanlar bu tür insan faaliyetleri aracılığıyla bir amaca yönelik kamusal faaliyetlerin gelecekte nasıl olumlu sonuçlara yol açabileceğine dair bir anlayış geliştirirler. Bir irade duygusu olmadan bireylik, kişinin siyasi katılımı ilişkilendirdiği hayal gücünden yoksundur. Bireyliği insancıllaştırmak, egemen olan kırılma paradigmasına meydan okumayı ve hümanist bireylik kavramı için kabul görmeyi gerektirir.

Hümanist Paradigma	Kırılma Paradigması
Özerkliği değerlendirme	Yardım istemeyi değerlendirme
Mantığa yönelim	Bilginin etkililiğine karşı şüphe
Evrensel değerler arayışı	Kimlik olumlama
Risk almaya karşı olumlu bir tutum	Güçlü bir şekilde riskten kaçınma
Deney yapmaya değer verme	İhtiyat ve güvenlik övgüsü
Şartları değiştirme kapasitesine inanç	Değişimin olumsuz sonuçların öncüsü olarak algılanması
Gelecek odaklılık ve geçmişin başarılarını destekleme	Şimdiki zamanda dondurulmuşluk, geçmişten koparılmışlık
Topluluğun başa çıkma becerilerine sahip olduğu beklentisi	Bireylerin/toplulukların başa çıkamayacağı beklentisi
İnsanlığın olumsuzlukların üstesinden gelme kapasitesine sahip olduğuna inanma	İnsanların kırılma durumları ile tanımlandığı inancı

Bireyliğin hümanist ve kırılma paradigmaları hiçbir zaman saf bir biçimde bulunmaz. Modern çağın ortaya çıkışından bu yana her kültür, her ikisinin de unsurlarını içselleştirmiştir. Ancak yine de kültürler, hangi davranış biçimlerine değer verdiklerine ve hangilerine değer vermediklerine dair hikâyeler anlatırken ayırım yaparlar. Örneğin, 19. ve 20. yüzyılın büyük bir bölümü

boyunca kişisel gelişim ve kendi kendine yeterlilik idealleri kültürel olarak onaylanmıştır. Bugün, kültürel olarak doğrulanan yardım arayışıdır. Eski zamanlarda risk almanın övülmesinin aksine, bugün toplum güvenliği tam bir dine dönüştürmüştür. Deney idealinin yerine ihtiyat ilkesi aracılığıyla kurumsallaştırılan, konformizmin ihtiyatı kucaklaması gelmiştir. Hümanist bireylik paradigması ile ilişkili değerler tamamen yok değildir, ancak kırılabilirlik hassasiyetini destekleyen değerlere tabi hâle gelmiştir.

Bireylik paradigmasıyla ilgili çatışan fikirler, geçmişteki ideolojiler ile siyasi alternatiflerin çatışmalarının günümüzdeki eş değeridir.¹⁸ İnsan olmanın ne anlama geldiği, insan doğasının anlamı ve birey ile kamu kurumları arasındaki ilişki gibi temel sorulara değinir. Bireylik paradigması hakkındaki fikirler, politikanın formüle edilmesi ve insanların ilişkilerini ve bireysel davranışlarını düzenleyen, resmî ve gayiresmî normların yaratılmasında hareket noktasını oluşturur. Bireyliğin anlamının, insanların tarihle ilişkisini ve koşulları değiştirme potansiyelini nasıl gördüğümüz konusunda önemli sonuçları vardır. Bireyliğe karşı tavrımız, seçim yapma ve bireysel sorumluluğu nasıl anlamlandırdığımızı bilme, akıl yürütme ve hakikate dair içgörü elde etme kapasitemizi bilgilendirir. Bireylikle ilgili nihai olarak farklı fikirler, kamusal yaşam hakkında çelişkili fikirlere yol açar. İnsanların sorunun kendisi mi yoksa sorunun çözücüsü olarak mı algılandığı, hangi paradigmanın kabul edildiğine bağlıdır.

İlerleme Korkusu

Korku siyaseti, insanların koşullarını değiştirme ve iyileştirme çabalarına yönelik insan düşmanlığı ve alaycılık zemininde gelişir. Bu açıdan bakıldığında ister bir icat ister yeni bir ürün ya da kurumsal bir reform olsun, bu tür çabalara verilen içgüdüsel tepki, yerini kolaylıkla kaygı ve korkuya bırakan geniş bir şüphe duygusudur. Bu tür tutumlar hem günümüzde hem de geçmişte insani ilerleme iddialarını silmeye hazırdır. Nitekim günümüzün çevresel yıkım ve toplumsal çözülme sorunlarının çoğunun kaynağının, insan uygarlığının gelişmesi, özellikle bilim ve teknolojinin ilerlemesi ve bunun sonucunda doğal düzenin insan toplumunun taleplerine boyun eğmesi olduğuna dair yaygın bir inanç vardır. Bilim ve teknoloji alanındaki daha ileri gelişmeler, kutlamadan ziyade endişeyle karşılanma eğilimindedir. Örneğin, genetik

18 Bu çatışmalar, sözde Kültür Savaşları'nın bazı çatışmalarının temelini oluşturur.

veya nanoteknolojideki son gelişmeler, toplum için faydadan çok sorun yaratıyor gibi görülmektedir.

İlerleme olasılığına yönelik şüphe, insanlık hâlindeki önemli ilerlemelerin normalde kötü haber olarak yeniden yorumlandığı anlamına gelmektedir. Batı toplumunun yaşlanan nüfusu konusunda endişe duyması, insanlığın hastalıklara karşı mücadelesinde son yıllarda kaydedilen büyük ilerlemeyi yansıtmaktadır. 1950'den bu yana, dünya çapında ortalama yaşam süresinde yüzde 17'lik bir artış olmuştur; bu artış en çok, yüzde 20'ye ulaştığı Asya'nın fakir ülkelerinde göze çarpmaktadır. Yine de bize söylenen, hastalığı kontrol altına alma mücadelesinin başarısız olduğu ve şimdi yeni veba türleri ve süper böceklerle karşı karşıya kalacağımızdır. Sağlığımıza yönelik riskin eskisinden daha büyük olduğu, bize giderek daha fazla hissettiriliyor.

İnsan öznesiyle ilgili yaygın hayal kırıklığı duygusuna rağmen, bireyler hayatlarını yaşama biçimlerini etkileme konusunda eşi görülmemiş bir potansiyele sahiptir. Halkın önemli bir kesimi için seçim ve kontrol vaadi ancak yeni anlam kazanmıştır. Özerklik ve kendi kaderini tayin hakkı, hâlâ ilham verebilecek ideallerden biraz daha fazlasıdır.

Ancak ideolojilerin, Taş Devri'nden insanların dönüştürücü potansiyelinin dikkat çekici bir güç kazandığı bir zamana geldik. Ayrıca tarihin hiçbir garanti vermediğini öğrendik. Amaca yönelik değişim, gerçekten de riskli bir iştir. Ama istesek de istemesek de hayatımızı ve kendimizi dönüştürmek için risk almak, en ayırt edici insani özelliklerimizden biridir. Tarihin yazılması da insanlığımızı gerçekleştirmemize ve tanımlamamıza yardımcı olan dönüştürücü deneylerdendir.

Bu koşullarda iki seçeneğimiz var. Dünyayı dönüştürmeye ve insancılaştırmaya yardımcı olan farklı insani niteliklerden vazgeçebilir ve kendimizi bugün hüküm süren kadercilik kültürüne teslim edebiliriz. Veya tam tersini yapabiliriz. Pasifliği ve kırılabilirliği övmek yerine, varlığımızı insancılaştırmaya başlayabiliriz. Korku siyasetinin bir başka performansının seyircisi olmak yerine, buna yol açan koşulları değiştirmeye çalışabiliriz.

Kaynakça

- Ashton, Jennifer, *The New Normal*, [edition missing], HarperCollins, 2021. Available at: <https://www.perlego.com/book/2100434/the-new-normal-pdf>
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge, 2000.
- Bronner, Stephen Eric, *Reclaiming The Enlightenment: Towards a Politics of Radical Engagement*, Columbia University Press, 2004.
- Gamble, Andrew, *Politics and Fate*, 1st edn., Wiley, 2013. Available at: <https://www.perlego.com/book/1535657/politics-and-fate-pdf> (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2021).
- <https://blogs.worldbank.org/psd/long-road-new-normal-economy>
- <https://www.weforum.org/focus/the-great-reset>
- <https://www.pewresearch.org/internet/2021/02/18/experts-say-the-new-normal-in-2025-will-be-far-more-tech-driven-presenting-more-big-challenges/>
- <https://reliefweb.int/report/world/creating-new-normal-new-global-public-health-system>
- <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-12-09/end-globalism> .
- <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/09/the-end-of-the-book/376361/>
- <https://www.amazon.com/End-Science-Knowledge-Twilight-Scientific/dp/0465065929/>
- <https://www.livescience.com/65633-climate-change-dooms-humans-by-2050.html>
- https://www.amazon.co.uk/s/?k=The+End+of+the+Future%3A+The+Waning+of+the+High-Tech+World&i=stripbooks&crd=2L6MK1Q8Z54I2&sprefix=the+end+of+the+future+t+he+waning+of+the+high-tech+world%2Cstripbooks%2C61&ref=nb_sb_noss
- <https://www.amazon.com/New-Dark-Age-Technology-Future/dp/178663547X>

COVID-19 ve Ekofobik Refleks¹

Simon C. Estok

COVID-19 pandemisi boyunca çıktığımız yolculuk esnasında öğrendiğimiz derslerden birisi de, ekofobi ile hastalık arasındaki ilişkinin derinliğinin pandemi ilerledikçe daha da güçlenmesidir. Bunu anlamak için “ekofobinin” doğasının anlaşılması gerekir. *The Ecophobia Hypothesis* kitabında ekofobi hakkında, korkudan dikkat eksikliğine, hakaretten aşağılamaya kadar çeşitli şekillerde ortaya çıkan birçok durum olduğunu yazmıştım. Spektrumun diğer ucunda ise, Erich Fromm’un “canlı olan her şeye karşı tutkulu bir aşk²” olarak tanımladığı biyofili düşüncesi yer almaktadır. Bu tanım, kitabımın doğrudan bir yanıt niteliği taşıdığı E. O. Wilson’un *Biophilia Hypothesis* adlı etkileyici kitabında daha da ileriye götürerek geliştirdiği bir terimdir. Biyofilik olduğumuz ve “doğayı sevdiğimiz” fikriyle ilgili sorun, çevreye yaptığımız kötülükleri, mevcut iklim krizimize ve pandemiye yol açan kötü fiilleri açıklamamasıdır. Açıkçası, devam etmeden önce bu ikinci konuyu -bir çevresel sorun olarak pandemiye- ele almak gerekmektedir.

Hastalığın kaynaklarına ilişkin olarak ilk başında yapılan incelemeler, hayvanlarla kronik olarak sömürüye dayalı ilişkimizin derhâl ele alınması gereken bir konu olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçta hastalık, insana bulaşan bir hayvan hastalığı. “Zoonoz”, bir türden diğerine temas yoluyla patojenik hastalık bulaşması için kullanılan terimdir. Zoonoz konusunda tarih oldukça açıktır. Jared Diamond bunu kısa ve öz bir şekilde “insan hastalığının hayvan kökenlerine ilişkin sorular, insanlık tarihinin en kapsamlı örneklerinin ve bugün insan sağlığındaki en önemli sorunlarının temelinde” şeklinde açıklamaktadır³. Diamond’a göre hastalık, hastalığın yakından bağlantılı olduğu savaş ve

1 Bu yazının bazı bölümleri “The Global Poltergeist”, “Merchandising Veganism”, “Painful Material Realities” ve “Ecophobia and Covid-19” adlı eserlerde farklı biçimlerde yer almaktadır.

2 Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Toronto, Holt, Rinehart and Winston, 1973, s.365.

3 Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel: the Fate of Human Societies*, Norton, New York, 1997, s.197.

sanayileşme ile birlikte insan toplumunun gidişatını belirleyen başlıca unsurlardan biridir. Diamond bize “çiçek hastalığı, grip, tüberküloz, sıtma, veba, kızamık ve kolera gibi yakın tarihimiz boyunca insanların ölümüne sebep olan başlıca hastalıkların, hayvanların hastalıklarından evrilmiş bulaşıcı hastalıklar olduğunu” hatırlatmaktadır⁴. Fakat Diamond’ın bahsetmediği birkaç konu daha bulunmaktadır (Bazıları kitabı çıktığı tarihten sonra ortaya çıkmıştır): Kuş Gribi (2013), SARS (2002), Domuz Gribi (2009), Deli Dana Hastalığı (1996), Ebola (1976) ve benzerleri. Kadınların ataerkil sömürüsü kadın düşmanlığına veya Nazizm anti-Semitizme dayandığı gibi, hayvanlarla kronik olarak sömürüye dayalı ilişkimiz de ekofobiye dayanmaktadır. (Bu bölümün ilerleyen kısımlarında zoonoz konusuna geri döneceğim ancak kısa bir süreliğine ekofobi ve bu terime neden ihtiyaç duyulduğu konusuna biraz daha fazla eğilmek istiyorum.) Erkeklerin kadınlara karşı ön yargılı olmalarına ve onların etkinliğinden korkmalarına cinsiyetçilik denmektedir. İnsanların diğer ırklara karşı ön yargılı olmalarına ve onların etkinliklerinden korkmalarına ırkçılık denmektedir. Heteroseksüel insanların LGBTQI olanlara karşı ön yargılı olmalarına ve onların etkinliğinden korkmalarına homofobi denmektedir. Ve insanların tür temelinde ayrımcılık yapmalarına ve diğer hayvanların etkinliğinden korkmalarına türçülük denmektedir. Çevreye karşı ayrımcılık, yakın zamana kadar bir terimden yoksundu—dolayısıyla ekofobi üzerine çalışma da bulunmuyordu. Basitleştirmek adına, insanların doğaya karşı ön yargılı olmalarına ve onun etkinliğinden korkmalarına ekofobi adı verilmektedir. Bu, “Tabiat Ana” gibi ifadelerde ve doğanın düşmanımız olduğuna dair fikirlerde tezahür etmektedir.

Ekofobinin bizi pandemilerle en yakından ilgilendiren yönü, hayvanlarla kronik olarak sömürüye dayalı ilişkimiz şeklinde ifade ettiğim husustur. Sorunun asıl kaynağıyla, yani hayvanlarla kronik olarak sömürüye dayalı ilişki-mize dikkat çekmek yerine, o dönemde dünyanın en güçlü “lideri” olan kişi pandemiyi “Kung Gribi” ve “Çin virüsü” gibi ifadelerle milliyetçi çizgide kavramsallaştırma fırsatı olarak kullandı. Trump, bunu yaparken kesinlikle tek başına değildi ve bu tür davranış geçmişte de yaşanmıştır. Hatta, Priscilla Wald 2008 tarihli *Contagious: Cultures, Carriers, and the Outbreak Narrative* başlıklı dikkat çekici ve öngörülü kitabında durumu şu şekilde açıklamaktadır: “salgın anlatılarında rutin olarak ortaya çıktığı üzere, [pandemi söylemi] salgınları ulusal bir tehdit oluşturan ‘dış’ veya ‘yabancı’ ajanlar olarak tespit

4 Age., s.196-197.

etmektedir⁵. Fakat belirli bir ulusun Çin ile olan siyasi ilişkilerinin yapısı ne olursa olsun, hastalığın Çinlilerden *GELMEDİĞİNİ* açıkça anlamamız gerekmektedir çünkü hastalık hayvanlardan gelmiştir. Maruz kaldığımız diğer hastalıkların yüzde 75'inde olduğu gibi hayvanlar (ve onların yediğimiz eti), COVID-19 pandemisinin temel kaynağıdır ve bu, patojenin neden olduğu ölüme ve benzeri görülmemiş değişikliklere karşı insan savunmasızlığının olmazsa olmazıdır.

Bu konuda net olmamız gerekmektedir; COVID-19, ondan önceki Veba gibi çevresel bir olay. Richard Hoffmann *Environmental History of Medieval Europe* adlı kitabında, Veba'nın modern çağ öncesi Avrupa tarihindeki en büyük ekolojik ve demografik olay olduğunu açıklamaktadır⁶. Hoffmann'dan alıntı yapan Orta Çağ uzmanı Shawn Normandin pandeminin sosyal etkilerinin, köylerin ortadan kalkmasının, ekonomilerin çöküşünün, tarımsal uygulamalardaki değişikliklerin ve daha fazlasının dönemin literatüründe bir dereceye kadar kronolojisini çıkarabileceğiniz derin etkileri olduğunu ileri sürmektedir. (bkz. Normandin, 1-50) COVID-19 pandemisi, aynı zamanda kazananları ve kaybedenleri olan bir çevre felaketidir.

Pandemiler, tedbiri korkuya ve korkuyu fobilere dönüştürürler ve COVID-19, tüm sterilizasyon meselesiyle bunu çok iyi ortaya koymaktadır—bu, hiçbir şekilde sterilize etme ihtiyacına dair bir eleştiri niteliğinde değildir, daha ziyade kendi varoluşumuz açısından mikrobiyal dünyaların, yani kompulsif sterilizasyonun tehdit ettiği dünyaların temellerini anlama gerekliliğidir. Çocuklarımızı iyi eğitmemiz gerekmektedir. Çabalarımızın virüsün sınırlılıklarıyla bir araya geldiğinde COVID-19 pandemisinin sonunu veya en azından ehlileştirilmesini sağlaması çok muhtemeldir. Fakat hikâyenin sonu bu değil ve bir noktada, tüm bu sterilizasyon işlemlerinin aslında neye yol açtığını ve etkilerinin geri dönüp bize nasıl sorun çıkaracağını gerçekten düşünmemiz gerekiyor. Burada Trump'ın dezenfektan içmemiz fikrinden bahsetmiyorum, daha ziyade aşağıda hakkında daha fazla bilgi bulunan vücudumuzun içindeki mikrobiyal dünyalarla ilgileniyorum.

Fakat ilk olarak, yaşadıklarımızın çoğunun yeni olmadığını ve yazarların son zamanlarda tarihimizde nadir olarak görüldüğü zannedilen bu tür

5 Priscilla Wald, *Contagious: Cultures, Carriers, and The Outbreak Narrative*, Durham, Duke UP, 2008, s.27.

6 Richard C. Hoffmann, *An Environmental History of Medieval Europe*, Cambridge, Cambridge UP, 2014, s.289.

deneyimler hakkında mevcut romanları olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Örneğin Albert Camus, onlarca yıl önce *Veba* adlı romanında çok daha kabul görebilecek bir şekilde “doğal olan mikroptur”⁷ demiştir. Mikroplar gerçekten de doğanın temel bir parçasıdır, burada doğru kelimeyi bulmak zor fakat bu, çok zorumuza giden ve hâlen de zorumuza gitmeye devam eden bir gerçektir. Mikropların yarattığı dünyalar, kuşkusuz pandemilerdeki hayali düşmanlardır. Ajan düşmandırlar ve COVID-19 pandemisi, ilk olarak uyarlanabilir stratejilerin bir araya gelmesinin uzun vadeli çıkarlarımıza *karşı* en iyi nasıl çalışabileceğinin altını çizerek ve ikinci olarak, ölümcül tehditlere *nasıl* tepki verileceğine, yani kuşatma altındayken ve dehşete düştüğümüzde nasıl tepki verileceğine dair hayati soruları gündeme getirerek birçok önemli yönden korkularımızdan yararlanmaktadır. George W. Bush’un 11 Eylül terör saldırılarına tepkisi; karşılık vermek, bir düşman yaratmak (Terör) ve ona karşı savaş açmak (Terörle Mücadele) şeklinde refleksiv bir tepkiydi. Bu milliyetçi ve doğası gereği ırkçı bir tepkiydi. COVID-19 pandemisini virüsün kendisinden daha fazla karakterize eden bir şey varsa, o da korku olmalıdır ve (bu örnekte) ekofobik refleks, bu korkunun kaynağını şeytanlaştırmaktır.

Susan Sontag, *Illness as Metaphor* adlı meşhur kitabında şuna dikkat çekmektedir: “Kötülükle ilgili hisler bir hastalığa yansıtılıyor. Ve (anamlarla zenginleştirilen) hastalık dünyaya yansıtılıyor”⁸. Bu görüş, subje ve obje dünyası arasındaki, tasavvur edilen ile gerçek arasındaki ve duygusal ve kayıtsız olanı kavrama yeteneklerimiz arasındaki karmaşık ilişkilere işaret etmektedir. Ve Tabiat, kuşkusuz iyi huylu değildir. Priscilla Wald bize şunu hatırlatmaktadır: “Doğa iyi huylu olmaktan uzak; en azından insanın diğer türler karşısında refahı açısından özel bir duyarlılığı bulunmuyor.”⁹ Bununla birlikte, Doğa kötü de değildir; fakat araştırmacılar arasında Wald’un belirttiği gibi “mikroplar sadece kötü değildir; salgın anlatıları, araştırmacıların düşmanlarına saygı duyduğunu ve hatta onlardan korktuklarını ortaya koymaktadır.”¹⁰ Yine de Doğa’nın kayıtsız olduğunu tekrarlamakta fayda var ve bu bizim sindirmekte zorlandığımız bir kavram. Düşen bir kayanın “Hey, düşeceğim.” diye düşünmediği ve sadece düştüğü gibi mikroplar ve virüsler de düşünmez veya hissetmezler. Jared Diamond, “vücutlarımızı veya davranışlarımızı mikrop yaymaya yönelik birer gönüllü asker hâline gelecek şekilde” değiştirmeleri konusunda mikropları “çok

7 Albert Camus, *The Plague*, (trans.) Robin Buss, Tony Judt, Penguin, 2013, s.195.

8 Susan Sontag, *AIDS and Its Metaphors*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1989, s.58.

9 Wald, 2008, s.40.

10 Age., s.43.

zeki” olarak nitelendirirken elbette şakayla karışık bir ifade kullanmaktadır¹¹. Fakat o ve biz de biliyoruz ki bu zekilik değildir; kısa bir nesil ile büyük bir popülasyonda genetik mutasyonun mantığıdır. Bu tamamen şans, zekâ değil ve tüm zekâmıza rağmen, nesilden nesle gen frekansları için uzun süre beklememize rağmen, genetik şans bizim lehimize değildir¹². Mikropların üzerimizde genetik bir avantajı olsa da zekâmız güçlü bir tepkidir. Bugün, sistemimde dolaşan genetiği değiştirilmiş materyal (mRNA aşısı) ile yazıyorum. Öyle olsa dahi, virüsler mümkün olan her yerde ve her zaman ve duygu olmadan kendilerini sürdürmek için bizim tepkiler geliştirebileceğimizden daha hızlı mutasyona uğrayabilirler ve bunu şans eseri yaparlar (ve çok şanslılardır). Ekofobik refleksi uyandıran şey, bu son derece küçük ve akılsız yaşam formlarının üzerimizde sahip olduğu güçtür.

Beyinsiz ve son derece küçük bir şeyin bizi alaşağı edebileceğini düşünmek, tamamen güçsüzleştirici ve Jared Diamond’ın tabiriyle, “ego kırıcı” bir şey. Belki de başka hiçbir yerde bu, *Outbreak* (Tehdit) adlı filmde Sam Daniels karakterinden daha anlamlı veya özlü bir şekilde ifade edilmemiştir: “Basitliğini sevmek gerekir. Bizim büyüklüğümüzün milyarda biri ve bizi yeniyor.” Bu sırrına erişilemez, anlaşılabilir ve birçok yönden kabul edilemez olduğu için Sontag’ın tarif ettiği türden kavramları yansıtmaktayız. Özenle hazırlanmış duvar halılarımızı, karmaşık küresel üretim ve dağıtım ağıımızı, hassas finansal ağlarımızı ve zincirlerimizi kim veya ne yıkabilir? Doğayı kayıtsız olarak görme konusunda isteksiziz. Wald; “Doğanın insanlara karşı kayıtsızlığını kabul etme isteksizliğini ve tüm çeşitlerin ortaya çıkan enfeksiyonlarının anlatılarında ekolojik analizden dönüşü, mikrobiyal bir düşmanı canlandırmaya yönelik görünüşte karşı konulmaz eğilimden daha iyi hiçbir şey ortaya koyamayacağını” ileri sürmektedir¹³. Sonuçta, her şeyi mahveden beyinsiz ve neredeyse görünmez bir şey yerine, en iyi planlarıyla hoş fakat aldatıcı bir şeytan gibi hareket eden kinci ve kötü bir mikrop hayal etmek daha iyi değil mi? Dahası, onları ortadan kaldıramayacağımız gerçeği, güçlü istisnailik düşünce yapımızla daha da alay etmektedir. Camus’un romanını bitirirken “veba mikrobu asla ölmez ya da tamamen kaybolmaz” demesi oldukça rahatsız edici bir ifadedir.¹⁴

11 Diamond, 1997, s.198.

12 Age., s.201.

13 Wald, 2008, s.42.

14 Camus, 2013, s.237.

Fakat kazananlar ve kaybedenler meselesine dönecek olursak, mikroplar mevcut dezenfekte rejimlerimizin uzun vadeli biyolojik kaybedenleridir. Tehlikeli mikropları yok etme çabalarının uzun vadeli sonuçları olacağını unutmamamız gerekmektedir. Tüm mikropların en küçüğü olan virüsler, virüsün kendisinden daha kötü sonuçlar üretebilecek misillemelerimize neden olmaktadır. Buradaki mesele sosyal sorumluluklara karşı bireysel özgürlüklerin, ne kadar ciddi olsalar da açıkça daha önemli biyolojik sorular karşısında sönük kalmalarıyla ilgilidir—bunların hiçbiri şu anda ana akım medyada veya popüler bilimsel hakemli araştırmalarda ele alınmamaktadır. Bu soruların derhâl ele alınması gerekmektedir. 2019’da COVID-19 pandemisinden kısa bir süre önce, bir makalemde şu şekilde yazdım (ve bu konuda bazı hasmane tepkiler aldım): “Bugün, Michael Pollan’ın fermantasyonla ilgili farklı bir tartışmada belirttiği gibi “mikrobik dünya her şeyden önce ölümcül bir tehdit” olarak görülmektedir.¹⁵ Açıkladığı üzere, Louis Pasteur’ün mirası ‘bakterilere karşı yüzyıllık bir savaştır ve bu savaş çoğumuzun gönüllü veya mecburen katıldığımız bir savaştır. Çürümeyi, küfü ve bakterileri uzak tutmak için antibiyotiklerimizi, el dezenfektanlarımızı ve deodorantlarımızı, kaynar suyu ve “pastörizasyonu” ve federal düzenlemeleri uyguluyoruz ve böylece hastalıkları ve ölümü uzak tutmayı umuyoruz.¹⁶

Pollan buna “germofobi”¹⁷ diyor ama aynı zamanda “mikrofobi”, “Miso-fobi”, “verminofobi”, “basillofobi” ve “bakterifobi” olarak da bilinmektedir—bunların hepsi, başka bir yerde de belirttiğim gibi kişisel hijyen ve kozmetik endüstrileri de dâhil olmak üzere birçok alanda ortaya çıkan ekofobi başlığı altına girmektedir.¹⁸

Bu sözler, hasmane tepkilere rağmen pandemi öncesinde olduğu kadar şimdi de doğruluğunu korumaktadır. Halka açık yerlerde el dezenfektanlarının zorunlu kullanımı, obsesif kir ve bakteri korkumuzun yakın dönemdeki bir örneğidir. Gerçek şu ki vücudumuz, insan DNA’sından daha çok insana ait olmayan DNA’dan oluşmaktadır ve *obsesif* el sterilizasyonu, uzun vadede, hayatta kalmamız açısından faydalı olan mikroorganizmaları öldürdüğümüz için faydalı olmaktan daha ziyade zararlıdır. Örneğin, yiyeceğimizi sindirmek,

15 Michael Pollan, *Cooked: A Natural History of Transformation*, New York, Penguin, 2013, s.296.

16 Age.

17 Age., s.297.

18 Simon C, Estok, “Ecophobia, the Agony of Water, and Misogyny.” *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Vol. 26, No. 2, (Spring 2019), s.473-474.

bağışıklık sistemimizi düzenlemek ve enflamasyonu azaltmak için bağırsak florasına ihtiyacımız bulunmaktadır. Bağırsak florası (bakteriler), insan vücudundaki toplam hücre sayısını yüzde 1000 oranında, başka bir deyişle bire on oranında aşan antimikrobiyal maddeler üretmektedir. Kompulsif el sterilizasyonumuz ile gelecek nesiller açısından neden olduğumuz biyolojik soruların üzerinde durulması gerekmektedir. Kuşatma, sayıca üstün olma ve mikrobik dostlarımız tarafından saldırı altında olma duygumuza da aynı şekilde dikkat etmemiz gerekmektedir; mikroplarla birlikte yaşamak yerine savaş hâlinde olduğumuzu hayal etmek, uzun vadede bize yardımcı olmayacaktır ve gerçek şu ki “biz insandan çok mikrobuuz”.¹⁹ Mikrobiyal ekosistemleri parçaladığımız için kan akacak.

Ciddi bir kayıpla karşı karşıyayız ve bunun kişisel özgürlükler veya sosyal özgürlüklerle hiçbir alakası bulunmamaktadır: COVID-19 salgınından önce, Antroposen döneminin büyümesiyle birlikte Margaret McFall-Ngai'nin “organizmaların hem içindeki hem de ötesindeki karmaşık mikrobiyal dünyalar-nereye de tüm yaşamı mümkün kılan dünyalar”²⁰ olarak açıkladığı “kayıpla” çoktan yüzleşmeye başladık. Bu mikrobiyal dünyalar, bizim için kesinlikle gerekli ama buna rağmen dezenfeksiyon uygulamalarımızla ister istemez onları paramparça ediyoruz. Yine açık olmak gerekirse, burada amaçlanan şey, COVID-19 döneminde iyi hijyene ihtiyaç duyulduğu konusuna karşı herhangi bir şekilde tartışma gerçekleştirmek değildir, ancak bunun için kan akacağını bilmemiz gerekir. Carl Woese'nin çalışmalarını özetleyen McFall-Ngai, 1990'ların başında, “dünyanın biyolojik çeşitliliğinin tasavvur edildiğinden çok daha fazla mikrobiyal olduğunun netleştiğini”²¹, “mikropların sadece dünyayı yönetmekle kalmayıp aynı zamanda her yaşam formunu mümkün kıldığını ve bunu evrimsel zamanın başlangıcından beri yaptığını”²² ifade etmiştir. McFall-Ngai, “bakterilerin sadece kendi içlerinde değil, aynı zamanda bedensel gelişim gibi temel süreçler açısından onlara bağımlı olan diğer canlı varlıklar için de önemli olduklarına” dair önemli argümanları özetlemektedir.²³ Bi-

19 Margaret McFall-Ngai, “Noticing microbial worlds: the postmodern synthesis in biology”, *Arts of Living on a Damaged Planet*, (eds.) Elaine Gan, Anna Tsing, Heather Swanson, and Nils Bubandt. Minneapolis, U of Minnesota P, 2017, M52.

20 Age., M51.

21 Age., M54.

22 Age., M59.

23 Age.

lime en uzak kalan okuyucuların bile net bir şekilde anlayabilmesi için şunu ifade etmektedir:

Bakteriler sadece bağırsaklarımızın davranış şeklini değiştirmekle kalmakta; bakterilerin metabolik ürünleri, tüm vücudumuzla henüz keşfetmeye başladığımız karmaşık şekillerde etkileşime girmektedir. Örneğin, bağırsak bakterilerinin beyinlerimiz üzerinde önemli etkileri olduğunu, düşünme ve hissetme biçimlerimizi etkilediğini öğrenmekteyiz²⁴.

Yang Wang ve Lloyd H. Kaspar'ın çalışmalarından alıntı yapan McFall-Ngai, “belirli mikrobiyal türlerin varlığının veya yokluğunun depresyon, anksiyete ve otizmle bağlantılı olduğuna dair artan kanıtlar olduğunu” ileri sürmektedir.²⁵ Öyleyse neden medyada antiseptik antibiyotik kompulsif sterilizasyonumuzun geleceğimize verebileceği olası zarara dikkat çekilmemektedir? Cevabın en azından bir kısmı, oldukça basit bir şekilde Michael Pollan'ın “germofobi” olarak adlandırdığı ekofobi kolundan gerçekten de muzdarip olduğumuzdur. Bu sözler COVID-19 pandemisinin ortasında olduğumuz bu dönemden daha uygun bir zamanda anlamlı olamazdı.

Tepkilerimizin rasyonel olmaktan ziyade fobik olduğu konusunda yanılığa düşmememiz gerekmektedir. Bu fobik tepkilerin sayısız hayat kurtardığı konusunda da aynı şekilde net olmamız gerekmektedir. Bu çelişkili görünebilir çünkü hayatta kalma tepkileri kendi içlerinde ekofobi değildir, fakat burada çok önemli bir niteleyici ifadeye ihtiyaç duyulmaktadır: yalnızca *refleks* olduklarında, maddi veya ampirik gerçeklere dayanmayan tepkiler olduklarında ve yalnızca rasyonel veya makul bir temele sahip olmayan korku olduklarında hayatta kalma tepkilerinin dahi ekofobik olduklarını anlamamız gerekmektedir. Hayvanlar insanlardan kaçtığında, bunun nedeni genellikle bizim tehlikeli olduğumuzu göstermemiz ve onların bizden korkmayı öğrenmeleridir. Biz de evrimsel tarihimizde korkmayı öğrendik. Bununla birlikte, evrimsel tarihimizde korkmamız gereken şeylerin çoğu artık tarih oldular. Çocuklar küçükken karanlıktan korkarlar. Yetişkinler onlara korkacak bir şey olmadığını söylerler. Bu, (yani ışıkları kapatıp uyumanın korkulacak bir şey olmadığı konusu) çocukken öğrendiğimiz bir derstir ve çoğumuzun çocukken hissettiği karanlık korkusu, yetişkin olarak çoğumuzun içinde inaktif durumdadır. Ancak gerçek şu ki karanlık yerler, aslında bizim gibi gündüz faal olan hayvanların evrimsel tarihlerinde tehlikeli yerler olmuştur. İnaktif durumdaki korkular her

24 Age., M64.

25 Age.

zaman aktif hâle gelebilir. COVID-19 pandemisinin yaptığı şey, başta mikroplar olmak üzere, biraz sonra açıklayacağım gibi hayvanlar hakkında da pek çok inaktif olan korkuyu aktif hâle getirmek olmuştur.

Hepimizin bildiği gibi pandemi, özgürlüğümüzün, etkinliğimizin ve en derin kişisel yaşamlarımızın güvenliğiyle ilgili soruları gündeme getirmiştir. Kişisel özgürlükler ve sınırlar, insanların yarattığı salgın anlatılarında olduğu kadar mikropların anlatıları tarafından da aydınlatılmaktadır:

Mikroplar, kimin ne zaman, nerede olduklarına ve orada ne yaptıklarına dair genellikle gizli olan hikâyeyi anlatırlar. Bulaşma, yani genellikle başka türlü görülemeyen sosyal etkileşimler ve bu temasların ve bağlantıların tezahürleri, salgın anlatılarının bir başka önemli özelliğidir²⁶.

Ekofobik bir refleksif anlayışla bireyselliğimize bir tehdit olarak algıladığımız şey, kendimizi ve dünyayla olan ilişkilerimizi yeniden tasavvur etme şansıdır. Margaret McFall-Ngai'nin çalışmasına geri dönecek olursak, “bakterileri [daha az] hastalığa neden olan istilacılar olarak... potansiyel simbiyotik ortaklar [olarak]”²⁷ görme ihtiyacına ilişkin argümana kulak verirse bizim için iyidir fakat mikrobiyoloji çevrelerinde durum böyle *değil*: “İnsan bedenleri artık mikrobiyal saldırılara karşı savunulması gereken kaleler olarak görülmemeli ve sadece iç içe ekosistemler olarak yeniden tasavvur edilmelidir.”²⁸ Ayrıca, “bireylerin ekosistem olduğu” göz önüne alındığında, “tek bir türün kaybının muhtemelen sadece bir türün değil, birçok türün kaybına yol açtığı” hususu daha açık hâle gelmektedir. Mikrobiyal yaşama dikkat edilmesi, soyumuzun tükenmesine dair krizimizin düşündüğümüzden daha ciddi olabileceği korkusunu ortaya çıkarmaktadır.²⁹ McFall-Ngai, “Antroposen çağında mikrobiyal dünyaların farkına varmanın her zamankinden daha önemli görüldüğü”³⁰ sonucuna varmaktadır. Bir iç içe geçmişlik duygusu, bireysel ayrıcalık duygumuzun ve istisnailik duygumuzun yerini almalıdır—birazdan istisnailik konusuna döneceğim.

Pandemilerin, tedbiri korkuya ve korkuyu fobilere nasıl dönüştürdüğü konusuna dönecek olursak, COVID-19'un iyi bir şekilde ortaya koyduğu bir dinamik olan kompulsif sterilizasyon, yalnızca ardında yatan ekofobik anlamları

26 Wald, 2008, s.37.

27 McFall-Ngai, 2017, M65.

28 Age.

29 Age., M66.

30 Age., M66-M67.

nedeniyle değil, bir nedeni değil de bir semptomu tedavi ettiği için rahatsız edicidir. Meselenin yüzeyinin ötesine ulaşmayı başaramayan refleksif bir eylemdir. Kanser hastalığı için uygulanan yara bandı gibidir. COVID-19 medyasında sterilize etme konusuna yapılan vurgu, benzer şekilde semptomu (hastalığı) ele almakta fakat asıl sebebi (hayvanlarla kronik olarak ekofobik ilişkimizi) ele almamaktadır. Pandemi bizi ekofobik olarak en zayıf noktamızdan, yani hayvan korkumuzdan vurmaktadır. Pandemiler, bir şekilde sahayı eşit hâle getirmekte ve bize dünyanın geri kalanından çok da farklı olmadığımızı hatırlatmaktadır.

COVID-19 pandemisi ile ilgili ilginç şeylerden biri, hayvani tepkilerimizi ortaya çıkarması ve böylece kendi istisnailiğimizi sorgulamamıza neden olmasıdır—ve tehlikeye tepkilerimiz doğaldır. Tehlike ortaya çıktığında, bir kuş sürüsü uçuşa geçer, bir balık sürüsü kaçar, bir çamur zıpzıpları balığı kolonisi yuvalarına çekilir ve insanlar evde kalırlar—bizler diğer hayvanlardan o kadar da farklı değiliz. Hassas noktalarımız, yakınlıklarımızı ortaya çıkarmaktadır. Diğer hayvanlar gibi biz de hastalığa ve hatta neslimizin tükenmesine karşı hassasız. Bütün bu meselenin büyük bir kısmı, kendi bireyselliğimizin üstünlüğüne dair pohpohlanmış duygumuzla ilgilidir.

Doğrusunu söylemek gerekirse şu anda karşı karşıya olduğumuz krizlerin çoğu, kendi bireyselliğimizle ilgili fikirlerimizin tehlikeli ekolojik etkileridir ve COVID-19 pandemisinin yarattığı dehşetin bir kısmı da tam olarak bu tür düşüncelere karşı bir meydan okumaktır. Ed Yong durumu çok iyi bir şekilde ifade etmiştir: “Soruna gözlerimizi ne kadar kısıp bakarsak bakalım, mikropların bireysellik kavramlarımızı alt üst ettiği açıktır.”³¹ Dahası bu mikroplar zoonotiktir. Hastalığın zoonotik kökenlerinin kabul edilmemesi, insan/insan dışı karışıklıkların göz ardı edilmesi ve Nicole Shukin’inden bir ifade ödünç almak gerekirse “aynı anda dolaşan türler arası yakınlığa yönelik liberal *özlemin*, ... insan ötesi akrabalık özleminin” göz ardı edilmesi³², aynı zamanda, Shukin’in belirttiği gibi olağanüstü türçülüğe ve ekofobiye de yol açabilir. Keith Thomas bir keresinde çok bilindik bir şekilde şu yorumu yapmıştır: “Geçmişte yaşayan insanların bitkiler ve hayvanlar hakkında düşündüklerini, kendileri hakkında düşündüklerinden ayırmak imkânsızdır.”³³ Bu karışıklıklar

31 Ed Yong, *I Contain Multitudes: the Microbes Within us and a Grander View of Life*, Harper Collins, New York, 2016, s.24.

32 Nicole Shukin, *Animal Capital: Rendering Life in Biopolitical Terms*, Minneapolis, U of Minnesota P, 2009, s.188.

33 Keith Thomas, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England, 1500–1800*, Allen Lane, New York, 1983, s.16.

Batı düşüncesinde *hiyerarşik* olmuştur. Doğu felsefeleri ve dinleri (Hinduizm, Jainizm, Budizm, Taoizm ve diğerleri) ise farklı bir hikâyledir ve bu bölümün konusu değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse, “Batı toplumunun bir yandan hayvanlara bakma kültürünü teşvik etmesi... diğer yandan insanlığın onları öldürme ve yeme hakkını korumuş olması” ironiktir³⁴. Burada Michael Pollan’ın yorumlarını hatırlıyorum: “Amerika’daki köpeklerin yarısı bu yıl Noel hediyeleri alacak, ancak çok azımız, Noel jambonu hâline gelen ve bir köpek kadar zeki bir hayvan olan domuzun sefil hayatı konusunda durup düşüneceğiz.” (Pollan “An Animal’s Place”). Bu paradoksu mümkün kılan şey, erkeklere hayvanlar ve kadınlar üzerinde hakimiyet veren, hayali bir kutsallıktan gelen bir otorite duygusudur. Hayvanların emek, eğlence, giyim ve yemek için kullanılması açıkça çelişkili bir durum ortaya koymaktadır. Michael Pollan’ın bahsettiği şey yalnızca domuzlar ve köpekler değildir: Batı kültür tarihinde tanrının verdiği en doğal hak olarak görülen hayvanlarla olan ilişkilerimiz (aynı tanrıdan gelen) hayvanlara acı çektirmeme emrine aykırıdır: İbranicede kelimenin tam anlamıyla “*hayat sahiplerine acı çektirmeme*” anlamına gelen Tza’ar ba’alei Chayim (בייה ילעב רעב)—Talmud geleneğinde “hayat sahipleri” (ba’alei, בייה ילעב) ifadesi genellikle hayvanlara atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Yahudi-Hıristiyan düşüncesinde hayvanlarla ilgili uzun geçmişe sahip çelişkili davranışlara rağmen, insan ve insan olmayan yaşamlar her zaman iç içe geçmiş hâldedir ve böyle olmaya devam edecektir ve bizler tarihten ders alana kadar tekerrür edecek ve insanlığa musallat olacaktır.

Nicole Shukin, bu karmaşıklıkların kabul edilmemesi konusunda endişe etmektedir ve “diğer türlerle karşılıklı çıkar sağlayacak şekilde birlikte yaşama umudunun terk edilmesinin, muhtemelen en korkunç ihtimal olduğunu” belirtmektedir³⁵. İnsan ve insan olmayan hayvanlar arasında süregelen maddi ilişkinin ve Stacey Alaimo’nun “bedenler arası geçiş” olarak adlandırdığı, madenin bedenler içinde ve bedenler arasındaki hareketinin kabul edilmemesi, insan olmayı ihmal edilebilir bir alana atarak üstü örtülü bir şekilde insanın istisnailiğini yeniden doğrulamaktadır. Bu doğrulama, insan-insan olmayan hayvan ilişkilerinin çarpık bir şekilde anlaşılmasını fiilen kesinleştirmektedir ve bu ilişkilerde, insan olmayanın düşman, insana karşı şeytanlaştırılmış bir zarar etmeni hâline geldiği görülmektedir. Shukin’in kelimeleriyle ifade

34 Tristram Stuart, *The Bloodless Revolution: A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to the Present*, Norton, New York, 2006, s.8.

35 Shukin, 2009, s.220.

etmek gerekirse, “Biyo-hareketlilik bir yandan küresel kapitalizmin mevcut koşulları altında tür farklılıklarının ve mesafenin radikal bir ontolojik çöküşünü akla getirirken, aynı zamanda insan ve hayvan yaşamını birbirinden ayırarak ve bir pandemi korkusunda türçülüğü şimdیه kadar görülmemiş bir ölçekte kurumsallaştırmaya yönelik olarak evrensel bir gerekçe temin ederek, insan sağlığını güvence altına almaya çalışan yeni söylemleri ve teknolojileri de gündeme getirmektedir.”³⁶

İnsan-insan dışı karışıklıkları ve türler arasındaki genetik materyal transferlerini göz ardı etmek veya hafife almak, karmaşık sebeplere ve sonuçlara sahiptir.

Burada üzerinde yorum yapılması gereken birkaç husus bulunmaktadır. Birincisi, (mikroplar gibi) genlerin de duygusal veya psikolojik anlamda güdüleri olmadığı açıktır fakat genlerin çoğalmaya motive oldukları konusunda hiçbir yanılığa kapılmamalıyız—bu fikri büyük ölçüde çok rahatsız edici buluyoruz çünkü bu bizim bireysellik duygumuzu tehdit etmektedir. Ancak Richard Dawkins, bireylerin sabit varlıklar olmadıklarını ve geçici olduklarını açıklamaktadır.

Kromozomlar da dağıtıldıktan kısa bir süre sonra, eldeki kartlar gibi unutulup giderler. Ancak kartların kendisi yapılan karıştırma işlemi sonucunda hayatta kalırlar. Kartlar genlerdir. Genler çaprazlama yapılarak yok edilmezler, sadece ortak değiştirirler ve yollarına devam ederler. Tabii ki yollarına devam ederler. Bu onların işi. Onlar kendilerini kopyalayabilen varlıklardır. Biz ise onların hayatta kalmalarını sağlayan makineleriz. Amacımızı gerçekleştirdiğimiz zaman ıskartaya çıkartıyoruz. Ancak genler jeolojik zamanın sakinleridir ve sonsuzdur.³⁷

O hâlde mikropları yöneten genlerin, insanlığa tam manasıyla musallat olan güdüleri bulunmaktadır. (Diamond’ın “çok zeki” mikroplar konusuna dair ifadesi ile Wald ve Sontag’ın mikropların şeytanlaştırılması konusuna dair ifadelerinde de gördüğümüz üzere), buradaki diğer konu, “düşmanı” anlamak ve yenmekle ilgili yorumlarındaki karşıtlık sorusudur. Bir pandemi sırasında genomik materyalin etkinliğine dair tehlike algısı korku yaratır. Columbia Üniversitesi Öğretim Üyesi Siddhartha Mukherjee şöyle yazmıştır: “Bilim tarihindeki en güçlü ve tehlikeli fikirlerden biri, kalıtımın temel birimi ve tüm

36 Shukin, 2009, s.183-184.

37 Richard Dawkins, *The Selfish Gene- 40th Anniversary Edition*, Oxford, 2016, s.44.

biyolojik bilgilerin temel birimi olan gendir.”³⁸. Atom ve bayt olmak üzere iki tehlikeli fikir daha tanımlamaktadır ve “her birinin daha da küçültülemez bir birimi, yapı taşını ve daha büyük bir bütünün temel yapısını, yani atomun maddeyi, baytın (veya bitin) dijitalleştirilmiş bilgiyi ve genin kalıtım ve biyolojik bilgiyi temsil ettiğini” ileri sürmektedir.³⁹ İçsel olarak bildiklerimizi değil, zihinsel olarak bildiklerimizi, “yani organizma ve hücrel biyolojiyi veya evrimi veya insan patolojisini, davranışını, mizacını, hastalığını, ırkını ve kimliğini veya kaderini, önce gen kavramını göz önünde bulundurmadan anlamamanın imkânsız olduğunu” ifade etmektedir.⁴⁰ Bu elbette genlerin dışında, etkinlik sorusunu akla getirmektedir: Özgür bir iradeye veya bireyselliğe sahip miyiz?

Bugün *biyofili* hipotezinin babası olarak tanıdığımız, ünlü böcekbilimci E. O. Wilson, doğrudan genler ve etkinlik arasındaki ilişkilerle ilgili soruya şu şekilde yanıt vermektedir: “[...] *genler, kültürü bir tasmanın ucunda tutarlar. Tasma çok uzundur, ancak kaçınılmaz olarak değerler, insan gen havuzu üzerindeki etkilerine göre sınırlandırılacaktır. Beyin evrimin bir ürünüdür. İnsan davranışı, onu yönlendiren ve kılavuzluk eden en derin duygusal tepki yetenekleri gibi, insan genetik materyalinin bozulmadan tutulduğu ve tutulacağı dolambaçlı tekniktir. Ahlakın kanıtlanabilir başka bir nihai işlevi yoktur.*”⁴¹.

Haruki Murakami, epik romanı *IQ84*’te bunu daha güçlü bir şekilde ifade etmektedir: “*İnsanlar nihayetinde genler için taşıyıcılardan—geçitlerden—başka bir şey değiller. Nesilden nesile yarış atları gibi bizi kullanmaktadırlar. Genler neyin iyi neyin kötü olduğunu düşünmezler. Mutlu ya da mutsuz olmamız onların umurlarında değil. Biz onlar için sadece bir amaca yönelik araçlarız. Onlar sadece kendileri için en faydalı olanı düşünürler.*”⁴²

Dawkins daha da özlü bir şekilde şöyle bir ifade kullanmaktadır: “biz genlerin hayatta kalma makineleriyiz.”⁴³. Nasıl söylersek söyleyelim, bu ürkütücü bir düşünce: etkinlik duygumuz aşırı derecede şişkin. Bu, belki de Yeni Materyalist düşüncenin en önemli içgörüsüdür ve madde hakkında düşünme şeklimiz ve bunların önemi konusunda derin etkileri bulunmaktadır. Son yüzyılda genlere olan ilginin artması çok cesaret verici çünkü bizi yıkıcı istisnailik

38 Siddhartha Mukherjee, *The Gene: An Intimate History*, Scribner, New York, 2017, s.9.

39 Age., s.9-10.

40 Age., s.11.

41 Edward O. Wilson, “Biophilia and the Conservation Ethic”, *The Biophilia Hypothesis*, (ed.) Stephen R. Kellert and Edward O. Wilson, Island Press, Washington, DC, 1993, s.167.

42 Haruki Murakami, *IQ84: a Novel*, Alfred Knopf, New York, 2011, s.269.

43 Dawkins, 2016, s.25.

duygumuzdan uzaklaştırmaya, etkinliğimize dair kibrimizi sorgulamaya ve bizi rahatsız eden ve ölümcül salgınlara neden olan şeyler dâhil olmak üzere daha az karmaşık organizmalara karşı ön yargıların üstesinden gelmemize yardımcı olabilir.

Burada çok önemli olan konulardan biri, tam olarak da daha az karmaşık olan organizmalara karşı ön yargının *ne kadar* tehlikeli olduğudur. Örneğin, sınıf ve hiyerarşik düşünce gibi kültürel meseleler patojenlerin etkinliğini (en azından bir pandemi başlayana kadar) ulusal güvenliğe yönelik tehditler gibi canla başla ele almamızı ne ölçüde engelliyor? Bunlara aynı mali destek sağlanmadığına göre terörizm ve pandemiler arasındaki rezonanstan ne anlıyoruz: Askerî harcamalar küresel olarak sağlık harcamalarından çok daha fazla. Bu konuları çözenin yollarından biri de Norveçli moleküler biyoloji profesörü Andreas Hejnal'un vurguladığı gibi evrim ve nasıl çalıştığı hakkında yaygın yanlışları kabul etmektir.

Hejnal, evrimin basitten karmaşığa doğru ilerlediğine ve daha az karmaşık yapıya sahip hayvan gruplarının nihayetinde yerini başkalarının aldığına dair yanlış kanıların sadece ders kitaplarında değil, aynı zamanda zoologlar arasında da olduğunu savunmaktadır. *“Dikkatimizi çekmeyi hak etmektedirler çünkü önemlidirler: yaşamın biyolojisi hakkındaki düşüncelerimizi şekillendirmektedirler ve araştırma açısından önemli bulduğumuz hususlar üzerinde sonuçlara sahiptirler.”*⁴⁴

Hejnal'un gösterdiği üst/alt metaforlar (insanlar bir ağacın veya merdivenin tepesindeyken bakteri ve virüsler en alttadır) bazı araştırma biçimlerinin “oldukça heves kırıcı olduğunu” kanıtlamıştır⁴⁵. Bu tür metaforlar bizi patojenleri hafife almaya yatkın hâle getirmektedir ve insan/patojen ilişkisini kavramak için kullanılan metaforlardan birinin askerî bir metafor olduğu düşünüldüğünde (onlara karşı savaşıyoruz), böyle bir yatkınlık oldukça tehlikelidir. Son derece basit olmasına ve insanların yaptıkları en eski aletler arasında yer almasına rağmen, psikopat bir katilin elinde bulunan çekicin ölümcül potansiyelini kimse hafife alamaz. Çekiç, herhangi bir kimyasal patlayıcı olmadan mermileri ateşleyen bir manyetik akı üreticisi değildir, ancak öldürebilir ve ölü

44 Andreas Hejnal, “Ladders, Trees, Complexity, and Other Metaphors in Evolutionary Thinking”, *Arts of Living on a Damaged Planet*, (ed.) Elaine Gan, Anna Tsing, Heather Swanson, and Nils Bubandt. Minneapolis, U of Minnesota P, 2017, G97.

45 Age., G100.

her türlü ölüdür.⁴⁶ Bizler inanılmaz derecede sofistike organizmalarız ve bu nedenle, bizi tehdit eden ve varlığımıza musallat olan çok *daha az* karmaşık yapıya sahip patojenlerden *üstün* olduğumuzu tasavvur ederiz. Savaşı kazanacağız çünkü daha iyiyiz; işte düşünce bu şekilde işlemektedir. Ancak gerçek şu ki hayatta kalmamız hiçbir zaman garanti değildir. Evrim hakkındaki yanlışlarımız, ekofobimiz ve kendi istisnailik duygumuz nedeniyle, her salgın veya veba geçip gittiğinde hassasiyetlerimizi isteyerek unuttur ve kazandığımızı düşünürüz. Camus'un vebanın asla kaybolmaması konusunda yaptığı felaket habercisi uyarıyı dikkate alsak iyi olur.

Patojenleri dünyanın kalıcı ortak sakinleri olarak görmeyi reddetmemiz, faydacı etiğimizin, dünyanın geri kalanını ortak olarak değil, kullanımımız için metalar olarak anlamamızın bir parçasıdır. Bu, bizim kontrolden çıkmamıza neden olan bir dünya görüşüdür. Küresel kurumsal kapitalizmin sonuçlarından biri de biyo hareketliliğin tarihte bulunduğumuz noktaya özgü her türlü olasılığa sahip olmasıdır. Nitekim Shukin: “*küreselleşme farkında olmadan hastalıkların hızla yayılmasına yönelik gerekli koşulları sağladığı için ve gelecekteki bir pandemi her bakımdan zoonotik (hayvan) kökenli olacağı için, tür çizgisi neoliberal kültürde belirgin bir maddi stres çizgisi olarak ortaya çıkmaktadır*”⁴⁷ demektedir. 2009 yılında yazılan bu sözler, günümüzde akıldan çıkmayacak türden bir uyarıdır. Shukin ayrıca “salgın söyleminin, küresel ekonominin çöküşünü hızlandırma tehdidini gerçekleştiren bir olayın gelişini ve maddiyatla sert bir hesaplaşma yapılacağını öngördüğünü”⁴⁸ ve “bir zamanlar yerel veya ‘yere özgü’ olan türler arası alışverişlerin olası etkileri açısından küresel olarak deneyimlendiğini”⁴⁹ ifade etmektedir. Şu anda bu zorlu hesaplamayı yapıyor ve COVID-19’un küresel etkilerinin kavramsallaştırılmayacak kadar büyük olduğunu görüyoruz. Pandemiler ve hastalıklar ilerleyişimize musallat olduğu gibi bunların ortaya koydukları, çözümleri, işleri daha da kötüleştiren temsili problemler de aynı şeyi yapmıştır.

Pandemi adı verilen “düşmanı yenme” şeklimize ilişkin olarak çok hoş olmayan bazı sonuçlar söz konusudur. Bunlardan biri şiddetli kontrol metaforlarıyla ilgilidir. Bir diğeri ise, şiddetli kontrol eylemleriyle ilgilidir. İkisine de dikkat edilmesi gerekmektedir.

46 Aslında bu örnek çok sorunludur, çünkü manyetik akım üretici basitlikten karmaşıklığa doğru ilerleyen bir evrimin sonucu olsa dahi, biyolojik evrim tam olarak bu şekilde çalışmaz.

47 Shukin, 2009, s.184.

48 Age., s.185.

49 Age., s.183.

Salgınlar ve vebalar, kontrole veya öngörülebilirliğe meydan okur ve onları bu kadar korkutucu ve acil hâle getiren de budur. Dışarıda kanser ve kalp hastalığı gibi ölümcül olan başka hastalıklar da bulunmaktadır ancak bunlar COVID-19 pandemisinin yarattığı aciliyet duygusunu uyandırmazlar. COVID-19 pandemisinin bu duyguyu uyandırmasının nedenleri arasında, paradoksal

olarak kanser veya kalp hastalığından daha içgüdüsel bir öngörülemezlik duygusu yaratan yenilikte olması ve hem kanser hem de kalp hastalıklarının yenilmez olduğu kanıtlanmışken pandeminin “yenilebileceği” hissini uyandırmasıdır. COVID-19, tıpkı terör gibi, refleksif tepkiler üretir. (Bizim düşünce-mize göre) Terör saldırıları ve hatta iklim değişikliği ile aynı kategoride olan pandemiler bizi köşeye sıkıştırır ve zor durumda bırakır ve bu da sert askerî metaforların yer aldığı tepkiler uyandırmaktadır. Shukin, “salgınlar hazırlıklı olma söylemi ile tepeden bakan retorik ve terörizme karşı savaş mekanizması arasındaki ürpertici rezonansa”⁵⁰ dikkat çekmekte ve “pandemi söyleminin bizi .... doğaya karşı yeni bir tepeden bakan savaşa hazırladığını”⁵¹ öngörülü bir şekilde gözlemlemektedir. Ancak benzerlikler bununla da kalmıyor. Nitekim hem savaş ve hem hastalık çok eski zamanlardan beri var olmuştur ve ancak bizi şaşırtmaya devam etmektedirler. Bu, Camus’un *Veba* adlı kitabının ana temalarından biridir. Savaşlar ve toplumsal huzursuzluklar gibi pandemiler ve vebalarla dolu uzun geçmişimize rağmen, bunlar meydana geldiklerinde hiçbir zaman tam olarak hazırlıklı olamıyoruz: “*Salgın hastalıklar altında çok yaygın ancak bu hastalıklar üzerimize çullandığı zaman buna inanmakta zorluk çekiyoruz. Dünya’da savaş olduğu kadar hastalık salgını da yaşanmıştır; buna rağmen hem savaşlar hem de salgınlar insanları eşit derecede hazırlıksız yakalamaktalar*”⁵². Üstelik salgınlar, tıpkı savaşlar gibi şeytanlaştırılmış bir düşmanı tasavvur etme fırsatını bize sunmaktadır ve bu her zaman elimize geçen bir fırsattır. İnsanları şeytanlaştırmak genellikle ırkçı bir eylemdir ve çevreyi şeytanlaştırmak ise ekofobiktir. Pandemiler ekofobiye teşvik etmektedir.

Düşmanı yenmekle ilgili metafordaki bir başka ima, metaforik olmaktan çok maddidir. Üstü kapalı bir şekilde “itlaf” olarak tanımlanan bir eylem olarak tavukların, domuzların ve ineklerin toptan imha edildiğini hepimiz duyduk. Buradaki ahlaki kayıtsızlık (tanımı gereği ekofobi), uzun vadede rahatsız edici ve yıkıcı niteliktedir. COVID-19 sonrası yaşam, şu anda bize yardımcı olan doğayı inkâr eden davranışları tekrar gözden geçirmemizi gerektirecek.

50 Age., s.219.

51 Age.

52 Camus, 2013, s.30.

COVID-19'un bize öğrettiği derslerden biri, bir yerde ve zamanda ekofobi olan bir şeyin, başka bir yerde hayatta kalmakla ilişkili olduğu hususudur. Bağlam her şeydir. Hayatta kalma tepkileri ekofobi değildir (bu daha önce belirttiğim bir yorum) ama bir bağlamda hayatta kalma tepkisi olan şeyin diğerinde salt ekofobi olduğunu tekrarlamakta fayda var. Sıcak bir yaz gününde yaptığım bir yürüyüşten sonra, kafamın hepsini Kuzey Vancouver'de bulunan Lynn Vadisi Irmağı'nın buz gibi sularına sokacağım, ağzımı açacağım ve beynim donana kadar sudan içeceğim. Seul'daki Han Nehri'nde veya Taipei'deki Tamshui Nehri'nde veya Hindistan ve Bangladeş ülkelerinden geçen Ganj Nehri'nde böyle bir şey yapacağımı sanmıyorum. Bununla birlikte Han Nehri, Tamshui veya Ganj'daki hayatta kalma tepkisi dünyadaki herhangi bir serbest akan suya karşı korku hâline geldiğinde, bu bizim ekofobimiz olduğu anlamına gelmektedir. Ekofobi, hayatta kalma içgüdüsünün çıldırmasıdır. Etrafımız tehditlerle çevriliyken bunun nasıl gerçekleşebileceğini görmek kolay. Gerçek şu ki mikrop- larla, virüslerle, bakterilerle ve böceklerle *iç içe* durumdayız. Philip Roth'un çocuk felciyle ilgili bir roman olan *Nemesis*'te açıkladığı gibi belki de "sinek-lerin yaptığı kötülüğü ne kadar abartsak az olacağı"⁵³ hususu doğru olsa da önümüze çıkan her böcekten, dokunduğumuz her kirli yüzeyden ve pek de normal olmayan her kokudan korkarak yaşayamayız.

Bir önceki cümle biraz samimiyetsiz gelmekte ama en azından genel bir ifade olarak. Şehir ve taşra insanının çevreye verdiği tepkiler birbirlerinden bariz şekilde farklıdır. Vancouver'daki evimde bir böcek olsa, onu dışarı çıkar-madan önce nasıl içeri girdiğini merak ederim. Seul'daki çatı katı dairemde bir böcek olsa, ilk düşüncem bir yere yuva yapmış olabileceği olur. Bağlam her şeydir. Mumbai'deki böceklerle Saskatoon'daki böcekler aynı değildir. Farklı şehir, farklı iklim, farklı kültür, farklı tepkiler. Yine, bir yerde hayatta kalma ile ilişkili olan şey, başka bir yerde ekofobi ile ilgilidir.

COVID-19'a yönelik ekofobik refleksimize de karışmış bir dizi başka un- sur bulunuyor: cinsiyetçilik, bireycilik, ırkçılık. Ekofobi kavramı tarafından tehdit edildiğini hisseden kötü niyetliler ve pek iyi niyetli olmayan akademis- yenler, bir şablon aradılar (ve bir şablon elde edemeyince ekofobiyi reddetti- ler)—hepimiz ekofobinin bir veya iki cümlelik özetine duyulan arzunun far- kındayız. Belki bu yeterli olacaktır:

Ekofobik durum bir spektrumda mevcuttur ve doğal çevreye karşı korku, küçümseme, kayıtsızlık veya farkındalık eksikliği (veya bunların bir kombi- nasyonunu) içerebilir. Genetik kökenleri kısmen türümüzü korumak için işlev

53 Philip Roth, *Nemesis*, Vintage, Toronto, 2010, s.92.

görmüş olsa da (örneğin, savaş ya da kaç tepkisi), ekofobik durum aynı zamanda büyüme ekonomilerine ve ideolojik çıkarılara da büyük ölçüde hizmet etmiştir. Genellikle geçmişte işe yarayan, ancak günümüzde yıkıcı olan davranışların bir ürünü olmakla birlikte, bazen de görünüşe göre üstel olan büyümemizin algılanan gereksinimlerinin bir ürünüdür. Ekofobi hem makro hem de mikro düzeylerde küresel olarak mevcuttur ve tezahürü zaman zaman doğrudan görünür ve açıktır, ancak aynı zamanda genellikle alışkanlık ve cehalet karmaşasıyla derinlerde gizlenir.⁵⁴

Bağlamın her şey olduğunu göz önünde bulundurursak, bu geçerli bir tanımdır.

Ekofobide olduğu gibi COVID-19 pandemisinde de tepkiler küresel olarak tek tip olmaktan uzaktır, ancak ekofobik refleks bastırılmaz hâldedir. Küresel olarak, pandemi söylemi eğlencelik gibi gösteriliyor çünkü ilişki kurabileceğimiz bir konu, bize musallat olan, tehdit eden ve tepki gerektiren konu başlıklarıyla dolu bir konu. Pandemi söylemi, gerçekten çok fazla düşünmek istemediğimiz konuları, örneğin hayvanlarla aramızdaki maddi ilişkileri, genetik materyalizmi ya da geçmişini kapsamaktadır. Yaygın bir amnezi, insanlığa musallat olmaktadır. Yüzyıldan yüzyıla amnezi, tam manasıyla etkinliğini göstermektedir ve bugün 1918 yılında maskeler ve karantinalar, bireysellik, sosyal refah, pandemi yorgunluğu vb. gibi konularda meydana gelen her şeyi unutmış gibi görünmekteyiz. 1918 gribi hakkında okulda hiçbir eğitim almadım ancak şu anki pandemi ile âdeta tarih sahnesine geri döndü. Fakat şimdiye kadar neredeydi? Neredeydi? Unutulmuştu.

Ayrıca başka şeyleri de unuttuk. Tam bir çevre krizi ilan edildiği anda COVID-19, kendisini bizzat ortaya çıkaran çevresel krizlere dair tartışmalara son verdi. İklim değişikliği konusu, pandemi sırasında neredeyse hiç medyada yer almadı (en azından COP 26'ya kadar). CNN bir keresinde 11 Eylül'ün haberlerde iklim değişikliğini nasıl gölgede bıraktığına değinmişti: "11 Eylül'den sonra dünyanın dikkati uluslararası terörizmle mücadeleye çevrildi. İklim sorunları arka planda kaldı. Ve tüm bu süre boyunca, sera gazı emisyonları artmaya devam etti." Aynı duruma COVID-19 döneminde de en azından COP 26'dan önce de tanık olduk ve çevre sorunları arka planda kalırken dünyanın dikkatinin büyük bir kısmı virüsle mücadeleye yöneldi. İnsanlar, pandemi sırasında sera gazı emisyonlarının düştüğü ve gökyüzünün tertemiz hâle geldiği konusunu hararetle gündeme getirdiler ancak bunlar pek bir şey değiştirmeyecek: Ünlü Kanadalı iklim bilimcisi Katharine Hayhoe, "*Bunu şu şekilde*

54 Simon Estok, *The Ecophobia Hypothesis*, Routledge, New York, 2018, s.1.

düşünün” diyor. “Sanayi Devriminin başlangıcından beri her ay yığının üzerine bir tuğla koyuyoruz. Geçen yıl, üzerinde binlerce tuğla bulunan yığının üzerine %20 daha küçük tuğlalar koyduk. Hâlihazırda bu 12 veya 24 tane biraz daha küçük olan tuğlalar büyük bir fark yaratmayacak.” Nature dergisinde geçen yıl yayınlanan bir araştırmanın yazarlarından biri olan Corinne Le Quéré, “%2020’lik bir azalmada bile, 2011 emisyonları 2011 ile kabaca aynı olacak” ifadesini kullanmaktadır⁵⁵. Açıkçası, karantinaların çevre açısından ne kadar büyük öneme sahip olduğuna dair haberler konusunda ihtiyatlı olmamız gerekiyor.

Bununla birlikte COVID-19 pandemisi bize anında değişiklikler yapabileceğimizi, fosil yakıt musluklarını neredeyse bir gecede kapatabileceğimizi ve gerçekten yalnızca finansal sorunları önlemek amacıyla gecikme gerçekleştirdiğimizi göstermiştir. Kısa vadeli finansal sonuçlar, (çok acil nitelikli oldukları için) uzun vadeli çevresel sonuçlardan daha korkutucu görünmektedir. Farkındalık. İhtiyatlılık. Belki de tek yapmamız gereken durumu kabullenmemiz ve acıya katlanmamız. Sorun şu ki dünyayı görme şeklimizin çoğu, çıkarların hizmetinde olan, belki de gezegenin çıkarlarına hizmet etmeyen anlatılar şeklindeki diğer sesler aracılığıyla sağlanmakta. Şurası şüphesiz ki biz çok kolay inanan bir varlığız ve safız. İnternette veya haberlerde, “alternatif gerçekler” bile gerçekmiş gibi ifade edilmektedir. Donald Trump ve yalanların “alternatif gerçekler” olduğunu söyleyen adi, yalancı danışmanını unutmak kolay değildir. Ayrıca dijital medyanın eko-erdemleri hakkındaki uydurma iddialar da ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir. Zoom toplantıları tabii ki insanların sağa sola uçmasından daha iyi, peki ya bulut depolaması? Haberler konusunda ihtiyatlı olmak en iyisi olsa da, sorun şu ki MIT emisyon araştırmacısı olmadığımız için çoğumuzun sahip olduğu tek kaynak haberler. Ne tükettiğimiz konusunda gerçekten dikkatli olmamız gerekiyor; demek istediğim, sadece gıda konusunda değil, anlatılar konusunda da dikkatli olmalıyız.

Nelerden korkacağımızı ve nelerden korkmayacağımızı bilmemiz, çoğu zaman tükettiğimiz anlatıların ürünüdür. Medyanın materyali anlatma şekli hem tasavvur edilen dış çizgileri hem de ekofobi ve virüslerin izleyebileceği olası yörüngeleri belirlediği için oldukça önemlidir. Eko-medya, genellikle hakları inkâr eden diğer davranışlarla iç içe geçerek ekofobinin ileticisi işlevini görmektedir. Eko-medyanın, kanıtlanmış bir pazarlanabilirlik ve tüketim geçmişi-şine sahip ideolojilerle iç içe geçmesi gerçekten sorunlu bir durumdur. Örneğin, cinsiyetçiliğin iyi sattığını ve ilişkili olduğu her şeyi sattığını biliyoruz,

dolayısıyla (bunu yinelemesine ve pekiştirmesine rağmen), sorunu çözmeye çalıştığı bariz olan kaynaklarda bile “Tabiat Ana” ifadesi yaygın olarak kullanılmaktadır.

Pandemi söyleminin çoğu filmseldir ve bu filmsel materyalin çoğu bilim kurgudur (*28 Gün Sonra, Dünya Savaşı Z, Ben Efsaneyim* vb.) ve insan bu eğlencenin zihinleri ve kalpleri harekete geçirme konusunda ne kadar etkili olduğunu merak edemeden duramıyor. Eğlence gibi haberler de aslında eleştiriyor gibi görüldüğü şeylerden keyif almaktadır. Daha önce yazmıştım fakat burada tekrar etmek isterim ki kötü niyetli bir doğaya ilişkin cinsiyetçi, antropomorfik ve açıkça ekofobik metaforlar amaca zarar veren niteliktedir ve çevresel krizlerimizi daha iyi hâle getirmeye yardımcı olmayacaklardır; tam tersine, bu tür duygular (her ne kadar iyi satsalar da) doğanın (ve kadınların) kontrol edilmesi gerektiği fikrini sürdürmekten başka bir şey değildir. Bu, şu anda karşı karşıya olduğumuz türden sorunları ortaya çıkaran cinsiyetçi ekofobinin ta kendisidir. Ancak iyi satmaktadır ve başkalarını özgürlükten mahrum bırakan tutumların onaylanmasına yönelik bir eğilim bulunmaktadır; ne de olsa, köle sahiplerinin, cinsiyetçilerin ve sömürgecilerin (ABD’in kurucularının) başarılı olup gelişmesine olanak sağlayan şey bu tutumların ta kendisidir. Bugüne kadar veganizm hakkında ticari açıdan en başarılı filmin, gerçek ötesi alternatif bir dünyanın şok edici bir örneği olan *The Game Changers* adlı Schwarzenegger ve arkadaşlarının filmi olduğu söylenmektedir. Bu, arkasında veganlığı “yeni” ve sağlıklı bir beslenme şekli olarak keşfettiğini iddia eden bir dizi ünlü isim bulunan (Martin Scorsese, James Cameron, Arnold Schwarzenegger, Jackie Chan ve bir dizi profesyonel sporcu, oyuncu, ünlü yönetmen ve doktor) bir Netflix filmi. Fakat bu tam bir sahtekârlık. Bu adamlar sahneye çıkmadan çok önce ekofeministler için içindeydi. Sorun şu ki sıradan insanlar bu saçmalığı gerçek olduğunu düşünerek yutuyorlar, tıpkı COVID-19 hakkında yalan söyledikleri gibi.

Ana akım medya, tüm bunların hayal edilemez, öngörülemez ve kaçınılmaz olduğunu iddia etmekten keyif alıyor gibi görünmekte. CNN’den Nic Robertson’ın 23 Mart 2020’de İngiltere Başbakanı Boris Johnson’ın evde kal emrini takiben Londra sokaklarını tarif etmek için kullandığı kelime “hayal edilemez” idi. Ama aslında önceden hayal edilmişti. Danny Boyle’un 2002 yapımı virüs sonrası kıyamete dair korku filmi olan *28 Gün Sonra* filminde, Londra’nın ıssız sokaklarının ve caddelerinin sahneleri çekildi ve bu sahnelerden biri de tam olarak Nic Robertson’un ıssızlık görüntülerinin hayal edilemez olduğunu söylerken bulunduğu noktalardan biri olan Piccadilly Circus’da

çekilmişti. Çabuk inanan bir tür olduğumuzdan bahsetmiş miydim? Bunun hayal edilemez olduğunu söylemek sahtekârlıktır. Bu ıssızlığın nedeni olarak et yemenin yok sayılması da aynı şekilde sahtekârlıktır. Anlatıları (ve gıdaları) tüketme şeklimiz, dünyada nasıl hareket edeceğimizi ve hatta nasıl hareket edebileceğimizi belirleyecektir.

Eko-medya çok büyük ve büyüyen bir konudur ve ekofobik refleksin nasıl oluştuğunun önemi küçümsenmemelidir. Pek çok insan bilimsel söylemi son derece sıkıcı bulmakta ve eğer bu tür bir söylemin insanlara ulaşması isteniyorsa, ona aracılık edilmesi, yani ana akım medya organları aracılığıyla aktarılması gerekmektedir. Bu medyanın materyali daha erişilebilir hâle getirme yollarından biri de yaygın olarak kabul edilen ve anlaşılan metaforlar, satın alınmaları için cinsiyetçiliğe ve ekofobiye dayanan metaforlardır. Filmlerde görülen salgın anlatıları ve apokaliptizm aynı zamanda yazılı basında (kitaplar, dergiler, gazeteler), akademik makalelerde ve beşerî bilimler ve fiziksel bilimlerdeki tartışmalarda, televizyonda, video oyunlarında, müzikte, cep telefonlarında ve internet aracılığıyla çeşitli yazılımlarda ve sosyal medyada yer almaktadır; kısacası, bu tanık olduğumuz birer ara kıyamettir ve her medyanın etkisi farklıdır. İlerlemek, kusursuz bir şablon olmadığını ve ekofobi reflekslerinin nasıl devreye girdiğini anlamak için ortamın ve bağlamın hayati önem taşıdığını anlamak demektir. Hiçbir şey olmasa dahi, kesin olan bir şey var: o da devreye girdiğidir. Bu evrensel bir şey. Peki nasıl? İşte bu evrensel değil.

Ben yazımı yazarken, yaklaşık 600 milyon kişiye COVID-19 bulaştı ve 6,4 milyon kişi öldü. COVID-19'a verilen tepkilerin ölçeğinin (boş havaalanları ve tehlikeli maddelere karşı koruyucu giysi giyen uçuş görevlileri, boş oyun alanları ve ürkütücü okul bahçeleri, iflaslar ve sosyal türbülansın ve kaosun yakınlığı) etkilerini görmek insanın içini burkmakta ve hayrete düşürmekte. Arkamıza bakıp “Ah, daha iyisini yapmalıydık.” demek kolay. COVID-19, süreç esnasında, deyim yerindeyse olayların ortasında sergilediğimiz davranışlarımıza bakmamızı, ifa ettiğimiz anda davranışlarımıza bakmamızı ve gerçekleştiren ekofobik refleks konusunda dikkatli olmamızı gerektirmektedir çünkü artık riskler yüksek ve gerçekten bir “B planı” için zamanımız yok. COVID-19 pandemisine karşı bu ekofobik refleksleri görmemiz ve bazı davranışlarımızı değiştirmemiz veya en azından etkilerine dikkat etmemiz, şu anda yörüngemizde olandan daha iyi bir gelecek için gerçekten en iyi umudumuzdur.

Kaynakça

- Camus, Albert, *The Plague*, (trans.) Robin Buss, Tony Judt. Penguin, 2013.
- Dawkins, Richard, *The Selfish Gene, 40th Anniversary Edition*, Oxford, 2016.
- Dewan, Angela, Ivana Kottasová, Amy Cassidy, and Ingrid Formanek, “Reality check: Here’s what the COP26 deals actually mean for our future climate.” *CNN*. November 7, 2021. <https://edition.cnn.com/2021/11/07/world/cop26-climate-agreements-reality-check-intl/index.html>
- Diamond, Jared, *Guns, Germs, and Steel: the Fate of Human Societies*, Norton, New York, 1997.
- English, Jill, “Why your reduced carbon footprint from lockdown won’t slow climate change.” *CBC News*. May 23, 2020. <https://www.cbc.ca/news/science/pandemic-climate-change-covid-emissions-1.5579232>
- Estok, Simon C., *The Ecophobia Hypothesis*, Routledge, New York, 2018.
- Estok, Simon C., “Ecophobia, the Agony of Water, and Misogyny.”, *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, vol. 26, no. 2, Spring 2019, ss. 473-85.
- Estok, Simon C., “Ecophobia and Covid-19.”, *International Journal of Fear Studies*, vol. 3, no. 2, 2021, ss. 90–99.
- Estok, Simon C., “Merchandizing veganism.”, *The Routledge Handbook of Vegan Studies*, (ed.) Laura Wright, Routledge, New York, 2021, ss. 333–342.
- Estok, Simon C., “The Global Poltergeist: Covid-19 Hauntings.”, *Haunted Nature: Entanglements of the Human and the Nonhuman*, (ed.) Sladja Blazan, Palgrave Macmillan, New York, 2021, ss. 181-195.
- Estok, Simon C., “Painful Material Realities, Tragedy, Ecophobia”, *Material Ecocriticism*, (ed.) Serpil Opperman and Serenella Iovino, Bloomington, Indiana UP, 2014, ss. 130-40.
- Fromm, Erich, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Rinehart and Winston, Holt, Toronto, 1973.
- Hejnl, Andreas, “Ladders, Trees, Complexity, and Other Metaphors in Evolutionary Thinking.”, *Arts of Living on a Damaged Planet*, (ed.) Elaine Gan, Anna Tsing, Heather Swanson, and Nils Bubandt. Minneapolis: U of Minnesota P, 2017, G87-G102.
- Hoffmann, Richard C., *An Environmental History of Medieval Europe*, Cambridge, Cambridge UP, 2014.
- McFall-Ngai, Margaret, “Noticing microbial worlds: the postmodern synthesis in biology.”, *Arts of Living on a Damaged Planet*, (ed.) Elaine Gan, Anna Tsing, Heather Swanson, and Nils Bubandt, Minneapolis, U of Minnesota P, 2017, M51–M69.
- Mukherjee, Siddhartha, *The Gene: An Intimate History*, Scribner, New York, 2017.
- Murakami, Haruki, *1Q84: a novel*, Alfred Knopf, New York, 2011.
- Normandin, Shawn, *Chaucerian Eco-poetics: Deconstructing Anthropocentrism in the Canterbury Tales*, Palgrave Macmillan, 2018.
- Outbreak, Directed by Wolfgang Petersen, Warner Bros, 1995.
- Pollan, Michael, *Cooked: a Natural History of Transformation*, Penguin, New York, 2013.
- Pollan, Michael, “An Animal’s Place.” *New York Times Magazine*. November 10, 2002. <https://michaelpollan.com/articles-archive/an-animals-place/>
- Roth, Philip, *Nemesis, Vintage*, Toronto, 2010.

-
- Shukin, Nicole, *Animal Capital: Rendering Life in Biopolitical Terms*, Minneapolis: U of Minnesota P, 2009.
- Sontag, Susan, *AIDS and Its Metaphors*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1989.
- Stuart, Tristram, *The Bloodless Revolution: A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to the Present*, Norton, New York, 2006.
- Thomas, Keith, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England, 1500–1800*, Allen Lane, New York, 1983.
- Wald, Priscilla, *Contagious: Cultures, Carriers, and The Outbreak Narrative*, Durham, Duke UP, 2008.
- Wang, Yan, and Kaspar, Lloyd H., “The role of the microbiome in central nervous system disorders”, *Brain, Behavior, and Immunity*, vol. 38, (May 2014), ss. 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2013.12.015>
- Wilson, Edward O., “Biophilia and the Conservation Ethic.” *The Biophilia Hypothesis*, (ed.) Stephen R. Kellert and Edward O. Wilson, Island Press, Washington, DC, 1993, ss.32–41.
- Wilson, Edward O., *On Human Nature*, Harvard UP, Cambridge, 1978.
- Yong, Ed., *I Contain Multitudes: the Microbes Within us and a Grand View of Life*, Harper Collins, New York, 2016.

Ekonomik Büyümenin Sınırları, Yetersizliği ve Malthusçu Gerekçeleri

Giorgos Kallis

Giriş: Malthus ve sınırsız genişlemenin doğallığı

Malthus'un Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme adlı kitabı nüfus artışının nihayetinde dünyanın kendi kendini besleme kabiliyeti azaltacağına iddia etmiştir. Bu çıkarımını nüfusun gıda üretiminin artabileceğinden daha hızlı artma eğiliminde olmasına dayandırmıştır. Verimi önemli ölçüde artıracak ve daha büyük miktarlarda insanın beslenmesini sağlayacak tarım ve sanayi devrimlerini tahmin edememesi nedeniyle öngörülleri gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte, devam eden nüfus artışı, artan kişi başı tüketim, doğal kaynakların tükenmesi ve iklim değişikliği gibi güncel konular Malthus'un her şeye rağmen doğru yolda olabileceğini ortaya koymaktadır.

'Malthus bugün neden geçerli', Population (2016)¹

Malthus figürü², büyümenin sınırları ve dolayısıyla sürdürülebilirlik ve insan türünün geleceği ile ilgili herhangi bir tartışmada büyük önem taşımaktadır. Bir İngiliz din ve bilim insanı olan Rahip Thomas Malthus (1766-1834), en çok *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* (1. baskı 1798) adlı çalışması ile hatırlanmıştır. Sevenleri ya da sevmeyenleri, onun nüfus artışıyla ilgili öne sürdüğü tahminlerinin sonunda doğru veya yanlış çıkacağı konusunda anlaşmazlık yaşasalar da Malthus'un ne söylediği ve entelektüel tarihteki yeri konusunda aynı fikre sahiptirler. Malthus, büyümenin sınırlarının varsayılan lideri ve sınırsız ilerleme vaadine soru işareti koyan bir kıyamet habercisidir.

---

1 Alıntılar her zaman onaylandığı anlamına gelmez. Bunlar, aşağıdaki bölümde katıldığım veya eleştirdiğim savlardır.

2 Thomas Maltus, *An Essay on the Principle of Population*, London, 1978.

Bu bölümde, Dale'in³ ayak izlerini takip ederek Malthus'un düşüncelerinin alternatif bir yorumunu detaylandıracağım. Bana göre Malthus'un uzun süredir devam eden entelektüel katkısı, doğal sınırların keşfi değil, insan ilişkilerinin her zaman ulaşılabilir olmasa da doğal ve arzu edilir durumu olan sınırsız genişleme varsayımdır. Aslında Malthus sınırların lideri olmaktan ziyade, "büyüme paradigması" ideolojisine yani üretim araçlarının sınırsız genişlemesinin arzu edilir olduğu ve insanlığın doğal sınırını teşkil ettiği fikrine erken katkıda bulunanlardan biri olarak büyümenin lideri olmuştur⁴. Malthus bir kıyamet habercisi olmamıştır ve hiçbir şeyi "öngörmemiş" veya kaynak kıtlığı veya aşırı nüfus ile ilgilenmemiştir⁵. Modern ekonominin ön fikrini veren Malthus, evrensel kıtlığa ilişkin doğal bir yasa oluşturmuş⁶ ve kendisinden sonraki diğer ekonomistler gibi bunu eşitsizliği ve sonu gelmeyen büyüme arayışını meşrulaştırmak ve doğallaştırmak için kullanmıştır.

Bu bölüme Malthus'u, Malthusçuların Malthus'u yorumladığı ve ona dair eleştirileri gibi değil, bir sosyal teorisyen olarak yorumlamayı önererek başlıyorum⁷. Malthus'a göre nüfus artışının bir sorun değil, bir hedef olduğunu yani mutlu bir ulusun, sayılarını mümkün olduğu kadar artıran bir ulus olduğunu gösteriyorum. Bunu takiben, Malthus'un *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* adlı eserinin yapısını inceleyerek, doğal ve arzu edilen bir nüfus artışı durumuna ilişkin varsayımın yeniden dağıtımını olumsuz olarak etkileyen, evrensel bir kıtlığı nasıl oluşturduğunu gösteriyorum. Bir ekonomist olan Malthus, kıtlığın ilk mucitlerinden biridir⁸ ve sonsuz birikimin savunucusudur⁹.

Malthus'a olan ilgimin nedeni tarih yazımı değildir. Buradaki husus, eserlerinin akademik olarak yanlış yorumlanmasını 'düzeltmek' ve fikirlerin geçmişini değiştirmek değildir. Malthus ile ilgilenmemin nedeni sınırları ve kıtlığı dile getirme şeklinin, hâlâ bizimle olmasıdır. Neyi, neden yaptığını anlamak, kapitalizmin sınırları nasıl algıladığı ve bunları nasıl ve neden ürettiğini anlamak

3 Gareth Dale, "Adam Smith's Green Thumb and Malthus's Three Horsemen: Cautionary Tales from Classical Political Economy", *Journal of Economic Issues*, Vol. 46, No. 4, 2012.

4 Age.

5 Frank W. Elwell, *A Commentary on Malthus' 1798 Essay on Population as Social Theory*, Edwin Mellen Press, New York, 2001. Malthus' Social Theory, (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2016), <http://www.faculty.rsu.edu/~felwell/Theorists/Malthus/Index.htm> (excerpt from Elwell, F. W. 2001.)

6 Nichola, Xenos, *Scarcity and Modernity*, Routledge, 1989.

7 Elwell, 2001.

8 Xenos, 1989.

9 Dale, 2012.

için bir fikir vermektedir. Dale¹⁰ takip ederek, neo-klasik iktisadın Malthus'un kıtlık teorisini nasıl düzelttiğini ve bu teoriyi yeniden dağıtım ve eşitliği işler hâle getirerek disiplinin temel taşı hâline nasıl getirdiğini gösteriyorum.

Bu bakımdan, Malthus'un neden yanlışlığı sorusunu yeniden ele almak önemlidir. Malthus'un yanlış olmadığını ama tarımsal ve endüstriyel büyümeyi öngörmediğini savunuyorum. Yanılmasının nedeni topluluklar ve toplumların kendilerini sınırlayabileceğini görmeyi reddetmiş olmasıdır. Bunu görmeyi reddetmesinin nedeni ise görmesi hâlinde sınıfsız bir toplum olasılığını kabul etmek zorunda kalacak olmasıdır. Bununla birlikte Malthus'un amacı karşısında, çalışmasında yer alan unsurlar onun düşündüğünden çok farklı bir politika için yeniden çalışılabilir ve nitekim yeniden çalışılmıştır. Çelişkili bir biçimde, Malthus kapitalizmin ilerleme vaadini ve bitmek bilmeyen genişleme arayışını sorgulamak isteyenlere, analitik bir koz ve sınırları devrimci uygulama olarak yeniden değerlendirmek için bir temel sunmaktadır.

Malthus'u yeniden okumak

*Malthus ve Malthusçu kıtlık birçok kez gömülmüştür. Ancak Garrett Hardin'in belirttiği üzere bu kadar sık olarak yeniden gömülmesi gereken bir kişi tamamen ölü olamaz.*¹¹

Malthus oldukça canlıdır ve bizimle birlikte. Ancak bu durum, Daly veya Hardin'in öne sürdüğü gibi nüfus ve kıtlık konusundaki görüşlerinin gerçeğe uygunluğunu kanıtlamaz. Liberal ekonomi ve hükümetin daha sonraki gelişimi üzerindeki etkisinin bir kanıtıdır¹². Burke'den intihal¹³ ya da değil¹⁴ Malthus'un *Deneme*'si kısa zamanda muazzam bir başarı elde etti¹⁵ ve küçümsemeyecek bir etki bıraktı.

Malthus'u, *Deneme*'nin siyasi sonuçlarını göz ardı ederek tarafsız bir şekilde yorumlamak zordur. Malthus kamuoyunu Yoksul Yasalarına (onun zamandaki yoksulluktan kurtulmanın bir ön-refah sistemi) karşı yönlendirmekle kalmamış, aynı zamanda İngiliz Doğu Hindistan şirketi tarafından sömürge

10 Dale, 2012.

11 Herman E. Daly, *Steady-State Economics: With New Essays*, Island Press, 1991, s.43.

12 Mitchell Dean, "The Malthus Effect: Population and the Liberal Government of Life", *Economy and Society*, vol. 44, no. 1, 2015, s.22.

13 Edmund Burke, *Thoughts and Details on Scarcity (1795)*, The Works, London, 1826, s.7.

14 Paul R. Ehrlich; L. Bilderback, and A.H. Ehrlich, *The Golden Door: International Migration Mexico and the United States*, Ballantine Books, New York, 1979, s.40.

15 Age.

yöneticileri yetiştirmek için kurulan Hailebury Koleji'nde politik ekonomi alanında ders veren ilk İngiliz olmuştur¹⁶. İrlanda ve Hindistan'da yıkıcı kıtlıklara ve milyonlarca önlenebilir ölüme katkıda bulunan, İngiliz yetkililerin sömürgelerindeki 'bırakınız yapsınlar' gıda politikalarının arkasında onun 'nüfus yasası' adlı çalışması ve hayırseverliği reddetmesi yer almıştır¹⁷. Perelman¹⁸ ve Lohman¹⁹, *Deneme*'nin kalıcı başarısının nedeninin üstün özellikleri değil, yönetici sınıfın hizmetine sunduğu ve onu yoksulluk hakkında daha fazla şey yapma sorumluluğundan kurtaran anlatım olduğunu savunmaktadır²⁰. Bu temelde, denemenin içeriğinin "saçmalık" olduğu sonucuna ulaşmak yanlış olacaktır²¹. Tüm politik tezler gibi mantıksal sıçramalar ve döngüsel muhakemeler içermektedir²² ancak tartışmacı, teorik ve politik gücünün hafife alınması kişileri tehlikeye atabilir. Marx, bütün entelektüel hasımlarıyla olduğu gibi Malthus'la da tutkuyla ve aynı zamanda yalnızca -yer yer dehşet verici- retorikle değil, somut ve mantıksal iddialarla yüzleşen bir kararlılıkla ilgilenmiştir. Katılım ile harmanlanmış bu karşıtlık ruhu beni buraya yönlendirmektedir.²³

Malthus'un "Bize karşı Onlar" (Batılılara karşı Barbarlar, Zenginlere karşı Fakirler) ile ilgili 'karanlık ve terör' retoriğini soğuk-olgusal bir ekonomik muhakeme ile birleştirdiğini ve tamamladığını savunmaktadır. Karanlık anlatının çağdaşlarına bize görüldüğü kadar karanlık görünüp görünmeyeceğinden şüphelenmekteyim: Hastalıklar, çocuk kayıpları ve savaşlar Malthus'un okurları için bugünkü Avrupalılar veya Kuzey Amerikalılar için olduğu gibi alışılmadık deneyimler değildi. Benim yorumuma göre, *Deneme*'de egemenliği elinde tutan şey (sözde) rasyonel ve sağduyulu ekonomik muhakemedir. Örneğin Malthus'un yoksullara yardımı reddetmesi, yoksulluğun geleceğe dair imajına veya yoksulların ahlaki olarak hor görülmesine dayanmamaktadır²⁴.

16 Dean, 2015, s.25.

17 Dale 2012; Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Verso, London, 2002, s. 529.

18 Perelman, 1979.

19 Larry Lohmann, "Malthusianism and the Terror of Scarcity", *Making Threats: Biofears and Environmental Anxieties*, (eds). B. Hartmann, B. Subramaniam, and C. Zerner, Rowman&Littlefield, 2005.

20 David Harvey, "Population, Resources, and the Ideology of Science", *Philosophy in Geography*, Springer Netherlands, 1979, s.160.

21 Lohman, 2005.

22 Lohman, 2005.

23 Lohman, 2005.

24 Elwell, 2001.

Kendisinden sonraki herhangi bir iyi iktisatçının (metinde geçtiği şekilde) yapacağı gibi Malthus, en fazla insan için en büyük yarar temelindeki refah desteğini reddetmektedir²⁵. Yoksullara yönelik yeniden dağıtımın onlara yardım etmekten çok onlara zarar vereceği varsayılmaktadır.

Antropolog Frank Elwell'i takip ederek Malthus'u ciddiye almayı ve onu bir sosyal teorisyen olarak yorumlamayı öneriyorum. Elwell bir Malthus hayranıdır (ben değilim) ve onu yanlış okuyup yanlış yorumladıktan sonra (veya hatta onu okumadan) çalışmasına olumlu ya da olumsuz bir siyasi tepkiyle başlayan kişilerle ilgilenmektedir. Uygun bir şekilde ifade ettiği gibi "günümüzün popüler literatüründe kendinden menkul neo-Malthusçular ve anti-Malthusçular varken, tartışma Malthus'un teorisinden ziyade modern ekolojik duruma odaklanma eğilimindedir"²⁶. Bu bölümün giriş kısmının açılış alıntısında *Nüfus Meseleleri* ile yapıldığı üzere doğrudan Malthus'tan bahsedildiğinde, *Nüfus İlkesi*'nde yazılanlardan ziyade Malthus'un neler yazmış olması gerektiği söz konusu olmaktadır. Agnes Heller'in²⁷ Marx'a atıfta bulunarak iddia ettiği üzere (ancak bu aynı şekilde Malthus için de geçerlidir) bir tarihsel düşünürü okuduğumuzda mesele, çağdaş bir argümandan yola çıkıp ardından düşünürün eserinde bu argümanı destekleyen veya onunla çelişen bir alıntı bulmak değil, "onun düşüncesinin ana eğilimini (veya eğilimlerini)" fark etmektir.

O hâlde Malthus'un düşüncesinin ana eğilimi nedir? *Nüfus Denemesi*'ndeki ağırlık merkezi nedir?

Malthus'un denemesi, nüfus aşımı ve çöküşüne ilişkin bir "öngörü" olmamıştır. "Nüfus fazlalığı" ile ilgili de değildi ki bu terimi hiçbir zaman kullanmamıştır. Ve yoksulluğun açıklanması (en azından birincil olarak) ile ilgili de olmamıştır. Bu tür savlar denemenin özü ile sadece görünürde alakalı olmuştur. Deneme, ısrarla, sadece "bir mülk sahipleri sınıfı ve bir emekçiler sınıfının gerekliliğini kanıtlamayı" amaçlamıştır²⁸. "Denemeye, hiçbir sosyal örgütlenme biçiminin adil ve eşitlikçi bir toplum yaratamayacağı veya böyle bir toplumu koruyamayacağı görüşü nüfus etmiştir."²⁹ Malthus, sınıfsız bir toplumun doğal (ve mantıksal) mümkün olmadığını ve yeniden dağıtımın fayda sağlamayacağını kanıtlamak için "nüfus ilkesi" olarak adlandırdığı doğal bir

25 Elwell, 2001.

26 Elwell, 2001, s.3.

27 Agnes Heller, *The Theory of Need in Marx (No. 5)*, Allison & Busby, London, 1976, s.22.

28 Malthus, 1798, s.92.

29 Elwell, 2011, s.2

yasa önermektedir. Basitçe söylemek gerekirse bu durum, “çocuk üretme yeteneğimizin hayatta kalmak için enerji temin etme kabiliyetimize geçeceğini” belirtmektedir.³⁰

Malthus, insanlığın yemek ve seks olmak üzere iki temel ihtiyacı olduğunu savunmaktadır. Biri gıda üretimine diğeri ise çocuk sahibi olmaya yani üremeye neden olmaktadır. Ancak üremenin gücü, üretimin gücünden “süresiz olarak daha büyüktür”³¹. İnsanların her zaman yiyecek ve seks isteyeceği ve çocuk sahibi olma yeteneği olması, onların geçimini sağlama yeteneğinin yerine geçeceği şeklindeki bu iki önermeye dayanarak Malthus, mantıksal olarak “herkesin düzgün bir paya sahip olması için yeterli” olmadığı ve hiçbir zaman olmayacağı sonucuna varır.³² Malthus’un nüfus ilkesinden sonuç çıkardığı, evrensel kıtlık ilkesi dediğim şey budur. Nüfusun mevcut üretimle desteklenemeyen kısmı “yoksul” olanlardır³³. Diğer taraftan, bir kişinin yiyeceği diğerinin açlığı olduğuna göre insanların ürettiğini korumak için özel mülke ihtiyaç vardır.

Bu, Malthus’un sağduyulu olan ve bu nedenle günümüz için zorlayıcı olan mantığıdır. Argümanın itici gücü ve mantıksal yanlışlıklarını detaylandırmadan önce, Malthus’un nüfus ile ilgili görüşlerine ilişkin bazı yanlış anlamları açıklığa kavuşturayım.

Malthus’a göre Nüfus

Perelman³⁴, çağdaş çevresel Malthusçulardan farklı olarak Malthus’un nüfusun sınırlandırılmasını hiçbir zaman bir amaç olarak görmediğini belirtmektedir. Bunu yanı sıra, Malthus’a göre nüfus artışı *bizatihi* bir sosyal amaçtır. Bu daha net olarak söylemezdi:

*“Bir ülkenin mutluluğu sadece yoksulluğu veya zenginliğine, nüfusunun genç veya yaşlı olmasına, az ya da tamamen yerleşik olmasına bağlı değildir. Bunların yanı sıra artmakta olduğu hız, gıdadaki yıllık artışın sınırsız bir nüfusun yıllık artışına yaklaşma derecesine bağlıdır.”*³⁵.

30 Elwell, 2001, s.1.

31 Malthus, 1798, s.4.

32 *Ibid*, s.24.

33 Elwell, 2001, s.6.

34 Perelman, 1979.

35 Malthus, 1798, s.43.

Başka bir deyişle, mutluluk; bir ülkenin nüfusunun Malthus'a göre doğal büyüme hızı olan geometrik bir büyüme hızına yaklaşma derecesidir. *Deneme*'nin 16. ve 17. bölümleri, endüstriyel ("ticari") büyüme ile refah büyümesini bir noktada bağladığı için Adam Smith'e dostane bir eleştiri yöneltmektedir. Malthus, endüstriyel büyümenin üretilen gıdanın miktarını artırmadıkça (ki çoğu zaman gerçekleşmemiştir) ilerleme getirmediğini savunmaktadır. Malthus, alt sınıfların koşulları ve sayılarının yalnızca gıda varlığındaki bir artış ile iyileşebileceğini belirtmektedir³⁶. Nüfusun büyümesini yalnızca topraktan elde edilen ürün sağlayabileceğinden ulusların gerçek zenginliği bu üründür (Bölüm 17).

Yaşadığı dönemde, bir ulusun büyüklüğünü nüfusunun büyüklüğü ile kıyaslayan yalnızca Malthus olmadığından bu durum bizi şaşırtmamalıdır. Ünlü din bilimci ve reformcu William Palley 1790 yılında, yani Malthus'tan sekiz yıl önce şunu yazmıştır: "*Nüfusun azalması, devletin maruz kalabileceği en büyük kötülük, artırılması ise diğer tüm siyasi amaçlardan daha öncelikli olarak hedeflenmesi gereken bir amaçtır.*"³⁷. Malthus bunu kendisinin öne sürdüğü nüfus ilkesiyle nasıl bağdaştırmıştır?

Elwell'in³⁸ belirttiği üzere, Malthus kabul görmüş yorumların aksine bir aşırılık ve çöküş kehaneti sunmamıştır. Malthus'a göre gıda varlığının nüfus artışına getirdiği kısıt her zaman geçerlidir. Gıdanın sahip olabileceğimiz çocuk sayısını sınırlandırması, yalnızca gelecekteki bir zaman için değil, günümüzde de geçerlidir. Bu olguyla ilgili olarak Engels³⁹, eğer durum böyleyse, o hâlde "yalnızca bir insan varken bile dünya nüfusu zaten aşırı kalabalıktır" diyerek şaka yapmıştır⁴⁰. Âdem ve Havva çifti, geçimini sağlayabileceklerinden daha fazla çocukları olacağı için çok fazlaydılar. Bununla birlikte ufak bir farkla da olsa Malthus, tam olarak bunu belirtmek istemiştir. Onun öne sürdüğü gibi 'nüfusun gücü geçim araçlarından daha üstün olmasaydı dünyada insan bulunmazdı'⁴¹. Malthus'un söylemek istediği, Âdem ve Havva'yı (tabiri caizse) çalışkan yapan ve onların kendi ihtiyaçlarının ötesinde bir üretim fazlası

36 Malthus, 1798, s. 96-102.

37 Robert. L. Heilbroner, *The Worldly Philosophers: The Lives, Times and Ideas of the Great Economic Thinkers*, Simon and Schuster, 1999.

38 Elwell, 2001, s.7.

39 Friedrich Engels, "The myth of overpopulation from Outlines of a critique of political economy", *Deutsch-Französische Jahrbücher*, no. 1, 1844.

40 Meek, 1953, s.114.

41 Malthus, 1798, s.17.

elde ederek dünya nüfusunu artırmalarına izin veren şeyin kesinlikle gıda kısıtlaması olduğudur. Malthus, “Avrupa’nın büyük bölümünde günümüzdeki nüfusun eski zamanlarda olduğundan daha fazla olmasının nedeni, yerleşikler endüstrisinin bu ülkelerin daha fazla insan mevcudiyeti elde etmesini sağlamış olmasıdır”⁴² ve “Endüstrinin temeli olan şey doğa kanunlarının değişmezliğidir”⁴³ demiştir. Malthus’a göre insanlar, topraktan elde edilen ürün miktarını ve dolayısıyla nüfus sayısını artırmak için çok çalışırlar. Avrupa gibi dünyanın medeni bir kısmı, çalışkan olduğu için medenidir ve sonuç olarak kalabalık nüfusa sahiptir. Bununla birlikte dünya nüfusunun artmasını ve “artan bir nüfus için geçim sağlamaya” izin veren emek, “zorunluluk dürtüsü yani nüfus ilkesindeki sürekli baskı”⁴⁴ olmadan icra edilmeyecektir”.

Gıda ve nüfus artışı mutlu bir sonuç olabilir ancak nüfus artışını gıda artışının sınırları içinde tutan sefaletten ızdırap çekilmesi oldukça yaygındır. Malthus’un iddiasına göre ızdırap, kaçınılmaz ve nüfusu kontrol eden, olumlu ve önleyici kontrollerden kaynaklanmaktadır. “Olumlu kontroller”, “hâlihazırda başlamış olan bir artışı baskılayan” kontrollerdir⁴⁵ ve açlık ve kıtlık, çocuk ölümleri ve erken ölümler, savaş ve hastalık gibi yaşam süresini azaltan her şeyi içermektedir. Önleyici kontroller, aklın müdahale ettiği ve cinsel yoksunluk ve doğum kontrolü gibi çocuk sayısını azaltan her şeyi kapsamaktadır. Cinsel tutku doğal bir insan ihtiyacı olduğundan, yoksunluk da sefalet ve ızdıraba neden olur. Üreme olmadan seks, Malthus’un lügatinde bir ‘ahlaksızlıktır’ ve ahlaki bozmakla kalmayıp, cinsel yolla bulaşan hastalıklar nedeniyle sefaletle yol açabilir. Malthus, tüm bu ızdırabın neden Tanrı’nın takdirinin bir parçası olduğunu açıklamak için 18. ve 19. bölümlerde her yola başvurmaktadır. ızdırap olmasaydı insan zihni uyanmazdı. Hiçbir zaman yaratıcı, çalışkan ve yaşamın zorluklarına tepki gösterebilecek hâle gelmezdi. Başka bir deyişle ızdırap, medeniyet için bir ön koşuldur.

Sefalet ve büyüme döngüler hâlinde ilerler. Malthus, ortalama olarak gıda üretiminin artış hızında büyüyen genel bir nüfus eğrisi içinde salınımlı, döngüsel bir nüfus artış ve çöküş modeli önermektedir. Gıda verimliliği ve üretimi arttığında, insanların daha fazla çocuğu olur. Bir noktada insan sayısı mevcut gıda kaynaklarını aştığında, öncelikle Malthus’un tanımına göre fazlalık

42 Malthus, 1798, s.114.

43 Malthus, 1798, s.47.

44 Malthus, 1789.

45 Malthus, 1798, s.23.

olan yoksulları etkileyen olumlu kontroller devreye girmektedir. Bununla birlikte yüksek gıda fiyatları ve aşırı kalabalık olan yoksullara verilen daha düşük ücretler dengeyi yeniden sağlamakta ve verimlilik artışını, daha fazla gıdayı ve yeni bir genişleme döngüsünü teşvik etmektedir.

Burada hemen fark edilebilen iki paradoks vardır. Birincisi, Malthus'un modelinde bolluğa yer yoktur. Söylediği gibi "insan bolluğun ortasında yaşayamaz"⁴⁶. Malthus'a göre gıda kaynaklarına sahip olan istikrarlı (veya azalan) bir nüfusun mutlu hâli, önceden düşünülemez. Bunun sebebi yalnızca insanların mümkün olduğunca çok çocuk sahibi olmaya yönelik doğal ihtiyacı değildir. Bu aynı zamanda istenmeyen bir durum olduğu için de düşünülemez: Yalnızca artan bir nüfus (periyodik) mutluluk ve sağlığın işaretidir. İstikrarlı veya daha da kötüsü azalan bir nüfus, ancak yoğun ızdırabın ve sefalet ve ahlaksızlığın hüküm sürmesinin sonucu olabilir. Malthus'un nazarında bu konuda "bol" bir şey olamaz. Malthus'un bu değer yüklü önermesine ilerde geri döneceğim.

İkincisi, Malthus'un yanlış olduğu ancak onun ortaya koyduğu mutluluk standardı karşılandığında kanıtlanabilir. Bununla ne demek istiyorum? Elwell⁴⁷, Malthus'u savunurken Malthus'un zamanından bu yana gıda verimliliğinin ve nüfusun artmasının, onun yanlış olduğunun kanıtı olmadığını öne sürmektedir. Malthus, nüfusun gıda üretimi artışına eşit veya daha az oranda artmaya mahkûm olduğunu varsayımıştır. Diğerlerinin de belirttiği gibi nüfusun geçim kaynağından daha hızlı büyüemeyeceğine dair 'öngörü', herkesçe bilinen bir gerçek yani çürütülemez bir önermedir⁴⁸. Ancak Elwell, Malthus'un çürütülebilir bir önerme sunduğunu iddia etmektedir. Önerme, nüfusun *doğal* hızında uzun bir süre boyunca, durmadan büyümesinin mümkün olmamasıdır. Malthus yanılmış olsaydı, *Deneme*'nin zamanında bir milyar insan ve kontrol altında tutulmayan nüfusun kendini ikiye katlama süresinin 25 yıl olduğu varsayıldığında, bugünkü nüfus 256 milyara kadar çıkardı⁴⁹. Bu yüksek rakama yakın olmadığına göre nüfus üzerinde ciddi kontroller bulunuyor *olmalıdır*. Elwell şu sonuca varmaktadır: "Malthus bu nedenle haklıydı."

Muhakkak ki akli başında hiç kimse, ilerlemenin en sadık savunucuları bile, nüfusun süresiz olarak geometrik bir şekilde artmasının arzu edilebilir veya

46 Malthus, 1798, s.57.

47 Elwell, 2001.

48 Dale, 2012; Harvey, 1974.

49 Elwell, 2001, s.7.

mümkün olduğunu iddia edemez. Bunu iddia eden ve bu durum ile ulusların zenginliği ve mutluluğu arasında denklem kuran tek kişi Malthus'un kendisi olmuştur. Mutluluk, yani nüfus artışının "doğal" hızı gerçekleşecek olsaydı, Malthus yanılmış ve onun sonsuz kıtlık ve dönemsel ızdırıp tezinin yanlış olduğu kanıtlanmış olurdu. Ancak herkes en azından Malthus'un doğal olarak mümkün olduğu kadar çok çocuğa sahip olunması ile ilgili özgün görüşü açısından mutlu olurdu.

Malthus'un savının temeli: Yeniden dağıtım yerine büyüme

Kaynaklar günümüzde herkesin makul bir paya sahip olması için yeterli değil... Ekimi teşvik ederek tarımsal emeğe yönelik talebin, dolayısıyla sonuç olarak ülkenin üretiminin artırılması ve emekçinin durumunun iyileştirilmesi hâlinde nüfusun orantılı şekilde artması için hiçbir endişeye kapılmaya gerek kalmaz. Bu amacı başka bir şekilde gerçekleştirme girişimi fasit, gaddar ve zalimce olur ve bu nedenle herhangi bir orta halli özgürlük durumunda başarılı olamaz.⁵⁰

Bu bize Malthus'un nedensel savını yeniden inşa etmeye yönelik öğeleri vermektedir. Bunlardan birincisi, nüfus ilkesidir: çocuk sahibi olmak, onların geçimini sağlamaktan daha kolaydır. Malthus'a göre bu, doğanın bir gerçeğidir ve bu konuda yapılabilecek pek bir şey yoktur. İkincisi, evrensel kıtlık ilkesidir: kaynaklar herkes için yeterli değildir. Son olarak, bu kıtlık; açlık, hastalık, şiddet ve savaş gibi tüm sosyal kötülöklere neden olmaktadır. Bu doğal kıtlığın üstesinden akılla gelmeye çalışmak, daha fazla ızdıraba (yoksunluğun sefaleti veya üretken olmayan seks ahlaksızlığı) yol açar. O hâlde ne yapılması gerekir?

Malthus, *Deneme*'yi bir felsefe alıştırması olarak değil, kendi zamanında düzenlenen ve papazların, işsizlerin temel gıda ihtiyaçlarını karşıladığı bir yoksullara yardım planı olan Yoksul Yasaları'na karşı bir manifesto olarak yazmıştır. Malthus, Yoksul Yasaları için teorik doğrulamayı ortadan kaldırmayı amaçlamıştır⁵¹.

Malthus, sert eserini Godwin ve Condorcet'nin o zamanlar popüler olan kitaplarında ifade edilen Fransız devriminin eşitlikçi ruhuna bir tepki olarak yazmıştır. Hume ve Rousseau'yu tanıyan ve Malthus'un denemesinde karşı

50 Malthus, 1798, s.24,42.

51 Perelman, 1979; Harvey, 1974.

çıkacağı Godwin gibi ilerici entelektüelleri destekleyen babasıyla (*Deneme*'nin ilk cümlesinde bahsedilen 'arkadaş') yaptığı bir tartışmadan ilham almıştır. Godwin gibi insanlar, yoksulluğun insan kurumlarının bir sonucu olduğunu ve yeniden dağıtımla azaltılabileceğini iddia ediyorlardı. Godwin, eşitlerden oluşan bir toplumda hiç kimsenin fakir olmayacağını iddia etmiştir. Malthus ise bunun tersini kanıtladığını iddia etmiştir. Yoksulluk doğal ve kaçınılmazdır. İnsan kurumları kusurludur ancak geliştirilmeleri sonucunda yoksulluğu ortadan kaldıramazlar. Eşitlerden oluşan bir toplumda herkes fakir olacaktır. Sefalet, yalnızca sonunda yoksul olan şanssız azınlığın başına gelmek yerine, herkese eşit şekilde yayılacaktır.

Prensip olarak, çoğunluk hiçbir şeye sahip değilken aşırı gıda ve servete sahip küçük bir azınlığın olmasındansa, gıdayı (veya sefaleti) herkese eşit şekilde yaymak yanlış değildir. Malthus, sınıflı toplum savunmasını gerekçelendirmek için yeniden dağıtım ve eşitliğe karşı karmaşık bir sav geliştirmiştir. Yeniden dağıtımın işleri herkes için daha kötü hâle getireceğini iddia etmektedir. Nüfustaki artışın, yalnızca geçim araçlarında bir büyüme olması hâlinde sürdürülebileceğini savunduğunu unutmayın. Ancak Malthus, yeniden dağıtımın bu artışı engellediğini iddia etmektedir. Yoksullar için temel bir geliri garanti eden Yoksul Yasaları gibi yeniden dağıtımcı kurumlar, boş zaman için ve endüstrinin ruhuna karşı bir teşvik sağlamakta⁵² ihtiyaçları karşılandığı için yoksulların biriktirme ve biriktirme isteklerini azaltmakta⁵³ ve gıda arzını artırmadan gelirleri artırdıkları için enflasyonist olmakta ve böylece yoksullar ve diğerleri için gıdanın gerçek maliyetini artırmaktadır⁵⁴. Yoksulların daha fazla üretmeden daha fazla gıdaya erişmesi hâlinde, bu daha büyük payı diğerlerinin paylarını azaltmadan alamazlar⁵⁵, dolayısıyla bu durum toplumu bir bütün olarak daha kötü hâle getirir.

Ayrıca, Yoksul Yasaları'nın sağladığı yapay güvenlik, nüfus azaldığında "emeğin fiyatının yükselmesini önlemeye hizmet eder", nüfus arttığında ise insanların gerekenden daha yoksul olmasını sağlarken aynı zamanda "daha uzun bir süre baskı altında tutar" ve gıda üretimindeki artışı engeller⁵⁶. Bu durumda Malthus'un önerileri, "nüfus artışını, topraktan elde edilen üretimdeki

52 Malthus, 1798, s.25-27.

53 Malthus, 1798, s.27.

54 Malthus, 1798, s.25.

55 Age.

56 Malthus, 1798, s.11.

artışlara bağlama çabası”dır⁵⁷. Malthus, öncelikle “İngiltere’deki köylülerin, ... işin çok daha fazla ve emek fiyatının daha yüksek olma beklentisinin olduğu durumlarda kesintisiz yerleşebilmeleri için özgürlük ve hareket serbestisi vermek için ... mevcut tüm kilise yasalarının tamamen kaldırılmasını” önermektedir. Yoksullara yönelik yardım, insanları bunu sağlayan kiliselere bağımlı hâle getirmiş ve yer değiştirme ve iş arama saiklerini azaltmıştır. “Bu durumda emek piyasası serbest olacak ve şu anda olduğu gibi genellikle fiyatın talebe göre yükselmesini hatırı sayılır bir süre için engelleyen manialar kaldırılacaktır”⁵⁸. Malthus’un *Deneme*’si, yeniden dağıtım ve refah desteğini, serbest piyasanın büyüme faydaları temelinde reddeden ilk eser olabilir.

Malthus, eşitlerden oluşan bir toplumun doğal ve mantıksal imkânsızlığını gösterme iddiasında olan, ikinci bir akıl yürütme biçimi de geliştirmektedir. Okurlarını, Godwin’in ütopyasının gerçeğe dönüştüğü yani mülkiyetin olmadığı ve herkesin ihtiyaçlarının, sağlanan eşit bir gıda payı ile karşılandığı bir düşünce deneyine davet etmektedir. Kendileri ve kendi soyundan olanlar için güvence altına alınan geçimle, insanlar doğal olarak mümkün olduğu kadar çok çocuğa sahip olacaklardır. Nüfus artış oranı, gıda artış hızını aşacağından, her birinin sağlanan toplam pay giderek azalacak ve dolayısıyla insanlar daha azıyla yaşamak zorunda kalacaktır. Hasatlarında daha şanslı olanlar, yiyeceklerini daha az şanslı olanlara karşı korumak isteyeceklerdir. İnsanların mahsullerini davetsiz misafirlere karşı korumak için özel mülkiyetin icat edilmesi gerekli olacaktır. Ayrıca, yeterli yiyeceğe sahip, varlıklı bir sınıf ve emeklerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan, varlıksız ve aç bir kitle olduğunda, varlıksız olanların varlıklı olanlar için çalışmasını yasaklamak insanlık dışı olurdu. Bunun dışında her şey zalimce olurdu. “Günümüzde uygar devletlerde hüküm sürenden pek farklı olmayan bir mal idaresi kurulmuş olacaktı.”⁵⁹ Godwin’in eşitlerden oluşan toplumu “çok kısa bir süre içinde kötüleşerek esasen günümüzdeki... farklı olmayan bir plan üzerine inşa edilmiş bir topluma yani... bir varlıklı sınıfına ve bir işçi sınıfına bölünmüş bir topluma dönüşecektir.”⁶⁰ Bu, doğanın sonucudur ve bu konuda yapılabilecek hiçbir şey yoktur.

57 Elwell, 2001, s.14.

58 Malthus, 1798, s.30.

59 Malthus, 1798, s.62.

60 Malthus, 1798, s.64-65.

Malthus, eşitsizliğin kaçınılmaz olduğunu ancak neyse ki o kadar da kötü olmadığını, çünkü büyümenin motoru olduğunu iddia etmektedir. Toplumun tamamının orta sınıf hâline gelmesi hiçbir zaman mümkün değildir çünkü: “toplumda en uç kısımlar, orta kısımdaki bu hareketli çabayı azaltmadan, belli bir derecenin ötesinde azaltılamaz... Toplumda hiç kimse daha iyi durumda olmayı umut etmemiş veya daha kötü durumda olmaktan korkmamış olsaydı ve endüstri beraberinde ödülünü ve aylıklık cezasını getirmemiş olsaydı, orta kısımlar kesinlikle şu anda oldukları gibi olmayacaktı.”⁶¹. Bugünkü iktisatçıların⁶² kişisel çıkar olarak adlandırdığı “kendini sevme”, eşitsizlik ve korumasız rekabet koşulları altında herkesin yukarıdakine ayak uydurmak ve aşağıdakini yenmek için mümkün olduğunca çok çalışmasını gerektirmektedir. Malthus ve Malthus’tan sonraki iktisatçılar için nihai sonuç, herkesin birlikte yükselmesidir. Benim vardığım sonuç, büyüme ideolojisinin tercih edilmesi hâlinde, Malthus’un ilk havarilerden birisi olduğudur.

Dale’in⁶³ belirttiği gibi, o hâlde Malthus ve *Deneme*’sinin Herman Daly gibi akademisyenler tarafından, ekolojik ekonominin ve “büyümenin sınırları” tezinin öncüleri⁶⁴ olarak görülmesi bir paradokstur. Malthus, doğal kaynakların sınırsız olduğu konusunda son derece karardır. “*Gıda ve hammaddeleri bol miktarda bulunan... emtialar arasında temel bir fark var olduğunu iddia etmektedir. Bunlara yönelik talep, onları istenildikleri kadar çok miktarda yaratmaktan önünde sonunda geri kalmayacaktır.*”⁶⁵. Gıda için de “topraktan elde edilen ürünlere hiçbir sınır konmaz. Sonsuza dek artabilirler ve atfedilebilir herhangi bir miktardan daha çok olabilirler”. Elwell’in savunduğu üzere *Deneme*, “kötümserliğini sürdüren aksi bir yazarın eseri değildir⁶⁶... aslında oldukça canlı ve insan toplumlarının geleceği konusunda genel olarak iyimserdir... [çünkü Malthus] teknolojinin güçlerine son derece saygı duymuştur.”⁶⁷. Gerçekten de *Deneme*’nin ikinci baskısında Malthus, bir ulusun “zenginlik ve

61 Malthus, 1798, s.116.

62 David Nally, “Imagine All the People: Rockefeller Philanthropy, Malthusian Thinking and the “Peasant Problem” in Asia”, *New Perspectives on Malthus: 250th Anniversary Essays*, (ed.) R. Mayhew, Cambridge University Press, 2016.

63 Dale, 2012.

64 Dale, 2012.

65 Dale, 2012, s.8.

66 Elwell, 2001, s.2.

67 Elwell, 2001, s.6.

nüfusunu yüzlerce hatta neredeyse binlerce yıl artırmaya devam edebileceğini” iddia edecek kadar ileri gitmektedir⁶⁸.

Öte yandan, Malthus’un gıda artışının en iyi ihtimalle aritmetik olabileceğini iddia ettiği doğrudur. Bu, yalnızca şüpheli ampirik kanıtlara dayanmayan, aynı zamanda mantıksal olarak savunulamaz ve *Deneme*’nin geri kalanıyla çelişen, *geçici* bir varsayımdır. Bunun nedeni, sadece daha fazla insanın daha fazla toprağı işleyebilmesi ve ekebilmesi değildir. Bir diğer nedeni, gıda artışının bir noktada aritmetik hâle gelmiş olması hâlinde Malthus’un dönemi itibarıyla neredeyse yüzde 0 büyüme gibi durağan bir duruma ulaşması gerekirdi. Durum kesinlikle böyle değildi ve ayrıca aritmetik örneğinin aksine, gıda üretiminde sınırlı da olsa sürekli artışın açıkça öngörüldüğü çeşitli pasajlar bulunduğundan, Malthus’un aklından geçen de bu değildi.

Malthus’un aritmetik artışını, ilk önce en verimli toprakların geliştirildiği ve zaten gelişmiş topraklardan elde edilen getirilerin çabayla azalma eğiliminde olduğu temelinde, tarımda azalan getirilere ilişkin daha sağlam hipoteze dönüştüren Ricardo⁶⁹ olmuştur. Bununla birlikte Ricardo’nun teorisi, kaçınılmaz ampirik bir gerçeği değil, yalnızca teorik bir olasılığı vurgulamıştır. Ricardo, toprağı daha verimli hâle getiren sermayenin karşı dinamiğine izin vermiştir. 1970’lerde ekolojistler, klasik iktisatçıların kaynak limitleri fikrini düzelterek azalan getirileri artışa dönüştürmüştür. Bunlardan bazıları, kendilerini (çevreci) Malthuscular olarak adlandırmaktan gurur duymuştur⁷⁰. Sorun, artışın sınırları fikrinin izini yanlışlıkla Malthus’a, yani Malthus’un kendisinin sınırlara inanmadığı ve dünyanın nüfusunu artırmak için üretimin nasıl artırılacağı ile ilgilendiği zamana kadar takip etmeleri değildir. Sorun, artış eleştirilerini Malthus tarafından ortaya koyulan ve ondan sonraki iktisatçıları tarafından iyileştirilen, sonsuz birikim ve büyüme ihtiyacını haklı çıkarmak için tasarlanmış olan ve tam olarak gezegeni yok eden ve birçoğunun karşı çıktığı şartlara göre çerçeveselendirmiş olmalarıdır.

Malthus neden yanıldı?

Ortak argüman, Malthus’un teknolojik kötümserliği onu başarısızlığa uğrattığı ve dolayısıyla tarımsal ve endüstriyel devrimleri öngörmediği için yanıldığı

68 Dale, 2012, s.870.

69 David Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, G. Bell and Sons, 1891.

70 Thomas Robertson, *The Malthusian Moment: Global Population Growth and the Birth of American Environmentalism*, Rutgers University Press, 2012.

yönündedir. Ancak benim savunduğum ve Elwell'in⁷¹ göstermek için çabaladığı üzere Malthus, teknolojik değişim ihtimalleri ve endüstriyel büyüme ve kaynak çıkarmada beklenen sınırsız adımlar ile ilgili olumlu düşünüyordu ancak gıda üretimini artırma çabalarını desteklese de bunlar hakkında endişeliydi. Neoklasik iktisatçılar, Malthus'un gıda üretiminin daha fazla sayıda insan tarafından yapılacağını düşünerek, gıda mevcudiyeti ve kişi başına tüketimde bir artış öngörmediği konusunda doğru düşünmektedir. Ancak bu, durgunluk tuzağından kaçılmayacağını düşünen Malthus'un karamsar olduğunu göstermez. Bu, sanki Malthus kişi başına durgun gelirle ilgilenen neoklasik bir iktisatçıymış gibi günümüzün bakış açısından yorumlamaktadır. Malthus'a göre refah, nüfus artışı anlamına geliyordu ve refahın mütevazı bir şekilde ve doğru miktarda disiplinle artabileceği konusunda iyimserdi.

Malthus'un üretim artışını öngörmemesi nedeniyle yanıldığı iddiası, Malthus'un kendi çerçevesini yeniden oluşturma riskini taşımaktadır. Mill ve Keynes veya hatta Marx, ancak yarına kadar beklersek herkese yetecek kadar kaynak olacağını öngören Malthuscu endişelere açık ya da dolaylı olarak yanıt vermiştir. Malthus'un haklı olması hâlinde, sosyalizmin yoksulluğu ortadan kaldıramayacağı, aksine genelleştirebileceğinden endişe duyan Engels⁷², "her şeyin çok az üretim yapılmasından kaynaklandığını" ileri sürmüştür. Ancak bunun nedeni, kapitalist üretimin üretici güçlere gelecekte sosyalizm kapsamında aşılacak sınırlar koymasındadır. Mill'in⁷³ durağan hâli, Marx ve Engels'in üretim güçlerinin kontrolsüz gelişimi görüşü veya Keynes'in⁷⁴ onlarca yıllık üretkenlik artışının torunlarının her hafta sadece birkaç saat çalışarak boş zamanlarının tadını çıkarmasına izin vereceğini iddia ettiği post-endüstriyel gelecek görüşü, kıtlığın üretimi artırarak ve bolluğu herkese yetecek şekilde dağıtarak üstesinden gelme vizyonunu paylaşmaktadır. Hepsisi Malthus'un kıtlık teşhisini kabul etmektedir ancak onun aksine yeniden dağıtımın büyüme için iyi olacağına inanmaktadır.

Ancak Xenos'un⁷⁵ mükemmel bir şekilde ifade ettiği üzere, "kendilerini aşmak için ekonomik güçlere güvenerek, Keynes ve ondan önce Marx ve Mill,

71 Elwell, 2001.

72 Engels, 1844.

73 John Stuart Mill, "Of the stationary state", *Principles of Political Economy Book IV: Influence of the Progress of Society*, London, 1848.

74 John Maynard Keynes, *Economic Possibilities For Our Grandchildren (Essays in Persuasion)*, W.W.Norton & Co., New York, 1963.

75 Nicholas Xenos, "IV. Liberalism and the Postulate of Scarcity", *Political Theory*, Vol.15, No. 2, 1987, s.239.

Godot'yu beklemektedir". Kıtılığın üstesinden gelmeyi vaat eden ekonomik güçler, aynı zamanda üretimle birlikte ihtiyaçları artıran, herkes için yeterli kaynak olmamasını ve hiçbir zaman olmayacağını sağlayan güçlerdir. Onurlu bir hayat yaşamak ve onurlu bir şekilde ölmek için bugün ortalama bir insanın, geçmiş dönemlerin kraliyet mensuplarına dahi imkânsız olan kaynakları harekete geçirmesi gerekmektedir. Üretim sorununa odaklanmak, kendilerini kıtlıkla baş edebilecek, yegâne kurumlar olarak konumlandırılan kapitalizm ve modernite kurumları için meşrulaştırıcı bir üst anlatı olan kıtlık efsanesini kabul etmektedir⁷⁶. Bu kurumlar "yalnızca, toplumsal ihtiyacın işleyişi nedeniyle daima gelecekte olan bir zaman noktasında" eleştirilebilir "ve böylece eleştiri, garip bir şekilde, farklı bir gelecek varsayan kıtlık kurumlarının onaylanmasını sağlar, çünkü bu kurumlar söz konusu geleceği mümkün kılmaktadır"⁷⁷.

Marx ve Engels, Mill ve Keynes ile aynı kefeye konulamaz ancak Malthus tarafından kurgulanan oyunun kurallarının Marx ve Engels tarafından kısıtsız olarak kabul edilmesinin, kıtlığın yerini alacak üretim güçlerini serbest bıraktıkları gerekçesiyle (kapitalizmin değilse de) modernitenin belirli kurum ve tekniklerine karşı hoşgörülerini en azından bir dereceye kadar açıklamak konusundaki etkisinin uzun sürebileceğini düşünüyorum.

Bir masal; yalnızca alternatif çıkarımlar önererek değil, aynı zamanda öncüllerinin sağduyudan ziyade anlamsızlığını ortaya çıkarırken⁷⁸ nihai çıkarımın bu anlamsız öncüllere nasıl önemli ölçüde bağlı olduğunu ortaya koyarak da sorgulanabilir. Malthus'un temel varsayımı ve evrensel kıtlık ilkesinin temeli, sınırsız bir insan doğasının sınırlı bir yaşamın sınırlarıyla yüzleşen ön kabulüdür. Hayat elbette ölümlle sınırlıdır ancak insanlığın doğal hâlinin, ölmeden önceki her milisaniyede mümkün olan her şeyi yapmaya takıntılı olup olmadığı şüphelidir. Örneğin Malthus'un yapısı, insan doğasının fiziksel olarak imkân verdiği kadar çok çocuğa sahip olmamız gerektiğini emrettiğine dair tuhaf bir varsayımına dayanmaktadır. Buradaki "doğa", cinsel içgüdüyü ve onun ürettiği doyumsuz talepleri ifade etmektedir. Bu, insanların sonuçları tahmin ederek kaç çocuğa sahip olduklarını daha sık kontrol ettiklerine dair kanıtlara bile şiddetle karşı çıkmaktadır. Eğer insanlar doğal varlıklarsa,

76 Xenos, 1987, s.239.

77 Age.

78 Larry Lohmann, "Malthusianism and the Terror of Scarcity", *Making Threats: Biofears and Environmental Anxieties*, (eds). B. Hartmann, B. Subramaniam, and C. Zerner, Rowman&Littlefield, 2005.

bu öngörüsül kendi kendini sınırlama da doğaldır ancak Malthus'a göre bunlar “doğal olmayan eylemler”dir⁷⁹.

Malthus'un *Deneme*'sinden önceki dönemde başlıca endişenin nüfus artışı değil, nüfusun azalması olduğu ilginç bir tarihsel olgudur⁸⁰. Bu nüfus azalması yalnızca salgın hastalıkların, savaşların ve hastalıkların değil aynı zamanda kadınların sessizce kendi bedenleri ve yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmalarının ve erkekler ile Kilise'ye direnmelerinin de sonucudur⁸¹. Bununla birlikte düşük nüfus artışı, erken kapitalizme bir sınır koymuş ve emek maliyetlerinin yüksek olmasını sağlamıştır. Federici⁸² tarafından gösterildiği üzere, doğumu sınırlamayan devlet politikaları ve çocuksuz kadınlara yönelik “cadı avı”, sermaye birikiminin, kadınları kendi bedenlerinin kontrol etmekten mahrum etmeye ve üreme görevlerine el koymaya yönelik karşı saldırısının bir parçası olmuştur.

Malthus, üremeyi sınırlandırabilecek olasılığın ve fiili uygulamaların kesinlikle farkındaydı. *Deneme*'nin başlarında kendisi de; burjuva arkadaşlarının, rütbelerinin düşürülmesi veya çetin zorluklar ve çalışma dolu bir hayat gibi istenmeyen sonuçları önlemek için kaç çocuğu olacağını hesapladığını fark eder⁸³. Ve evliliği geciktirme ve çekimserliğe ek olarak, seçici olmayan nikâhsız birliktelikten bahsetmektedir. Çocuk sahibi olmadan seks yapmak mümkün olsaydı, ki elbette mümkündü, Malthus hikâyesini nasıl bir arada tutabilirdi?

Olası bir cevap, bunu yapmadığıdır. O sadece, burjuva kitlesinde yankı uyandıran bir şekilde sınıfçıydı.⁸⁴ Harvey'in dikkat çektiği üzere Malthus'un, fakirler için bir nüfus yasası ve zenginler için başka bir yasası vardır. Yoksulların sayısı çoğunlukla olumlu yöntemlerle kontrol edilirken, zenginler mantık yürütebilir ve sayılarını önleyici şekilde kontrol edebilir⁸⁵. Selby ve Hoffman⁸⁶, Malthuscu ve neo-Malthuscu düşüncede Avrupalıların ve zenginlerin medeni olduğu ve eylemlerinde mantık kullandığı, diğer taraftan fakirlerin ve

79 Malthus, 1798, s.48.

80 Heilbroner, 1999.

81 Silvia Federici, “The Devaluation of Women’s Labor”, *Eco-sufficiency And Global Justice: Women Write Political Ecology*, (ed). Ariel Salleh, Pluto Press, 2009.

82 Federici, 2009.

83 Malthus, 1798, s.8-9.

84 Lohman, 2005.

85 Elwell, 2001.

86 Jan Selby; Clemens, Hoffman, *Divided Environments: Water wars and Climate Conflict revisited*, I B Tauris, London, 2016.

“barbarların” içgüdülerin ve doğanın gücünün insafına kalmış hayvanlar gibi olduğu, daha geniş bir sınıfçı ve ırkçı modele dikkat çekmektedir.

Malthus, *Deneme*'de işlerin böyle olduğuna ve açlıktan ölenlerin veya çocuklarını hastalıktan kaybedenlerin yoksullar olduğuna dair sıradan bir tespitte bulunmaktadır. Ancak hikâyesini bu ayrıma dayandıracak kadar ileri gitmemektedir. Mantıklı olarak, yoksulların ve çocuklarının, gösterdikleri çabalardan bağımsız olarak hayatta kalmalarını sağlarsanız, onlara istedikleri kadar çok çocuk sahibi olma ve istedikleri kadar az çalışma gibi yanlış bir teşvik vermiş olacağınızı iddia etmektedir⁸⁷. Sınıflar arasındaki nüfus yasası farkı, genetik veya kalıtsal sebeplerden değil ekonomiktir (Aslında Malthus'un yoksullar aleyhine sosyobiyojik bir argüman öne sürdüğüne dair hiçbir şey yoktur.)⁸⁸ Zenginler, mali sonuçlara katlandıkları için üremelerini kontrol ederken refah içinde olanlar bunu yapmaz. Bununla ilgili mantıksal sorun (Malthus'un kendi sınıfının çıkarlarına aykırı olacağı için kabul edemediği) şudur: Zenginler de varlıklı ve güvenli olarak bırakılmamalıdır çünkü bu onları tembel ve verimli hâle getirir. Eğer kendilerini güvende hissedeceklerse (şüphesiz en zenginlerinin hissettiği gibi) nasıl oldu da “doğal” hızda üremediler? Ve eğer yaptılarsa bu durum, sayılarının geometrik, üstel artış oranı göz önüne alındığında, geri kalan herkesin gıdasının tüketilmesi için yeterli olmaz mıydı?

Malthus'un bu konuya girmesine gerek yoktu, çünkü zenginlerin önleyici kontrollerinin, fakirlerin üzerine düşen pozitif kontrollerden çok az daha az acı verici olduğunu varsaymıştı. Malthus, bir ruhban sınıfı üyesi için oldukça cesur bir şekilde, evliliği geciktirmenin ve seks içgüdüsünün tatmininin acı verici olduğunu savunmuştur. Belki de 38 yaşında evlenene kadar dinsel nedenle bekâr kaldığı için burada doğrudan deneyimlerinden bahsediyordu. Neden doğurgan olmayan, eğlence amaçlı seks olmasın? Kuşkusuz bir rahip olmasından dolayı yine de ilginç olan soru, Malthus'un kendi dinî ve sınıfçı görüşlerini savunurken nasıl olup da bu görüşlerin böyle olduğunu belirtmeyip *mantıklı* bir çerçeve oluşturduğudur. Malthus, Condorcet'i eleştirmiş ve gelecekte bir gün insanların sayılarını sınırlayabilecekleri ve cinsel içgüdülerini tatmin edebilecekleri, ancak bunun yalnızca “doğurmayı önleyecek seçici olmayan, nikâhsız birlikteliğe veya doğal olmayan başka bir şeye” başvurarak olacağını belirtmiştir⁸⁹. Buradaki işlevsel kelime “doğal olmayan”dır.

87 Malthus, 1798, s.62.

88 Elwell, 2001.

89 Malthus, 1798, s. 48.

Tanrı dünyayı doğal yarattıysa, o hâlde doğal olmayan, O'nun isteğine karşı gelmektir ve O'nun isteği, insanların yeryüzünde boş oturmaları ve nimetlerinden faydalanmaları değil kalabalıklaşmalarıdır. İşin bu kutsallığı, Protestan etiğinin tam özünü ve sermaye birikiminin kökenini teşkil etmektedir⁹⁰. Malthus, doğurgan olmayan seksin ahlaksızlığına karşı, ahlakı bozduğu veya hastalığa neden olduğu ve toplam mutsuzluğu artırdığı gibi diğer daha araçsal argümanlar da sunmaktadır⁹¹. Ancak ana fikri, bunun doğaya ve Tanrı'ya aykırı olduğudur. Din, doğa bilimi kılığına girer ve ideoloji, döngüsel bir mantığın omurgasını oluşturur.

Yalnızca bu bakış açısı Malthus'un doğum kontrolüne şiddetle karşı çıkmasını anlaşılabilir kılmaktadır. Gerçekten aşırı nüfus riskiyle ilgilenmiş olsaydı, doğum kontrol yöntemlerini ve çocuk sahibi olmadan cinsel ilişkinin diğer yollarını savunur veya en azından onaylardı. Bunu yapmadı ve çağdaşlarının bu yöndeki taleplerini reddetti⁹². *Deneme*'nin 5. baskısında, "sanayi için gerekli bir dürtüyü ortadan kaldırma eğilimleri" nedeniyle "nüfusu kontrol etmenin yapay ve doğal olmayan yöntemlerini" kınayacak kadar ileri gitmektedir⁹³. Açıkçası Malthus, Tanrı'nın bunu istemesi ve sınıfının ucuz ve çalışkan işçilere ihtiyacı olması nedeniyle kontrolsüz nüfus artışı istemiştir.

Burada Malthus'un doğum kontrolünü *öngörememesi* nedeniyle yanıldığını iddia etmiyorum. Malthus'un yanılmasının nedeni, taktiksel olarak insanların sayılarını sınırlamakla ilgili her tarafta bariz olan kapasitelerini görmemeyi seçmiş olmasıdır. *Deneme*'den alarak sunduğum kanıtlar, olasılığın kesinlikle farkında olduğunu, ancak muhtemelen tüm iddialarını boşa çıkaracağını ve ideolojisi ile ahlaki inançlarını çürüteceği için buna izin vermeyi reddettiğini kanıtlamaktadır. Malthus'un bir demograf olmadığı, sınıfsız bir toplumun imkânsızlığını savunan bir filozof olduğu unutulmamalıdır. İnsanların sayılarını sınırlama kabiliyetine izin verildiğinde doğal bir kıtlık olmaz ve daha da kötüsü, herkesin makul bir paya sahip olmasına yetecek kadar bile kaynak olabilir. İnsanların, bunu yapmamanın sonuçları karşısında üreme veya eğlence içgüdülerini bireysel ve toplu olarak sınırlayabildikleri ve genellikle

90 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: And Other Writings*, Penguin, 2002.

91 Malthus, 1798, s. 48.

92 Donald Winch, *Malthus (Past Masters Series)*, Oxford University Press, Oxford, 1987.

93 Thomas Malthus, *Essay on Population*, 5th Edition, Johnson, London, 1817, s.393; Perelman, 1979.

sınırladıkları şeklindeki mantıklı gözlem, tam da onun “kıtlık efsanesini” yok eden bir gözlemdir ⁹⁴.

Malthus bu nedenle sağgörüsü olmayan bir kötümserdir, ancak bunun nedeni teknolojik ilerlemeyi öngörmemesi değil, sosyal yenilik ve değişimi görmek *istememiş* olmasıdır. Malthus, kadınların çocuk sahibi olmadan, fahişe olmadan ve sonuç olarak hiç kimsenin acı çekmeden özgürce cinsel ilişkiye girdiği bir gelecek hayal etmek istememiştir. Malthus, bir feminist ya da bir LGBT hareketi tasavvur edememiştir. Nüfus artışını sınırlamaya yönelik hükümet teşviklerini hayal edememiştir. Ve ölümünden 66 yıl sonra, 1900 yılında bir grup feminist, anarşist ve sosyalistin, kadınların doğum kontrolü hakkını talep etmek için kendi adını taşıyan ilk Uluslararası Neo-Malthusçu konferansta⁹⁵ birleşip bir araya geleceğini ve tüm bunların, Malthus’un beslediği yönetici sınıfı devirmeye yönelik devrimci bir stratejinin parçası olduğunu bilseydi kesinlikle deli olurdu. Malthus’un hayal edemediği şey, sosyal bilimin, şükür ki her zaman amaçladığı şekilde olmasa da, tarif etmeye çalıştığı dünyayı değiştiriyor olmasıdır.

---

94 Xenos, 1987.

95 Joan Martinez-Alier, “Neo-Malthusians”, *Degrowth. A vocabulary for a new paradigm*, (eds.) G. D’Alisa, G. Demaria, F. and G. Kallis, Routledge-Earthscan, 2015.

Kaynakça

- Bookchin, Murray, *Post-scarcity anarchism*, Ramparts Press, San Francisco, 1971.
- Burke, Edmund, *Thoughts and Details on Scarcity (1795)*, The Works, London, 1826.
- Costanza, Robert; Cumberland, John H.; Daly, Herman; Goodland, Robert; Norgaard, Richard B.; Kubiszewski, Ida and Franco, Carol, *An introduction to ecological economics*, CRC Press, 2014.
- D'Alisa, G.; Demaria, F. and G. Kallis (eds), *Degrowth, "A vocabulary for a new paradigm"*, Routledge-Earthscan, 2015.
- Dale, Gareth, "Adam Smith's Green Thumb and Malthus's Three Horsemen: Cautionary Tales from Classical Political Economy," *Journal of Economic Issues*, vol. 46, no. 4, 2012, ss.859-880.
- Daly, Herman E., "Mass migration and border policy," *Real-world economics review*, 2015.
- Daly, Herman E., "A Marxian-Malthusian view of poverty and development", *Population Studies*, Vol. 25, No. 1, 1971, ss.25-37.
- Daly, Herman E., *Steady-state economics: with new essays*, Island Press, 1991.
- Daoud, Adel, "Robbins and Malthus on scarcity, abundance, and sufficiency", *American Journal of Economics and Sociology*, Vol.69, No. 4, 2010, ss.1206-1229.
- Davis, Mike, "Late Victorian holocausts: El Niño famines and the making of the third world", Verso, London, 2002.
- Dean, Mitchell, "The Malthus effect: Population and the liberal government of life", *Economy and Society*, Vol. 44, No. 1, 2015, ss.18-39.
- Ehrlich, Paul, R., *The population bomb*, Ballantine, New York, 1968.
- Ehrlich, Paul R., Bilderback, L. and Ehrlich, A.H., *The golden door: international migration Mexico and the United States*, 1979.
- Ehrlich, Paul R., Ehrlich, A.H. and Holdren, J.P., *Ecoscience: population resources environment*, 1977.
- Elwell, Frank W., Malthus' Social Theory, (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2016). <http://www.faculty.rsu.edu/~felwell/Theorists/Malthus/Index.htm> (excerpt from Elwell, F. W. 2001. A Commentary on Malthus' 1798 Essay on Population as Social Theory, Edwin Mellen Press Lewiston, NY, 2001.)
- Engels, Friedrich, *The myth of overpopulation, from Outlines of a critique of political economy*, 1844.
- Federici, Silvia, The devaluation of women's labor, In Salleh, A (ed), *Eco-sufficiency and global justice. Women write political ecology*, Pluto Press, 2009.
- Foucault, Micheal, *The order of things: An archaeology of the human sciences*, Psychology Press, 1970.
- Frank, Robert H., *Luxury fever: Money and happiness in an era of excess*, Princeton University Press, 1999.
- Galbraith, John K., *The affluent society*, Houghton Mifflin Harcourt, 1998.
- Galor, Oded and Weil, David N., "From Malthusian stagnation to modern growth", *The American Economic Review*, Vol. 89, No. 2, 1999, ss.150-154.

- Glassgold, Peter, *Anarchy!: An Anthology of Emma Goldman's Mother Earth*, Counterpoint Press, 2012.
- Goldman, Emma, *The Social Aspects of Birth Control*, Mother Earth, XI (2), 1916. Reprinted In Glassgold, P., 2012. *Anarchy!: An Anthology of Emma Goldman's Mother Earth*. Counterpoint Press.
- Gordon, Scott, "The economics of the afterlife", *Journal of Political Economy*, Vol. 88, No. 1, 1980, ss.213-214.
- Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, (ed. and trans.) *Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith*, International, New York, 1971.
- Hardin, Garrett, "The tragedy of the commons", *Science*, Vol.162, No.3859, 1968, ss.1243-1248.
- Hardin, Garrett, "The survival of nations and civilization," *Science*, Vol. 172, No.3990, 1971, s.1297
- Harris, Marvin, *Cows, pigs, wars, & witches: the riddles of culture*, Vintage, 1989.
- Hartmann, Betsy, "Converging on disaster: Climate security and the Malthusian anticipatory regime for Africa," *Geopolitics*, Vol. 19, No. 4, 2014, ss.757-783.
- Harvey, David, *Population, resources, and the ideology of science*, Springer, Netherlands, 1979, ss. 155-185.
- Heilbroner, Robert L., *The worldly philosophers: The lives, times and ideas of the great economic thinkers*, Simon and Schuster, 1999.
- Heller, Agnes, *The theory of need in Marx (No. 5)*, Allison & Busby, 1976.
- Hirsh, Fred, *Social limits to growth*, Routledge and Kegan Paul, 1976.
- Hodgson, Geoffrey M., *Economics and evolution: bringing life back into economics*, University of Michigan Press, 1993.
- Homer-Dixon, Thomas F., *Environment, scarcity, and violence*, Princeton University Press, 2010.
- Kallis, Giorgos and March H., "Imaginarities of Hope: the dialectical utopianism of degrowth", *Annals of the Association of the American Geographers*, Vol. 105, No. 2, 2015, ss.360-368.
- Kallis, Giorgos, "Social limits of growth", *A vocabulary for a new paradigm*, (eds) D'Alisa, G. Demaria, F. and G. Kallis Degrowth., Routledge-Earthscan, 2015.
- Kaplan, Robert D., *The coming anarchy. Globalization and the Challenges of a New Century: A Reader*, Indiana University Press, Bloomington, 2000, ss.34-60.
- Keynes, John M., *Economic possibilities for our grandchildren, Essays in persuasion*, 1933, ss.358-73.
- Krugman, Paul, *Malthus was right! The conscience of a Liberal*, New York Times, March 25 2008.
- Lohmann, Larry, "Malthusianism and the Terror of Scarcity", *Making threats: Biofears and environmental anxieties*, 2005, ss.81-98.
- Malthus, Thomas, *Essay on Population*, 5th Edition, Johnson, London, 1817.
- Malthus, Thomas, *An Essay on the Principle of Population*, London, 1798.
- Martinez-Alier, Joan, "Neo-Malthusians", *Degrowth: A Vocabulary for a new Paradigm*, (eds) D'Alisa, G. Demaria, F. and G. Kallis, Routledge-Earthscan, 2015, ss. 125-128.
- Martinez-Alier, Joan and Masjuan, Eduard, "Neomalthusianism in the early 20th Century", *Encyclopedia of Ecological Economics*, 2005, Available at Isecoeco.org

- Meadows, Dennis H.; Meadows, Donella L.; Randers, Jorgen and Behrens, William W., *The limits to growth*, New York, 1972.
- Meek, Ronald L., *Marx and Engels on Malthus*, Lawrence and Wishart, London, 1953.
- Mill, John Stuart., "Of the stationary state", *Principles of political economy Book IV: Influence of the progress of society*, 1848.
- Mitchell, Timothy, *Carbon democracy: Political power in the age of oil*, Verso Books, 2011.
- Nally, David, *Imagine all the people: Rockefeller philanthropy, Malthusian thinking and the "peasant problem" in Asia*, In citation missing, 2016.
- Nelson, Richard R., "Recent evolutionary theorizing about economic change", *Journal of economic literature*, Vol. 33, No.1, 1995, ss.48-90.
- Paley, William, *The principles of moral and political philosophy*, B. and S. Collins, 1790.
- Phillips, Leigh, *Austerity ecology and the collapse-porn addicts*, Zero Books, 2015.
- "Population Matters Why Malthus", (2016), available at http://populationmatters.org/documents/why_malthus_is_still_relevant_today.pdf (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2016).
- Ricardo, David, *Principles of political economy and taxation*, G. Bell and sons, 1891.
- Robbins, Lionel, *Essay on the nature and significance of economic science*, Springer, 2016.
- Robertson, Thomas, *The Malthusian moment: global population growth and the birth of American environmentalism*, Rutgers University Press, 2012.
- Rockström, Johan, Steffen, Will, Noone, Kevin, Persson, Å., Chapin, F. Stuart, Lambin, Eric F., Lenton, Timothy M., Scheffer, Marten, Folke, Carl, Schellnhuber, Hans J. and Nykvist, Björn, "A safe operating space for humanity", *Nature*, Vol. 461, No. 7263, 2009, ss.472-475.
- Ronsin, Francis, *La grève des ventres- Propagande neo-malthusienne et baisse de la natalite en France 19-20 siècles*, Aubier-Montaigne, Paris, 1980.
- Sassower, Raphael, "Scarcity and setting the boundaries of political economy," *Social epistemology: a journal of knowledge, culture and policy*, Vol. 4, No. 1, 1990, ss.75-91.
- Sayre, Nathan F., "The genesis, history, and limits of carrying capacity", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 98, No. 1, 2008, ss.120-134.
- Selby, Jan and Hoffman, Clemens, *Divided Environments: Water wars and Climate conflict revisited*, 2016.
- Skidelsky, Robert J.A. and Skidelsky, Edward, *How Much is Enough?: The Love of Money and the Case for the Good Life*, Penguin, UK, 2012.
- Vogt, William, *Road to survival*, 1948.
- Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: and other writings*, Penguin, 2002.
- Weisskopf, Walter A., *Alienation and economics*, Dutton, New York, 1971.
- Winch, Donald, *Malthus, Past Masters Series*, Oxford University Press, Oxford, 1987.
- Xenos, Nicholas, "IV. Liberalism and the Postulate of Scarcity", *Political theory*, Vol. 15, No. 2, 1987, ss.225-243.
- Xenos, Nicholas, *Scarcity and modernity*, Routledge, 1989.

Günümüz Küresel Ekonomik Krizi: Bir Dünya Sistemi Yaklaşımı

Ruslan Dzarasov

Dünyadaki mevcut ekonomik kriz, son 15 yıldır süregelmektedir. Bazı ekonomistlerin dediği gibi 2008 ila 2010 yılları arasındaki büyük küresel mali çöküşün ardından -beklentilerin azaldığı çağ- sözde “Büyük Durgunluk” çağı başlamıştır ve hâlâ da bunun içinde yaşamaya devam etmekteyiz. Ancak dünya ekonomisinin mevcut sorunları, genellikle COVID-19 pandemisine yönelik önlemlerinin etkisi ve Rusya-Ukrayna askerî savaşıyla ilişkilendirilmektedir. Elbette her iki olay da büyük çalkantılar yaratmış ve küresel ekonomiye zarar vermiştir. Ancak Büyük Durgunluk aslında 2020’li yıllardan çok önce başlamıştır. Son yıllarda, durgunluk yaşayan ekonomilerin payının son 150 yılın en yüksek seviyesinde olduğunu vurgulamak isterim¹. Dolayısıyla, 2020 ve 2021 yıllarında, yani pandemi krizinin arifesinde ve Ukrayna krizinin patlak vermesinden birkaç yıl önce, 1930’lardaki Büyük Buhran sırasında olduğundan daha fazla ülke ekonomik durgunluktan mustarip durumdaydı. Küresel kurumsal sektördeki kâr oranının ağırlıklı ortalamasına ilişkin veriler, 2000’li yıllarda istikrarlı bir düşüş; 2017-2020 yıllarında ise keskin bir düşüş olduğunu göstermektedir². Bu, küresel çöküşün yeni ikinci dalgasının ön koşullarının, daha önce 2008 ila 2010 yıllarında olduğu gibi mevcut kargaşadan çok önce dünya ekonomisinde yeniden ortaya çıktığı anlamına gelmektedir. Bundan da dünya ekonomisinin derin bir hastalığa yakalandığı sonucu çıkmaktadır. Mevcut bölümün konusu da budur.

Dünya Sistemi Yaklaşımı

Bu sorun, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Immanuel Wallerstein (2004), Samir Amin (2010), André Gunder Frank (1978), Giovanni Arrighi (2010) ve diğer

---

1 World Bank Group, “Global Economic Prospects: A World Bank Group Flagship Report- June 2020”, s. 5.

2 Michael Roberts, “More on the World Rate of Profit”, Michael Roberts Blog, 20 September 2020, <https://thenextrecession.wordpress.com/2020/09/20/more-on-a-world-rate-of-profit/>, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

bazı seçkin araştırmacıların da dâhil olduğu ünlü entelektüeller tarafından geliştirilen “Dünya Sistemi Analizi” çerçevesinde ele alınabilir. Bu araştırmacılar, diğer farklılıklara rağmen gelişmiş kapitalist ülkelerin temsil ettiği, dünya ekonomisinin merkezi ile gelişmekte olan ülkelerin temsil ettiği çevre arasındaki eşitsiz mübadeleye odaklanmaktadır. Wallerstein gibi araştırmacılar aynı zamanda yarı-çevre olarak adlandırılan, merkez ile çevre arasında bir yerde yer alan ve bence hem Türkiye’nin hem de Rusya’nın dâhil olduğu ülkelere odaklanmaktadır. Bunlar, en başından beri dünya kapitalizmini karakterize eden sistemik faktörlerdir. Tarihçiler, kapitalizmin Akdeniz’de 1500 yılı civarında ortaya çıktığını düşünmektedirler. En başından beri İtalyan ticaret şehir devletlerinin gelişmesinden itibaren, kapitalist ekonomiler, merkez ve çevre arasındaki eşitsiz ilişkiler sayesinde küresel düzeyde sermaye biriktirmişlerdir. Dünya kapitalizmi ise çevreyi nasıl kontrol edeceğine ve çevreden nasıl ek gelir elde edeceğine dair bir dizi yol geliştirmiştir.

Latin Amerikalı ekonomist Raúl Prebisch (1901-1986) “bağımlı kalkınma” fikrini ortaya atmıştır³. Bu olguyu açıklarken sözde fiyat eşitsizliğine odaklanmıştır. Bu terimle, dünya ekonomisinde ham madde ve tarım ürünleri fiyatları endeksinin, ortalama olarak sistematik bir şekilde imalat ürünleri fiyatları endeksinin gerisinde kalmasını kastetmiştir. Bunun, gelişmekte olan ülkelerin her yıl merkez ülkelerden ulusötesi şirketler tarafından önerilen aynı miktarda ürünü satın almak için, her yıl daha fazla ürün satmak zorunda oldukları anlamına geldiğine inanmaktadır. Elbette bu da ulusların bağımlı bir şekilde gelişmesine neden olmaktadır. Ancak bunun sadece teknik bir sorun olduğunu ve “girdi ikamesi” ile çözülebileceğini düşünmektedir. Aslında Latin Amerika’daki bu strateji başarısız olmuştur. Bunun nedenleri, Dünya Sistemi Analizi’nin daha da geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu analiz fiyat eşitsizliği fikrini benimsemiş ancak küresel birikimin dayandığı merkez ve çevre arasındaki eşit olmayan ilişkilere dair bir dizi başka önemli görüş ortaya koymuştur.

Özellikle Latin Amerika ve Asya ülkelerinin kalkınma sorunlarını derinlemesine anlayan bir ekonomist, tarihçi ve sosyolog olan Alman kökenli Amerikalı düşünür Andre Gunder Frank’ın (1929-2005) ortaya attığı “azgelişmişliğin kalkınması” kavramına değinmekte fayda vardır. Yaptığı çalışmalarda, özellikle Latin Amerika, Çin, Hindistan ve Afrika’ya⁴ odaklanarak küresel

3 Edgar J. Dosman, *The Life and Times of Raul Prebisch, 1901-1986*, Montreal & Kingston, McGill-Queen’s University Press, London, 2008.

4 Andre Frank, *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, The Macmillan Press Ltd,

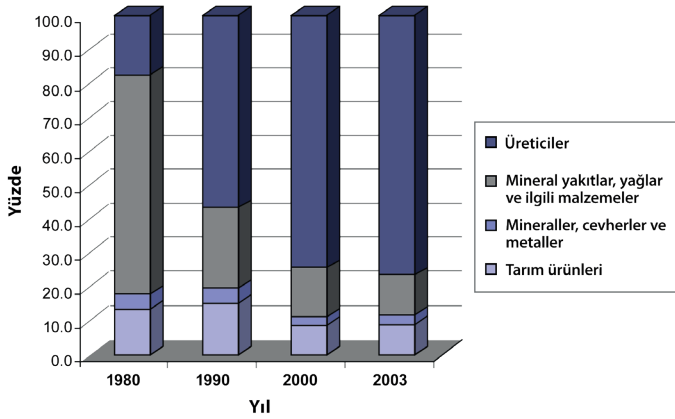
sermaye birikimini tanımlamıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin, kapitalizmi başlangıçta sömürgeleştirme şeklinde dünyanın çevresindeki gelişmekte olan ülkelere yaydığı ve yeni sömürgecilik politikası ile bu ülkelerdeki üretimi ve toplumsal ilişkileri dönüştürdüğü sonucuna varmıştır. Bağımlı toplumların üretiminin dönüştürülmesi, görece çeşitlendirilmiş ekonomilerinin monokültüre indirgenmesine yol açmıştır. Bu da, bu ülkelerin artık daha çok gelişmiş ülkelerin üretiminin talep ettiği, birkaç ürünün tedarikine odaklandığı anlamına gelmektedir. Eş zamanlı olarak bu ülkelerin sosyal yapılarında da dönüşümler yaşanmakta, köylüler toprağa erişimden mahrum bırakılmakta ve bu da köylüleri yeni oluşan burjuvazi tarafından sömürülmeye hazır, ucuz iş gücü havuzuna dönüştürmektedir. Burjuvazi eski toprak sahiplerinden devşirilmektedir. Burada yeni elit, belirli bir karaktere bürünmektedir. Latin Amerika’da “Komprador burjuvazi” olarak adlandırılmakta, yani gelişmiş ülkelerin ulusötesi sermayesinin vekili olarak faaliyet göstermekte ve ulusötesi şirketlerin sermaye birikimi uğruna bağımlı ülkelerin nüfusunun ve doğal kaynaklarının sömürülmesine aracılık etmektedir. Çin, Hindistan, Latin Amerika ve diğer bazı ülkelerdeki sömürgecilik, buna bağlı olarak işlemektedir.

Bu sorunların, kapitalist gelişme perspektiflerinin tartışıldığı 19. yüzyıl Rusya’sında Popülistler ve Marksistler arasındaki tartışmalarla öngörüldüğünü belirtmek ilginçtir. Popülistler Rusya’da kapitalizmin gelişemeyeceğini çünkü dünya pazarının gelişmiş ülkeler tarafından çoktan ele geçirildiğini, ulusal iç pazarın ise düzgün bir sermaye birikimi için alan sağlayamayacak kadar dar olduğunu savunmuştur. Bu temelde Popülistler, Rusya’nın kapitalist gelişme aşamasına geçmeden sosyalizme geçerek kapitalizmden kaçınması gerektiğini savunmuşlardır. Başlangıçta Marksistler kendilerini eleştirmiş ve Rusya’da da tıpkı Batı ülkelerinde olduğu gibi kapitalizmin belli bir gecikmeyle de olsa gelişmekte olduğunu savunmuştur. Ancak 20. yüzyılın başında Marksistler; Menşevikler ve Bolşevikler olarak ikiye ayrılmıştır. Menşevikler, sosyalist devrim gerçekleşmeden önce kapitalist gelişmenin tam kapasiteye ulaşması gerektiğine inanarak gelecekteki Rus devriminin iki aşamasında ısrar etmişlerdir. Onlardan farklı olarak Lenin, ünlü “burjuvazi demokratik devrimin sosyalist devrime doğru büyümesi” teorisini geliştirmiştir. Rus kapitalizminin eksik olduğunu -emperyalizmin zayıf zinciri- ve bu nedenle Çarlığa çok bağımlı ve çok gerici olan Rus burjuvazisinin demokratik devrime önderlik

edemeyeceğini varsaymıştır. Burjuvazi demokratik çevrelerin önderliği olmadan, devrim kaçınılmaz olarak sosyalist dönüşüme doğru ilerleyecektir. Bu, eşit olmayan merkez-çevre ilişkileriyle belki bükülmüş “geriye dönük kapitalizm” fikrinin öngörüsüydü. Aslında, Rusya’da Çarlık döneminde kapitalizmin nasıl geliştiğine dair mevcut çalışmalar (bkz. örneğin Kagarlitsky, 2008) Rus Çarlığı’nın Avrupa’ya tahıl ihracatı temelinde Batı sermayesini davet ettiği gerçeğine vurgu yapmaktadır. Rus köylüleri bunun bedelini ağır ödemiştir. Rus tarımının gerilemesi pahasına altın ve döviz rezervleri biriktirilmiş, bu da Rus köylülerinin Rus Devrimi’ne katılması için gerekli ön koşulları yaratmıştır. Dolayısıyla Rusya’nın gelişimi, Dünya Sistemi Analizi’nin önerdiği dünya tablosuna gayet uymaktadır.

Mevcut Dünya Sistemi

Bu tarihsel arka planda mevcut küresel kapitalizm ele alınıp değerlendirilmiştir. Şekil 1.’i ele alalım. Bu şekilde, 1980-2003 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracatın yapısı yansıtılmaktadır.

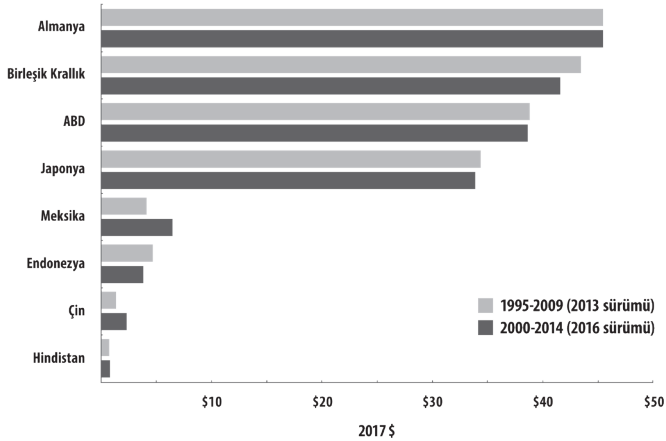
Çizelge 1. Başlıca ürün gruplarına göre gelişmekte olan ülkelere yapılan mal ihracatı bileşimi, 1980-2003.⁵

Yukarıdaki şekilde, merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin 20. yüzyılın son yıllarında nasıl değiştiği gösterilmektedir. Şemalar, düşük ve orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere olan ihracatının yapısını yansıtmaktadır. 1980 yılı

5 Razmi Arslan ve Robert Blecker, “Developing Country Exports of Manufactures: Moving Up the Ladder to Escape the Fallacy of Composition?”, *The Journal of Development Studies*, Vol.44, No.1, 2006, s.44.

verilerini ele alırsak, bu ihracatın sadece %20'sinin imalat ile temsil edildiğini, %80'inin ise ham madde, mineral ve tarım ürünleri gibi gruplar ile temsil edildiğini görürüz. 1980 verilerinden 2003 verilerine geçince ise tam tersi bir tablo görüyoruz. Artık ihracatın %80'i imalat grupları ile temsil edilirken, sadece %20'si temel malzemeleri ve tarım ürünlerini temsil etmektedir. Bu muazzam bir değişimdir. Bunun kalkınma sorunlarının başarıyla çözüldüğü ve nihayet gelişmekte olan ülkelerin yüksek endüstriyel kalkınma hedefine ulaştığı anlamına geldiği düşünülüyorsa, böyle iyimser bir tablo için biraz erkendir. Yukarıdaki değişim, 1980'lerden başlayarak son 30-40 yılda üretimin küresel Kuzey'den küresel Güney'e doğru büyük küresel kaymasının sonucudur.

Bu, dünya kapitalizminin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin Altın Çağı'na son veren, 1970'lerin başındaki sözde "Ekonomik Durgunluk" krizine verdiği tepkiydi. 1950'lerde ve 1960'larda Batı ülkeleri daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına, sosyal refah durumlarına ve teknik ilerleme oranlarına sahipti ve Sovyetler Birliği'nde bazı insanlar (elbette resmî olarak değil ama gayriresmî konuşmalarda) kapitalizmin, sosyalizmin çözmeye çalıştığı tüm sosyal sorunları çözdüğünü savunuyorlardı. Ancak Ekonomik Durgunluk bu iyimser anlayışla çelişiyordu ve şirket kârları düşüyordu. Merkezdeki sermaye bu krize, üretim yükünü çevreye kaydırarak⁶ yerel ucuz iş gücünden faydalanma çabasıyla yanıt buldu. Şekil 2.'yi ele alalım.

Çizelge 2. İmalat Sektöründe Ortalama Saatlik Ücret, 2017 USD⁷

6 Peter Dicken, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21-st Century*, SAGE Publications Inc, London, 2003.

7 Suwandi vd., 2019.

Şekilde, merkez ülkelerdeki ve çevre ülkelerdeki ücret oranları arasındaki ilişkiye dair bazı veriler sunulmaktadır. Aradaki farkın çok büyük olduğu görülebilir. Çin’i ve bu ülkedeki sanayide ortalama reel ücret oranını ele alırsak, günümüzde Çin’de ücretler artmaya başladıktan sonra bile bu, Amerikan sanayisindeki ortalama reel ücret oranının sadece bir kısmıdır. Ve muhtemelen Donald Trump’ın üretimi Amerika’ya geri getirme vaadini yerine getirememesinin nedeni de budur. Ve elbette bu ucuz iş gücü, son yıllarda Batılı ulusötesi şirketlerin gelirlerinin artmasının da başlıca kaynağı olmuştur. Sonuçta bu durum küresel ekonomi için muazzam sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden önce küresel ekonomi, küresel iş gücünde şok bir genişleme yaşamıştır. 1980’lerde küresel iş gücü yaklaşık 1,5 milyar işçiye ulaşmıştır. Yirmi yıl içinde, yeni milenyumun arifesinde ve şimdi 3,32 milyardan fazladır⁸. Tarihte ilk kez küresel nüfus içindeki işçi sayısı, el emeğine dayalı olarak çalışan köylülerin payını aşmaktadır. Küresel iş gücündeki bu şok genişleme, teknik ilerleme ve daha fazla üretkenlik temelinde değil, esas olarak emek yoğun üretim süreçleri temelinde gerçekleşmiştir.

Küresel sermaye/emek oranı 1990-2000’lerde %55-60 oranında azalmış⁹, yani dünya teknolojik ilerlemenin tersi bir yol izlemiş ve bu da bir dizi çok önemli sonuca yol açmıştır. Üretimdeki bu küresel kaymanın reel GSYİH büyüme oranları üzerindeki etkisi, son 30 yılda dünya ölçeğindeki toplam talebin toplam arz karşısındaki yetersizliğine bağlıdır. Çin, Hindistan, Meksika ve diğer birçok ülkenin sanayileşmesi, üretim kapasitelerinde muazzam bir büyümeye yol açmıştır. Ancak dünyadaki toplam talep bunun gerisinde kalmış ve bu da dünya çapında atıl üretken kapasitelerin büyümesine yol açmıştır¹⁰. Bu da reel sektör ekonomisinde verimliliğin düşmesine neden olmuş ve dünyadaki mali çöküşten önce reel GSYİH büyüme oranlarının düşmesine yol açmıştır.

Son 50 yılda dünya GSYİH’sinin payı olarak küresel yatırım ve tasarruflar, üretimin küresel kuzeyden küresel güneye kaymasını takiben önemli ölçüde

8 David Clark, “Number of Employees Worldwide 1991-2022”, Statista Internet-resource, 7 December 2022, <https://www.statista.com/statistics/1258612/global-employment-figures/>, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023).

9 Richard Freeman, “What really ails Europe (and America): the doubling of the global workforce”, The Globalist, 5 March 2010, <https://www.theglobalist.com/what-really-ails-europe-and-america-the-doubling-of-the-global-workforce/>. (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023).

10 Bu durum 1990’lu yılların başında belli idi. Mesela, sadece 1985 yılında dünya araba endüstrisinin üretim kapasitesinin dörtte biri atıl durumda idi. 1995 yılında bu rakam %30 ve 2000 yılında %36 idi. Aynı durum küresel havacılık, kimya, çelik ve yarı iletken endüstrileri için de geçerli idi, Greider, 1998, s. 111-112.

azalmıştır. Bu da mali çöküşe yol açmıştır. Örneğin Amerikan iç pazarı, yıllar boyunca tüketici borçlarının büyümesi ve durgun ücretler ve kiralık emeğin durgun reel gelirleri nedeniyle büyümüştür. Bu durum 2007 yılındaki meşhur ipotek krizine yol açmış ve bu da küresel çöküşü hızlandırmıştır. Hâlen bu sorunlar dünya ekonomisini etkilemeye devam etmektedir. Dünya ekonomisindeki düşük reel ücretlerin bir sonucu olan bu yetersiz toplam talep, dünyanın Büyük Durgunluk'tan mustarip olmasının ana nedenidir.

Modern kapitalizmin en belirgin özelliklerinden biri hâline gelen finansal spekülasyonların eşi benzeri görülmemiş bir şekilde büyümesi de, üretimin merkezden çevreye doğru küresel ölçekte kaymasıyla ilişkilendirilebilir. 1970'lerde şirket kârlarındaki dramatik düşüşe tepki olarak ABD kurumsal sektörü yeniden yapılandırılmıştır. Agresif bir şekilde yapılan devralmalar sonucunda mülkiyet haklarının yeniden dağıtıldığı bir dalga yayılmıştır. Şirketler küçültülmüş ve sözde çekirdek olmayan varlıklardan arındırılmış, bu da temettü ödemelerini artırmak için döngüsel sermaye ve yatırım fonlarının kesilmesini sağlamıştır¹¹. Bunun tek bir amacı vardı: hisse fiyatlarını artırmak. "Hissedarların devrimi" olarak adlandırılan bu süreç, ABD şirketlerinin temel amacı olan uzun vadeli büyümenin yerini hissedar değerinin maksimize edilmesinin almasına yol açmıştır¹². Bu koşullar altında Wall Street, (finansal sermaye) Main Street'i (sanayi sermayesi) ele geçirmiş ve kendi içsel kısa vadeciliğini dayatmıştır¹³. Finansallaşma olarak adlandırılan bu süreç, üretimde çevredeki ortakları taşeron olarak görevlendirilmesini kolaylaştırmıştır.

Esasen, modern kapitalizm vurgusunu, üretimden giderek spekülasyonlu bir nitelik kazanan finansal faaliyetlere kaydırmıştır. 2007 yılındaki küresel çöküşün arifesinde, hisse senetleri, borç yükümlülükleri ve banka varlıklarının sermaye toplamı dünya GSYİH'sini 4,4 kat aşarken, iyi bilinmeyen türevlerin gölge piyasası dünya GSYİH'sinden on bir kat daha büyük olan 600 trilyon dolara (!) ulaşmıştır¹⁴.

11 Margaret Blair, "Financial Restructuring and the Debate about Corporate Governance", *The Deal Decade, What Takeovers and Leveraged Buyouts Mean for the Corporate Governance*, (ed.) M. Blair, The Brookings Institution, Washington D.C., 1993.

12 William Lazonick and Mary, O'Sullivan, "Maximizing Shareholder Value: A New Ideology for Corporate Governance", *Economy and Society*, Vol. 29, No. 1, 2000.

13 Karen Ho, *Liquidated: An Ethnography of Wall Street*, Duke University Press, Durham and London, 2009.

14 Kea Birch and Vlad Mykhnenko, "Introduction", *The Rise and Fall of Neoliberalism. The Collapse of an Economic Order?*, (eds.) K. Birch and V. Mykhnenko, Zed Books, London-New York, 2010, s.13.

Mevcut Büyük Durgunluk'un en derin nedeni çevre ülkelerdeki yetersiz ücret oranları olduğundan, dünya GSYİH'sinin gerçek büyümesini ve kalkınmayı başlatmanın en önemli koşulu ücret oranını küresel olarak artırmaktır. Mevcut ilişkiler sisteminde bunu başarmak imkânsızdır çünkü reel ücret oranlarını artıran ülkeler uluslararası rekabet gücünü kaybedecektir ki bugünlerde Çin'in başına gelen de budur. Rakiplerin, bu ülkedeki ücret oranlarının artmasının ardından dünya piyasalarında Çin'in yerini alabileceklerine dair kanıtlar bulunmaktadır (bkz. örneğin BS, 2022). Ancak ücret oranlarının dünya çapında artması, dünya ekonomik krizinin en önemli boyutunu, yani küresel toplam talep yetersizliğini ortadan kaldıracaktır. Ancak bu, bugün dünya ekonomisini kontrol eden yönetici elitler için çok acı vericidir çünkü ilk etapta modern küresel ekonomide finansal spekülâtif sermayenin egemenliğinin sanayi sermayesi lehine aşılması gerekmektedir. Fakat bu gerçekleştirilirse, dünya kapitalizmi üretimin Batı ülkelerinden Asya'ya kaydığını, en azından büyük ölçüde kaydığını görecektir. Ve sanayi sermayesinin egemen olduğu koşullarda, dünya egemenliği Asya ülkelerine kayacaktır. Dolayısıyla bu, mevcut dünya sistemine hâkim olan yönetici elitler ve ulusal devletler için çok zararlıdır. En önemli sorun budur. Ancak, küresel ücret oranlarında böyle bir artış olmadan, mevcut küresel ekonomik krize uzun vadeli bir çözüm bulmak mümkün değildir.

Rus Kapitalizminin Kısa Vadeciliği ve Dünya Sistemindeki Konumu¹⁵

Rus büyük sermayesinin kısa vadeciliği, mevcut Rus kapitalizminin en belirgin özelliklerinden biri hâline gelmiştir ve Rusya'nın dünya ekonomisindeki konumuyla ilgilidir. Rus ekonomisinin en kazançlı sektörleri, ürün ihraç eden ve dünya pazarında döviz kazandıran, dünya rezerv para birimi olan ABD dolarıyla işlem gören sektörlerdir. Bu sektörler ham madde, doğal kaynaklar, metaller, gübre ya da ham madde işleme düzeyi düşük başka ürünler üretmektedir. Rus imalatından çok daha kazançlıdırlar. Böyle bir durum, Rus ekonomisinde imalatın gerilemesine yol açmakta ve küresel durgunluk çağında oldukça zarar verici olan dış şoklara karşı çok daha savunmasız hâle getirmektedir. Bir diğer kurumsal sorun ise Rus büyük sermayesinin son derece otoriter bir kurumsal yönetim modeline dayanmasıdır ki bu da iki ana kaynakla ilişkilidir.

Birincisi, Sovyetler Birliği'ndeki tüm ekonomik kaynakları kontrol eden Sovyet bürokrasisinin dejenerasyonudur. Sovyet tarihinin son dönemlerinde bürokrasi, ekonomik kaynaklar üzerinde giderek daha fazla gayriresmî kontrole

¹⁵ Makalenin bu bölümü kitaba dayanmaktadır: Dzarasov, 2014.

sahip olmuş ve bu gayriresmî kontrolü özel zenginleşme için kullanmıştır. Bu durum Sovyet toplumunda kapitalizme geçişin ön koşullarını yaratmıştır.

İkinci olarak, mevcut Rus kurumsal yönetim modelinin kökleri, modern finansallaşmış küresel kapitalizmin etkisine dayandırılabilir. Sovyet sisteminin çöktüğü ve Rusya'da radikal piyasa reformlarının başlatıldığı 1990'ların başında, dünya kapitalizmi, özellikle de Amerikan yönetici eliti, piyasa reformlarının gidişatı üzerinde muazzam bir etkiye sahipti ve ünlü Washington mutabakatının ilkeleri ortaya konmuştur. Bu ilkeler, tüm eski Sovyet cumhuriyetlerindeki piyasa reformlarının temelinde olduğu gibi Rusya'daki piyasa reformlarının da temelinde yer almıştır. Bu durum, dejenere olmuş Sovyet bürokrasisinin eski devlet işletmelerinin en kârlı varlıkları üzerindeki gayriresmî kontrolünü güçlendirmiştir. Bu, özelleştirmenin toplumsal özünü belirlemiştir ki aslında bu, örneğin, en iyi varlıkların, en kârlı varlıkların iktidara yakın kişiler tarafından ele geçirilmesiydi. Yeltsin'in reformlarında yer alan, örneğin fiyatların serbestleştirilmesi gibi önlemler, aslında millî gelirin Rusya'da yeni ortaya çıkan büyük işletmeler lehine kaymasını temsil etmekteydi. Dolayısıyla tüm bunlar, Rus toplumundaki sosyal eşitsizliğin muazzam bir şekilde büyümesine yol açmıştır. Tüm bunların bir sonucu olarak, Rus büyük şirketlerinde varlıkların gayriresmî kontrolü güçlenmiş ve Rus kurumsal yönetim tarzını belirlemiştir.

Sorun şu ki dünya ekonomisindeki konum, kurumsal yönetimin gelişimini çok etkilemekte ve ihracata dayalı bir büyüme izlenmesi bazı sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Eğer büyük şirketler kendi ülkelerindeki üretimden çok dünya finans piyasalarına yatırım yapmakla ilgileniyorsa, bu durumda yeniden dağıtıcı kapitalizmle karşı karşıya kalırsınız. Rus büyük şirketlerini ele alırsak, gelirlerinin büyük bir kısmı endüstriyel kâr değil, işletmelerin finansal akışları üzerindeki kontrol nedeniyle kazanılan rant olarak adlandırılabilir. Bu da son derece otoriter kurumsal yönetim modelinin bir sonucudur. Bu model, kontrol alt yapısı olarak adlandırılabilir bir dizi resmî ve büyük ölçüde gayriresmî kuruma dayanmaktadır. Dış ve iç unsurları içermektedir. İlki, devlet görevlileri, lobi yapıları, özel güvenlik şirketleri ve organize suç gruplarının gayriresmî korumasını kapsamaktadır. Kontrol alt yapısının iç unsurları arasında stratejik sahiplerin üst yönetim üzerindeki doğrudan kontrolü, personelin tüm faaliyetlerinin izlenmesi ve denetlenmesi için son derece gelişmiş prosedürler, genişletilmiş iç güvenlik departmanları yer almaktadır. Bu kurumlar, hâkim

grupların işletmeler üzerindeki kontrolünü dışarıdaki rakiplerinden ve kendi personelinin zimmetine para geçirmesinden korumak için oluşturulmuştur.

Kontrol alt yapısının temel özelliği büyük ölçüde gayriresmî olmasıdır. Bu da onu yasal olarak sabitlemenin ve mirasçılara bırakmanın imkânsız olduğu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda her zaman itiraz edilebilir bir yapıdadır. Mülkiyet haklarının ve işletmeler üzerindeki kontrolün yeniden dağıtılmasına ilişkin dalgalar, düzenli olarak Rus endüstrisinin üzerinden geçmektedir. 1990'larda bu süreç ağırlıklı olarak kriminal şiddete dayanmaktaydı. Günümüzde suç yapılarının rolü önemli ölçüde azalmıştır (ancak hiçbir şekilde ortadan kalkmamıştır). Bununla birlikte, kontrolün yeniden dağıtımının yeni biçimleri ortaya konmuştur. Artık bu süreç genellikle devlet tarafından yürütülmektedir. Örneğin, "devlet şirketleri" olarak adlandırılan şirketlerin kurulması esasen mülkiyet haklarının değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Tüm bunlar, kontrol alt yapısına dayanan işletmeler üzerindeki kontrolün özünde istikrarsız olduğu anlamına gelmektedir. Bu istikrarsızlık, Rus büyük işletmelerinin kısa vadeli gelirleri uzun vadeli kârlara tercih etmesine yol açmaktadır.

Elbette kontrol alt yapısı, hâkim grubu zenginleştirmek için kullanılmaktadır. İşletmelerin stratejik sahipleri tarafından el konulan gelir, çoğu zaman ana akım ekonomi ders kitaplarında tasvir edilen girişimci kârı biçimini kapsamaktadır. İkincisi, üretim getirileri ve maliyetleri arasındaki farka tekabül etmektedir ve teknolojilerin ve kurumsal yönetimin verimliliğine bağlıdır. Rus işletmelerine hâkim olan gruplar, bir tür rant elde etmektedir. Bu durum, işletmelerin girişimcilik becerilerinden ziyade varlıklar üzerindeki kontrol güçlerine dayanmaktadır. Rusya'daki büyük işletmelerin yaygın uygulaması, hâkim grupların ürünlerini iç pazarda doğrudan değil, offshore bölgelerde kayıtlı bazı ticarethaneler aracılığı ile sattığını varsaymaktadır. Bu ticari yapılar görünürde bağımsızdır ancak sadece görünüşte bağımsızdır. Aslında işletmeleri kontrol eden aynı kişiler tarafından kurulmaktadır. Bu sistem, ürünlerin yurt içinde piyasa seviyesinden daha düşük fiyatlarla aracılara tedarik edilmesine ve bunların da piyasa fiyatları üzerinden satılmasına olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak, kâr araçlarının offshore hesaplarında yoğunlaşmakta ve daha sonra hâkim grupların üyelerinin özel offshore hesaplarına aktarılmaktadır.

Bu alt yapı çok maliyetlidir ve kendi içinde yatırım fonlarını kesmekte, ücret fonunu azaltmakta ve alt kademe yönetici ve işçilerin fırsatçı davranışlarına yol açmaktadır. Aynı zamanda, daha önce de belirtildiği gibi yatırımcıların kısa vadeye yönelmesine neden olmaktadır.

Gayriresmî kontrolün bu istikrarsızlığı, Rus kapitalistlerin kısa vadeli yönelimi için çok önemli bir kurumsal ön koşuldur. Yatırım projelerinin geri ödeme süreleri için belirli normlar belirlerler. Mesela, sadece geri ödeme süresi üç ya da dört yıldan fazla olmayan yatırım projelerini dikkate alacağımızı söylerler. Çoğu zaman, en iyi teknolojileri getiren, en önemli yatırım projeleri bu süreyi aşmakta ve bu yüzden bırakılmakta ve dikkate alınmamaktadır. Para, çoğunlukla orta vadeli veya kısa vadeli yatırım projelerine yatırılmaktadır. Gördüğümüz gibi bu, tarihin ve küresel kapitalist elitlerin Rus reformları üzerindeki etkisinin bir sonucu olan ve bu kurumların ortaya çıkmasına neden olan başka bir kurumsal nedendir.

Sonuç olarak, çok yüksek oranlarda sermaye kaçıışı ve Rusya'dan her yıl yüz milyarlarca dolara ulaşan, net özel sermaye çıkışı söz konusudur, bu da Rus ekonomisinin kan kaybettiği anlamına gelmektedir. Rusya'nın GSYİH'sinin yapısına bakacak olursak, GSYİH'nin %42'sini özel kâr oluştururken sadece %21'ini üretken kapasitelere yapılan yatırımlar oluşturmaktadır. Özel kârın GSYİH'deki payının diğer yarısı ise net sermaye çıkışı yoluyla Rusya tarafından kaybedilmektedir. Rusya Merkez Bankası'na göre 2021 yılında Rusya'dan net özel sermaye çıkışı 74 milyar dolar iken; 2022 yılında bu rakam 251 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁶

Varlıklar üzerindeki bu gayriresmî kontrol alt yapısı, hükümetlerin ortak çabaları, artan roller ve kiralık iş gücünün yönetime daha fazla katılımı sayesinde aşılmalıdır. Ve böyle bir durumda, mali şeffaflık arttığında ve örneğin yatırım konseyleri gibi daha fazla meslektaş kuruluşları devreye girdiğinde, mali akışlar üzerindeki kontrol nedeniyle zimmete para geçirme azalacaktır. Bu, yukarıdan ve aşağıdan gelen eylemlerin bir sonucu olmalıdır.

Rusya'da kurumsal yönetimde reform yapmanın başlıca yolu, bir yandan hükümetin ve piyasa ilişkilerinin düzenleyici ve planlayıcı gücünü birleştirecek, diğer yandan da yüksek iş gücünün haklarını artıracak bazı gösterge planların dâhil edilmesi ya da geliştirilmesidir. Burada söz konusu olan Amerikan kurumsal yönetim biçimi değil, katılım sistemi olarak adlandırılan sisteme dayanan, Alman kurumsal yönetim biçimidir. Bunlar çok iyi örneklerdir ve böyle bir temelde, kurumsal yönetişimin bu gayriresmî yönünü azaltmanın

16 Alexandre Zlobin, "CB Povysil Prognoz po Ottoku Kapitala iz Rossii (CB Increased its Forecast of the Capital Outflow from Russia)", Forbes, Internet-Rsource, 28 October 2022. <https://www.forbes.ru/finansy/480414-cb-povysil-prognoz-po-ottoku-kapitala-iz-rossii>, (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2023).

mümkün olduğuna inanıyorum, çünkü şu anda kurumsal yönetişimin bu gayri resmî kurumları, çok gelişmiş kontrol alt yapılarını kapsamaktadır. Örneğin, bir yandan devlet görevlileri ile ilişkiler, diğer yandan kiralık iş gücü üzerinde çok gelişmiş bir kontrol sistemi.

Finansallaşma ve üretim

Finansallaşma, günümüz dünya ekonomisinin en önemli sorunlarından biridir ve Rusya da dâhil olmak üzere çevre ve yarı çevre ülkeleri etkilemektedir. Bu terim kapsamında ekonomistler genellikle sermayenin üretimden ekonominin mali açıdan spekülatif sektörüne akmasını kastetmektedir. Bu sektör, merkez ekonomilerdeki maddi üretimin önemli ölçüde azaldığı koşullarda sistematik olarak büyümeye başlamıştır. Bu sorun yine üretimin Kuzey’den Güney’e küresel olarak kaymasıyla ilgilidir. Mevcut durumda, dünya finans piyasaları, çevredeki iş gücü tarafından oluşturulan gelirlerin bir kısmının merkezin ulusötesi sermayesi lehine yeniden dağıtılması için ek ve çok önemli bir mekanizma hâline gelmiştir.

Bu, “yeni sabit döviz kuru rejimi” olarak adlandırılan durumla örneklendirilebilir. Dalgalı para birimleri dünyasında yaşamaktayız. Ancak Çin, Rusya, Brezilya ve ihracata dayalı büyüme modellerini takip eden diğer bazı yarı-çevre ülkeler, forex piyasasının döviz kurunu para arzı ve talebinin serbest etkileşimine göre belirlemesine izin verememektedir. Bunun nedeni, pozitif bir uluslararası ticaret dengesine sahipseniz, ulusal forex piyasasına sistematik olarak ek döviz girişi yaşamanızdır. Bu koşullarda ulusal para biriminiz kaçınılmaz olarak değer kazanır. Bu nedenle ihracatınızın rekabet gücü düşer çünkü ihracatçılar ulusal paranın değer kazanmasından kaynaklanan kayıplarını telafi etmek için fiyatları artırırlar. Buna karşılık ihracata dayalı büyüme modellerini takip eden ulusal hükümetler, bu “fazla” dövizini satın almak ve ulusal piyasadan çıkarmak için ulusal para basmak zorunda kalırlar. Sonra da bu parayı kendi ülkeleri dışında bir yere, dünya finans piyasalarına yatırmak zorunda kalırlar ve dünya finans piyasalarındaki en güvenilir finansal varlıklar da başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin varlıklarıdır. Çin, Rusya, Meksika, Hindistan gibi ülkeler nüfuslarındaki ağır iş gücü pahasına döviz rezervleri kazanmakta, Amerikan ve Batı pazarlarına çoğunlukla ucuz ürünler ihraç etmekte ve bu temelde tasarruf yaratmaktadır. Bu tasarrufların büyük bir kısmını Batı ekonomilerine geri yatırmaktadırlar. Bu nedenle 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başlarında merkez ülkelerin cari hesaplarının negatif

değerleri ile tasarruf ve yatırımlarının azalması, çevre ve yarı çevre için aynı değişkenlerin pozitif değerleriyle çakışmıştır.¹⁷ Rus büyük sermayesi, dünya piyasasındaki yüksek petrol ve enerji fiyatlarından büyük ölçüde faydalanmıştır. Ancak Rusya'dan muazzam derecede özel sermaye çıkışı hesaba katıldığında, enerji ihracatçısı firmaların bu yüksek kârlarının Rus ekonomisinde yatırım için kaybedildiği anlaşılmaktadır. Bu zenginlikler, ünlü bir deyişle de iddia edildiği gibi "sıradan insanlara akmamaktadır." Dünya finans piyasalarında yeniden yatırıma dönüşmekte ve elbette bu firmaların sahipleri de zenginleşmektedir. Büyük ölçüde aynı şey Çinliler tarafından da yapılmaktadır. Çin, ABD doları cinsinden bu tasarrufların Çinli işçilerin ağır emeği ve düşük ücretleri nedeniyle yaratılmış olmasına rağmen ABD'nin başlıca dış kreditorü olarak Japonya'nın yerini almıştır. Çin parası, büyük ölçüde ABD ipotek piyasasının şişmesine yardımcı olmuştur¹⁸.

Çevreden ve yarı çevreden merkeze doğru gerçekleşen bu muazzam finansman akışı, gelişmiş ülkelerin finans piyasalarında yeni yatırım fırsatları yaratmıştır. Böylece, üretimin büyük ölçüde merkezden çevreye ve yarı çevreye (Rusya hariç) kaydığı Dünya Sistemi'nin mevcut gelişimi, Batı ekonomilerinin finansallaşmasının ön koşullarını yaratmıştır.

Sonuç

Yarı-çevre ve çevre ülkelerdeki üreticilerin mevcut küreselleşme çıkmazının üstesinden gelebilmelerinin başlıca yolu, emek yoğun süreçlerden başlayarak sermaye yoğun süreçlere kadar tüm üretim zincirleriyle birlikte kendi üretim ağlarını geliştirmeleridir. Bence merkez ülkelerin gerçekten avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Merkez ülkelerin temel sorunu, üretimi yurt dışına, büyük ölçüde Asya'ya kaydırmaları ve mali açıdan spekülasyonlara odaklanmaları ve bu yolla ek gelir elde etmeleridir. Ancak sanayi üretimine geri dönmek istiyorlarsa, yatırımları finanse etmek için tasarrufları artırmaları ve bunun sonucunda da tüketimi azaltmaları gerekmektedir. Her iki sorun da çok acı vericidir ve çözülmesi çok zordur çünkü tüketim seviyesinde hiçbir halkın kolayca kabul edemeyeceği belirli bir düşüşe yol açmaktadır. Yarı-çevre ülkeler için sorun, tarihsel açıdan ihracata dayalı

17 IMF, 2005, "World Economic Outlook April 2005 Globalization and External Imbalances," International Monetary Fund, Washington, DC, ss. 109-156.

18 Ravi Jagannathan, Mudit Kapoor and Ernst Schaumburg, "Why are We in a Recession? The Financial Crisis is a Symptom, not the Disease!," 2009, NBER WP 15404

büyümenin sona ermiş olmasıdır çünkü Büyük Durgunluk koşullarında dünya pazarı durgundur ve bu ülkeler ücret fonuna -ulusal ücret fonuna- bağlı olan iç pazara ve iç talebe odaklanmalıdır. Eğer bu ülkeler küresel ekonomik kriz dönemlerinde hayatta kalmak istiyorlarsa, ücretleri artırmalı ve bu temelde iç talebi genişletmeli, buna bağlı olarak da reel sektördeki yatırımların kârlılığını artırmalıdır. Bu da ancak hükümetin ve firmaların birlikte hareket etmesiyle sağlanabilir. Hükümetler dünya finans piyasalarına değil, temel ve uygulamalı araştırmalara yatırım yapmalı, daha iyi teknolojiler geliştirmek için ön koşullar oluşturmalıdır. Belirli alanlarda tüm ülkelerde bu tür ön koşullar mevcuttur, yoksul ülkeler bile teknik ilerleme açısından bir şeyler başarabilir. Eğer kendi ülkeleri içinde tutarlı üretim ağları oluşturur ve iç talebi teşvik ederlerse, diğer ülkelerden gelen dış şokları en azından kısmen telafi edebilir ve krizden çıkış yolunu bulabilirler. Kurumsal yönetim reformu bu politikanın bir parçasıdır ve bu reformların hayata geçirilmesi çözümün bir parçasıdır.

Kaynakça

- Amin, Samir, *The Law of Worldwide Value*, Monthly Review Press, New York, 2010.
- Arrighi, Giovanni, *The Long Twentieth Century. Money, Power and the Origins of our Times*, Verso, London, New York, 2010.
- Birch. Kean and Mykhnenko, Vald, "Introduction", *The Rise and Fall of Neoliberalism. The Collapse of an Economic Order?*, (eds.) Birch K. and V. Mykhnenko, Zed Books, London, New York, 2010.
- Blair, Margaret, "Financial Restructuring and the Debate about Corporate Governance", *The Deal Decade. What Takeovers and Leveraged Buyouts Mean for the Corporate Governance*, ed. M. Blair, The Brookings Institution, Washington, D.C., 1993.
- Brenner Robert, "What is good for Goldman Sachs is good for America. The origins of the present crisis", *Center for Social Theory and Comparative History UCLA*, WP, Los Angeles, 2009.
- <https://escholarship.org/uc/item/0sg0782h>, (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).
- Clark, David, *Number of Employees Worldwide 1991-2022*, Statista, Internet-resource, December 7, 2022.
- <https://www.statista.com/statistics/1258612/global-employment-figures/>, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023).
- Dicken, Peter, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21-st Century*, SAGE Publications Inc., London, 2003.
- Dosman, Edgar, *The Life and Times of Raul Prebisch, 1901-1986*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2008.
- Dzarasov, Ruslan, *The Conundrum of Russian Capitalism. Russian Economy in the World System*, Pluto Press, London, 2014,
- Frank, Andre, *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, The Macmillan Press, London 1978.
- Frank, Andre, "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review*, Vol. 18, No. 4, 1966, ss. 17-31.
- Freeman, Richard, "What really ails Europe (and America): the doubling of the global workforce", *The Globalist*, 5 March, 2010.
- <https://www.theglobalist.com/what-really-ails-europe-and-america-the-doubling-of-the-global-workforce/>. (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023).
- Greider, William, *One World, Ready or not: the Manic Logic of Global Capitalism*, Simon & Schuster, N.Y.,1998.
- Ho, Karen, *Liquidated: An Ethnography of Wall Street*, Duke University Press, Durham and London, 2009.
- IMF, 2005, "World Economic Outlook April 2005 Globalization and External Imbalances," International Monetary Fund, Washington, DC, ss. 109-156.
- Jagannathan, Ravi; Kapoor, Mudit and Schaumburg, Ernst, "Why are We in a Recession? The Financial Crisis is a Symptom, not the Disease!," 2009, NBER WP 15404.
- Kagarlitsky, Boris, *The Empire of the Periphery: Russia and the World System*, Pluto Press, London, 2008.

- Lazonick, William and O’Sullivan, Mary, “Maximizing Shareholder Value: a New Ideology for Corporate Governance,” *Economy and Society*, Vol. 29, No. 1, 2000, ss. 13-35.
- Razmi, Arslan; Blecker Robert, “Developing Country Exports of Manufactures: Moving Up the Ladder to Escape the Fallacy of Composition? American University”, Department of Economics, 2006, WP 2006-06. ss.21-48.
- Roberts, Michael, “More on the World Rate of Profit”, Michael Roberts Blog, 20 September, 2020.
<https://thenextrecession.wordpress.com/2020/09/20/more-on-a-world-rate-of-profit/>, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).
- World Bank Group, “Global Economic Prospects. A World Bank Group Flagship Report June 2020”, The World Bank Washington-DC, 2020.
- Zlobin, Alexandre, CB Povysil Prognoz po Ottoku Kapitala iz Rossii (CB Increased its Forecast of the Capital Outflow from Russia), *Forbes*, Internet-Rsource, October 28, 2022.
<https://www.forbes.ru/finansy/480414-cb-povysil-prognoz-po-ottoku-kapitala-iz-rossii>, (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2023).

Küresel Değişim, Bilim ve Toplum

H. Nüzhet Dalfes

Giriş

4,5 milyar yaşındaki gezegenimizde yaklaşık 3,5 milyar yıldır yaşam dediğimiz bir fizikokimyasal sistem bulunmaktadır. Bu çerçevede, bu döneme kadar henüz Güneş Sistemi'ndeki diğer gezegenlerde böyle bir durumla karşılaşmadık. Tabii bu, başka gezegenlerde, başka güneş sistemlerinde böyle bir şey olmayacağı anlamına gelmemektedir. Kesinlikle öyle bir yer merkezci düşünmemek önemlidir. Ancak diğer gezegenlerde mevcut durumda buna yönelik belirtilere de rastlanılmamıştır. Bu bakımdan bizim gezegenimiz oldukça özel bir gezegen ve burada o fiziksel, kimyasal koşullar, atmosfer kimyası, denizlerin kimyası, su, karalarda toprak oluşumu gibi ideal koşullar bulunmaktadır. Ozon tabakası da bu sistemin çok önemli bir parçasıdır. Bunların evrimi, bunların değişimi ve yaşam olarak adlandırdığımız evrim birlikte gerçekleşmektedir. Onun için, yani biri diğerine tepki olarak gerçekleşmemiştir. Bunlar birlikte gelişmiştir ve bu evrimi kavramaya çalışmaktayız. Bilim insanları olarak 3,5 milyar yıllık bir hikâyeyi anlamaya çalışmaktayız.

Diğer yandan özellikle son 200 yılla, Antroposen'le ilgilenmekteyiz. Bu, bizi aşağı yukarı 1800'lerin başına, endüstri devriminin bayağı harareti bir şekilde geliştiği, insanların yeni enerji kaynağı olarak fosil yakıtları kullanmaya başladıkları dönemin başlarına götürmektedir. O zamandan, yani son 200 yıldan beri süre gelen birtakım değişimler bizim için temel konulardır.

Son Buz Devri'nden bugüne kadarki dönemi tanımlamak için standart olarak Holosen jeolojik terimi kullanılmaktadır. Ancak son dönemde yaygın olarak Antroposen kavramı kullanılmaktadır. Antroposen öyle bir kavram ki aslında yerin bütün sistemleri, bütün ortamları üzerinde insanın izleri, yani insan kaynaklı değişimler görüldüğünü vurgular. Öncelikle, gezegenin üzerinde insan etkilerinden kaçmak mümkün değil ve her yerde birtakım izler bulunmaktadır. 5-10 milyon yıl sonra etrafımıza baktığımızda, eğer birtakım birimler oluşmuşsa çeşitli tabakalarda, jeolojik zamanlarda olduğu gibi burada

insanın izine devamlı olarak rastlanacak. Tüm bu dönem boyunca, ilgili tabakalarda bu insan izine rastlanacak. Tabii bunlardan çok en naheş iz, belki de bu mikro plastikler olacak. Mikro plastikleri ve plastik kirliliğini, insanlığın karşılaştığı en büyük sorunlardan bir tanesi olarak görmekteyim.

Benim küresel kriz diye adlandırmayı tercih ettiğim iklim krizi konusunda üç temel sorun ortaya çıkmıştır. Bir değişimi, *küresel değişim* olarak adlandırabilmek için iki unsura sahip olmalıdır. Bunlardan bir tanesi olan *küresel ölçekli sistemlerde değişimi* ele alabiliriz. Mesela oldukça iyi karışmış bir gaz tabakası olan ve yerkürenin üstünü kaplayan atmosferin bileşimi değişmiştir ve yaptığımız bu değişiklikler küresel ölçekli değişikliklerdir. Bu eski Türkçede cihanşümul olarak adlandırılan, tüm dünyadır. Biz yer bilimciler “dünya” terimiyle “yerküre” kavramını birbirinden ayırırız. Dünya biraz daha popüler ve insanı da içine alan bir terim iken yerküreyi ele aldığımız zaman, yerkürenin etrafındaki bu gazda yaptığımız değişimden bahsedilmektedir. Diğer taraftan bazı değişimler var ki bunlar, belki teker teker baktığımızda yerel değişikliklerdir. Bunlar, hemen hemen her yerde karşımıza çıkan değişikliklerdir ancak bunlar da küresel değişimin bir parçasıdır. Mesela ormanların yok edilmesi, kıyılarda atık maddelerden dolayı ötrofikasyon adı verilen denizlerde oksijenin azalması ya da canlı türlerinin yok olması gibi sorunlar bulunmaktadır ve bunlar küresel sorunlardır. Canlı türleri yerel olarak bazı bölgelerde yok olmaktadır ancak aynı zamanda bu dünyanın her yerinde de yaşanmaktadır ve mikroplastikler gibi küresel bir sorun hâline gelmektedir.

Küresel İklim Değişimi

Son 4,5 milyar yıldan beri yerkürenin iklimi tartışmasız bir şekilde değişmektedir. Yakın geçmiş dediğimiz son senelere baktığımızda spesifik olarak belirgin değişimlere şahit olmaktayız. Orta Çağ’da sıcak bir dönem bulunmakta. Yine Küçük Buz Çağı dediğimiz birtakım dönemler var ama şu anda nicel verilerle, özellikle de küresel sıcaklık ortalamaları verileri ile bu değişimi görmekteyiz. Bu sorunlar son yüzyılda hatta son iki bin yılda da gerçekleşmedi. Bu sebeple çok ciddi bir değişiklik söz konusu ve bu değişim çok hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Burada önemli olan konu, sadece değişimin gerçekleşmesi değil, aynı zamanda çok hızlı bir şekilde gerçekleşmesidir.

Burada bizi birinci derecede ilgilendiren şey; hızlı ve aynı zamanda birtakım belirsizlikler içeren, yani ileriye doğru baktığımızda kafamızda birtakım soru işaretleri yaratan, ne yöne doğru gelişeceği konusunda soru işareti

olan bir değişimin yaşanmasıdır. Bu, insan kökenli iklim değişiminin temel özelliği ve bunu anlamaya çalışmaktayız. Bu konuya, iklim neden değişmektedir sorusuna ilişkin birtakım öngörüler yapmaya çalışmaktayız. Bugün konu hakkında bir şeyler okumuş olanlar ya da biraz çalışmış olanlar, hatta ilköğretim ya da ortaokul öğrenciler bile bir şekilde bu sorunun cevabını bilmektedir. Atmosferin yapısını değiştirmekteyiz ve bu en temel konulardan birisidir.

Atmosferde birtakım gazlar var, yer altından fosil yakıtlar çıkartarak bu gazlardan en önemlilerden birisi olan karbondioksit gazının miktarını artırmaktayız. Yanma sonucunda çıkan gaz da biz, karbondioksit gazı diyoruz. Bu karbondioksitin bir kısmını okyanuslar tutabilmekte, bir anlamda soğurabilmektedir. Fakat hemen hemen yarısı, hatta yarısından biraz fazlası atmosferde kalmaktadır ve giderek daha da birikmektedir. Bugün artık 400 ppm düzeyini aştık ve bu şekilde devam etmektedir.

Atmosferin bileşimindeki bu değişim, tarihte daha önce de yaşanmıştır ve atmosferdeki karbondioksit miktarının bugünden daha fazla olduğu dönemler olmuştur ancak bu dönem 30-40 milyon yıl öncesine denk gelmektedir. Son 500 bin yılda ulaştığımız seviyeye son birkaç yüzyılda ulaştık ve hatta geçtik ve bu değişim çok hızlı bir şekilde yaşandı. Son 500 bin yılda görülmedik, inanılmaz bir değişim yaşadık. Farklı zaman dilimlerinde değişik olaylar yaşandığı için geçmişe bakarak gelecekle ilgili bir şeyler söylemek çok zor. Ancak bu 500 bin yıl önemli çünkü biz bu konuya ilişkin oldukça detaylı bilgiler elde edebilmekteyiz. Bu bilgileri özellikle, çok ilginç bir teknolojiye sahip ve son yirmi ya da otuz senenin en önemli bilimsel gelişimlerden bir tanesi olan buz örtülerindeki oluşan buz tabakasının içindeki minik hava kabarcıklarından elde etmekteyiz.

Atmosferdeki gazlar oldukça önemli sorunlar yaratmaktadır. Öncelikle atmosferdeki en yaygın olan gazlar, iki atomu olan azot ve oksijendir. Onların kendilerine göre görevleri vardır ancak iklimi değişimi konusunda rolleri bulunmamaktadır. Su buharı çok önemli, su buharı belki de bu konunun esas karakteri. Ancak su buharı bizim öyle doğrudan değiştirdiğimiz bir şey değildir. Atmosferdeki yoğunluğunu kendisi dengelemektedir. Özellikle bu fosil yakıt kullanımından dolayı bizim birinci derece değiştirdiğimiz şey karbondioksittir. Karbondioksit miktarını artırmaktayız. Karbondioksitten çok daha güçlü bir sera gazı olan metan gazı da var ancak atmosferdeki miktarı şimdilik çok değil. Metan gazı son dönemde akademik ve bilimsel tartışmalarda daha çok yer almaya başladı. Özellikle Glasgow'da yapılan son Taraflar Konferansı'nda

ana gündem maddelerinden birisi olmuştur çünkü metan doğal kaynaklardan, hayvancılıktan veya yeraltından çıkartılan doğalgazdaki kaçaklardan dolayı atmosferde büyük bir artış göstermektedir. Ama aynı zamanda başka problem daha bulunmaktadır. O da Arktik bölgedeki donmuş topraklardaki metanın ortaya çıkması, bir felaket senaryosu olarak bize kabuslar yaşatmaktadır. Onun için karbondioksit ve metan gazları önemlidir.

İklim değişimi meselesine bilimsel bakış, çok yeni bir şey değildir. Kabaca 19. yüzyılın ortalarında Eunice Newton Foote bu konuda ilk uyarıyı yapan, ilk gözlemleri yapan ve laboratuvarında ölçümler yapan bilim insanı olarak karışımıza çıkmaktadır. 1896'da İsveçli bilim insanı Svante Arrhenius¹ "On the Influence of Carbonic Acid in the Air upon the Temperature of the Ground" başlıklı makalesinde atmosferdeki karbondioksit oranının ikiye katlanması'nın yüzey sıcaklığını 5-6 °C artıracığını iddia etmiştir. Bugün yaptığımız çok karmaşık bilimsel incelemeler, hesaplar, modellemelerle sonunda aşağı yukarı aynı sonuca varmaktayız. Diğer bir deyişle, 1896'dan beri bu işin ne olduğu, ne olabileceği konusunda aynı şeyler söylenmiştir. Tabii bunun ayrıntıları neler, yani ortalama sıcaklığın artması bir şeydir ama sadece onunla yetinmeyiz. 1960'lardan itibaren sayısal birtakım modeller geliştirilmiştir ve bu modellerin hepsinde de aynı sonuçlara bakılmaktadır. Yani ortaya çıkan tabloda atmosferdeki karbondioksit miktarı artarsa ve diğer sera gazları da doğal olarak artarsa bunun sonunda iklimde ciddi bir ısınmaya, küresel ortalama açınsından ısınmaya ve iklimin bir sürü başka bileşenlerinde, yani yalnızca sıcaklık değil, rüzgâr, yağışlar, hidrolojik döngüde (yani su döngüsü) ciddi birtakım değişimlerle sonuçlanacaktır. Bunun değişebileceği düşünülmektedir. Hükümetler Arası İklim Değişimi Paneli (IPCC) adını verdiğimiz kuruluş, bu durumu bir şekilde karar vericilere, politika yapıcılara özetlemekte, tanıtmakta, damıtmakta ve sunmaktadır. Bu yapı 1988 yılında teşkil edilmiştir ve ilk raporunu 1989 yılında hazırlamıştır. 1992 yılında çok önemli bir gelişme yaşanmış ve çok önemli bir toplantı olan Rio Zirvesi'nde iklim değişimi konusu uluslararası gündeme, uluslararası platformların gündemine girmiştir.

İklim değişimi ile ilgili hesaplamalar, atmosferi ve okyanusları küçük kutulara bölünmesi metoduna dayalı sayısal modellerle yapılmaktadır. Isı, enerji, momentum ve özellikle de kütle ile ilgili detaylı hesaplamalar, bu süreçte önemli

1 Svante Arrhenius, "On the Influence of Carbonic Acid in the Air upon the Temperature of the Ground", *Philosophical Magazine and Journal of Science Series 5*, Vol. 41, (April 1896), s. 237-276

rol oynamaktadır ve bu bakımdan iklim modelciler aslında bilgisayar konusundaki sivil camiada en önemli müşterilerdir. Aslında iklim bilimciler, bilgisayar teknolojilerini çok iyi kullanan ve yoğun kullanan bir bilim dalı içerisinde yer almaktadırlar.

Burada çok önemli bir problem bulunmaktadır ve bu problem belirsizlikleri de ortaya çıkarmaktadır. Doğa bilimlerinde, fizik, kimya, icabında ileride biyolojide, modelleme yapmak kolay. Kolay demeyeyim, zor, karmaşık bir sistemle uğraşıyorsunuz ama en azından giderek iyileştirme yaparak ilerlemektesiniz. Esas problem, “önümüzdeki yıllarda, en azından yüzyılın sonuna kadar atmosferdeki bu sera gazlarının miktarları ne olacağı, buradaki salımların ne olacağı, insanların hangi teknolojileri kullanacağı” sorularıdır. Fosil yakıtlardan vazgeçebilecekler mi, ne hızda vazgeçecekler? Bunlar çok önemli sorular ve bunlar doğa bilimcilerinin sorumluluğu da değil. Bunlar, aslında sosyal bilimcilerin ya da iktisatçıların cevaplaması gereken sorulardır. İnsan doğasına ya da toplumların dinamiğine yönelik bir şey yapmaya kalktığınızda, burada çok ciddi, birtakım belirsizlikler bulunmaktadır. En kötü senaryo ya da iyimser senaryo gibi senaryolar yaratmak, bu belirsizliklerle mücadele için en iyi yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı senaryolar sonucuna göre yeryüzünün ortalama sıcaklığının, 1850-1900 yılları aralığındaki ortalama değere göre nasıl yükseleceği ve en kötü senaryoya göre küresel sıcaklığın 4,5-5°C kadar artacağından bahsedilmektedir. Bu sonuçlara aslında, bilimsel yöntemlerle ve iklim modelleri kullanılarak varılmaktadır. Ama emisyon senaryolarındaki farklılıklardan dolayı birtakım belirsizlikler bulunmaktadır. Bu belirsizliklerle yaşamak zorundayız ve gelecekte de belirsizlikler ortaya çıkacaktır.

Bunun sonucu olarak çeşitli durumlarda yeryüzündeki sıcaklıklar nasıl değişecek sorusu önemlidir. Özellikle kuzey enlemlerin bir geri besleme mekanizmasıyla ortalamadan daha fazla ısınacak yerler olacağı kesin. İlginç olan mesele, yalnız sıcaklık değil aynı zamanda yağışlar. Su döngüsü dediğimiz şey önemli. Bazı yerlerde su bilançosu negatif olacakken bazı yerlerde su bilançosu pozitif olacak. Özellikle bizim gibi Akdeniz ülkelerindeyse bir miktar kurumaya doğru gideceğiz. Biliyorsunuz Türkiye'nin kuzey tarafı başka bir dünya, güney tarafı başka bir dünya diyebiliriz. Ama güney tarafı yani Akdeniz'de olan bölge, bütün Akdeniz ve dünyanın başka yerlerindeki Akdeniz tipi iklimler, bir yağış azalmasıyla karşı karşıya kalacaklar.

Ozon Tabakası Konusu

İkinci önemli faktör; ozon tabakası, yani ozon tabakasının ‘delinmesi’ meselesidir. Stratosferik ozon ya da stratosferdeki ozon yerin aşağı yukarı on beş yirmi kilometre üstünde yer almaktadır. Aslında atmosferde iki türlü ozon bulunmaktadır. Stratosferdeki yukarı tabakalarda yer alan ozon ve bir de yer seviyesinde yer alan ozon tabakası. Yer seviyesinde bulunan ve genelde araçların emisyonundan kaynaklanan ozon, insan sağlığı için zararlıdır çünkü akciğerlere zarar vermektedir ve solunumda birtakım problemler yaratmaktadır. Stratosferde yani yukarı tabakalardaki ozon çok önemlidir çünkü yeryüzündeki canlıları ultraviyole ışınlarından korumaktadır. Tarihsel çerçevede bakmak için 3 milyar yıl geriye gittiğimizde atmosferde çok fazla bir oksijen bulunmamaktaydı. Canlılar fotosentez yapmaya başladıktan sonra atmosferdeki oksijen artmış ve bu oksijenin bir kısmı ozona dönüşmüştür. Atmosferde bu ozon dönüşümü, ozon birikimi gerçekleştikten sonra canlılar ancak sudan çıkıp da karalarda yaşamaya başlamıştır. Çünkü ozon koruması olmazsa ultraviyole ışınlar karada canlıları öldürür. Bundan dolayı canlıların denizden karaya çıkmasında, bitkilerin gelişmesinde ve özellikle kara bitkilerinin gelişmesinde bu ozon tabakası çok önemlidir.

Ozon tabakasıyla ilgili birtakım sorunlar olabileceği, 1970’lerin başlarından beri konuşulan bir durumdur. Bu konuda üç çalışma ön plana çıkmaktadır. 1970’li yıllarda Paul Crutzen, özellikle atmosferdeki azot oksitlerden dolayı, özellikle stratosferdeki azot oksitlerden dolayı ozon tabakasının azalacağını ifade etmiştir. Diğer taraftan 1974’te California Irvine Üniversitesinden Rowland ve Molina² kloroflorokarbon dediğimiz birtakım kimyasal maddelerin de başımıza dert açacağını iddia etmişlerdir. Bu konuda uzun süredir devam eden bir tartışma olmasına rağmen mücadele için yıllarca önemli bir adım atılmamıştı.

1980’li yılların ortasında Antartika üzerindeki ‘ozon tabakası deliği’ keşfedilmiştir. Burada, özellikle de bahar aylarında ozon tabakasının incelendiği ortaya çıkmıştır. Antartika’da Birleşik Krallığa ait ölçüm istasyonu bulunmaktaydı ve nihayet insanlar orada önemli bir problem olduğunu anlamaya başladılar. Özellikle kloroflorokarbon yasaklanmalıydı ancak üreticileri ile bu alandaki çıkar grupları önemliydi. Bu çıkar grupları önemli aktörlerdi. Mesela kimyasal sanayi alanındaki dev firmalardan birisi olan DuPont de Nemours bunları üretmekteydi. Dupont, kloroflorokarbonlar yerine daha az zararlı hidroflorekarbonlar

2 M. Jose Molina and F. Sherwood Rowland, “Stratospheric Sink for Chlorofluoromethanes: Chlorine Atom-Catalysed Destruction of Ozone”, *Nature*, Vol. 249, 1974, s. 810-812.

üretmeye başladıklarından bu yana daha az itaatkâr hâle gelmiş ve siyasilere daha fazla bulaşmaya başlamıştır. Sonuç olarak, 1987 yılında Montreal Protokolü imzalanmış ve 1988 yılında Viyana Sözleşmesi hâline gelmiştir. Böylece bu gazların üretimi konusunda ciddi yasaklar getirilmiştir.

Amerikalı diplomat Richard Elliot Benedict tarafından yazılmış *Ozone Diplomacy*³ adlı kitap bu konuya yönelik sürecin zorluğunu anlatmaktadır. Bilim insanları için bir sorunu keşfetmek yeterli değildir. Bu sorunu izah edebilmeleri ve toplumun önünde yalanlanamayacak şekilde anlatmaları gereklidir. Burada çeşitli pazarlıklar yapılmıştır ve müzakereler neticesinde bu gazların üretiminin durdurulmasına karar verilmiştir.

Ozon deliği, giderek küçülmektedir ancak yıllara göre değişmektedir. Bu süreç uydular vasıtası ile uzaydan rahatlıkla gözlenebilmektedir. Ozon sorunu tamamen ortadan kalkmamış olsa da önemini büyük oranda kaybetmiştir. Tabii sadece yalnız bu kloroflorokarbonlar değil, hidroflorekarbonların da üretimi ortadan kaldırılabilirse oldukça iyi olacak. Ozon deliği yalnızca Güney Antarktika'da değil, aynı zamanda kuzey yarımkürede de bazı yerlerde bulunmaktadır bundan dolayı sadece Güney'e ait bir sorun değildir.

Türlerin Yok Olması

Üçüncü önemli konu ise, televizyon kanallarında izlediğimiz gibi belirli canlı türlerinin, aslanlar, filler, kaplanlar gibi gözle görülebilen canlı türlerinin yok olması konusudur. Belgesel izlemeyi seven biri iseniz bunlar hakkında ilginç şeyler duyabilir ve izleyebilirsiniz. Bunlar gerçektir ve aslında bu hayvanlara ilişkin sorunlar olduğu doğrudur. Ancak burada esas soru, dünyada ne kadar canlı türü bulunduğu sorusudur. Bunu bilmediğimizi düşünüyorum. Tahmin etmeye çalışıyoruz. Bazıları aşağı yukarı 8,7 milyon türden bahsederken bir grup 1,3 milyon sayısından bahsetmektedir. Ancak bunlar kesin veriler değil. Zor bir konu ve bunlar ökaryot canlılara ilişkin sayılar, ancak bakteri ve virüsleri ele aldığımızda durum daha da karmaşıklaşmaktadır. Bildiğimizin kaç katı kadar canlı türü olduğunu bilmiyoruz. Belki de bildiğimizden 5-6 katı daha fazla. Biliyoruz bu mümkün, bu bir zenginlik ancak kesin olarak bilmiyoruz. Tabii ki bu canlılar bize biraz daha yakın. Mesela daha az çeşide sahip memeli hayvanları göz önüne aldığımızda 5500 tür memeli hayvan olduğunu biliyoruz. Ancak diğer yandan, bitkilere ilişkin inanılmaz bir çeşitlilikten

3 Richard Elliot Benedict, *Ozone Diplomacy: New Directions in Safeguarding the Planet*, Harvard University Press, 1991.

bahsetmekteyiz. Kesin bir rakam yok elimizde ancak kabaca 250,000-400,000 arasında bitki çeşidi olduğunu biliyoruz. Bir milyondan daha fazla böcek çeşidi olduğuna dair bir veri var elimizde, bu çok önemli bir bilgi. Belki de bildiğimiz en çok çeşitliliği olan taksonomik grup böcekler.

Türlerin yok olması ile ilgili durum yeni bir gelişme değil. Sayılarda azalmaların olduğu ya da türlerin yok olduğu dönemler yaşanmıştır. Bu yok oluşlar önemli bir konudur çünkü dünyadaki jeolojik dönemleri birbirinden ayırt etmek, o dönemde hangi canlıların yaşamış, hangi canlıların o dönemden sonra kaybolmuş olduğuna ve fosillere bakılmakta ve bu bilgilere dayanarak isimler verilmektedir. Geçmişte 5-6 büyük canlı türü yok olmasından bahsedilmektedir.

Nasıl yorumladığınıza bağlı olarak insandan kaynaklı ortaya çıkan yok oluşun, yahut azalmanın aslında altıncı veya yedinci yok oluş olduğu söylenmektedir ve bu tabii çok ciddi bir meseledir. Geçmişte bir sürü ufak yok oluşlar da var, daha büyük yok oluşlar da yaşanmıştır. Geçmişteki bu 5-6 yok oluşun nedenleri de çok farklı şeylere bağlanmaktadır. Hepsini aynı mekanizmayla, aynı açıklamayla geçiştiremiyorsunuz çünkü farklı farklı sebepleri bulunmaktadır. Yalnız sonuncusu, 65 milyon yıl önce gerçekleşen, çok önemli bir yok olma. Burada tüm türler değil, bir bölümü yok olmakta ki bunların arasında dinozorların yok olması herkesin ilgisini çekmektedir. Bu 65 milyon yılda, yani Kretase/Tersiyer sınırındaki olan olay, çok bildiğimiz bir konu ve bu olayla ilgili birçok hipotez bulunmaktadır. Ancak şu anda bizi ilgilendiren konu, günümüzde nelerin yaşanmakta olduğudur.

Canlı türlerinin yok oluşlarının izini sürebiliyor muyuz? Bu çok zor bir süreç çünkü tür sayısını bilmiyoruz ve tür sayısını takip etmek hiç kolay bir iş değil. Araştırdıkça daha çok tür buluyoruz ama aynı zamanda birtakım habitatları da yok ediyoruz. Bugün Amazon ormanlarının başına gelenler klasik bir örnek olarak kabul edilmektedir, maalesef yakın bir tarihe kadar Brezilya çok kötü bir şekilde yönetilen bir ülkeydi. Yani politik sınıfın ve en baş politikacının çok yanlış kararlar veren bir adam olduğunu bilmekteydi. Benzetme yapmak istersek, ormanların yok edilişi, çoğu zaman içindeki kitapları bilmediğimiz kütüphaneleri yakmaya benzetilebilir. Onun içinde ne var bilmiyoruz ama alevler içinde kütüphane yok olmakta ve bir daha o kitapların içinde ne olduğunu bilemeyeceğiz. Böyle bir dünyada yaşıyoruz. Şimdi bunun yanında, omurgalılar açısından bakacak olursak, yani sürüngenler, balıklar, memeliler, kuşlar buna dâhil, bunların çeşitliliğindeki azalma konusunda Dünya Doğayı Koruma Vakfı (World Wide Fund for Nature) ve Londra Zooloji Derneği'nin

yaptıkları bir “Yaşayan Gezegen Raporu”⁴ bulunmaktadır. Rapor, 1970 yılını başlangıç kabul ederek karalarda, denizlerde ve küresel olarak azalmanın hızını ortaya koymaya çalışmaktadır. Kabul etmeliyiz ki omurgalılarda bu işin hesabını tutmak biraz daha kolay, hesap tutulmakta ve açık bir şekilde azalma görülmekte. Bu bir gerçek.

“Peki o zaman sorun ne, yani neden yok oluyorlar”? Habitatlarını tahrip ediyoruz, orası kesin. İkincisi, iklim değişiyor, iklim çok önemli. Bir de istilacı türler var. Küreselleşme sorununa baktığımızda, küreselleşme deyince, eğer doğa bilimlerinde değilseniz, iktisatçılar, siyasetçiler, siyaset bilimciler küreselleşmeden bahsettikleri zaman daha çok ülkeler arasındaki ilişkililiğin artısından bahsedilmektedir. Küreselleşme ilişkililik; ticaret, iş hayatı ya da insan hareketi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, insanlar yeni yerlere yerleştikleri zaman isteyerek veya istemeyerek oraya birtakım bitki ve hayvan türleri getirmektedir. Hatta son zamanlarda yaşadığımız tecrübeler baktığımızda virüs türleri, virüs ya da bakteri getiriyorlar. Şimdi bu yayılmacı, bu istilacı türler, oradaki canlılar için de aynı zamanda büyük bir tehlike teşkil etmekte ve onlara sorun teşkil etmektedir. Bundan dolayı bu, somut bir sorun ve kaçınılması oldukça zor bir sorun.

Peki şimdi bunu neden sorun ediyoruz, türler yok olursa ne olur ki? “Türler gelir, türler gider...” gibi birtakım şeyler söyleyebilirsiniz ama bu o kadar da hafife alınacak bir mesele değil. Çünkü tarih boyunca, yerkürenin bütün tarihi boyunca, türleşme hızıyla yok oluşun hızı arasında birtakım dengeler oluşmuştur. Yok oluş hızı arttığı zaman tür sayısı azalmış, türleşme hızı arttığı zaman tür sayısı artmıştır ve bu böyle süregelmiştir. Şimdi burada yok oluş hızı türleşmeden çok daha fazla olursa, yeni türlerin ortaya çıkmasından ziyade mevcut türlerin yok olduğu bir dönemden geçiyorsanız, o zaman otomatik olarak biyoçeşitlilikte bir azalmayla karşı karşıya gelinmektedir. Şöyle bir soru soracaksınız, diyeceksiniz ki “biyoçeşitlilik azalsa ne olur yani?”. Aslında öyle değil, biyoçeşitlilik önemli. Bir bina düşünün, tuğlaları var binanın, siz o tuğlalardan arada sırada gidiyorsunuz bazı tuğlaları çekip alıyorsunuz. Şimdi ben o binada oturan birisi olsam, rahatsız olmaya başlarım, “başımıza ne gelecek?” diye düşünmeye başlarım.

Bu da öyle bir şey. Ekosistemlerin işleyişi ve kararlılığı biyoçeşitliliğe dayanmaktadır ve çektiğimiz tuğlalar sonucunda bu duvar yıkılır mı? Duvarın yıkılmasını hazırlar mı? Bu, ciddi bir temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

4 <https://www.wwf.org.uk/our-reports/living-planet-report-2022>

Belki de ekoloji biliminin en temel sorusu: çeşitlilikle, ekolojik kararlılık, ekosistemlerin kararlılığı ilişkisi. Peki ekosistemlerle, kararlılığıyla neden bu kadar ilgileniyoruz? Çünkü ekosistemler bize, şu anda ayrıntılarına girmeyeceğim ama, çok sayıda farkına varmadığımız ve bazen vardığımız hizmetler sağlamaktadır. Ormanlardan kereste topluyoruz ama bazen de farkına varamadığımız birtakım hizmetler sunmaktadır. Ekosistemlerin işleyişiyle ilgili sorunlar ortaya çıkarsa, kibar bir ifadeyle başımız beladadır.

Bilim

Bilimin ürettiklerinin etkileri ve bu etkilerin sonuçların yayılmasına ve karar mekanizmaları üzerine etkileri de tartışmanın bir parçasıdır. Bilim, bilim insanları tarafından, ekipler tarafından üretilmektedir. Ulusal düzeyde ve uluslararası düzeyde bilim kuruluşları bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, bu insanların birbirleriyle tartışmalarına, görüş alışverişi yapmalarına ve ortak birtakım tespitler yapmalarına yardım etmektedir. Ama bu bilginin aslında nasıl bir politikaya dönüşeceği, karar vericiler tarafından nasıl kullanılacağı meselesi, işte o sorunlu bir konudur. Burada bir sürü aktör var. Öncelikle bilim dünyası var ki burada bir sorun yok. Diğer taraftan ozon tabakası meselesinde bahsettiğim Dupont şirketi gibi çıkar grupları var. Bunun gibi et endüstrisi var... Amazon ormanlarını tahrip edip, orada inek, öküz yetiştirip, oradan et sanayine et vermek derdinde olan endüstriler var.

Başka yerlerde petrol arayıp, çok kırılgan ekosistemlere zarar verebileceğini düşünmeyen petrol şirketleri var. Çok çeşitli iktisadi çıkar grupları var ve bunların tabii aynı zamanda karar vericiler üzerinde ciddi yaptırımları, baskıları var. Bunun yanında bir de kamuoyu dediğimiz, vatandaşlar dediğimiz bir grup var. Bu biraz daha muğlak bir kavram. Kamuoyu dediğimiz şey ne kadar ulusaldır, ne kadar uluslararasıdır? Ve son zamanlardaki iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber, bu ulusal karakter nasıl uluslararası bir yapıya doğru dönüşmektedir? Ayrıca sivil toplum kuruluşları da var ve tüm bunların tek bir ortak noktası bulunmaktadır. Bugünlerde, artık yirmi birinci yüzyılda, herkes elindeki tüm bilgiyi sosyal medya ortamında paylaşmaktadır. Aklınıza gelebilecek her türlü bilgi, doğru ya da yanlış, bu ortamda oldukça özgür bir şekilde dolaşmaktadır. Sonuç olarak da insanların bu konulardaki düşüncelerini ciddi bir şekilde etkilemektedir.

Bu küresel çevre değişimi biliminin uluslararası bir alanı bulunmaktadır. Uluslararası alanda insanlar, uzun yıllardan beri bu konulara kafa yormaktadırlar.

1970’li yılların başlarında gezegenimizin sınırlı kaynaklarının olduğunun farkına varılmıştır. Aynı zamanda başka bir dert daha var; o da artan nüfus. Artık bugünlerde de nüfustan konuşulmakta ancak belki de 1970’li yılların başında konuşulduğu kadar da konuşulmamaktadır. O dönemlerde Paul ve Anne Ehrlich tarafından yazılan *Population Bomb* isimli kitap, çok büyük bir etki yaratmıştır.⁵ Ondan sonra 1970’li yılların başlarından itibaren “Sınırlı kaynakları olan bir gezegende, nüfus giderek artarsa o zaman ne olacak?”, “Gıda güvenliği ne olacak?”, “Çevre kalitesi ne olacak?” gibi soruların cevaplarına ilişkin modelleme çalışmaları başlatıldı, 70’lerin başlarından itibaren bir şekilde modellenmeye çalışıldı.

O dönemlerde bu tip çalışmaları destekleyen, finanse eden, iş ve düşünce dünyasından birtakım insanlardan bir grubun oluşturduğu, “Roma Kulübü” adı verilen bir girişim vardı. Bu çerçevede Donatella and Dennis Meadows tarafından yazılan meşhur *Limits to Growth*⁶ adlı kitabı hatırlamakta fayda var. Bu kitap, o dönem çok önemli etki yaratmıştır ve hâlâ da konuşulmaktadır. O dönem aynı konuda yazılan başka raporlar da bulunmaktadır. Bunlar devam ederken algımızı değiştiren çok önemli bir gelişme yaşanmış, Apollo 17 tarafından gezegenimizin resmi çekilmiştir. Bu fotoğraf dijital bir makineyle değil, analog bir makineyle renkli filme çekilmiş. Çok önemli çünkü ilk defa gezegenimize, bir başka tabirle bu “mavi bilye”ye uzaktan bakıyoruz ve bunun ne kadar özel bir yer olduğu, ne kadar özel bir ortam olduğu, ne kadar özel bir gezegende yaşadığımız algısına katkı yapmıştır. Bundan dolayı bu fotoğraf, her zaman için özel bir yerde, baş köşemizde durması gereken bir fotoğraftır.

Bunun sonucunda birtakım girişimler yaşanmıştır. Mesela 1972 yılında, BM *İnsani Çevre* adı altında çok meşhur bir toplantı yapılmıştır. Çok saygın bilim insanları ve aynı zamanda çok ilginç politikacıların katıldığı bir toplantı olmuştur ki bunlardan birisi, devrin Hindistan Başbakanı Indira Gandhi idi. Bu toplantı küresel değişimin biliminin kabul görmesi ve ortaya çıkan bilimin ürettiği kaygıların, en azından karar vericiler, politikacılar tarafından algılanması açısından bir milattır.

Aynı yıl, 1972 yılında BM çerçevesinde çok önemli bir program, *Birleşmiş Milletler Çevre Programı* (UNEP) kurulmuştur. Hâlen faal olan ve çok önemli

5 Paul R. Ehrlich and Anne Howland Ehrlich, *Population, Control or Race to Oblivion? The Population Bomb*, Sierra Club/Ballantine Books, New York, 1968.

6 Dennis Meadows, Donella Meadows, Jørgen Randers, William W. Behrens III, *Limits to Growth*, A Potomac Books, 1972.

bir rol oynayan bir program. Bununla beraber 1950'lerin başlarında Birleşmiş Milletler'in bir kuruluşu olarak kurulan *Dünya Meteoroloji Örgütü* (WMO) ile birlikte çok önemli rol oynamaktadırlar.

BM Çevre Programı ve Dünya Meteoroloji Örgütü, 1988 yılında iklim konusunda çok çeşitli çalışmalar yapan Hükümetlerarası İklim Değişimi Paneli'ni kurdu. Panel ortalama her beş altı yılda bir rapor yayınlamaktadır. Her raporun ilk iki bölümünde ilaveten tehdidi azaltmaya ve önleyici tedbirlere ilişkin gerekenlere yönelik üçüncü bir bölümü de var. Bu raporlar çok önemli raporlar, çok özenle hazırlanmaktadırlar ve rahatlıkla ders kitabı olarak kullanacağınız kalitede raporlar. Raporlar İngilizcenin yanı sıra Birleşmiş Milletler'in temel dilleri olan Fransızca, Almanca, Rusça, Arapça dillerinde de yazılmaktadır ve çok güzel infografikler içermektedir. Karar vericiler için her bölümün çok hacimli olmayan, yönetici özetleri bulunmaktadır. Okunabilir bir dokümandır ve çok güzel illüstrasyonları vardır, bulunmaktadır.

Bu raporlar önemli. Bu raporların altını çizmek istediğim başka bir özelliği ise bilimin algısı açısından çok önemli bir yaklaşımları olmasıdır. Çünkü bilim insanlarından kesin cevaplar bekleriz. Maalesef bilim olgunlaşırken o cevapların arasındaki kontrastlar, her zaman bu kadar kesin olmamakta. O bakımdan bu panelin bütün raporlarında birtakım şeyler söyledikleri zaman, bir ifade kullandıkları zaman, onun için de parantez içerisinde bunun ne kadar kesin olduğuna dair, neredeyse kesin mi, yoksa büyük ihtimalle mi gibi birtakım böyle sıfatlar, olasılığa yönelik ifadeler yer almaktadır. Bu çok önemli. Bu işin içinde, en azından 300-400 tane bilim insanı çalışmaktadır. Bu raporların düzenleme işinde, en azından bin kişi çalışmaktadır. Bunların damıttıkları bu bilim ürününün, aslında her cümlesinin belli bir olasılığı var ve tamamen siyah beyaz değil. Bazı şeyler siyah beyaz, böyle bir şey tamamen kesin diyor, %99 ihtimal. Orada problem yok, diğer taraftan ama bazı ifadelerde, bunun hiçbir ihtimali, böyle bir ihtimal yoktur diyor. Ama bunun arasında bir sürü gri tonları var ve bu gri tonlarıyla beraber yaşamayı öğrenmek, bence 21. yüzyıl insanı açısından çok önemli. Bilimden kesin cevaplar beklemek yerine, böyle olasılıklarla verilmiş olan birtakım cevapları, ki bunlar boşuna böyle yapılmıyor, çok ciddi bir şekilde, tartışmalar sonucunda bu olasılıklar bu ifadelerle ilişkilendiriliyor. Bunlara dayanarak belirsizlikler içeren bilim sonuçlarıyla karar vermeyi öğrenmek de, bence yirmi birinci yüzyılın en önemli özelliklerinden bir tanesi ki bunu yapmak zorundayız. Başka çaresi yok. Çünkü biz, bilimden siyah beyaz sonuçlar hiçbir zaman alamayacağız. Bilim insanın isterseniz

kafasına silah dayayın, o size eğer olasılık %60-%70 ise bunun kesin bir sonuç olduğunu, yani negatif ve pozitif olarak kesin bir sonuç olduğunu söylemeyecektir. Size diyecektir ki olasılıklara göre ben, şöyle bir olasılık veriyorum bunun şöyle olması konusunda. Bundan dolayı bence bu, çok temel bir ayırım noktası. Bence bilimin sonuçlarının birtakım olasılıklar ile beraber ilişkili, onlarla beraber verilmesi çok önemli bir iletişim meselesi.

Panel, 1989 yılında kurulmuş ve ilk raporunu yayımlamıştır. Ondan sonra 1992 yılında, tıpkı 1972 yılında olduğu gibi çok önemli bir olay, temel taşlardan biri sayılacak bir gelişme yaşanmıştır. Brezilya'nın başkenti Rio'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı toplanmıştır. Bu çok önemli bir konferans. Türkiye bu konferansa o zamanki Cumhurbaşkanı ve Başbakan'la, rahmetli Özal ve Demirel ile katılmıştır. Çok önemli bir konferanstı.

Konferansların genellikle ön hazırlıkları vardır. Bu ön hazırlıklar sonucunda birtakım dokümanlar masaya getirilir ve konferansta, bu konferans iki hafta sürer belki, bunlar tartışılır. Ön hazırlıkların bir kısmı zaten bu *Hükümetlerarası İklim Değişimi Paneli*'nden gelmektedir. *Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi* yayınlanmıştır. *Gündem 21* adlı belge yayımlanmıştır. Ormanlık ilkeleriyle ilgili bir doküman da bulunmaktadır. Ayrıca üç sözleşme daha mevcuttur. Bunlardan ilki, çok büyük öneme sahip *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*'dir. İkincisi, *İklim Değişimi Çerçeve Sözleşmesi*'dir ki bugün yapılan bütün o toplantıların hepsinin esasını bu sözleşme teşkil etmektedir. Üçüncü sözleşme ise *Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi*'dir. Türkiye bunlardan birincisi ve üçüncüsünü imzalayıp onaylamışken, üçüncüsünü ancak 2000'li yıllarda onayladı ancak yapılması gerekenler açısından biraz (!) geç imzalanmıştır, daha doğrusu TBMM'de onaylanmıştır.

Özetle, 21. yüzyıldaki bu küresel çevre değişimi biliminin birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, çok disiplinli ve disiplinler arası bir bilim olmasıdır. Bunun sonucu olarak ortak dil zorunluluğu bulunmaktadır. Sınırlar ötesi iş birlikleri ve ağlar çok çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bir gezegenden bahsetmekteyiz ve herkesin kendi köşesinde kalması mümkün değil.

Herkesin 21. yüzyılın, paylaşımcı yaklaşım yüzyılı olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Büyük veri ve yüksek performanslı hesaplama sistemleri, bilişim, açık veri bu konuda çok önemli rol oynamaktadır. Top tüfek sayısı değil ki bunlar. Bunlar bir yerdeki sıcaklık, öbür taraftaki yağış, öbür taraftaki bulduğunuz türlerin sayısı. Kimse birbirinden bunları saklamayacak. Verilerin

saklandığı ve insanlara ancak kontrollü olarak verildiği bir ortamda bu bilim gelişemez. Bunu artık herkes anlamaktadır.

Bir de tekrarlanabilir bilim meselesi var ki bu da çok önemlidir. Geçmiş yıllara kıyasla göreceli bir ilerleme var bu konuda. Daha iyi durumda olmamızın nedenlerinden bir tanesi de gelişen bilişim teknolojileri ve beraberindeki internet, çok önemli bu. Ama bu tekrarlanabilirlik aslında belli bir disiplin ve aynı zamanda etik meselesi. Açık veri de öyle. Açık veriyi toplayabilirsiniz, çok karmaşık birtakım şekillerde yönetebilirsiniz, bir yerlere koyarsınız ama kimsenin erişmesine izin vermezsiniz. O zaman siz amacınıza zaten ulaşmıyorsunuz. Bu çok ciddi bir sorun. Burada bu işlere meraklı olan insanlar varsa bizim vatandaş olarak yapmamız gereken en önemli baskılardan bir tanesi; kendi becerimiz dâhilinde olan, kendi etki yarıçapımızda olan bütün devlet mekanizmalarına bir şekilde baskı koyup, verilerin açık veri hâline getirilmesini sağlamaktır.

Aktörler, üzerinde düşünmemiz gereken diğer bir önemli konu. Söz konusu bilim olduğu zaman, bu aktörlerle ilgili olarak özellikle bu olasılık boyutu konusu çok önemli. Bu, bir algı konusu. Aralarında sadece seçilmişler değil aynı zamanda atanmış bürokratlarında bulunduğu politika yapıcılar biraz daha farklı, bu konu üzerinde bir nebze düşünmektedirler. Bunların nasıl çalıştıkları önemli bir konu. Çevre sorununu gündeme taşıyan bilim insanları ve bilim platformları bulunmaktadır ki bunlardan bir tanesi *Hükümetlerarası İklim Değişimi Paneli*. Diğer tarafta da cevap bekleyenler bulunmakta ancak cevap noktasında kamuoyu, karar vericiler gibi böyle geniş, ne olduğu belli olmayan birtakım bulutlar yaratmak ve bunları daha açık bir hâle getirmek kolay değil. Çünkü çok farklı kesimler var ve çok farklı etkileşim içindeler. Hepsinin de aynı kültüre sahip olmadıkları kesin. Ama bir taraftan da çok olumlu bir şekilde ısmarlama bilim yapılmakta. Mesela Paris Anlaşması'nın yapıldığı toplantı için Hükümetlerarası İklim Değişimi Paneli'nden 1,5 °C'lik bir artışın ne gibi etkileri olacağı konusunda bir rapor istenmiş ve Panel, bu raporu hazırlayıp vermişti. Bazen de politika yapıcılarının bilim dünyasından spesifik birtakım istekleri, ihtiyaçları olabilmektedir.

Burada vatandaş ve kamuoyu meselesi bulunmaktadır. Bilimsel sürece aşinalık, çok heterojen bir konu ve çok farklı kültürlerde farklı düzeyler bulunmaktadır. Bu konuyu Charles Percy Snow ortaya koymuştur. Bir tarafta edebiyatçıların, diğer tarafta, bizim gibi eski kuşağın ifadesiyle, fencilerin olduğu “iki kültür problemi” var. Bu iki kültürün de beraber yaşaması, birbirlerinden

etkilenmesi ve birbirlerini anlaması gerekiyor. Bilgili, bilimsel yolu anlamış vatandaş, nasıl bir olgu? Nasıl ortaya çıkar? Bu kültür zaman içerisinde nasıl yaygınlaşır? Çünkü eninde sonunda demokratik devletler içerisinde isek vatandaşın da birtakım şeyleri içselleştirmesi gerekmektedir. Bilim insanları laboratuvarlarında bir şeyler buluyorlar, sonra gidiyorlar bunu politika yapıcılara söylüyorlar. Şimdi burada, dışarıda kalmış olan bir vatandaş var ve demokratik süreçlerden bahsediyorsak, o vatandaşın da mümkün olduğu kadar bilgili bir şekilde birtakım kararlar vermesi lazım.

Burada şöyle bir durum söz konusu oluyor. Bilimsel projelerin vatandaşları bilgilendirme bileşeni artık Batı dünyasında, özellikle Kuzey Amerika'da çok yaygın ve "ulaşma" dediğimiz kavram uygulanıyor ve uygulanması da gerekiyor. Yani bir bilim projesi aldığınız zaman siz "buradan elde edeceğiniz sonuçları, bu konu uzmanı olmayan insanlara ve sade vatandaşa nasıl bir şekilde anlatacaksınız?" sorusu gibi bir sürü soru ile karşı karşıya kalıyorsunuz.

Burada çok güzel bir yöntem var ki bu benim çok ilgilendiğim bir alandır. Fransızların daha çok *katılımcı bilimi* kavramını kullanmayı tercih ettikleri "vatandaş bilimi" veya "katılımcı bilim". Bu neleri içermektedir? İleri derecede uzmanlık gerektirmeyen birtakım işleri, *meraklı* vatandaşları yaptırabilirsiniz. Bu çok önemli, basit birtakım gözlemler ama çok geniş bir coğrafyada yapıldığı zaman, muazzam bir değer içeriyor. Böylece bilim ekipleri, coğrafya ve zaman açısından daha geniş bir alanı kapsıyor. Vatandaşlar da bu bilim üretme sürecinin bir parçası olmaktadır. Bu kapsamda yapılan gözlemler, veri tabanlarına doğru taşınıyor. Burada çok önemli bir gelişme var bence. İnternet ve cep telefonları belki de en ucuz, en yaygın bilimsel donanım olarak görev yapıyor. Bir şeyin GPS koordinatı alınmış fotoğrafını çekiyorsunuz, internete yüklüyorsunuz ve insanlar bunları rahatlıkla alabiliyorlar.

Veri toplama ve yayma konusunda, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başında yaşamış bir bilim insanı olan Alexander von Humboldt'tan bahsedilmesi gerekmektedir. 19. yüzyılın başında, bugün bizim 21. yüzyıldaki reflekslerimize sahip, ağların oluşmasına çok önem vermekte, bilgi topladığı zaman bir yerde, yükseltisi, konumu gibi detayları çok hassas bir şekilde kaydetmekte ve başta Aimé Bonpland olmak üzere uzmanlarla etrafı gezmektedir. Aimé Bonpland çok iyi bir botanikçi. Onun yaptığı gözlemler ve Bonpland ile beraber topladığı bitkiler, günümüz terminolojisi ile, çok zengin bir veri tabanı oluşturmaktadır. Humboldt bu alanda bilimin gelişmesi için çok önemli bir rol oynamıştır

çünkü 19. yüzyılın başlarında, 21. yüzyılda bizim edinmeye çalıştığımız, yaygınlaştırmaya çalıştığımız birtakım refleksleri insanlara tanıtmış birisi.

Sonuç

Bu yüzyılın ilk çeyreği sona ermek üzere ve gezegenimizin geleceği için birçok ciddi çevre sorunları bulunmakta. Bilime dayalı cesur kararlar, bu konudaki tek kurtarıcı olacaktır. Ne yazık ki azalan belirsizliklerle birlikte sağlam bilim üretmek, gerekli sosyal ve teknolojik onarımları hızlandıracak siyasi kararlılığı üretmek için yeterli olmayacaktır. Daha önceki bölümlerde tartıştığımız konuya yönelik olarak daha etkin bir bilimsel-sosyal diyalogun önündeki engelleri kaldırmak için yapılması gerekenler şunlardır:

- Akademisyenler/bilim insanları halka erişimleri için zaman tahsis etmeleri konusunda teşvik edilmeli; bilim iletişimini kendi uğraşlarının bir parçası olarak görmeleri için gerekli beceriler ve teşvik sağlanmalıdır.
- Halkın bilimi ve bilimsel süreci daha iyi anlamasının sağlanması ve çevrenin izlenmesinde zaman/mekân boyutunun güçlendirilmesi için kazan kazan stratejisi olarak mümkün olduğunca vatandaş biliminin yaygınlaştırılması için gayret gösterilmelidir.
- İki kültürlülük bölünmesinin azaltılması için ortaokul ve lise eğitim programları yeniden düzenlenmeli; çok ihtiyaç duyulan ve köprü oluşturacak beşerî/bilimsel fen eğitime eklenmeli ve ortaokuldan başlayarak doğa bilimleri perspektifi edebiyat ve sosyal bilimlere ikinci bir eğitim olarak entegre edilmelidir.

Kaynakça

- Arrhenius, Svante, “On the Influence of Carbonic Acid in the Air upon the Temperature of the Ground”, *Philosophical Magazine and Journal of Science Series 5*, Vol. 41, April 1896, ss. 237-276.
- Benedick, Richard Elliot, *Ozone Diplomacy: New Directions in Safeguarding the Planet*, Harvard University Press, 1991.
- Ehrlich, Paul R., Ehrlich H. and Anne, Population, *Control or Race to Oblivion? The Population Bomb*, Sierra Club/Ballantine Books, New York, 1968.
- <https://www.wwf.org.uk/our-reports/living-planet-report-2022>
- Meadows, Dennis; Meadows, Donella; Randers, Jorgen; Behrens, W.William, *Limits to Growth*, A Potomac Books, 1972.
- Molina, M.Jose and Rowland, F.Sherwood, “Stratospheric Sink for Chlorofluoromethanes: Chlorine Atom-Catalysed Destruction of Ozone”, *Nature*, Vol. 249, 1974, ss. 810-812.

Klasik İslam Felsefesinde Özgür İrade ve Determinizm: Fârâbî, İbn-i Sînâ ve İbn Rüşd

Catarina Belo

Özgür irade ve determinizm meselesi, felsefede klasik bir sorun olarak kabul edilmektedir. Farklı şekillerde ifade edilmiş ve meseleye farklı çözümler sunulmuştur. Determinizm, dünyadaki olayların ve tözlerin başka türlü olamayacak, zorunlu nedenleri olduğunu varsaymaktadır. Bu, olayların belirlenmiş olduğu ve başka türlü gerçekleşmeyeceği anlamına gelir. Etkenin veya söz konusu olayın türüne göre farklı determinizm türleri vardır. Metafiziksel determinizm, her şeyin zorunlu olarak, nedenlerinden hareketle gerçekleştiğini ima eder. Fiziksel determinizm, doğal fenomenlerin zorunlu bir şekilde gerçekleştiği teori olarak düşünülebilir. Farklı determinizm türleri arasında insan eylemlerinin belirlendiğini belirten etik determinizmi ayırt etmek de mümkündür. Biyolojik determinizm, canlılar arasındaki olayların zorunlu bir şekilde gerçekleşmesi anlamına gelir. Bunun insanlar için anlamı, kişiliklerimizin ve eylemlerimizin biyolojik faktörler tarafından belirlendiğidir.

Sorun, Aristoteles tarafından eserlerinde, örneğin *Metafizik* ve *Fizik*'te ayrıntılı olarak tartışılır ve zorunluluk kavramı, determinizm tartışmalarının merkezinde yer almasına rağmen her zaman bir nedensellik meselesi olarak formüle edilir. Aristoteles *Metafizik*'te insan eyleminden bir dizi nedenin sonucu olarak bahseder ve *Fizik*'in II. kitabında rastlantının bir neden olup olmadığını ve nasıl bir neden olabileceğini sorgular. İlgili konular, eylemler ve doğal veya ilahi nedenlerin gücü ile ilgilidir. Aristoteles, ayrıca doğa olaylarını zorunluluk ve gönüllülük açısından, metafizik ve etik bağlamında tartışır.

Orta Çağ'da sorun, Tanrı'nın her şeye kadirliği ile bağlantılı olarak nedenlerin gücü olarak şekillenir. Determinizm meselesi, insan eylemi kavramına ilişkin çıkarımları ve insan eylemleri ve sorumluluğundan ne şekilde saptırılabilirliği açısından önemlidir. Eğer insan eylemi dış faktörler, hatta içsel doğal veya biyolojik faktörler tarafından belirleniyorsa, o zaman eylemlerimizin gerçek faileri olamayız ve bunlardan sorumlu tutulamayız. Bu, insanın özgür iradeye sahip olduğunu ve eylemlerinin faili olduğunu varsayan etik disiplini

için sorun yaratır. İnsanların eylemlerinin gidişatını değiştirebilecekleri, iyi ile kötü arasında seçim yapabilecekleri ve bu şekilde diğer insanlarla, diğer hayvanlarla ve hatta çevreyle ilgili olarak eylemlerinden sorumlu tutulabilecekleri varsayılmaktadır. Hesap verebilirlik, adaletin yerine getirildiğinden emin olur; çünkü adaletin en yaygın tanımlarından biri herkese hakkını vermektir.

Determinizm ile ilgili tartışmalar, Orta Çağ felsefesi ve modern felsefede de mevcuttur. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı seride determinizm sorununu, saf aklın zıtlıkları çerçevesinde bir nedensellik sorunu olarak tartışır. İnsan eyleminin ya determinizmin kabulünü ima eden doğal nedensellik altında görüldüğünü ya da özgür iradeyi kasteden kendi özerkliğine sahip olduğunu savunur.¹

Özgür irade ve determinizm sorunu, daimî bir felsefî sorun olmaya devam etmektedir. Bir yandan, doğal olgular için zorunlu nedenleri bulma ihtiyacı, bilimsel gelişmenin zorunlu bir yönüdür. Öte yandan, insan eylemi kendi özerkliğine sahip olmak yerine doğal faktörler tarafından belirleniyorsa; iyi ve kötü, doğru ve yanlış kavramlarıyla etik disiplininin kendisi sorgulanabilir. İnsan eylemi değiştirilemiyorsa insan failliğine atfedilecek bir fayda veya suç yoktur.

Klasik İslam filozofları için özgür irade ve determinizm meselesi, öncelikle Tanrı'nın gücü ile insan failliği arasındaki ilişki ile ilgilidir. Aynı zamanda, daha özel anlamda Tanrı'nın farklı niteliklerinin, özellikle O'nun gücü ve adaletinin ifade edilmesini de ilgilendirir. Tanrı her şeye kadirdir; ancak aynı zamanda adildir, yani eylemlerinden sorumlu olmayan insanları övmez veya suçlamaz, ödüllendirmez veya cezalandırmaz.

Determinizmin yanı sıra özgür irade ve faillik meselesi, başta *Kur'an* ve hadis olmak üzere İslam literatüründe mevcuttur. *Kur'an*, Tanrı'nın her şeye kadir olduğunu, fakat aynı zamanda insanların yaptıklarından Tanrı tarafından sorumlu tutulacağını vurgular (örneğin, *Kur'an* 36:54). Hz. Muhammed'in davranışlarını ve sözlerini aktaran hadis literatürü, Tanrı'nın yalnızca insanların yaşamları boyunca başına gelenler de dâhil olmak üzere olayları belirlediğini değil, aynı zamanda bu olayların insan daha doğmadan, anne rahmindeyken belirlendiğini de vurgular.²

Kur'an'daki önemli temalardan olan *kader* teması, Tanrı'nın olayları önceden belirlediği, Tanrı'nın her şeyi kader vasıtasıyla sabit bir ölçü ile yarattığı

1 Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, (eds.) P. Guyer & A. Wood, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 484.

2 William Montgomery, Watt, *Free Will and Predestination in Early Islam*, Luzac, London, 1948, s. 18.

fikridir (54:49). Hadis literatürü, olayların meydana gelmeden önce Tanrı tarafından önceden belirlendiği fikrini vurgular.³

Tanrı'nın ve yaratılışın mahiyeti hakkında kapsamlı bir görüş ortaya çıkarmak için başta *Kur'an* olmak üzere dinî literatürün bir yansımından oluşan İslam teolojisi içinde, farklı teolojik ekollere göre farklı tutumlar vardır. Kaderiler ve Mutezile gibi ilk ekoller, Tanrı'nın adaleti fikrini savunmak üzere insanın özgür iradesini vurgulamıştır. Birlik ve adaletin ilahi niteliklerini vurgulamak, Mutezile teolojik doktrininin ayırt edici özelliklerinden biriydi. Bununla birlikte, diğer teologlar, insanın özgür iradesinin ve özgür failliğinin Tanrı'nın her şeye kadirliğinden uzaklaştığı olarak görülebileceğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bu sorunu, Tanrı tarafından adil bir şekilde ödüllendirilmek veya cezalandırılmak için insanları eylemlerinden sorumlu kılmamanın bir yolunu bulmaya çalışırken, Tanrı'nın gücünü vurgulayarak çözmeye çalışmışlardır. Eş'ariler, eylemlerin Tanrı tarafından yaratıldığını (Eş'arilere göre *Kur'an*'da bulunan Tanrı'nın tek yaratıcı ve fail olduğu yönündeki temel teori) ve ardından insanlar tarafından insanların kendi eylemlerinden sorumlu olduğu bir biçimde sahiplenildiğine dayanan *kesb* (kazanç) teorisini geliştirmişlerdir.⁴

Dinî ve teolojik tartışmalar, Orta Çağ İslam filozoflarının insan ve ilahi fail meselesine yaklaşımlarını etkilemiştir; bu filozoflar aynı zamanda eski Yunan felsefesinden de etkilenmişlerdir.

Fârâbî (ö. 950), İbn-i Sînâ (ö. 1037) ve İbn Rüşd (ö. 1198) eserlerinde özgür irade ve determinizm meselesini ele almışlardır.

Fârâbî, felsefeye giriş niteliğinde, Platon ve Aristoteles'in eserlerinin şerhleri ve sistematik felsefe eserlerinin de bulunduğu farklı türlerde eserler yazmıştır. Aristoteles'in mantıksal eserlerinden birini oluşturan *De interpretatione* (*Yorum Üzerine*) adlı eseri üzerine yaptığı şerhinde, determinizm meselesini tartışır. Aristoteles'in ele aldığı sorulardan biri de geleceğe ilişkin önermelerin durumudur.⁵ Yarın deniz savaşı olacağını belirten bir önermenin kesin doğruluk değeri var mıdır? Gelecekteki olaylarla ilgili bir önermenin şu anda kesinlikle doğru veya yanlış olması, geleceğin belirlenmiş olduğu anlamına gelir. Bir önerme ve bu durumu basitçe mantığa gönderme yapıyor gibi görünse

3 Watt, 1948, s. 17.

4 Maria De Cillis, *Free Will and Predestination in Islamic Thought: Theoretical Compromises in the Works of Avicenna, al-Ghazālī and Ibn 'Arabī*, Routledge, London and New York, 2014, s. 229.

5 Aristotle, "De interpretatione 1928–32", *The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation-Volume 2*, ed. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1984, s. 30.

de, gerçekliği tanımlama biçimiyle bağlantılıdır. Mantık ve metafizik, Aristoteles için olduğu gibi Fârâbî için de iç içedir. İkincisi, şerhinde bu konuyu ayrıntılı olarak tartışır ve tipik olarak teolojik olan endişeleri, yani determinizm ile bağlantılı olarak Tanrı'nın bilgisi meselesini ekler. Fârâbî'ye göre gelecekle ilgili ifadeler kesin bir doğruluk değerine sahip olmadığından, gelecek olaylarla ilgili ifadeler geleceğin şu anda belirlenmiş olduğu anlamına gelmez.⁶ Ancak, Tanrı'nın bilgisi ile ilgili diğer bir meselenin de ele alınması gerekir. Tanrı her şeyi bilir ve bu, geleceğin bilgisini de beraberinde gerektirir. Tanrı ne olacağını şimdiden biliyorsa ve O'nun bilgisi her zaman doğruysa, o zaman gelecek şimdiden belirlenmiştir ve bu, insanlar adına özgür irade veya faillığe yer bırakmaz. Ancak sıfatları O'nun mükemmelliğini ifade etmesi gerektiğinden, Tanrı'nın sonsuz bilgisini onaylamak gerekir. Aynı zamanda, gelecek belirlenmişse insanın özgür iradesine yer yoktur ve Tanrı, insanları yaptıklarından dolayı ödüllendirir veya cezalandırırken adil olmayacaktır. İnsan eylemi söz konusu olduğunda, Tanrı'nın bilgisi zorunluluk dayatmaz. Fârâbî, Tanrı'nın gelecekteki olayları, determinizmi ve bilhassa Tanrı'nın olayları belirlemesini kabul etmek ile insanın özgür iradesi ve sorumluluğu arasında bağdaştırıcı bir tutum olan, insanın özgür iradesinden uzaklaşmaksızın belirlemesine ve bilmesine izin veren bir tutumu savunur.

Fârâbî, daha sistematik eserlerinde dünyanın nasıl en mükemmel sıfatlara sahip, en mükemmel ve eşsiz varlık olan İlk Sebep'ten meydana geldiğini ayrıntılarıyla anlatır. En ünlü eseri olan *Erdemli Şehir*'de (*Arau Ehli'l-Medineti'l-Fadıla*, Richard Walzer tarafından İngilizceye *The Perfect State* olarak çevrilmiştir), aklın nasıl İlk Sebep'ten, yani saf akıl olan Tanrı'dan doğduğunu anlatır. Toplam on tecelli akıl ve on küre ile sonuçlanan bir dizi tecelliden sonra (son tecelli küresiz basit bir akıldır), yeryüzüne ait dünya meydana gelir.⁷ Fârâbî, semavi ve dünyevi alemler arasında bir ayrım yapar; bunlardan ilki, ezeli akılları ve küreleri ile mükemmeldir, dünyevi alem ise tözlerin meydana gelip yok olduğu, oluşum ve çürüme dünyasını içerir. Bununla birlikte semavi alem Fârâbî tarafından mükemmel olarak tasavvur edilse de, insanın içinde yaşadığı dünyevi aleminde özgür iradenin varlığını dışarıda bırakmaz.

6 Alfarabi, *Al-Farabi's Commentary and Short Treatise on Aristotle's De Interpretatione*, (trans.) F. W. Zimmermann, Oxford: Published for the British Academy by Oxford University Press, 1991 (reprint), s. 88–90.

7 Alfarabi, *Al-Farabi on the Perfect State: Abū Naşr al-Fārābī's Mabādī' Arā' Ahl al-Madīnah al-Faḍīlah*, (ed. and trans.) Richard Walzer, Oxford University Press, New York, 1985, s. 100–105.

Politik düzlemde, onun erdem teorisinin, insanların erdemli veya başka türlü olmayı seçme olasılığını içerdiği ve liderin, politik düzeyde alınan merkezi kararların gidişatını belirlediği açıktır. Hem vatandaşlar hem de lider için erdem ile ayıp, iyi ile kötü arasında bir seçim vardır.⁸

İbn-i Sînâ, felsefenin tüm yönlerine değinen eserlerinde determinizm meselesine ilişkin pek çok konuyu ele alır. Bu konuyla ilgili temel başlıklardan biri, metafiziksel bir bakış açısından mümkün ve zorunlu olan ile var oluş yöntemleri sorunudur. İbn-i Sînâ'ya göre var olan her şey, nedeni aracılığıyla zorunludur; daha spesifik olarak, zorunlu olarak nedeni aracılığıyla var olur. Bu nedenle, var olan her şeyin zorunlu olduğunu ve bunun, nedeninden dolayı olduğunu belirtir.⁹ Yalnızca Tanrı, Kendisi aracılığıyla zorunludur. Bu, Tanrı'nın zorunlu olarak var olduğu ve var olmamasının mümkün olmadığı anlamına gelir. İbn-i Sînâ açıkça, bir şeyin zorunlu olmadıkça var olmadığını belirtir.¹⁰ Sadece Tanrı nedensizdir ve bir nedeni yoktur. Dolayısıyla zorunluluk, İbn-i Sînâ'ya göre tüm nedenlerin nedeni olan Tanrı dışında, nedensellik veya nedeni olma ile eşitlenir. Onun metafiziği, gerçekte var olan her şeyi nedeni aracılığıyla zorunlu olarak gördüğünü gösterir. İbn-i Sînâ'ya göre zorunluluk da varlıkla özdeşleştirilir. Onun için gerçekten var olan her şeyin gerekli olduğu ve başka türlü olamayacağı açıktır. Aristoteles'e göre zorunlu, ezeli ve başka türlü olamayacak olandır, ancak İbn-i Sînâ'nın farklı bir zorunluluk anlayışı vardır. İbn-i Sînâ'ya göre mümkün, aslında var olmayan, ancak bir neden onu meydana getirirse var olabilecek olandır. Ayrıca, her şey bir nedenler hiyerarşisi aracılığıyla var olur. İbn-i Sînâ'nın nedensellik anlayışı, her varlığın nedensel ve zorunlu olarak belirlendiği anlamına gelir.

İbn-i Sînâ'nın zorunlu nedensellik anlayışı, Tanrı'dan gelen zorunlu ilkelere dayalı çatışmalardan kaynaklanan rastlantılara atıfta bulunarak *Şifanın Metafiziği* adlı eserindeki rastlantıya ilişkin açıklamalarında da kendini gösterir.¹¹ Aynı eserde, meydana gelen her şeyin bir nedene bağlı olduğunu ve nedensiz olmayacağını da belirtir.¹²

8 Janne Mattila, *The Eudaimonist Ethics of Al-Fârâbî and Avicenna*, Brill, Leiden, 2022, s. 181–182.

9 Avicenna, *The Metaphysics of The Healing, A Parallel English-Arabic Text*, (trans.) Michael E. Marmura, Brigham Young University Press, Provo, 2005, s. 127.

10 Avicenna/Ibn Sînâ, *Al-Ta'liqât*, (ed.) Badawî, The General Book Organization, Cairo, 1973, s. 83.

11 Avicenna/Ibn Sînâ, *The Metaphysics of The Healing*, s. 362.

12 Age., s. 31.

Şifanın Metafiziği adlı eserindeki 13. ve 14. bölümler, Aristoteles'in *Fizik*'inin II. kitabının son sorusu üzerine açıkça, geniş kapsamlı bir şerhtir. Bu kitabın sonuna doğru Aristoteles, rastlantının bir neden olup olmadığını ve bunun diğer temel nedenlerle, formel, etken, ereksel ve maddi nedenlerle nasıl ilişkili olduğunu sorar. Bu dört nedeni göstermek için bir masa örneği üzerinden; ahşabın maddi neden, biçim veya şeklin formel neden, marangozun etken neden olduğunu ve yazı yazmanın ereksel neden veya amaç olduğunu söyleyebiliriz.

Aristoteles, bazı filozofların rastlantının bir sebep olmadığını savunurken bir başka görüşün ise bunun asli bir neden olduğunu ifade ettiğini belirtir. Aristoteles ayrıca, rastlantının belirli bir özel güce sahip bir tanrıça olarak kabul edilebileceği, yaygın inanca atıfta bulunur.¹³ Aristoteles, rastlantıyı olayların sıklığı ile bağlantılı olarak değerlendirir ve her zaman veya çoğunlukla olanda rastlantının gerçekleşmediği sonucuna varır. Bir şey, kışın yağmur yağması gibi her zaman veya çoğunlukla oluyorsa bu rastlantısal bir olay değildir. Bu aynı zamanda, her şeyin düzenli bir biçimde gerçekleştiği ve asla değişmediği semavi alemde rastlantının yeri olmadığı görüşüyle de ilgilidir.¹⁴ Bu, dünyevi oluşum ve çürüme dünyasının aksine, tözlerin ebedi olduğu mükemmel bir dünyadır.

İbn-i Sînâ, başlangıçta rastlantıyı olağandışı veya nadir olaylar gibi her zaman veya çoğunlukla olmayan şeylerle ilişkilendirir, ancak daha sonra rastlantının çoğunlukla olan bir durumda olabileceğini de kabul eder. Buna karşılık nadir olan da, nedenleri dolayısıyla zorunlu kabul edilebilir.¹⁵ Bu anlamda rastlantı olağan dışı bir şey olabilir ancak sık sık meydana gelen veya beklenen şeylerle de ilgili olabilir. Bu anlamda Aristoteles'ten daha belirleyici bir rastlantı anlayışına sahiptir çünkü rastlantı, temelde olayların düşük sıklığına bağlı değildir. Her şeyin zorunlu olduğu düşünülürse ve rastlantı esasen nadir olaylarla ilişkili değilse, rastlantıdan nasıl anlamlı bir şekilde bahsedebileceğimizi merak edebiliriz. Aristoteles, rastlantının nedensel bir teori çerçevesinde analiz edilmesi gerektiğini düşünür ve gördüğümüz üzere bu, onun rastlantı temasını, insanların belirli olayları tesadüfen oluyormuş gibi anmaları gerçeğini göz önünde bulundurarak tanıma şeklidir. Aristoteles, rastlantının her zaman veya çoğunlukla gerçekleşmeyen, amaca yönelik olaylarda tesadüfi bir

13 Aristotle, *Physics*, 196b5-7, (ed.) W. D. Ross, Oxford, Oxford University Press, 1998.

14 Aristotle, *Physics*, 196a8-12.

15 Avicenna/Ibn Sînâ, *Al-Samâ' al-tabî'î*, (*Al-Shifâ'*), (ed.) Ja'far Āl Yasîn, Beirut, 1996, s. 120.

neden olarak mevcut olduğunu düşünür.¹⁶ Genel olarak Aristoteles, bu tutumların ortasında bir orta terim seçerek rastlantının temel bir nedene bağlı, tesadüfi bir neden olduğunu savunur. Bu nedenler, etken veya nihai neden olabilir. Örneğin, ev yapan bir müteahhidin aynı zamanda bir müzisyen de olması, evin inşası bakımından tesadüfidir. Öte yandan Aristoteles'in verdiği bir başka örnekte, bir kimse çarşıya gider ve orada görmeyi istediği, ancak beklemediği bir kimseyi (örneğin borçlusunu) bulursa¹⁷, bu bir rastlantı olarak açıklanabilir. Rastlantının, nihai nedenden dolayı var olduğu da açıklanabilir. Asıl niyet çarşıya gitmektir, dolayısıyla amaç, borçluyu bulmak olabilirdi ve bu, hedefe ve gerçek niyete tesadüfi bir neden olarak bağlanmıştır. Bu durumda rastlantı unsuru nihai nedene bağlıdır.

İbn-i Sînâ bu konuyu tartışır ve Aristoteles'e eserlerinde mevcut birkaç örnek verir. Aristoteles'in verdiği çarşıya iş yapmak için giden ve orada borçlusunu bulan kişi örneğini vurgular. Bu durumda, fail borçlusunu çarşıda bulmayı beklemediği için bunun rastlantısal bir karşılaşma olduğu söylenir.¹⁸ Bu nedenle rastlantı, sonuç beklenenden farklı olduğunda hedefe yönelik eylemlerle ilgilidir. Kişinin amacı borçluyu bulmak olsaydı, bunun rastlantısal bir karşılaşma olduğu söylenemezdi.

İbn-i Sînâ, kaderle ilgili eserlerinde de Tanrı'nın olayları belirlemesi anlamına gelen *el-Kaza ve'l-Kader* meselesini ele alır. Kadere nedensel bir açıdan bakar. Tanrı'nın belirleyiciliği, nedenlerin Tanrı tarafından üretilen belirli bir düzene göre düzenlenmesinden oluşur.¹⁹ *Kader*, Tanrı'nın hükmünün ayrıntılarını ifade eder; bu hüküm (*kaza*) O'nun ilk emridir ve bu anlamda kader, kazadan daha belirgindir. Tanrı'nın belirleyiciliğine atıfta bulunan iki terim arasındaki bu ayrım, Buhârî'ye kadar uzanır.²⁰

İbn-i Sînâ'nın zorunluluk ve mümkünât tasavvurunu incelediğimizde, onun bütün olay ve tözlere başka türlü olamayacak şekilde, zorunlu olarak sebep olduğunu kabul ettiği açıktır. "Rastlantı" üzerine görüşleri, bunun temel bir neden olduğuna inanmadığına, ancak nedenlerinin ve koşullarının farkında

16 Aristotle, *Physics*, 197a13-32.

17 Aristotle, *Physics*, 196a1-5.

18 Avicenna/Ibn Sînâ, *Al-Samâ' al-tabî'î*, s. 118.

19 Avicenna/ Ibn Sînâ, *Lettre au Vizir Abû Sa'd*, (ed.&trans.) Y. Michot, Albouraq, Beirut, 2000, s. 122.

20 Gy., Káldy-Nagy, "Çağ", *Encyclopaedia of Islam- Second Edition*, (ed.) P. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs. 15 Ağustos 2022'de çevrimiçi olarak danışılmıştır.

olmadığımız için beklenmedik bir olaydan söz etmenin bir yolu olduğuna işaret eder. Son olarak, Tanrı'nın hükmü ve belirleyiciliğinin teolojik prensibine (*el-Kaza ve'l-Kader*) dair metinleri, onun bütün olay ve tözlerin nedensel ve zorunlu olarak Tanrı tarafından belirlendiğine inandığını gösterir. Bu metinlerde İbn-i Sînâ, Tanrı'nın her şeye kadirliği ile Tanrı'nın adaleti sıfatını, insanlara özgür irade bahşetmek yoluyla uzlaştırmaya çalışmaz.

İbn Rüşd, üretken felsefi eserlerinde Fârâbî ve İbn-i Sînâ'nın görüşlerini dikkate alır. Fârâbî'den fazlasıyla ilham almıştır ve çeşitli felsefi noktalarda İbn-i Sînâ'yı eleştirir. Ancak olgun eserlerinde Fârâbî'nin tasarladığı ve İbn-i Sînâ'nın geliştirdiği Sudur Şeması'nı kabul etmez. İbn Rüşd, Tanrı'nın daha sonra başka etkiler üretmeye devam eden tek bir etkiyi değil, aynı anda birçok etki yarattığını savunur. Ancak, Fârâbî ve İbn-i Sînâ gibi İbn Rüşd de birçok neden ve fail türü olduğunu ve Tanrı'nın tek gerçek fail olmasına rağmen, varlıkların ve insanların da güçleri olduğunu ve nedensel sonuçlar ürettiğini kabul eder.

İslam düşüncesinde, özellikle İslam teolojisinde, "İslami Vesilecilik" olarak bilinen bir akım, Tanrı'nın doğrudan fail olduğunu, bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi diğer varlıkların hiçbir failliği olmadığını ve bunların, varlık ve eylemleri ile Tanrı'dan kaynaklandıklarını savunmuştur. Gazzâlî (Ö. 1111) bu teorinin ünlü bir savunucusudur ve el-Eş'arî'nin yazılarından esinlenerek *Filozofların Tutarsızlığı* adlı eserinde filozofların nedensellik anlayışına karşı çıkar.

Ayrıca İbn-i Sînâ'nın metafizik yöntemleri anlayışına itiraz eder. Fârâbî, fiilen var olan bazı varlıkların mümkün olduğuna inanırken, İbn-i Sînâ için mümkün olan, zorunlu bir nedeni olmayan ve dolayısıyla henüz fiilen var olmayan şeydir. Fârâbî ve İbn Rüşd, Aristoteles'in zorunlu varlıkları semavî âlemle, mümkün varlıkları ise dünyevî âlem, oluşum ve çürüme dünyası ile ilişkilendiren mümkünat görüşünü daha yakından takip etmektedir. İbn-i Sînâ, kendinde mümkün olanlar ve Tanrı'dan başka bütün varlıkları içeren, bir başka varlık vasıtasıyla zorunlu olanlar ile kendiliğinden zorunlu olan Tanrı olmak üzere, iki çeşit varlık tasavvur etmiştir. Üstelik İbn-i Sînâ, semavi varlıklar ile dünyevi varlıklar arasında bir ayırım yapmamaktadır.

İbn Rüşd'e göre de Tanrı kendiliğinden zorunludur, ancak kendinde mümkün olan ve bir başkası aracılığıyla zorunlu olan gök cisimleri için, dünya alemindeki varlıklar kendi başlarına mümkündür.²¹ İbn-i Sînâ ve İbn Rüşd,

21 Averroes, *Tahafut al-tahafut (The Incoherence of the Incoherence vol.I)*, (çev.) Simon van den Bergh, E. J. W. Gibb Memorial Trust, London, 1954, s. 238.

zorunluluk konusunda farklı görüşlere sahiptir. İbn-i Sînâ, zorunluluğu varlıkla ve (Tanrı dışında) neden olma ile ilişkilendirirken, İbn Rüşd zorunluluğu, Aristoteles'e göre zorunluluğun birincil anlamı olan ebediyete bağlar. Dolayısıyla İbn Rüşd için zorunluluk, varlıkların ebedi olduğu semavi âlemin ayırt edici özelliği olmalıdır.

Yöntemler hakkındaki görüşünden hareketle, İbn Rüşd'ün determinizmi desteklediği açıkça çıkarılamaz; çünkü o, mümkün varlıkların mevcudiyetini dışlamaz.²²

İbn Rüşd, Aristoteles'in eserleri üzerine çeşitli şerhler yazmıştır. *Aristoteles'in Fizik'i Üzerine Uzun Şerh*'inde, Aristoteles'in rastlantı anlayışını analiz eder. İbn-i Sînâ'nın rastlantı tahlilini de dikkate alır. Her zaman veya çoğunlukla meydana gelen olaylarda ve tözlerde rastlantının olup olmadığı konusunda bir tartışma vardır ve eşit derecede mümkün olan eylemlerle ilgili bir sorun gündeme gelir. İbn Rüşd, rastlantının bu kategoride olmayan, ancak sadece nadir olaylarda karşılaşılan olaylarla ilgili olduğu sonucuna varır. İbn Rüşd ayrıca, bir şeyin meydana gelmemesinin, İbn-i Sînâ'nın ifade ettiği gibi dış bir nedenin yokluğundan değil, kendi başarısızlığından veya kapasite eksikliğinden kaynaklandığını belirtir.²³ Bu nedenle İbn Rüşd, nedenselliği dış nedenlere vurgu yapmaktan çok failerin içsel yetenekleri açısından değerlendirir.

Ev inşa eden müzisyen ile çarşıdaki rastlantı örneklerini de yorumlar. Müzisyenin evi tesadüfen, ancak esasen müteahhit sıfatıyla inşa ettiğini savunur.²⁴ Bu durumda rastlantı, etken nedenin, yani müteahhidin bir tesadüfüdür. Çarşıda borçlusunu bulan adam örneğinin yorumunda ise rastlantının çarşıda yapılan ziyaretle bağlantılı olduğunu belirtir. Bu durumda İbn Rüşd, niyet meselesi ve rastlantının nasıl beklenmeyenden oluştuğundan ziyade, rastlantının çarşı ziyaretinin fiili eylemiyle bağlantısını dikkate alır. Bu anlamda, rastlantıyı nihai nedenden çok etken nedene bağlar.²⁵

Ancak İbn Rüşd, sebepsiz veya kendiliğinden olan olaylara inanmaz. Buna ek olarak rastlantıyı tahlil ederken bunun ilahi bir sebep veya açıklanamaz bir şey olmadığını, ancak etken nedenin bir tesadüfü olarak açıklanabileceğini

22 Catarina Belo, *Chance and Determinism in Avicenna and Averroes*, Leiden, Brill, 2007, s. 176.

23 Averroes, *Long Commentary on the Physics*, *Aristotelis de Physico Auditu libri octo cum Averrois Cordubensis variis in eosdem commentariis*, vol. 4 of *Aristotelis Opera quae extant omnia Venice*, Venetiis apud Junctas, Venice, 1562, 66L–67A.

24 Averroes, "Long Commentary on the Physics", 68A-B.

25 Averroes, *Long Commentary on the Physics*, 68B-C.

onaylar.²⁶ Buna rağmen onun doğal nedensellik anlayışı, İbn-i Sînâ'nınki kadar açık bir şekilde determinist değildir.

İbn-i Sînâ gibi o da, Fârâbî'nin de belirttiği gibi semavi ve dünyevi alemlerdeki olaylara Tanrı'nın takdirinin hükmettiğini kabul eder. Ancak onun Tanrı'nın nedenselliği anlayışı, Tanrı'dan doğan akıl ile dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığı görüşünü savunan ve böylece bir oluşum sürecini başlatan Fârâbî ve İbn-i Sînâ'nın anlayışından farklıdır. İbn Rüşd'e göre Tanrı, diğerlerini nihai sebep, nihai hedefleri olarak hareket ettiren İlk Hareket Ettirici'dir. Semavi katmanlar, Tanrı sevgisinden hareket eder ve onların hareketleri, yer yüzüne ait dünyadaki olayları meydana getirir. Bu şekilde Tanrı, tek bir etki yaratmak yerine aynı anda çeşitli etkiler üretebilir.²⁷ Tanrı, hareket bahşederek ve varlıkları olasılıktan gerçeğe, yokluktan varlığa çekerek varlık sunar.

İbn Rüşd, *Milletlerin Akaidleri Hakkındaki Kanıtların Yöntemlerinin Keşfi* (*el-Keşf 'an menâhici'l-edille fi 'akâidi'l-mille*) adlı İslam teolojisi üzerine eserinin bir bölümünü Tanrı'nın hükmü ve belirleyiciliği konusuna ayırmıştır. Dinî literatürün, özellikle *Kur'an* ve hadis literatürünün bu mesele hakkında ve Tanrı'nın her şeye kadirliği ve insan failliği hakkında ne söylediğini analiz eder. Tanrı'nın olayları belirlemesinin, *kaderin*, Tanrı'nın her şeye kadirliği anlamına geldiğini savunur. Öte yandan, eylemlerin kazanılması üzerine düşünülür. Bu iki mesele, ilahiyat ekolleri tarafından da analiz edilir. Özellikle Mutezile, Eş'arî ve Cebriyecilerin görüşlerini inceler. Mutezile, eylem özgürlüğünü ve kendi eylemlerinin insanlar tarafından kazanımını vurgular. Öte yandan Cebriyeciler, insanların eylemlerinde mecbur olduklarını belirtirler. İbn Rüşd'e göre Eş'ariler, kişinin eylemlerinin Tanrı tarafından yaratıldığı, ancak insanlar tarafından kazanıldığı anlamında, orta bir konumdadır. Ancak İbn Rüşd'e göre bu durum, Cebriyecilerinkinden tam olarak farklı değildir.²⁸

Müslüman alimler arasındaki fikir birliği olduğundan İbn Rüşd, Tanrı'nın tek yaratıcı olduğunu kabul eder. Tanrı'nın her şeye kadirliğini ve adaletini koruyan bir çözüm bulmaya çalışır. İnsanların, zıt şeyler elde etmelerini sağlayan bazı güç ve yetkilere sahip olduğunu kabul eder.²⁹ Müslüman filozoflara

26 Averroes, *Long Commentary on the Physics*, 66A-B.

27 Catarina Belo, "Chance and Determinism in Avicenna and Averroes", *Islamic Philosophy, Theology and Science Texts and Studies*, vol.69, 2007, s.199.

28 Averroes/Ibn Rushd, *Al-Kashf 'an-manâhij al-adilla fi 'aqâ'id al-milla Kashf*, ed. by Muştafâ Hanaî with Introduction and Comments by Muşammad 'Âbid al-Jâbirî, Center for Arab Unity Studies, Beirut, 1998, s. 187.

29 Ibn Rushd, *Kashf*, s. 188.

göre gönüllü eylemin özelliklerinden biri, karşıtlar arasında seçim yapmaktır, oysa doğal eylem belirli bir kalıbı takip etme eğilimindedir. Örneğin, aç olduğumuzda yemek yemeyi veya dinî sebepler gibi nedenler dolayısıyla yememeyi seçebiliriz. Ancak ateş, temas ettiği bir parça pamuğu yakmayı ya da yakmamayı seçmez. Nem gibi bir engel yoksa, pamuk parçasını yakacaktır. İbn Rüşd, tabiatın engellerin yokluğunda doğal seyrini izlediğini kabul eder.³⁰

İbn Rüşd; insanın belirli güçlere sahip olduğunu belirterek bu konuda Gazzâlî'nin *Filozofların Tutarsızlığı* eserinde de savunduğu Eş'ari düşünce dizisini, insan fiillerinin Tanrı'ya atfedilmesi gerektiği ve insanların eylemleri üzerinde herhangi bir güce sahip olduğunun inkâr edilmesi bakımından takip etmemeyi tercih eder. Gazzâlî'nin *Filozofların Tutarsızlığı* adlı eserindeki tutumu, doğadaki olayların normal akışından bir kopuşu temsil eden mucizelerin mümkünatını korumaya yöneliktir.³¹

İbn Rüşd, insan eyleminin mekanizmasını tanımlarken, insanların eylemleriyle yönelik ve dış töz ve olaylarla ilgili belirli güçlere sahip olduğunu savunur. Bu dış nedenler, Tanrı tarafından bize tabi kılınmıştır. Bir yandan Tanrı bazı şeyleri bize tabi kılarken, diğer yandan bu nedenlerle aramızdaki her türlü engeli kaldırır.³² Doğal olarak İbn Rüşd, belirli eylemleri, bize bağlı olan eylemleri gerçekleştirmede insan iradesini dikkate alır. Ancak iki zıt arasında seçim yapma irademizin Tanrı tarafından dış sebepler aracılığıyla gerçekleştiğini de belirtir.³³

İbn Rüşd, *İspatların Ortaya Çıkarılması* adlı bu eserinde, bir şeyi tasavvur ettikten sonra kabul ettiğimizi belirtir. Eğer tasavvur ettiğimiz şey arzu edilirse, o zaman buna zorunlu olarak sahip olmak isteriz; bu da İbn- Rüşd'ün, dış nedenlerin zorunlu etkisi olmaksızın içimizden gelen eylem türüne çok az yer bıraktığı anlamına gelir. Eş'ariler, hatta Cebriyeciler tarafından savunulan tutumla benzerliklere sahiptir; çünkü İbn Rüşd ayrıca yalnızca Tanrı'nın gerçek fail olduğunu da belirtir. Onun konumunu ayırt eden, sadece Tanrı değil, diğer varlıkların da neden olduğu fikri anlamına gelen ikincil nedenselliğin kabulüdür. Algılanabilir vasıtalarla gözlemlediğimiz etken nedenlerin doğru

30 Averroes/Ibn Rushd, *Long Commentary on the Metaphysics*, in *Tafsîr mâ ba'd al-ıtabî'a*, ed. M. Bouyges, Beirut, Imprimerie Catholique, 1938, s. 1152.

31 Leen E Goodman., "Did al-Ghazâlî Deny Causality?" *Studia Islamica* 47, (1978), 83–120, s. 112.

32 Ibn Rushd, *Kashf*, s. 188.

33 Ibn Rushd, *Kashf*, s. 189.

ve gerçek olduğunu ve her eylemin bir failinin olması gerektiğini savunur.³⁴ Bununla birlikte, Tanrı tarafından bize sunulan sebeplerin ancak mecazi anlamda etkili olduğunu söyleme noktasına kadar gider.³⁵ Bir şeyin olacağı zaman da belirlenmiştir ve Tanrı'nın sonsuz bilgisi, geleceğin önceden belirlenmiş olmasını da sağlar.³⁶

İbn Rüşd; insan eylemini, hayal etme ve rızayı içeren ve bir eylem yolu üzerinde seçim ve karara yol açan bir süreçte, dış etkenler tarafından belirlendiği yönünde görür. Ayrıca eyleme geçme gücümüz, nihai olarak Tanrı tarafından belirlenen dış etkenlere bağlıdır. Tanrı'nın her şeye kadirliğine bağlılığı açıktır ve insan eylemi sürecine dair açıklaması, insan eyleminin gerçekten özerk olmadığı ve belirlenmiş olduğunu ifade eder.

Sonuç

Determinizm sorunu, antik Yunan'dan beri filozofların ilgisini çekmiştir. Bu sorun, dinî metinlerin ilahi her şeye kadirlik ve insan sorumluluğu hakkında söylediklerini inceleyen Orta Çağ İslam teolojisi ve felsefesinde, hem ilahi ve insani failliğin eklenmesi hem de özellikle güç ve adalet olmak üzere ilahi sıfatların ahenkli kombinasyonu olarak teolojik terimlerle ifade edilir. Klasik İslami teoloji ekolleri, insan özgürlüğünün (Mutezile gibi) veya ilahi her şeye kadirliğin (Cebriyeciler gibi) onaylanmasına yönelirken, Eş'ariler, Tanrı'nın her şeye kadirliğini ve insan eylemlerini yarattığını vurgularken, ilahi adaleti gerekçelendirmek için eylemlerin insanlar tarafından kazanılması doktrinine odaklanır.

İslam felsefesinde çeşitli tutumlarla karşılaşırız. Fârâbî, yer yüzüne ait dünyadaki olayların zorunlu olarak belirlenmediğini ifade eden ve insanın hareket özgürlüğüne izin veren tutumuyla Aristoteles'inkine benzer bir olasılık anlayışına sahiptir. İbn-i Sînâ, büyük oranda Fârâbî'nin kozmolojik görüşlerini ve sudur anlayışını benimsemekle birlikte zorunluluk ve mümkinat anlayışı farklıdır. İbn-i Sînâ'ya göre var olan her şey, nedeni aracılığıyla gereklidir. Rastlantı hakkındaki görüşleri, bunun yalnızca insanoğlunun öznel beklentilerinin sonucu olduğu ve bu anlamda yalnızca tesadüfi bir neden olduğunu ifade eder. Tanrı'nın olayları belirlemesi (*kader*) hakkındaki görüşleri, insanları eylemlerinden sorumlu tutmanın, etik sonuçlarından bağımsız olarak ilahi her

34 İbn Rushd, *Tahāfut*, s. 318.

35 İbn Rushd, *Kashf*, s. 190.

36 İbn Rushd, *Kashf*, s. 190.

şeye kadirlik kavramını tamamen desteklediğini gösterir. İbn Rüşd, mümkünat ve zorunluluk konusunda Aristo ve Fârâbî'nin görüşlerini paylaşır ve var olan her şeyin zorunlu olduğunu belirtmez. Rastlantı ile ilgili olarak, bunun etken nedenle ilgili tesadüfi bir sebep olduğunu kabul eder. Tanrı'nın olayları belirlemesi konusunda ise eylemlerimizin nihai olarak Tanrı tarafından belirlenen dış nedenlerden etkilendiğine inanır.

Orta Çağ İslam teolojisi ve felsefesinde, etik tartışmalarında temel bir soru olmaya devam eden özgür irade ve determinizm sorunu üzerine çeşitli tutumlarla karşılaşırız. Muteziler ve Fârâbî gibi bazı ilahiyatçılar ve filozoflar özgür irade kavramını savunurken, Eş'arîler, Cebriyeciler ve İbn-i Sînâ gibi diğerleri Tanrı'nın her şeye kadirliğini vurgular.

Kaynakça

- Alfarabi, *Al-Farabi on the Perfect State: Abū Naşr al-Fārābī's Mabādī' Arā' Ahl al-Madīnah al-Faḍīlah*, (ed. and trans.) Richard Walzer, Oxford University Press, New York, 1985.
- Alfarabi, *Al-Farabi's Commentary and Short Treatise on Aristotle's De Interpretatione*, (trans.) F.W. Zimmermann, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Aristotle, *The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation 2 vols.*, (ed.) Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Aristotle, *Physics*, (ed.) W. D. Ross, Oxford University Press, Oxford, 1998.
- Averroes/Ibn Rushd, *Faith and Reason in Islam: Averroës' Exposition of Religious Arguments*, (trans.) Ibrahim Najjar; Majid Fakhry, Oneworld, Oxford, 2001.
- Averroes/Ibn Rushd, *Al-Kashf 'an-manāhij al-adilla fi 'aqā'id al-milla Kashf*, ed. by Muştafā Ḥanaḫī with Introduction and Comments by Muḥammad 'Ābid al-Jābirī, Center for Arab Unity Studies, Beirut, 1998.
- Averroes/Ibn Rushd, *Long Commentary on the Metaphysics, in Taḫṣīr mā ba'd al-ṭabī'a*, (ed.) M. Bouyges, Imprimerie Catholique, Beirut, 1938.
- Averroes/Ibn Rushd, "Long Commentary on the Physics", *Aristotelis de Physico Auditu libri octo cum Averrois Cordubensis variis in eosdem commentariis*, vol. 4 of *Aristotelis Opera quae extant omnia* Venice, Venetiis apud Junctas, Venice, 1562.
- Averroes/Ibn Rushd, *Tahafut al-tahafut (The Incoherence of the Incoherence) 2 vols.*, (trans.) Simon van den Bergh, E. J. W. Gibb Memorial Trust, London, 1954.
- Avicenna/Ibn Sīnā, *Lettre au Vizir Abū Sa'd*, (ed. & trans.) Y. Michot, Albouraq, Beirut, 2000.
- Avicenna/Ibn Sīnā, *The Metaphysics of The Healing*, (trans.) Michael E. Marmura, Brigham Young University Press, Provo, 2005.
- Avicenna/Ibn Sīnā, *Physics of the Healing II vols. (Books I–IV)*, (trans.) Jon McGinnis, Brigham Young University Press, Provo - Utah, 2009.
- Avicenna/Ibn Sīnā, *Al-Samā' al-ṭabī'ī (Al-Shifā)*, (ed.) Ja'far Āl Yasīn, Beirut, 1996.
- Avicenna/Ibn Sīnā, *Al-Ta'līqāt*, (ed.) Badawī, The General Book Organization, Cairo, 1973.
- Belo, Catarina, *Chance and Determinism in Avicenna and Averroes*, Brill, Leiden, 2007.
- De Cillis, Maria, *Free Will and Predestination in Islamic Thought: Theoretical Compromises in the Works of Avicenna, al-Ghazālī and Ibn 'Arabī*, Routledge, London and New York, 2014.
- Al-Ghazālī, *Abū Ḥāmid Muḥammad, The Incoherence of the Philosophers*, (trans.) Michael E. Marmura, Islamic Translation Series, Brigham Young University Press, Provo-Utah, 2000.
- Al-Ghazālī, *The Incoherence of the Philosophers*, (trans.) Michael E. Marmura, 2nd edition, Brigham Young University Press, Provo-Utah, 2000.
- Goodman, L. E., "Did al-Ghazālī Deny Causality?", *Studia Islamica*, No. 47, (1978), ss. 83–120.
- Káldy-Nagy, Gy., "Kaḏā", *Encyclopaedia of Islam*, (ed.) P. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs, Second Edition, Consulted online on 15 August 2022.
- Kant, I., *Critique of Pure Reason (The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant)*, (eds.) P. Guyer & A. Wood, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Mattila, Janne, *The Eudaimonist Ethics of Al-Fārābī and Avicenna*, Brill, Leiden, 2022.
- The Meaning of the Holy Qur'ān, (trans.) 'A. Yūsuf 'Alī, Amana Publications, Beltsville-Maryland, 1997.
- Mourad, Suleiman Ali, *Early Islam between Myth and History: Al-Ḥasan al-Baṣṭī (d. 110 H/728 CE) and the Formation of His Legacy in Classical Islamic Scholarship*, Brill, Leiden/Boston, 2006.
- Watt, William Montgomery, *Free Will and Predestination in Early Islam*, Luzac, London, 1948.

Nükleer Silahsız Bir Dünya Mümkün mü?

Şafak Oğuz

Giriş

Tarihteki tüm silahlardan çok daha büyük yıkım etkisine sahip nükleer silahlar, silah sistemlerinde çok önemli bir devrim yarattıkları gibi harp tarihinde de çığır açmıştır. Nükleer silahlara sahip devletlerin caydırıcılık gücü; o kadar büyüktür ki çok kısa bir zaman diliminde halkının ve topraklarının imhasına yol açabilecek bir misilleme ihtimalinden dolayı hasımları bu devletlere saldırmaya cesaret edememiş, hatta akıllarından dahi geçirememiştir. Bugün ise nükleer silahlar, bir yandan sahip olan devletlere tarihteki hiçbir silahın sağlayamadığı güvenlik sağlarken, diğer yandan insanlık ve gezegenin yok olması için çok büyük bir tehdit teşkil etmektedir.

Uluslararası ilişkileri “güç” kavramı açısından yorumlayan realist teori; uluslararası alanda söz sahibi olmak için devletlere güçlerini, özellikle de askerî güçlerini mümkün olan en yüksek oranda artırmalarını tavsiye etmektedir. Nükleer silahlar sahip olan devletlere caydırıcılık gücü sağlayan unsurlardan birisi, hatta en önemlisidir. Bundan dolayı dünyanın tanık olduğu korkunç etkilerine ve tüm dünyayı yok etme tehdidine rağmen, askerî güçlerini en yüksek seviyeye çıkarmak için sahip olmayan bazı devletler nükleer silah elde etmeye çalışırken, nükleer devletler de nükleer silah stoklarını artırma gayreti içerisinde olmuşlardır. Nükleer silahlara sahip olmak büyük güç imajı sağlarken, özellikle Soğuk Savaş döneminde süper güç statüsü, çok sayıda nükleer silah envanterine sahip olmaktan kaynaklanmıştır.

1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılımının Önlenmesi Sözleşmesi’ne (Nonproliferation Treaty-NPT) göre ABD, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa ve Çin nükleer devletler olarak kabul edilmektedir ve nükleer silah üretme, elde etme ve sahip olma hakkına sahiptirler. Ancak nükleer silahların yayılımının önlenmesine ilişkin katı normlara ve etkin çabalara rağmen Hindistan, Pakistan, İsrail ve iddiaya göre Kuzey Kore de nükleer silah elde etmiş ve nükleer caydırıcılık statüsüne erişmiştir. İran’ın da nükleer silah çalışmaları başlattığı

iddia edilmektedir ve uluslararası kamuoyu İran'ın tesis ve çalışmalarını barışçıl nükleer enerji programına çevirmeye çalışmaktadır. Güney Afrika ve Libya gibi devletlerin başlattıkları nükleer silah programları ise uluslararası toplumun baskısı ile sona erdirilmiştir.

1945 yılında Hiroshima ve Nagasaki'ye atılan ilk bombalardan bu yana nükleer silahların yayılımının önlenmesi gayretlerinin yanında, dünyayı nükleer silahlardan kurtarmaya yönelik çalışmalar da uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Bu silahların icadına katkıda bulunan bilim adamları bile pişmanlıklarını dile getirirken, insanlık ve gezegenin geleceği için nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyanın önemini vurgulamışlardır. Ancak nükleer silaha sahip devletler böyle bir güç ve caydırıcılık yeteneğinden vazgeçmek konusunda isteksiz olmuş ve diğer devletlerin bu silahları elde etmesini engellemek için nükleer silahların yayılımının önlenmesi faaliyetlerine odaklanmışlardır. Soğuk Savaş, nükleer silahların rekabeti ve yoğun bir nükleer silah yarışı gölgesinde devam etmiş ve nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya hayali, Soğuk Savaş sonrası döneme miras kalmıştır.

Soğuk Savaş'ın ilk dönemleri, kitle imha silahlarının yayılımının önlenmesi ve Sovyetler Birliği'nden miras kalan bu silahların kontrol altına alınması konusunda Rusya ve ABD arasında yakın bir iş birliğine tanık olmuştur. Bu iş birliğini, nükleer silahsız bir dünya sağlayacak ve yeni bir güvenlik ortamı yaratacak şekilde stratejik ve taktik nükleer silahların kademeli olarak azaltılması çalışmaları takip etmiştir. ABD Başkanı Obama'nın böyle bir senaryonun vizyonunu ortaya koyduğu 2009 Prag konuşması, uluslararası kamuoyunda nükleer silahsız bir dünyaya ve nükleer silahsız bir geleceğe yönelik tartışmaları yeniden alevlendirmiştir.

Tarihte ilk defa çok üst düzey bir yetkili tarafından dile getirilmesi sebebiyle Obama'nın ortaya koyduğu vizyon, nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya için umut vaat eden, önemli bir adım olarak görülmüştür. Ancak bu konuşmadan yaklaşık on yıl sonra meydana gelen olaylar, özellikle nükleer silah kullanım tehdidi gölgesinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile ABD ile Rusya arasında yeniden başlayan nükleer silahlanma yarışı, böyle güzel bir vizyona yönelik umutları söndürmüştür. Tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi dünya yeniden karşılıklı garantili imha, ilk vuruş ya da ikinci vuruş kabiliyeti gibi konseptleri konuşmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş dönemindeki gibi belirsizliklerle dolu yeni güvenlik ortamı; devletleri yeniden kapsamlı ve tehlikeli, hatta Soğuk Savaş döneminkinden çok

daha tehlikeli bir silahlanma yarışına yöneltmiştir. Tıpkı I. ve II. Dünya Savaşları öncesinde yaşandığı gibi dünya, aşırı milliyetçilik ve militarizm duygularının tehlikeli boyutlara ulaştığı bir atmosfere sürüklenmektedir. O dönemin bugünden en önemli farkı ise bugün çok daha tehlikeli bir nükleer silah envanterinin olduğu bir kriz tehdidi mevcuttur.

Nükleer silahlar barışa katkı sağlıyor mu?

Nükleer silahlar, 1939 yılında Almanya'nın nükleer silah elde edebileceği korkusuyla başlatılan Manhattan Projesi çerçevesinde elde edilmiştir. Başkan Roosevelt; başlangıçta sadece teorik olarak var olan bu silahlara esas olarak II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'dan kaçan ve Almanya'nın kısa sürede nükleer silah elde edebileceğinden endişe eden bilim adamlarının mesajlarını kendisine ileten Einstein'ın tavsiyesi üzerine büyük ölçekli bir bütçe ayırmıştır.¹ ABD ilk nükleer testini Başkan Truman 1945 yılında Postdam Konferansı'nda Churchill ve Stalin ile savaşın gidişatını görüştüğü esnada yapmıştır. Dünyanın ilk nükleer silah testinin başarılı geçtiğine yönelik mesaj, Stalin'in Sovyet casusları vasıtası ile ABD'nin nükleer faaliyetlerini takip ettiğinden habersiz² Amerikan Başkanının duruşunu değiştirmiştir. ABD, Hiroshima'ya "Little Boy" (uranyum bombası) ve Nagazaki'ye "Fat Man" (plutonyum bombası) atarak 200.000'den fazla insanın ölümüne yol açmıştır. İlk bombada teslim olmayı reddeden Japonya, ikinci bombanın atılması üzerine teslim olmayı kabul etmiştir.

Nükleer silahların caydırıcılık kabiliyetlerine yönelik tartışma, Japonya'yı teslimine zorlaması ve böylece II. Dünya Savaşı'nı sona erdirmesi ile başlamıştır. Atom bombası kullanılmamış olsaydı Japonya teslim olur muydu bilinmez ancak silahların kullanılmasının hemen ardından olmayacağını söylemek mümkündür. Bundan dolayı nükleer silahların caydırıcı bir rolü olduğu kesindir, ancak ne pahasına? Hiroshima ve Nagazaki'de 200.000'den fazla insanı ölümden koruyabilecek başka bir yol bulunabilir miydi?

Nükleer silahların kullanılması kararının, Truman yönetiminin Japonya'yı işgalinin en az 250.000 bin, hatta 1 milyon Amerikan kaybına yol açacağına

1 Einstein'ın mektubu için bkz. <https://thebulletin.org/virtual-tour/albert-einstein-leo-szilard-and-the-letter-that-led-to-the-manhattan-project/>

2 "The Potsdam Conference, 1945", <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/potsdam-conf>

yönelik değerlendirmeden kaynaklandığına yönelik iddialar mevcuttur.³ İddiaya göre konvansiyonel bir savaşın süresi ve yol açacağı muhtemel kayıplara yönelik belirsizlik, ABD'nin nükleer silah kullanılması kararında önemli rol oynamıştır. Ancak Bernstein ve bir grup bilim insanının, Amerikan askerî ya da siyasi liderleri arasında böyle bir değerlendirme yapıldığına yönelik bir kanıt bulunmadığı ve bunun savaş sonrasında üretildiği iddiasını⁴ vurgulamakta fayda var.

Sovyetler Birliği, casusları vasıtası ile ABD'nin atom bombası faaliyetlerini yakından takip etmiş ve 1949 yılında İlk Aydınlanma (First Lightning) kod adı ile ilk nükleer testini gerçekleştirmiştir. Bunu 1952 yılında Manhattan Projesi'ne kısmen katılmış olan Birleşik Krallık, 1960 yılında Avrupa ve NATO içerisinde Amerikan hegemonyasına karşı çıkan Fransa ve 1964 yılında Çin takip etmiştir. Nükleer silahların bu şekilde yayılımı ile nükleer silahlarla özdeşleşen Soğuk Savaş dönemi tüm hızı ile devam etmiştir. Yeni güvenlik ortamı aynı zamanda dünyadaki güvenlik konularında tek söz sahibi olan BM Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri olan, bu beş devlet tarafından şekillendirilmiştir.

Bu devletlerin kısa bir süre içerisinde nükleer silah edinmeleri, caydırıcılık gücüne doğrudan tehdit teşkil etmesinden dolayı ABD ve Rusya'yı nükleer silahların yayılımı tehlikesini konusunda alarma geçirmiş; nükleer silahların yayılımının önlenmesi konusunda iş birliğine teşvik etmiş ve 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılımının Önlenmesi Sözleşmesi'nin imzalanması ile sonuçlanmıştır. Sözleşme bu beş devlete yasal olarak nükleer devlet statüsü tanıırken, imzacı diğer devletlerin nükleer silah konusunda araştırma yapmasını, nükleer silah elde etmesini, sahip olmasını veya kullanmasını yasaklamıştır. Adil ve eşit olmayan yükümlülüklerine rağmen sözleşme, bu zamana kadar nükleer silahların yayılımının önlenmesi konusunda en önemli adımlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Batı ve Doğu blokları arasındaki mücadelenin iki zıt kampını oluşturan bu kilit devletler, böylece düşmanları ile iş birliği yaparak caydırıcılık kabiliyetlerini korumuşlardır.

3 Kathryn Moore and Dennis M. Giangreco, *Dear Harry: Truman's Mailroom, 1945-1953: the Truman administration through correspondence with "everyday Americans"*, Stackpole Books, Lanham, 2017, s. 470.

4 Barton J. Bernstein, "A post-war myth: 500,000 US lives saved", *Bulletin of the Atomic Sciences*, 42. No. 6 (June/July 1986), s.38.

Soğuk Savaş'ın ilk dönemi, ABD ve Sovyetler Birliği'nin kapsamlı konvansiyonel, kimyasal ve biyolojik silahlanma çalışmalarına ilave olarak yoğun bir nükleer silah yarışına sahne olmuştur. ABD ve Sovyetler Birliği'nin atom bombasından çok daha güçlü hidrojen bombası elde etmesi, nükleer silahların yıkım tehdidi açısından yeni bir dönem başlatmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1961 yılında Çar Bombası adı ile yaptığı ve 50-60 megaton TNT eş değeri, yani Nagazaki'ye atılan atom bombasının 2.500-3.000 katı kadar bir enerjiye denk gelen hidrojen bombası testi, hidrojen bombasının yarattığı tehdidin boyutunu ve bu silahların caydırıcılık gücünü ortaya sermiştir.

Nükleer silahların caydırıcı rolü, Soğuk Savaş'ın ilk dönemindeki güvenlik ortamını değiştirmiş ve süper güçlerin doğrudan çatışmaya girmesi yerine üçüncü dünya ülkelerinde vekalet savaşları yoluyla, mücadelesi ile sonuçlanmıştır. ABD ve Sovyetler Birliği bu dönemde nükleer silahların caydırıcılık stratejilerine odaklanmış; nükleer silah politikalarında oyun teorileri, ilk ve ikinci vuruş kabiliyeti gibi kavramlar gündeme gelmeye başlamıştır. Soğuk Savaş dönemi ile alakalı olarak Thomas Schelling, Herman Kahn, and Bernard Brodie⁵ gibi isimlerin eserleri ABD'nin nükleer silah politikalarını şekillendirmiştir. Tüm bu faaliyetler caydırıcılığın sağlanmasına odaklanmıştır çünkü nükleer caydırıcılığın bozulması, “karşılıklı kesin imha” ya da kinayeli kısaltması ile MAD kavramı ile tanımlanan kesin yok olma olarak algılanmıştır.

Nükleer bir savaşın eşğine geline 1962 Küba Krizi; nükleer silahlar, nükleer savaş, caydırıcılık ve nükleer silahların yayılımı konularındaki algıyı değiştirmiştir. Nükleer silahların caydırıcılığı, muhtemelen dünyanın yok olması ile sonuçlanacak bir ABD-Sovyetler Birliği nükleer savaşını önlemiştir. Kriz, her iki tarafı da nükleer silahların yarattığı tehdidi ele almaları ve müzakere etmeleri için harekete geçirirken, özellikle nükleer konularda uluslararası iş birliğinin uluslararası rekabetten daha çok ön plana çıktığı yeni bir dönemin; “Yumuşama Dönemi'nin” başlamasına yol açmıştır. Küba Krizi'nden daha önce, 1959 yılında sembolik bir anlaşma olan ve Arktik bölgesinde nükleer silahların testini yasaklayan Antartik Sözleşmesi ile başlayan süreçte,

5 Bkz. Thomas Schelling, *The Strategy of Conflict* 1960, *Arms and Influence*, Yale University Press, 1966.

Herman Kahn, *On Thermonuclear War*. Princeton University Press, 1960: *Thinking about the unthinkable*. Horizon Press. 1962: *On escalation: metaphors and scenarios*. Praeger, 1965.

Bernard Brodie, *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, Harcourt, 1946: *Strategy in the Missile Age*, Princeton University Press, 1959: *From Cross-Bow to H-Bomb*. Dell, 1962; *Escalation and the Nuclear Option*. Princeton University Press, 1966.

nükleer silahların testini, elde edilmesini, bulundurulmasını ve konuşlandırılmasını sınırlayan ve yasaklayan birçok uluslararası sözleşme imzalanmıştır.

Caydırıcılık mantığı, uluslararası güvenlik yapısı ve ulusal ve uluslararası kamuoyunun baskısının etkisi ile ABD ve Sovyetler Birliği, uluslararası sözleşmelere ilave olarak nükleer silahların üretimini sınırlayan ya da mevcut nükleer silahların sayısını azaltan ikili sözleşmeler de imzalamışlardır. 1972 tarihli Stratejik Nükleer Silahların Sınırlandırması Sözleşmesi (Strategic Arms Limitation Treaty -SALT) stratejik nükleer başlık taşıyan füze sistemlerinin üretimini sınırlayarak nükleer silahların sayısının azaltılmasında kritik bir rol oynamıştır.

Batı ve Doğu blokları arasındaki yüksek tansiyona rağmen Soğuk Savaş'ın son döneminde John Lewis Gaddis'in ifadesi ile dünyada "görece barış dönemi" yaşanmıştır.⁶ Soğuk Savaş döneminde büyük savaşların yaşanmamış olması, özellikle de göreceli barış ortamı, birçok akademisyen tarafından nükleer silahların caydırıcılığının bir sonucu olarak görülmüştür. Bu dönemde ABD ve Sovyetler Birliği'nin doğrudan karşı karşıya gelmeden bölgesel çatışmaları ya da iç savaşları desteklemesi olarak karşımıza çıkan vekalet savaşları, Doğu ve Batı arasındaki büyük rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, Kore Savaşı, işgalci süper güçlerden birisinin doğrudan taraf olduğu, ancak diğer süper gücün savaşa doğrudan müdahil olmadan saldırılan devlete gizli destek sağladığı savaşlar olarak karşımıza çıkmıştır. Nükleer caydırıcılık teorisi ile paralel bir şekilde dolaylı mücadele, büyük bir savaşı dolayısıyla da nükleer bir savaşı engellemiştir.

Tartışmanın temel noktası burasıdır: nükleer silahlar süper güçler arasında büyük bir savaş ya da çatışmanın çıkmasını engellemiş ve Gaddis'in belirttiği şekilde nükleer caydırıcılık işe yararmış mıdır? Stratejist Donald Brennan tarafından adı konulan Karşılıklı Kesin İmha (MAD) mantığı, yani her iki tarafında birbirini imha etmeye yetecek nükleer silaha sahip olacağı ve herhangi bir nükleer savaşta her iki tarafın da kesinlikle imha olacağı mantığı doğru çıkmış mıdır? Yoksa bu görece barış ortamı, II. Dünya Savaşı'nın dehşete düşüren ölümler ve yıkımlarından sonra ortaya çıkan, yeni güvenlik ortamının bir sonucu mudur? Bu soru kolay bir şekilde ya da kesinlikle cevaplandırılmaz ancak Batı ve Doğu arasında Soğuk Savaş dönemindeki dolaylı mücadelede büyük bir savaşın meydana gelmemiş olması, nükleer silahların caydırıcılığının işlediğine yönelik önemli bir belirtidir.

6 John Lewis Gaddis, *International Security*, Vol. 10, No. 4 (Spring, 1986).

Karşı karşıya kaldığımız ikinci soru ise nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyanın mümkün olup olmadığıdır. Böyle bir dünya mevcut hâlden daha mı tehlikelidir? Ya da Kenneth Waltz'un iddia ettiği gibi daha çok nükleer devlet daha mı iyi olacaktır.⁷

Nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya: gerçekleşmesi muhtemel bir vizyon

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yılları, ABD ve Rusya'nın kitle imha silahlarının yayılımının kontrolü ile Sovyetler Birliği'nden kalan kitle imha silahlarının güvenliği konusunda yakın bir iş birliğine sahne olmuştur. Bunu taktik ve stratejik nükleer silahlar ile bunları fırlatma araçlarının sayısının azaltılması konusundaki çalışmalar takip etmiştir. 1991 yılında imzalanan ve ABD ve Rusya'nın mevcut stratejik nükleer silahlarının sayısının azaltılmasını amaçlayan Stratejik Nükleer Silahların Azaltılması Sözleşmesi-I (Strategic Arms Reduction Treaty – START-I) her ne kadar dünyadaki tüm nükleer silahların imhasını amaçlamamış olsa da mevcut silahların azaltılması konusunda önemli bir süreç başlatmıştır. Ancak sözleşme, nükleer silahsız ve karşılıklı garantili imha korkusu olmayan bir dünya için yeni bir umut ışığı doğurmuş ve uluslararası güvenlik açısından özellikle nükleer konularda iş birliğinin rekabet ve çatışmadan daha ön planda olduğu bir uluslararası güvenlik atmosferi ortaya çıkarmıştır.

Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya üyeliğine yönelik tartışmalardan kaynaklanan krizlere rağmen NATO ve Rusya ilişkileri iyi seviyede sürmüş, Rusya NATO'nun bazı faaliyetlerine iştirak etmiş ve NATO-Rusya Konseyi vasıtası ile NATO-Rusya ilişkileri zirveye ulaşmıştır. Rusya'nın arka bahçesi olarak kabul ettiği ülkelerdeki renkli devrimler gibi krizlere rağmen Rusya, NATO'nun 1999 ve 2004 yılındaki genişleme sürecine çok katı bir şekilde itiraz etmemiş; bu dönem Doğu ve Batı arasında önemli bir iş birliğine sahne olmuştur.⁸

Krizin kademeli olarak artması üzerine her iki tarafta iki yönlü bir politika izlemeye başlamıştır: Bir yandan ABD ve Rusya'nın nükleer silah envanterinde daha fazla indirim öngören YENİ START Sözleşmesi'nin imzalanması

7 Kenneth N. Waltz "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better: Introduction", *The Adelphi Papers*, Vol., 21, No. 171, 1981.

8 Rus yetkililer birçok defa NATO'nun daha fazla genişlemesinin Rusya'nın ulusal güvenliğine tehdit teşkil ettiğini ve NATO'yu caydırmak için nükleer silah kullanılması dâhil tüm yöntemlere başvurmaya kararlı olduklarını ifade etmişlerdir.

gibi nükleer konularda iş birliğini sürdürürken, diğer yandan da yeni teknolojilere dayalı nükleer silah ve füze savunma sistemleri çalışmalarını başlatmışlardır.

İş birliği ve çatışma ikilemi sürecinde nükleer silahsız bir dünya vizyonu, birçok siyasetçi ve akademisyenin gündeminde kalmaya devam etmiştir. Mesela ABD'nin bazı siyasileri, George P. Shultz, William J. Perry, Henry A. Kissinger ve Sam Nunn 2007 yılında *Wall Street Journal* gazetesine yazdıkları "Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bir Dünya" başlıklı makalelerinde nükleer silahsız bir dünyanın önemine ve gerekliliğine dikkat çekmişlerdir.

*Caydırıcı etkilerinden dolayı Soğuk Savaş döneminde uluslararası güvenlik için nükleer silahların muhafazası önemli idi ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi Sovyet-Amerikan caydırıcılık doktrinini geçersiz hâle getirmiştir. Caydırıcılık artık diğer devletlerden kaynaklı tehditlere yönelik olarak devam etmektedir. Fakat böyle bir maksada yönelik olarak nükleer silahlara dayalı bir caydırıcılık tehlikelidir ve etkinliği her geçen gün azalmaktadır.*⁹

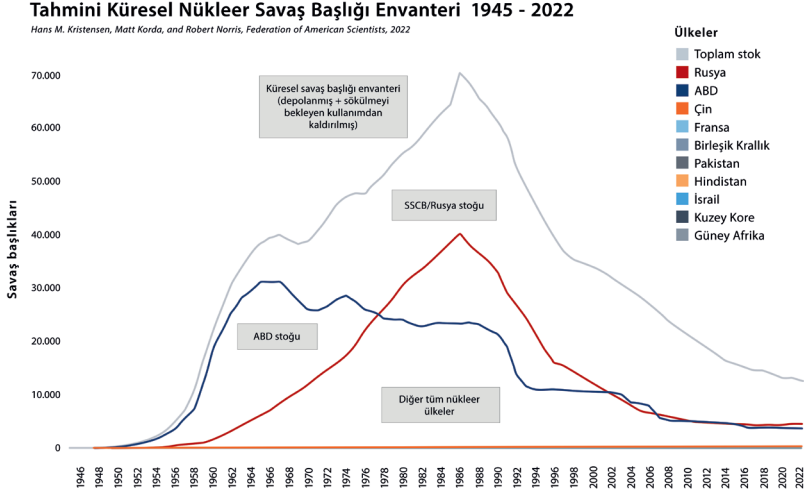
O dönem nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya vizyonunun tüm dünyada desteklendiği bir atmosfer ortaya çıkmıştır. Almanya, Belçika ve Hollanda gibi Avrupalı devletler, ABD'nin Avrupa'da bulunan nükleer silahlarını çekmesi ve nükleer silahsız bir Avrupa için baskı yapmaya başlamışlardır. Aynı şekilde Kazakistan gibi bazı devletler bölgesel ve küresel ölçekte nükleer silahsız bir alan yaratmak için öncülük etmeye başlamışlardır. ABD Başkanı Obama'nın 2009 yılında Prag'da yaptığı konuşma, nükleer silahsız bir dünya rüyası ve vizyonu için çok kritik bir adım olarak karşımıza çıkmıştır:

*Bugün açıkça ve inançlı bir şekilde Amerika'nın nükleer silahsız bir barış ve güvenlik ortamına ilişkin taahhüdünü açıklıyorum... Bu amaç kısa süre içerisinde, muhtemelen de ben hayatta iken gerçekleşmeyecek. Sabır ve sebat gerektirecek. Bugün dünyanın değişmeyeceğini iddialarını görmezden gelmiyoruz ve bu konuda ısrarcı olmalıyız.*¹⁰

Böyle bir hedef mümkün mü? Uzun vadede gerçekleşebilecek böyle bir vizyon gerçekçi midir? ABD ve Rusya (ve Çin) tarihin seyrini değiştiren böyle güçlü bir silahtan vazgeçmeyi kabul eder mi?

9 George P. Shultz, William J. Perry, Henry A. Kissinger and Sam Nunn, "A World Free of Nuclear Weapons", *Wall Street Journal*, January 4, 2007.

10 Remarks By President Barack Obama in Prague as delivered, April 5, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>

Çizelge 1.

Kaynak: <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>

Nükleer silah yarışı ve nükleer silahların kontrolü süreci belki bu konuda yol gösterebilir. Tahmini nükleer silah envanterindeki değişim (Tablo 1.) 1980’lerde zirveye ulaşan nükleer silah envanterinde büyük bir azalma yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu, ABD ile Rusya/Sovyetler Birliği arasında imzalanmış sözleşmelerin küresel ölçekte nükleer silah envanterinde büyük bir azalmayı mümkün kıldığını ortaya koymaktadır. Bugün sıfır nükleer silah noktasından hâlâ çok uzağız ancak bugün mevcut nükleer silah sayısı, zirveden çok daha düşük sayıda ki bu durum nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya için umut vermektedir. Özellikle, 1991 START-I ve 1993 START-II Sözleşmeleri ve bunun devamındaki sözleşmeler (son sözleşme 2016 yılında ABD ve Rusya tarafından imzalanan Yeni START Sözleşmesi) her iki devletin stratejik nükleer silah sayısının azaltılmasını öngörmektedir. Her ne kadar bağlayıcı olmasa da her iki devletin de, ABD Başkanı Bush ve Rusya Devlet Başkanı Yeltsin tarafından 1991’de mutabakata varıldığı şekli ile iki tarafın da taktik nükleer silahların azaltılması öngörülmüştür.

Bu dönemde nükleer iş birliğini ve nükleer silahsız bir dünya vizyonunu, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde olumsuz etkileyen gelişmeler de yaşanmıştır. ABD’nin 2002 yılında 1972 tarihli Füze Savunma Sistemi Sözleşmesi’nden (Anti-Ballistic Missiles-ABM Treaty) çekilmesi, “Yeni Soğuk Savaş” olarak nitelendirilebilecek yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur.

ABD, Amerikan topraklarını dünyanın herhangi bir yerinden ancak özellikle de Rusya'dan fırlatılabilecek nükleer silah tehditlerinden korumayı hedefleyen ve Ulusal Füze Savunması (National Missile Defense-NMD)¹¹ isimli çok kapsamlı bir proje başlatmıştır. ABD, Avrupa'da İran kaynaklı balistik füze tehdidine karşı Avrupa Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım (European Phased Adaptive Approach-EPAA)¹² isimli ve Pasifik bölgesinde Kuzey Kore'den fırlatılabilecek füzelere karşı füze savunma projeleri geliştirmiştir.¹³ Diğer yandan dünyanın neresinde olursa olsun tespit edilen bir hedefi bir saatten daha az bir sürede vurabilecek ve mevcut füze savunma sistemleri tarafından tespit edilemeyen Konvansiyonel Küresel Ani Vuruş (Conventional Prompt Global Strike-CPGS) gibi hipersonik füze projeleri başlatmıştır.¹⁴ Yani Obama'nın bu vizyonunun yanında, tehlikeli nükleer ve balistik füze projeleri başlatılmıştır.

Rusya; Gürcistan ve Ukrayna'nın üyelik talepleri dâhil NATO'nun genişlemesi ile birlikte ABD'nin bu hamlelerini ulusal güvenliğine karşı büyük ve yakın bir tehdit olarak görmektedir ve füze savunma sistemleri ile nükleer silahlara yönelik çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Putin, 1 Mart 2018 tarihinde modern silah sistemlerini deklare ederek¹⁵ nükleer savaş tehdidinin ulaştığı boyutu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Mesela Rus yetkililere göre tek bir SARMAT füzesi, Fransa¹⁶ ve Birleşik Krallık'ın¹⁷ büyük bölümünü yok edecek güce sahiptir ve mevcut herhangi bir füze savunma sistemi bunu durdurma kabiliyetine sahip değildir. Bu, Rusya'nın yeni silah sistemlerinin yarattığı tehdidin boyutunu ortaya koymaktadır.

11 Detaylı bilgi için bkz. <https://www.mda.mil/>

12 EPAA hakkında detaylı bilgi için Bkz. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Phasedadaptiveapproach>

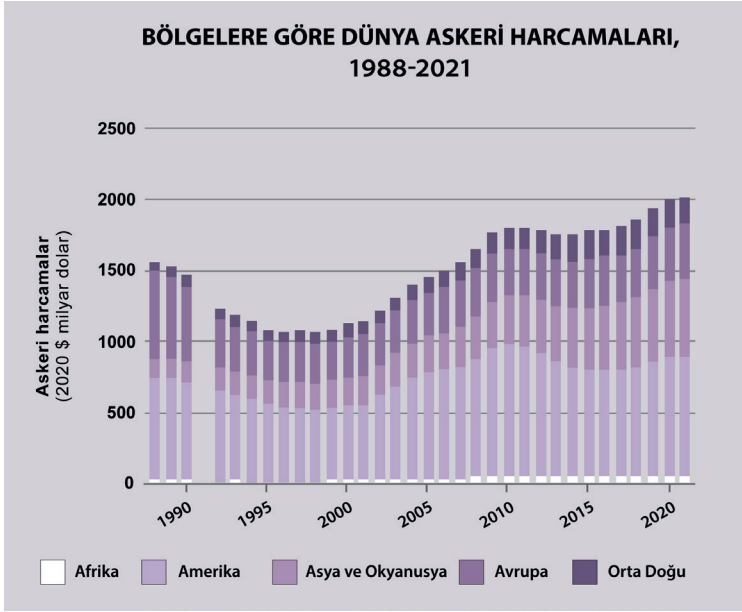
13 Bu sistem aslında Rusya'nın füzelerini engellemek için tasarlanmıştır.

14 CPGS projesine yönelik detaylı bilgi için Bkz. <https://sgp.fas.org/crs/nuke/R41464.pdf>

15 "Russia's Putin unveils 'invincible' nuclear weapons", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-43239331>

16 "Russia is planning to flight test new missile with a range of 6,200 miles and capable of destroying an area the size of France", *Daily Mail*, 4 January 2021.

17 Thomas Kingsley, "Putin threatens to deploy Satan II nuclear missile which can reach UK in three minutes by end of the year", *The Independent*, 22 June 2022.

Çizelge 2.

Kaynak: <https://www.sipri.org/media/press-release/2022/world-military-expenditure-passes-2-trillion-first-time>

Askerî harcamalar, daima uluslararası durum ve güvenlik ortamı için güvenilir bir gösterge olmuştur. Tablo 2.'nin açıkça gösterdiği gibi Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra büyük bir düşüş gösteren askerî harcamalar, o zamandan buyana kademeli bir artış göstermektedir. 11 Eylül saldırıları ve arkasından gelen Irak ve Afganistan işgali bu artışı hızlandırmıştır. Obama'nın konuşması ile başlayan ve Rusya-Ukrayna krizine kadar devam eden 2009-2014 yılları arasında artış hızında bir düşüş görülmektedir. NATO eski Genel Sekreteri Rasmussen'in ittifak için bir alarm¹⁸ olarak tanımladığı bu kriz, Avrupa'daki güvenlik algısını değiştirmiş ve 2022 yılında tüm dönemlerin rekorunun kırılması ile küresel askerî harcamaların 2 trilyon dolara ulaşması ile sonuçlanmıştır. Tablo, kriz döneminde devletlerin barıştan ziyade askerî harcamalara yatırım yaptığını göstermektedir ve ABD ve Rusya'nın yürüttüğü nükleer silah projeleri ile uluslararası siyasi kriz ile uyumludur.

18 Karen deYoung, "Russia's moves in Ukraine are 'wake-up call,' NATO's Rasmussen says in speech", *The Washington Post*, March 19, 2014.

Tüm bunların yanında, ABD ve Rusya arasında nükleer silahların kontrolü ve silahsızlanmaya yönelik anlaşmalara ilişkin bağlayıcı sözleşmelere ilişkin iş birliği, bu iki devlet arasındaki artan kriz gölgesinde birer birer iptal edilmektedir. ABD'nin 2002 yılında 1972 tarihli Füze Savunma Sistemi (ABM) Sözleşmesi'nden tek taraflı olarak çekilmesi, her iki devlete de hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan füze savunma sistemleri çalışmalarına başlama imkânı tanırken yine ABD'nin 1987 tarihli Orta Menzilli Nükleer Silahlar Anlaşması'ndan (Intermediate Nuclear Forces-INF) çekilmesi, her iki tarafın Avrupa'ya orta menzilli nükleer silahlar yerleştirmesine imkân sağlamıştır. Nitekim son olarak Rusya, ABD ile arasında nükleer silahlara yönelik yürürlükte kalan, son sözleşme olan YENİ START Sözleşmesinden çekilme niyetini deklare etmiştir.¹⁹ Bu hamle, ABD ve Rusya arasındaki nükleer silahların kontrolüne ilişkin son düzenlemeyi sona erdirecek ve iki tarafa da sınırsız nükleer silah üretme imkânı verecektir.

Sonuç

Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası iş birliğinin çatışmaları önlediği ve devletler arasındaki dayanışmanın arttığı bir uluslararası barış ve güvenlik ortamı için yeni bir umut doğurmuştur. Soğuk Savaş'ın ilk dönemi, ABD ve Rusya'nın kitle imha silahlarının, özellikle de nükleer silahların yayılımının önlenmesine yönelik iş birliğinin gerçekleştiği bir ortam sağlamıştır. Bu dönem, ayrıca nükleer silahların uluslararası politikada etkisinin ve rolünün azalmasına yönelik yeni umutlar doğurmuştur.

Bu atmosfer, ABD Başkanı Obama'nın 2009 yılında Prag'da nükleer silahsız yeni bir dünya vizyonu dillendirmesine imkân sağlamıştır. Ancak son dönemde meydana gelen olaylar bu umutları azaltırken, ABD ve Rusya arasında nükleer silahların kontrolü ve nükleer silahlanmaya yönelik trendi çok kısa bir süre içerisinde değiştirerek dünyanın daha karmaşık, tehlikeli ve yıkıcı silah sistemlerinin yer aldığı YENİ SOĞUK Savaş'ın başlamasına yol açmıştır. Karşılıklı Kesin İmha artık çok daha gerçekçi bir senaryo hâline gelmiştir. Mil-yarlarca insanın yaşamı, hatta tüm dünyanın hayatta kalması nükleer devletlerin özellikle de ABD ve Rusya'nın liderlerinin kararlarına bağlı hâle gelmiştir.

Ancak bu, uluslararası toplumun umudunu kaybetmesine yol açmamalıdır. Uluslararası ilişkilerde ve uluslararası politikada öncelikler ve algılar, zamanla

19 David E. Sanger, "Putin's Move on Nuclear Treaty May Signal End to Formal Arms Control", *The New York Times*, February 21, 2023.

büyük değişimler göstermektedir. Manhattan Projesi'nde çalışan bilim adamları, Hiroshima ve Nagazaki'de atom bombasının yıkıcı etkilerini gördükten sonra pişmanlıklarını dile getirmiş ve bir daha nükleer silah kullanılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Henry Kissinger dâhil realist görüşü savunan, şahin politikacılar nükleer silahsız bir dünya vizyonu ortaya koyarken, ABD Başkanı da açık bir şekilde nükleer silahsız bir dünya rüyasını dillendirmiştir. Dünya, nükleer devletlerin nükleer silahların sayısında çok büyük oranda indirimi dâhil birçok konuda iş birliğine şahit olmuştur.

Bundan dolayı uluslararası güvenlik ortamının daha da geliştirilmesi için, uluslararası iş birliği umudumuz için birçok sebep bulunmaktadır. Geçici krizlerin barış, güvenlik ve uluslararası iş birliği rüyasını yok etmesine izin verilmemelidir. İnsanlık ve gezegenimizin geleceği için nükleer silahsız bir dünya ortak bir vizyonumuz olmalıdır.

Kaynakça

- Bornstein, Barton J. "A post-war myth: 500,000 US lives saved", *Bulletin of the Atomic Sciences*, 42. No. 6 (June/July 1986), ss.38-40
- Brodie, Bernard *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*. Harcourt, 1946
- Brodie, Bernard *Strategy in the Missile Age*, Princeton University Press, 1959
- Brodie, Bernard, *From Cross-Bow to H-Bomb*. Dell, 1962;
- Brodie, Bernard, *Escalation and the Nuclear Option*. Princeton University Press, 1966.
- Bunyan, Rachael, "Russia is planning to flight test new missile with a range of 6,200 miles and capable of destroying an area the size of France", *Daily Mail*, 4 January 2021.
- deYoung, Karen "Russia's moves in Ukraine are 'wake-up call,' NATO's Rasmussen says in speech", *The Washington Post*, March 19, 2014.
- Gaddis, John Lewis, *International Security*, Vol. 10, No. 4 (Spring, 1986), ss. 99-142
<https://thebulletin.org/virtual-tour/albert-einstein-leo-szilard-and-the-letter-that-led-to-the-manhattan-project/> <https://www.armscontrol.org/factsheets/Phasedadaptiveapproach> <https://sgp.fas.org/crs/nuke/R41464.pdf>
<https://www.mda.mil/>
- Kahn, Herman *On Thermonuclear War*. Princeton University Press, 1960.
- Kahn, Herman *Thinking about the unthinkable*. Horizon Press. 1962.
- Kahn, Herman *On escalation: metaphors and scenarios*. Praeger, 1965.
- Kingsley, Thomas "Putin threatens to deploy Satan II nuclear missile which can reach UK in three minutes by end of the year", *The Independent*, 22 June 2022.
- Moore, Kathryn and Dennis M. Giangreco, *Dear Harry: Truman's Mailroom, 1945-1953: the Truman administration through correspondence with "everyday Americans*, Stackpole Books, Lanham, 2017.
- Remarks By President Barack Obama in Prague as delivered, April 5, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>
- "Russia's Putin unveils 'invincible' nuclear weapons", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-43239331>
- Sanger, David E. "Putin's Move on Nuclear Treaty May Signal End to Formal Arms Control", *The New York Times*, February 21, 2023.
- Schelling, Thomas *The Strategy of Conflict* 1960, *Arms and Influence*, Yale University Press, 1966.
- Shultz, George P. William J. Perry, Henry A. Kissinger and Sam Nunn, "A World Free of Nuclear Weapons", *Wall Street Journal*, January 4, 2007.
- "The Potsdam Conference, 1945", <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/potsdam-conf>
- Waltz, Kenneth N. "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better: Introduction", *The Adelphi Papers*, Vol.21, No.171, 1981.

Yeni Dünya Düzeni, Belirsizlik ve Fütürist Bir Deneme¹

Hasan Ali Karasar

Giriş

Yeni dünya düzeninin oluşumu, uzun bir süredir, özellikle de son birkaç asırdır devam etmektedir. Bir yanda Avrupa kıtası başta olmak üzere dünyanın büyük bölümünde uzun ve kanlı savaşlar ve mücadele yaşanmışken diğer yandan bazı bölgelerde ABD gibi yeni devletlerin doğuşuna yol açan sömürgecilik dönemi sona ermiştir. 19. yüzyılın son dönemi, Batı'da ulus-devlet inşasına tanıklık ederken dünyanın diğer bölgelerinde yani Asya, Afrika, Okyanusya'da sömürge altındaki devletler, Batılı devletler tarafından yönetilmiştir. Ancak sömürge zihniyeti hiçbir zaman sona ermemiştir.

20. yüzyılın ilk yarısı, imparatorlukların dağılması ve on milyonlarca insanın hayatını kaybettiği iki dünya savaşı sonrası ulus devletlerin ortaya çıkması ile oluşan yeni dünya düzenine şahitlik etmiştir. I. ve II. Dünya Savaşları, dünya haritasını şekillendirmiş ve uluslararası düzeni yeniden teşkil etmiştir. Ulus devletlerin yükselişi ve tüm mahzurlarına rağmen BM'nin kurulması, uluslararası hukuka dayalı bir uluslararası ortamın teşkili için umut olmuştur.

20. yüzyıl, bir önceki yüzyılda şekillenen ütopyaların imtihan ve birbirlerine meydan okuma arenası olmuştur. Kapitalizm, sosyalizm, milliyetçilik, anarşizm, libertarianizm, federalizm, konfederalizm, komünizm, emperyalizm, liberalizm, idealizm, utiliteryanizm, korporatizm, kolektivizm, nihilizm, konservatizm, sosyal Darwinizm, monarşizm, sendikalizm, devrimcilik ve benzeri ütopyalar insanlığın kaderini çizmiştir.

Soğuk Savaş Dönemi (1947-1989) kendine has bir dünya düzenine sahipti. Statik bir yapısı bulunmamaktaydı ve sürekli değişimlere maruz kalmış olsa da katı bir yapısı vardı. Bazıları, bunun bir “düzen” olarak tanımlanmasını kabul dahi etmedi. Yine de bazı kalıplar mevcuttu. Siyasi, ekonomik ve sosyal cephede iki önemli kamp bulunmaktaydı. Bu iki kamp; kendi ideolojilerine ve

¹ Bu makale Türk Yurdu Dergisi'nde (Yıl. 110, Sayı. 404, Nisan 2021) yayımlanan “Yeni Dünya Düzeni, Belirsizlik ve Gelecekbilici (Fütürist) bir Deneme” adlı yazının revize edilmiş halidir

ütopyalarına sahipti ve sadece düşünce alanında değil, endüstriyel-teknolojik gelişmeler alanında da rekabet hâlindeydi.

Soğuk Savaş sonrası ise, düşünürlerin ve akademisyenlerin çok uzun süredir hayalini kurdukları gibi insan hakları, demokrasi ve uluslararası hukuka dayalı yeni bir dünya düzeni için bir umut ışığı olmuştur. Bu dönemin ilk yıllarında nispeten barışçıl bir döneme yaşanmış olsa da, Bosna Hersek ve Kosova'daki soykırım ve etnik temizlik dâhil küresel krizler ve yaşanan belirsizlikler, dünyanın ve insanlığın ideal ve uygun bir uluslararası düzen için hazır olmadığını ortaya koymuştur.

Yeni Dünya Düzeni Kurulmasında Yaşanan Başarısızlık

Özellikle Avrasya kıtasını yeniden şekillendiren II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, uluslararası düzenin oluşum sürecinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Soğuk Savaş'ın ilk yılları; yıkılmış Avrupa'nın hızlı bir şekilde yeniden inşası, Afrika ve Asya'da sömürgeciliğin sona ermesi ve iki süper gücün yani ABD ve Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkışına sahne olmuştur. Soğuk Savaş² olarak adlandırılan bu dönem; iki süper gücün Kore, Vietnam, Orta Doğu (Filistin ve İsrail), Asya (Pakistan ve Hindistan, Afganistan) ve Afrika (Angola) gibi birçok bölgede doğrudan çatışmaya girmeden, kanlı vekalet savaşları biçiminde mücadele ettiği bir dönemi temsil etmiştir.

19. yüzyılın rekabet eden ütopyaları, Sovyetler Birliği'nin sosyalist ideolojisi ve ABD ve müttefikleri tarafından temsil edilen "liberal ve özgür" dünya ütopyası arasındaki zorlu mücadeleye evrilmiştir. ABD "serbest piyasa ekonomisi-kapitalizm-demokrasi" söylemleri ile kendi ütopyasını bir blokta belirlediği değerler üzerine kurarken, SSCB ve ardından Çin Halk Cumhuriyeti de kendi ütopyaları olan "sosyalizm/de-kolonizasyon" üzerinden üçüncü dünyacılığı gündeme getirerek emperyalizme alternatif bir ütopya vaat etmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda yaşanan dekolonizasyon süreci, daha iyi, eşit ve adil bir dünya düzeni için umut ışıkları yakmıştır.

Belirsizliklerle dolu ortamda teknolojik, sosyal ve siyasi alanlarda meydana gelen kritik gelişmeler, akademisyenleri ve gelecek bilimcileri dünyanın

2 Soğuk Savaş kavramını, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi işaret etmek için ilk kullanan isim George Orwell olmuştur. ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'yi atom bombaları ile vurmasından birkaç ay sonra "Sen ve Atom Bombası" isimli bir makale yayınlayan yazar; yeni dönemin dinamiklerine en erken dikkati çeken isimlerden olmuştur. G. Orwell, 'You and the Atom Bomb', *Tribune* (19 Ekim 1945).

ve uluslararası düzenin geleceğini sorgulamak zorunda bırakmıştır. Amerikalı tanınmış gelecek bilimci ve yazar Alvin Toffler, teknolojik yeniliklerin ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin yaşamımıza muhtemel etkilerini incelemiştir. Toffler; insanlığın gelecekte teknolojik gelişmelerden dolayı dijitalleşme, asimetrik savaş ve göç gibi birçok sorunla karşı karşıya kalabileceği tahmininde bulunmuştur.³ 1980 yılından başlayarak önümüzdeki 30 yıllık süreçte psikolojisi normal, sıradan insanların gelecek ile önemli çatışmalar yaşayacağı öngörüsünü ortaya koymuştur.⁴

Kısacası bizim bugün “belirsizlikler” diye sıraladığımız birçok konu, Soğuk Savaş Dönemi’nde en çok satanlar arasına giren bu ve buna benzer daha başka fütürist kitaplarda somut tahminler olarak ele alınmıştır. John McHale,⁵ John Naisbitt⁶ ya da Frank Feather⁷ gibi gelecek bilimciler; o dönemin teknolojik, sosyal, ekonomik ve bilimsel gelişmelerini inceleyerek, insanlığın geleceği ve oluşması muhtemel uluslararası düzen için bir ufuk tasavvur edip belirsizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

İki bloklu sistemin sembolü olan Berlin Duvarı’nın yıkılışını Sovyetler Birliği’nin dağılması takip etmiş ve Soğuk Savaş Sonrası Dönem olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Soğuk Savaş Dönemi’nde oluşan uluslararası düzenin bozulması, geleceğe dair belirsizlikleri artırmış ve politikacılar ve akademisyenler geleceğe dair tahminlerde bulunmaya başlamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığında görevli Francis Fukuyama; yeni dönemi “Tarihin Sonu” olarak adlandırmış, ABD ve Batı tarafından savunulan değerlerin zafer elde ettiğini iddia etmiş ve tek taraflı bir dünya düzeninin başladığını ifade etmiştir. Yeni dönemin belirsizliğini ortaya koymuş ve “tarihin sonunda yüzyılların bıkkınlığının tarihin yeniden başlamasına sebep olacağını” iddia etmiştir.⁸ Ancak teorisi gerçeklememiştir. Ne tarihin sonu gelmiş ne tek kutupluluk sağlanmış ne de küreselleşme nihai zaferini ilan edebilmiştir.

3 Alvin Toffler, *Future Shock*, Random House, New York, 1970.

4 Age.

5 John McHale, *The Future of the Future*, George Braziller, New York, 1969.

6 John Naisbitt, *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*, Warner Books, 1982.

7 Frank Feather, *G-Forces: Reinventing the World : The 35 Global Forces Restructuring Our Future*, Summerhill Press, 1989.

8 Francis Fukuyama, “The End of History?” *The National Interest*, No. 16 (Summer 1989), ss. 3-18

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde oluşan yeni düzenin adını koyabilmek için arayışlar devam etmiştir. *Medeniyetler Çatışması*⁹ tezinde Samuel Huntington, ideolojik ve ekonomik rekabetin yerini kültürel boyutu ağırlıkta olan, yeni bir mücadelenin alacağı tahmininde bulunmuştur. Eserinde “medeniyetler çatışmasının küresel politikada hâkim olacağını ve medeniyetler arasındaki fay hatlarının geleceğin savaşlarının sınırlarını teşkil edeceğini” iddia etmiştir.¹⁰ Ancak Huntington, belirsizlikleri ortadan kaldıracığına, daha fazla ve karmaşık belirsizlikler ortaya koymuştur.

Küresel sistem, Soğuk Savaş’ın sonundan bu yana belirsizliğini korumaktadır. Bu dönem, on yıllık üç safha hâlinde incelenebilir. İlk dönem; I. Körfez Savaşı, Bosna Savaşı, Çeçenistan Savaşı, Kosova Savaşı ile Afganistan, Ruanda ve Somali’deki iç savaşlar gibi bir dizi savaş/iç savaşa tanıklık etmiştir. Tüm bu gelişmeler, beklenildiği ve umut edildiği gibi bir uluslararası düzenin kurulmasına engel teşkil etmiştir.

11 Eylül saldırılarından hemen sonra başlayan ikinci dönem, “Terörle Mücadele” dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu süreçte El Kaide, Eş Şebab, Boko Haram gibi bölgesel ve küresel terör örgütleri, uluslararası ortamda önemli aktörler olarak ortaya çıkmıştır. ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgali (II. Körfez Savaşı), Renkli Devrimler, Rusya-Gürcistan Savaşı, Gazze Savaşı ve domuz gribi gibi vakalar, 2001-2011 yılları arasında yeni uluslararası ortamın gelişimini etkileyen olaylar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde de yeni bir dünya düzeninden bahsetmek mümkün olmamıştır.

Suriye İç Savaşı, DAEŞ’in güçlenmesi, Arap Baharı, Çin’in yükselişi, İslamofobi, dünyanın birçok yerinde meydana gelen darbe teşebbüsleri, Trump’ın ABD başkanı seçilmesi, COVID-19 salgını ve BREXIT, son dönemde meydana gelen önemli olaylar olarak karşımıza çıkmıştır. Uluslararası düzenin gelişimindeki başarısızlık göz önüne alındığında “belirsizlik”, 2020 yılında meydana gelen COVID-19 salgını sonrası geleceği tanımlamak için en temel kavram hâline gelmiştir.

Nihayet, nükleer silah kullanım tehdidi gölgesinde devam eden ve II. Dünya Savaşı’ndan bu yana Avrupa’daki bir devletin sınırlarının silah zoru ile değiştirildiği Rusya-Ukrayna Savaşı, uluslararası düzene ilişkin belirsizlikleri artıran, yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Küresel ölçekte ve özellikle

9 Samuel Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Vol. 72, No.3, (Summer, 1993), ss. 22-49.

10 Age., s.23.

de Avrupa'da güvenlik ortamını yeniden şekillendiren savaş; NATO'nun eski Genel Sekreteri Anders F. Rasmussen tarafından da dile getirildiği gibi ittifak için alarm zilini çalmış¹¹ ve tıpkı Soğuk Savaş Dönemi'nde olduğu gibi Batı ile Doğu arasındaki rekabeti artırmıştır.

Siyasi düzensizlik, yeni dünya düzeninin kurulmasındaki başarısızlığının tek sebebi değildir. Sera gazının hızla birikmesi ile iklim ve biyoçeşitliliğe etkisini ve doğal kaynakların aşırı kullanımının dünyamıza geri dönülmez bir biçimde yarattığı etkiyi vurgulamak için ortaya konulan¹² Antroposen kavramı da dünyadaki istikrarsızlığı artıran faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmıştır. Özetle insanların geri dönülmez bir biçimde dünyaya zarar vermesi anlamına gelen Antroposen, belirsizliğin temel kaynaklarından birisi hâline gelmiştir.

Dünyamız, tarih boyunca korkunç sonuçlara yola açan salgınlar yaşamıştır. Mesela, "Kara Ölüm" 1300'lü yıllarda Avrupa nüfusunun neredeyse yarısının ölümüne sebep olurken,¹³ Asya'da da milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Yakın dönemde toplu ölümlere yol açmasa da domuz ve kuş gribi vakalarına şahitlik edilmiştir. COVID-19 salgını ise insanlığın yaşadığı en önemli tehditlerden birisi hâline gelmiş ve eğitimden ekonomik alana kadar hayatımızın her alanını etkilemiştir.

Salgınların bize çok şey öğrettiğini belirtmekte fayda var. Öncelikle, devletler tarafından yürütülen salgınlarla mücadele devletler tarafından yürütülmüştür. Bu durum küreselleşme taraftarlarının iddialarının aksine uluslararası iş birliğinin başarısızlığını ortaya koymuştur. Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası örgütler salgınla mücadelede başarısız olmuştur. Uluslararası iş birliği tezi çökmüştür. Tehditlerle mücadelede ulusal yeterliliğin önemi, açıkça anlaşılmıştır.

Salgın, dünyada uzun zamandır sırasını bekleyen dönüşümlerin tetikleyicisi olmuştur. Eğitim, turizm, üretim modelleri, finans sistemleri çalışma hayatı gibi birçok alanda devrimsel ve hızlı değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Dijital platformlarda eğitim-öğretim, evden çalışma, hantal bürokrasilerin gereksizliği, sanayi üretimini ademimerkezîleştiren küçük üretim birimlerinin yükselişi ve tabii ki *Bitcoin* olarak genel bir tabire sığdırılan kripto paralar,

11 "Ukraine crisis 'wake up call' for NATO, says Rasmussen", *BBC*, 03 June 2014, <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-27690320> (Erişim tarihi: 03 Haziran 2023)

12 <https://en.unesco.org/courier/2018-2/anthropocene-vital-challenges-scientific-debate> (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2023)

13 William G. Naphy and Andrew Spicer, *The Black Death: A History of Plagues, 1345-1730*, Tempus, 2004.

blok zincir teknolojisi, dijital ekonomi ve finans alternatifleri, salgın döneminin temel çıktıları olarak karşımıza çıkmıştır. Bunların uzun vadeli etkilerinden emin değiliz ancak hepsi hayatımızı değiştirdi ve yeniden şekillendirdi.

Hayatın ritmini¹⁴ değiştiren bir tesiri olsa da dijitalleşmeye, teknolojik devrim demek yetersiz kalmaktadır. Yüzyıllara yayılarak oluşmuş algıların, çok kısa bir süre içerisinde değiştirebildiği bir dönemde yaşamaktayız. Küreselleşmenin bir silahı olarak ortaya çıkan ancak popülist, fanatik ve toplumlara özgürlük, güvenlik, demokrasi, refah, istikrar gibi kavramlar arasında tercih yapmaya zorlayan, yeni bir akımdan bahsetmekteyiz.

Bu noktada, Alman filozof Byung-Chul Han'ın bir süredir yeni-Marksistlere ilham veren fikirleri önemli bir rol oynamaktadır. 2014 yılında yayınladığı *Psikopolitika*¹⁵ isimli kitabında Han, iki önemli noktaya dikkat çekmektedir: Birincisi biyopolitika, ikincisi ise dataizm/veriperverlik. Han'a göre eskiden ölümle tehdit eden egemenler, şimdi biyopolitik bir yaklaşım gereği hayat ile ödüllendirmektedir.¹⁶ Dataizm ise isminden anlaşılacağı üzere veri fetişizmidir.¹⁷ Hayatımızın her veçhesi ile ilgili toplanan verilerin ne kadar fazla ve büyük olduğunu göz önüne alındığında, dijital ayak izlerimiz hepimizi temsil etmektedir. Anlamdan tamamen soyutlanmış dijitaleriz her birimiz.¹⁸

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, bilgi tekellerinin düşüncelerimizi yönlendirebildiği şekilde toplumun manipülasyonuna imkân sağlamıştır. Görünmez eller, genç kuşakların istikametini belirleyebilmektedir veya onları istikametsiz bırakabilmektedir. Geleneksel merkezler yok olmaktadır. Düşünceleri yönlendirecek algoritmalar, sosyal medya şebekeleri tarafından akıllı zekâ ürünü çözümlere dönüştürülmektedir.¹⁹ Bazı yazarlar buna **algoritrokasi** ismi vermiştir.²⁰ Kaos teorisyeni Fransız matematikçi Poincaré'in²¹ bundan 130 yıl

14 Bekir Ağırır, *Hikayesini Arayan Gelecek*. İstanbul: Doğan Kitap, 2020, s. 25.

15 Byung-Chul Han, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, Metis, İstanbul, 2019.

16 Age., s. 29-30. Mesela yaygın sağlık sistemleri, ilaçlar ve aşılar ile.

17 Age., s. 65.

18 Age. s.81

19 Cambridge Analytica isimli şirketin Facebook'un topladığı 50 milyon kişinin bilgilerini 2015 yılında siyasi amaçlarla ABD başta dünyanın çeşitli yerlerinde kullandığı örnek sadece buz dağının görünen kısmını temsil ediyor.

20 Şeref Oğuz, "Dünya Algoritokrasi çağına mı giriyor?," *Dünya Gazetesi*, 13 Nisan 2020, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/dunya-algoritokrasi-cagina-mi-giriyor/467552> (Erişim Tarihi: 01 Mart 2021).

21 Christos Skiadas (editör), *The Foundations of Chaos Revisited: From Poincaré to Recent Advancements*. Springer, Cenevre, 2016.

önce ortaya koyduğu üzere bizim kaos olarak gördüğümüz şey, aslında bir düzenin anlayamadığımız şeklidir. Yani bizim için belirsizlik veya kaos olarak ifade edilen durumun matematiksel olarak mutlak bir düzeni vardır ama biz onu henüz çözebilmiş değiliz. Kelebek etkisi, kuantum fiziği ve benzeri yaklaşımların en yenisinin bir asırlık geçmişleri var. Ama hiçbiri henüz klasik pozitivizme alternatif olarak kabul görmemiştir. Hatta post-modernizmin de salgın ve yeni gerçeklikler karşısında açıklama gücünü kaybettiği görülmektedir.

Yıldız Savaşları'nın, yeni ve modern versiyonun iletişim alanını istismar etmesi beklenmektedir. Uzay, uluslararası sistemin gelişiminin farklı bir alanını oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin ilk insan yapısı uyduyu uzaya göndermesinin üzerinden 60 yıldan fazla zaman geçti. Yörüngede aktif çalışan uydu sayısı 1990 yılında 464 iken, 2000 yılında 769, 2010 yılında 997 ve 2020 yılında 3.368 ve 2022 yılı sonunda 6.905 sayısına ulaşmıştır.²² Rusya, Sovyetlerden kalan alt yapısını hâlâ muhafaza etmektedir. Çin, en hızlı büyüyen uzay gücü durumundadır. ABD ise uzay çalışmalarının önemli bir kısmını yeniden kullanılabilir roketleri ile meşhur SpaceX şirketine devretmiş durumdadır. Rusya, proton roketlerinin güvenilirliği sayesinde uzaya kargo taşımacılığı yapmaktadır. Çin, hızlı bir yükselişle uzayda iki hedefe varmaya çalışmaktadır. Birincisi, güvenlik amaçlı askerî ve istihbarat amaçlı çalışmalara yoğunlaşmaktır. İkincisi ise uydu ağı aracılığı ile telekomünikasyon ve internet alanında bağımsız bir yapı kurmaktır.

ABD kaynaklı Google, Loon adını verdiği projesini bir sosyal sorumluluk projesi gibi sunmuş ve dünyanın internet ulaşmayan bölgelerine (Afrika ve Güney Amerika taşrası) stratosferde aktif hâle getirdiği, devasa helyum balonlarıyla internet yayını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak SpaceX tarafından geliştirilen projeye yönelik çalışmaların artması üzerine 2021 yılının başlarında projeye son verildiği açıklanmıştır. SpaceX ise Starlink²³ projesi çerçevesinde dünya yörüngesine yerleştirmeye başladığı, alçak irtifa uyduları ile dünyanın hemen her yerinde yüksek hızlı internet sağlayıcısı olmayı hedeflemektedir. İki yılda 800 kadar uyduyu yörüngeye yerleştirdiler ve 2025 yılına kadar üç ayrı yükseklikteki yörüngeye 12 bin kadar uydu yerleştirmeyi planlamaktadırlar. Sağladığı internet kabiliyeti yanında bu projeler, diğer devletlerin ve tüm

22 “Number of active satellites by year 1957-2022”, <https://www.statista.com/statistics/897719/number-of-active-satellites-by-year/> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2023).

23 <https://loon.com/> (Erişim Tarihi: 22 May 2023).

insanların faaliyetlerini takip etme, gözetme ve dinleme imkânı sağlamaktadır. Her şeyden önemlisi ise bu teknoloji insanların zihinlerini değiştirme, yönlendirme ve kontrol etme kabiliyeti kazandırmaktadır.

Geleceğe Dair Kötümser Bir Senaryo

İnsanlık, 20. yüzyılın son on yılına ve 21. yüzyılın ilk yirmi yılına isim koyamadı. ABD'nin büyük başarısızlıkları ve hataları, tek kutuplu dünya beklentilerini boşa çıkardı. Kapitalizm ekonomik sistem olarak dünyayı teslim almış görünse de vadettiği liberal değerleri yanında taşıyamadı. Küresel barış sağlanamadı ve MENA bölgesindeki çatışmalar bu başarısızlıkta büyük rol oynadı. Afganistan, Bosna-Hersek, Çeçenistan, Karabağ, Irak, Suriye, Libya, Yemen, Arakan, Keşmir çatışma alanları olarak büyük can ve mal kaybına sahne oldu. **Göç** kavramı yeni anlamlar kazandı ve göç olgusu tüm dünyada yeni dinamikler ortaya çıkardı.

Yakın dönemde devletler arasında yaşanan krizler, yeniden canlanan nükleer rekabet gölgesinde artan ABD-Rusya gerginliği, COVID-19 salgınının devam eden ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri, tüm dünyada yükselişe geçen popülizm, küresel ölçekte milyarlarca insanı etkileyen yüksek enflasyon; insan hakları, demokrasi, uluslararası iş birliği ve eşit gelir dağılımına dayalı, uluslararası bir düzenin kurulmasına engel olmaktadır. İnsanlığın ve gezegenimizin geleceğinin bugünden daha iyi olacağına dair bir görünüm de bulunmamaktadır.

Dünya nüfusunun hızlı artışı, bugün karşılaştığımız sorunları daha da artıracaktır. Dünya nüfusu 1955 yılında 2,7 milyar iken 2020 sonunda 7,8 milyara ulaştı.²⁴ Bu kadar insanın gıda, barınma ve sağlık gereksinimleri ile tüketim ekonomisinin emrettiği ihtiyaçlarını sağlamak, ancak tabiatın yok edilmesi, kaynakların aşırı tüketimi ve insanların sömürülmesi ile mümkün olabilmektedir.

Zengin ve fakir ekonomiler arasındaki uçurumun ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması, gelecek dönemlerde yasal ve özellikle yasa dışı göç dalgalarına yol açacak toplu nüfus hareketlerinin hızlı bir şekilde artışı ile sonuçlanacaktır. Sınır kontrollerinin artması, sıkı gümrük kontrolleri ve vize tedbirleri gibi önlemler, bunu önlemekte yetersiz kalacaktır.

Anlaşılan o ki önümüzdeki çağda birçok şey üzerindeki sözde kontrolümüz ortadan kalkacak. Aileden başlarsak, çocuklarımızı inandığımız değerler

24 <https://www.worldometers.info/world-population> (Erişim tarihi: 19 Mart 2023)

doğrultusunda büyütemeyeceğiz. Mensubu olduğumuz kültür, binlerce yıllık gelenek birikimimiz, dilimiz, dinimiz, tarih boyunca olmadığı kadar büyük bir dış saldırı ve iç rekabet ile karşı karşıya olacak. Yeni çağı algoritmalar yönetecek.

Ademimerkeziyetçe yapılar veya çoklu merkezler, içeride ve dışarıda bizi birleştiren bağları zayıflatacak. Hakikat, akıl, ahlak, adalet, edep gibi düsturlarımız, algoritmalara konu olup bizleri normalde yapmayacağımız tercihlere sürükleyebilecek. Yeni durumu ve gerçeği kabul etmeyen devletler vergi toplayamayacak. Dijital eğitim, yapay zekâ çözümleri ile aldığı mesafeyi katlayacak. Dijital sağlık ise çoktan beridir bekleyen çözümlerini artık giyilebilir şekilde uygulamaya koydu bile. Dijital finans emeklilik sistemleri yolda.

Dünyada çok büyük bir dönüşümün kesişim noktasındayız. Bu tür değişimler ancak bin yılda bir ya da iki defa gerçekleşir. Esas soru şu: **Biz, bu değişime hazır mıyız?**

Kaynakça

- Ağırdır, Bekir, *Hikayesini Arayan Gelecek*, Doğan Kitap, İstanbul, 2020.
- Feather, Frank, *G-Forces: Reinventing the World: The 35 Global Forces Restructuring Our Future*, Summerhill Press, 1989.
- Fukuyama, Francis, "The End of History?" *The National Interest*, No. 16, (Summer 1989). s.3-18.
- Han, Byung-Chul, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, Metis, İstanbul, 2019. <https://en.unesco.org/courier/2018-2/anthropocene-vital-challenges-scientific-debate>, (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2023)
- <https://loon.com/> (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2023).
- <https://www.worldometers.info/world-population> (Erişim tarihi: 19 Mart 2023)
- Huntington, Samuel, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No.3 (Summer, 1993). s. 22-49.
- McHale, John, *The Future of the Future*, George Braziller, New York, 1969.
- Naisbitt, John, *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*, Warner Books, 1982.
- Naphy, William G., and Spicer, Andrew, *The Black Death: A History of Plagues, 1345-1730*, Tempus, 2004.
- "Number of active satellites by year 1957-2022", <https://www.statista.com/statistics/897719/number-of-active-satellites-by-year/> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2023)
- Oğuz, Şeref, "Dünya Algoritokrasi çağına mı giriyor?", *Dünya Gazetesi*, 13 Nisan 2020, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/dunya-algoritokrasi-cagina-mi-giriyor/467552> (Erişim Tarihi: 01 Mart 2021).
- Orwell, George, "You and the Atom Bomb", *Tribune* (19 October 1945).
- Skiadas, Christos (ed.), *The Foundations of Chaos Revisited: From Poincaré to Recent Advancements*. Springer, Cenevre, 2016.
- Toffler, Alvin, *Future Shock*, Random House, New York, 1970
- "Ukraine crisis 'wake up call' for NATO, says Rasmussen", *BBC*, 03 June 2014, <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-27690320> (Erişim tarihi: 03 Haziran 2023)

Sonuç Yerine

Hasan Ali Karasar
Şafak Oğuz

İnsanlık ve gezegenimiz zor zamanlar geçirmektedir. BM'nin uluslararası barış ve güvenliği korumak ve sürdürmek ile görevlendirildiği, kısmen etkili bir uluslararası sistemin varlığına rağmen Rusya ve Ukrayna Savaşı, 1962 Küba Krizi'nden bu yana dünyanın şahit olmadığı nükleer savaş tehdidi gölgesinde devam etmektedir. Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi üyeliği ve veto hakkı, BM çerçevesinde krizin çözülmesi ve savaşın sona erdirilmesine yönelik bir karar alınmasını engellemektedir. Uluslararası toplumun desteğine rağmen 193 devletin üye olduğu BM bile, Ukrayna'da milyonlarca insanın ölümüne ya da sıkıntılarına son verememektedir.

Bu kriz sadece Ukrayna halkını değil, dünya nüfusunun büyük bölümünü de etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana bir Avrupa devletinin sınırlarının zorla değiştirilmesine yol açan savaş; bir yandan Avrupa'ya doğal gaz akışını etkilemiş, diğer yandan dünya genelinde milyonlarca insanı açlıkla tehdit edecek şekilde tahıl trafiğini etkilemiştir. Türkiye'nin BM ile koordinasyon içerisinde başlattığı girişim, Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması'nı hayata geçirerek Ukrayna ve Rusya'nın tahıl ihracatının Karadeniz üzerinden yeniden başlamasını ve milyonlarca insanın ihtiyaç duyduğu gıdaya ulaşımını sağlamış ve savaşan devletlerin de iştiraki ile gerçekleşen bu uluslararası iş birliği, küresel ölçekte açlık krizini ilk yıl için çözmüştür. Ancak müteakip dönemler için kriz ihtimali hâlen devam etmektedir.

Dünya genelinde uzun süredir devam eden iç savaşlar, hâlen çok zor koşullarda hayatlarını sürdüren milyonlarca insanın kendi ülkeleri içinde ve diğer ülkelere zorunlu olarak göç etmesi ile sonuçlanmıştır. Milyonlarca insan daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak için Latin Amerika ülkelerinden ABD ve Kanada'ya; Afrika ve Asya'dan ise Avrupa'ya göç etmektedir. Bunların birçoğu, özellikle çocuklar ve kadınlar, hedeflerine ulaşmadan denizde ya da yolda hayatlarını kaybetmektedir. Hedefledikleri ülkelere ulaşanlar ise yerleştikleri topraklarda yetkililer ya da halk tarafından ırkçı tepkilere maruz kalmaktadır.

Durum her geçen gün zorlaşmakta ve daha da kötü hâle gelmektedir. Düzensiz göç, göçmenlerin hedefi olan gelişmiş devletler tarafından en önemli güvenlik tehditlerinden biri olarak kabul edilmekte ve azınlıklara karşı etnik ve dinsel nefreti, ayrımcılığı ve ırkçılığı körüklemektedir.

Düzensiz göçün gelişmiş devletlerin uyguladıkları yanlış politikaların sonucu olduğu, unutulmakta ya da görmezden gelinmektedir. Geçmiş dönemlerdeki sömürgecilik ile ırkçılık politikaları ve günümüzdeki sömürücü yaklaşımlar, bu insanların daha güvenli ve daha refah yaşam koşulları için evlerini terk etmelerine yol açmıştır. Uygulanan yanlış politikalar sonucunda gelişmiş ve gelişmemiş devletler arasındaki gelir dağılımı ve yaşam koşulları arasındaki uçurum, bu insanları gelişmiş devletleri hedef alan birer silaha dönüştürmüştür.

Başta kendilerini demokrasi, özgürlük ve insan hakları ile özdeşleştiren devletler olmak üzere ırkçılık, tüm dünyada yeniden canlanmakta ve her geçen gün artmaktadır. Ötekilere karşı hoşgörü neredeyse yok olmakta, dinî ve etnik farklılıklara karşı nefret zirve yaparken, ırkçı partilere verilen destek her geçen gün artmaktadır. Ekonomik krizler, işsizlik ve gelir adaletsizliği toplumda ırkçılığı artırmaktadır. “Birlikte yaşama” kavramı anlamını yitirmektedir.

COVID-19 salgını milyonlarca insanın ölümüne yol açarken, dünya nüfusunun neredeyse tamamını bir şekilde etkilemiştir. Salgının psikolojik ve sosyolojik etkisi hâlen devam etmekte ve insanlar yeniden maske takıp takmayacaklarını merak etmektedir. Virüs ve bakterilerin yeni varyantlarına ilişkin haberler, insanlara salgın dönemindeki yaşam koşullarını sürekli hatırlatmaktadır. Milyonlarca insanı öldürebilecek genetiği ile oynanmış ya da genetiği değiştirilmiş virüslerin ortaya çıkması ihtimalinin oldukça yüksek olduğu düşünülmektedir. Daha önce bilim kurgu romanlarında ya da filmlerinde rastlanan bu tür senaryolar, artık kurgu değil ve böyle bir senaryo artık gerçekçi, muhtemel ve çok ciddi bir tehdit hâline gelmiştir.

Terörizmi tehdit olarak tanımlayan devletler hem hasımlarını hem de müttefiklerini hedef alan terör örgütlerinin sponsorluğunu yaparken, terörizm ve terörle mücadele uzun bir süredir uluslararası gündemde yer almaktadır. Terör örgütleri, ulusal ve uluslararası güvenliği yüzyıllardır tehdit etmektedir. 11 Eylül saldırılarının, PKK terör örgütünün Türkiye, Ortadoğu ve Avrupa’daki, El Kaide ve DAESH terör örgütlerinin tüm dünyadaki tehditleri ve saldırıları ile dünyadaki buna benzer diğer olayların gösterdiği gibi terörizm, küresel ölçekte bir tehdit hâline gelmiştir ve terörle mücadele de başarı ancak uluslararası iş birliği ile sağlanabilmektedir. Başarı; ancak terörizmi ve etkilerinin ortak

bir anlayış içinde değerlendirilmesi, diğer devletleri ve halkları hedef alan terör örgütlerine verilen desteğin sona erdirilmesi, istihbarat paylaşımı ve insan haklarına saygı ile sağlanabilecektir.

İslam dünyası ya da İslam değerleri ile alakalı olmayan olaylardan kaynaklanan İslam düşmanlığı, giderek artmakta ve toplumlarda geniş destek bulmaktadır. Bu durum Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan Müslümanların dışlanması ve ayrımcılığa tabi tutulmasına sebep olurken, Müslüman olan ve olmayan ülkeler arasındaki karşılıklı anlayış giderek azalmaktadır. Bazı Avrupa ülkelerinde *Kur'an*'ın yakılması gibi İslam düşmanlığı kaynaklı olaylar, toplumsal olayları tetikleyebilecek, yeni krizlerin habercisi olmaktadır.

İnsanlık ve gezegen için yıkıcı etkilere sahip iklim değişikliği, insanlık dâhil tüm canlıların uzun bir süredir maruz kaldığı önemli krizlerden birisidir. İklim değişikliği; sel, kuraklık, yangınlar, küresel ısınma, canlı türlerin yok olması ve diğer doğa olayları dâhil birçok sorunun temel sebebi olarak kabul edilmektedir ve bunu önlemeye yönelik etkin çalışmaların yapılmaması durumunda ekosistemin, uzun vadede insan yaşamının, tehdit altında kalarak etkilenmesi beklenmektedir. İklim değişikliği; küresel etkilere sahiptir ve yerel/bölgesel tedbirler veya uygulamalarla önlenemez. Ozon tabakası yerel ya da bölgesel delinmez veya incelmez; nerede olursa olsun ya da neden kaynaklanırsa kaynaklansın tüm dünyayı etkilemektedir. İklim değişikliğine karşı zafer ancak tüm devletlerin katılacağı uluslararası iş birliği ile kazanılabilir.

İnsanların etkilendiği başka küresel krizler de mevcuttur. Ancak Prof. John Keane tarafından yukarıda vurgulandığı gibi tarih boyunca yaşanmış krizler, yıkım ve acılar göz önüne alındığında, tüm bu krizlerin bizim dönemimize has bir durum olmadığını vurgulamak önemlidir. İnsanoğlu; sanayileşmenin artmasından dolayı son dönemde daha da kötüleşen iklim değişikliği krizi ile yukarıda bahsedilen krizleri, hatta çok daha kötülerini tarihte de yaşamıştır. Sadece II. Dünya Savaşı, 80 milyondan fazla insanın ölümüne sebep olmuştur. Oysa 14. yüzyılda Avrupa nüfusunun üçte birini öldüren Kara Ölüm vebası; Çin, Hindistan ve Asya'nın diğer bölgelerinde milyonlarca insanı öldüren salgının devamıydı.

Günümüz krizlerine yönelik en önemli konu ise, bu krizlerin küresel ölçekli olması ve modern dünyanın küreselleşmiş yapısından dolayı sorunların çözümünün küresel iş birliği gerektirmesidir. Orta Çağ'daki olaylar, Fransız Devrimi, Rönesans ve Reform gibi olaylar diğer devletleri ya da imparatorlukları zaman içerisinde ve bir dereceye kadar etkilemiştir. Dünyanın diğer

bölümü ile sınırlı etkileşim, krizlerin etkisinin yayılmasını engellerken küresel bir iş birliğine ihtiyaç duymamıştır. Dünyayı daha da küçülten ve birbiri ile ilişkilendiren küreselleşme ise bu durumu değiştirmiştir.

Bilgi teknolojisindeki devrimsel nitelikteki gelişmeler ve küreselleşmenin sonucu olan bilginin hızlı bir şekilde yayılması, dünyayı birbirine daha çok bağlayarak dünyanın yapısını değiştirmiştir. Dünyadaki herhangi bir yerel ya da bölgesel olayın dünyanın öteki tarafını daha derin, daha yakından ve daha büyük ölçekte etkilediğine şahit olmaktayız. Artık hiç kimsenin bölgesel veya küresel gelişmelerin etkisinden korunma ya da kendini izole etme şansı kalmamıştır. Ne berkitilmiş kalelerin ne de çok sıkı kontrol edilen sınırların, dünyanın diğer yerlerinde meydana gelen olayların etkilerinden korumaya gücü kalmamıştır.

Uluslararası ilişkilerde klasik realizm teorisi; uluslararası sistemin en etkin aktörü olan devletlere güçlerini mümkün olan, en yüksek seviyeye ulaştırmasını tavsiye etmekte ve uluslararası iş birliğinden ziyade gücün rolüne dikkat çekmektedir. Bu, günümüzde büyük devletler dâhil birçok devletin temel politikasını teşkil etmektedir. Diğer yandan, idealizm daha çok uluslararası iş birliğini öngörmektedir ve yerel, bölgesel veya uluslararası barış ve güvenlik için etkin uluslararası örgütlerin önemine vurgu yapmaktadır.

İdealizm, realistler tarafından çok idealist olarak nitelendirilse de yakın dönemde uluslararası ortamın, en azından görünüşte, idealist görüşün temellerine göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Bütün mahzurlarına ve sorunlarına rağmen BM, tüm devletleri masaya getiren ve uluslararası iş birliğine teşvik eden, en büyük ve yegâne platformdur. Uluslararası güvenlik konularından sorumlu olan ve sadece ABD, Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Fransa'nın daimî üyesi olduğu BM Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisine rağmen BM, uluslararası konularda devletleri iş birliği için bir araya getirmeyi başarabilmiştir.

Yakın dönemde meydana gelen olaylar, klasik realist yaklaşımın limitlerine ulaştığını kanıtlamış ve daha güçlü ve etkin bir uluslararası iş birliği ihtiyacını gözler önüne sermiştir. Günümüz sorunlarının tek bir aktör tarafından çözülemeyeceği çok açıktır. Barış ve güvenlik, ancak uluslararası camianın tüm aktörlerinin dayanışma, uyum ve iş birliği ile sağlanabilmektedir. *Herkes güvende oluncaya kadar kimse güvende olmayacaktır.*

Hedefine ulaşmak için alt parçaların etkin bir şekilde etkileşimde bulunmasını öngören Sistem Yaklaşımı'na göre alt sistemin birinde meydana gelecek sorun, tüm sistemin arızalanmasına yol açmaktadır. Bu uluslararası aktörlerden,

yani devletler ve uluslararası örgütlerden oluşan uluslararası sistem için de geçerlidir. Ekosistem dâhil tüm uluslararası sistemler; tüm alt sistemler ve ekosistemin diğer unsurları dâhil tüm aktörlerle iş birliği içinde hareket ederse uluslararası sistem işlevini yerine getirebilecektir.

Bundan dolayı daha güvenli bir dünyada yaşamak istiyorsak **insanlık ve gezegen için ortak bir ufuk tasavvuruna** ihtiyacımız bulunmaktadır. Mevcut sorunlar ancak gerçekçi ve herkes tarafından kabul edilmiş, *Ortak Bir Ufka* dayalı bir uluslararası iş birliği ile çözülebilir. Uluslararası sistemin tüm aktörleri, bu ortak ufkun belirlenmesi ve uygulanmasına dâhil edilmelidir.

Tüm insanların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da diğer görüşleri, ulusal ya da sosyal kökeni, ekonomik durumu, doğum ya da diğer statülerinden dolayı ayrımcılığa tabi tutulmadan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile insan haklarına yönelik diğer dokümanlarda öngörülen haklara sahip olabileceği ortak bir ufuk tasavvuruna ihtiyacımız bulunmaktadır.

Tüm devletlerin BM Şartı ve uluslararası hukukun prensiplerine uygun olarak, kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun şekilde kendi kaynaklarını kullanma haklarının ve 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Beyannamesi'nde belirtildiği şekilde kendi yasaları ve kontrolleri altında olan faaliyetlerinin, diğer devletlerin doğasına ya da ulusal yargının sınırları dışında kalan alanlara zarar vermemeyi sağlayacak sorumluluklarının olacağı ortak bir ufuk tasavvuruna ihtiyacımız bulunmaktadır.

1984 tarihli BM Halkların Barış Hakkı Bildirgesi'nde belirtildiği gibi savaşsız bir dünyanın, ülkelerin maddi anlamda ilerlemeleri ve gelişmeleri ile BM tarafından ilan edilen insan haklarının ve temel özgürlüklerin uygulanması için öncelikli bir uluslararası önkoşul olduğu ortak bir ufuk tasavvuruna ihtiyacımız bulunmaktadır.

Çocuklarımıza daha güvenli, daha barışçıl ve daha yaşanabilir bir dünya bırakabileceğimiz ortak bir ufuk tasavvuruna ihtiyacımız bulunmaktadır. Tüm insanlara hak ettikleri dünyayı sağlayacak bir ufuk tasavvuruna ihtiyacımız bulunmaktadır.

İndeks

A

Afrika 19, 20, 22, 29, 30, 31, 32, 34, 35,
36, 37, 38, 39, 53, 164, 212, 225,
226, 231, 235
Almanya 13, 213, 218
Amerika Birleşik Devletleri 19
Arthur 22, 27, 29, 41
Asya 19, 20, 32, 35, 39, 53, 112, 164, 170,
175, 225, 226, 229, 235, 237

B

Bağımsızlık 7, 19, 20, 21, 23, 27, 28, 29,
34
Berlin 13, 31, 32, 39, 40, 78, 97, 227
Britanya 26, 27, 28, 30, 34, 103

C

COVID- 11, 15, 16, 99, 100, 115, 117,
118, 120, 121, 122, 123, 124, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135, 163,
228, 229, 232, 236

Ç

Çin 54, 77, 86, 116, 117, 164, 165, 168,
170, 174, 175, 211, 214, 218, 226,
228, 231, 237, 238

D

Demokrasi 2, 9, 58, 90, 91, 92, 93, 95

F

Fârâbî 197, 199, 200, 204, 206, 208, 209

Fransa 28, 30, 211, 214, 220, 238

G

Gezegensel 43, 51
Güvenlik 214, 235, 238

İ

İbn-i Sinâ 197, 199, 201, 202, 203, 204,
205, 206, 208, 209
İmparatorluk 36
İnsanlık 2, 11, 12, 15, 17, 101, 223, 232,
235, 237
İslam 15, 72, 197, 198, 199, 204, 206, 208,
209, 237

K

Kanada 20, 29, 36, 37, 235

L

Latin Amerika 37, 164, 165, 235
Liberal 141, 160

M

Medeniyet 61, 62, 65, 69, 71, 72, 73, 74
Müslüman 24, 49, 50, 206, 237

N

Nükleer Silahlar 222

P

Protestan 20, 21, 22, 24, 27, 28, 157

R

Reform 237

Rusya 13, 16, 57, 86, 163, 164, 165, 166,
170, 171, 172, 173, 174, 175, 211,
212, 214, 217, 218, 219, 220, 221,
222, 228, 231, 232, 235, 238

S

Soğuk Savaş 44, 211, 212, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 221, 222, 225, 226,
227, 228, 229

Sömürgeci 36

Sovyetler Birliği 33, 167, 170, 212, 214,
215, 216, 217, 219, 226, 227, 231

T

Türkiye 2, 13, 50, 86, 164, 183, 191, 235,
236

U

Ufuk 2, 12, 15, 17, 58

Ukrayna 163, 212, 217, 220, 221, 228, 235

Y

Yunan 31, 199, 208

İNSANLIK VE GEZEĞEN İÇİN ORTAK UFUK TASAVVURU

“İklim Değişikliği, geçmiş ve muhtemel salgınlar gibi küresel krizler, insanlığı ve gezegenimizi tehdit ediyor. Tüm disiplinlerden bilim insanları ve düşünürler, bu krizlerden çıkış yolları aramak ve bulmak için işbirliği yapmalıdır. Türkiye böyle bir işbirliğini sağlamak açısından merkezî ve önemli bir konumda. Çünkü, Batı'nın en doğusunda, Doğu'nun en batısında ve Kuzey'le Güney'in ortasında yer alıyor. Bu kitap, Kapadokya Üniversitesi'nin gerçekleştirdiği *İnsanlık ve Gezegen için Ortak Ufuk Tasavvuru* projesinin bir ürünü. Kitabın bölümlerinde, farklı ülkelerden, farklı kültürlerden ve disiplinlerden önde gelen bilim insanları ve düşünürlerin tespitlerini bulacaksınız. Bu proje kapsamında ortaya konulan ve kitaba yansıyan bilgi ve tecrübenin, uygulanabilir ortak bir ufka ulaşmaya ve çocuklarımız için daha güvenilir ve güzel bir dünyaya kavuşmaya katkı sağlamasını umuyoruz.”

Prof. Dr. İskender Öksüz
Kapadokya Üniversitesi

Nevşehir Yerleşkeleri:
Mustafapaşa - Uçisar - Ürgüp
Tel: 0384 353 5009 (pbx) Faks: 0384 353 5125
İstanbul Yerleşkesi:
Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı
Tel: 0216 588 0010 (pbx) Faks: 0216 588 0012
info@kapadokya.edu.tr

